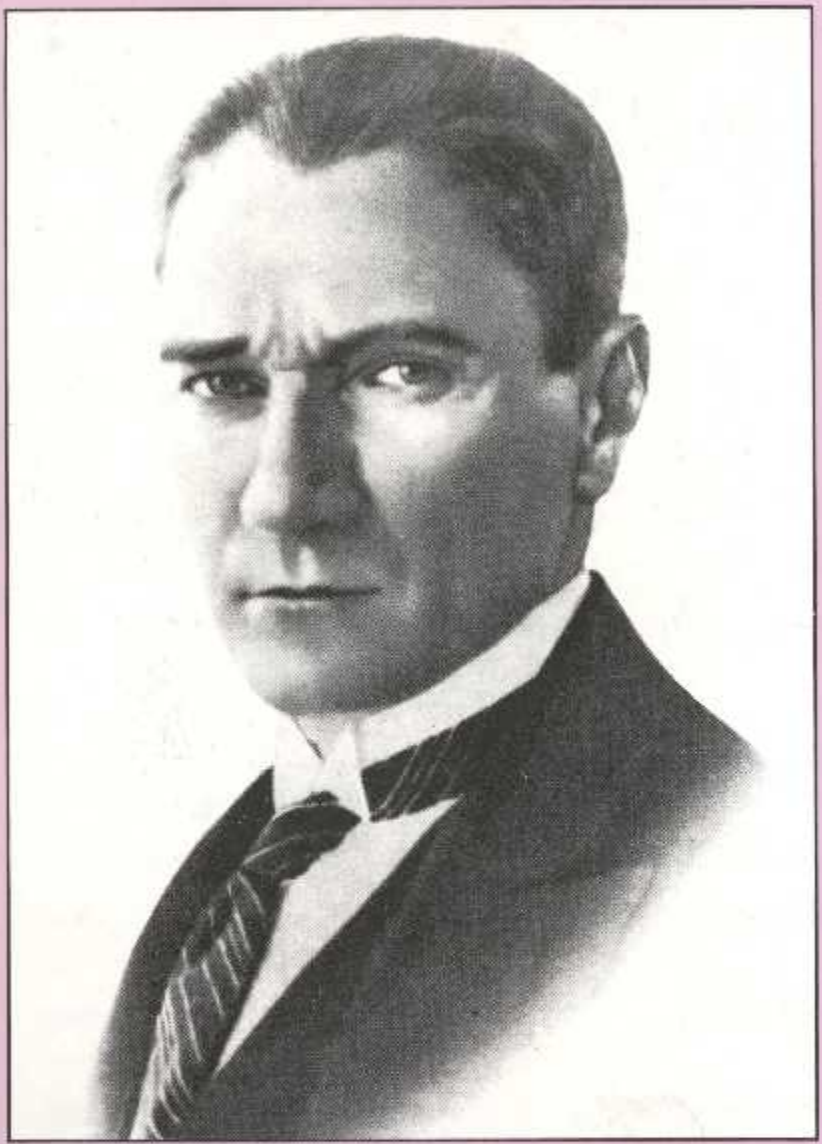
ATATÜRK KÜLTÜR,DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

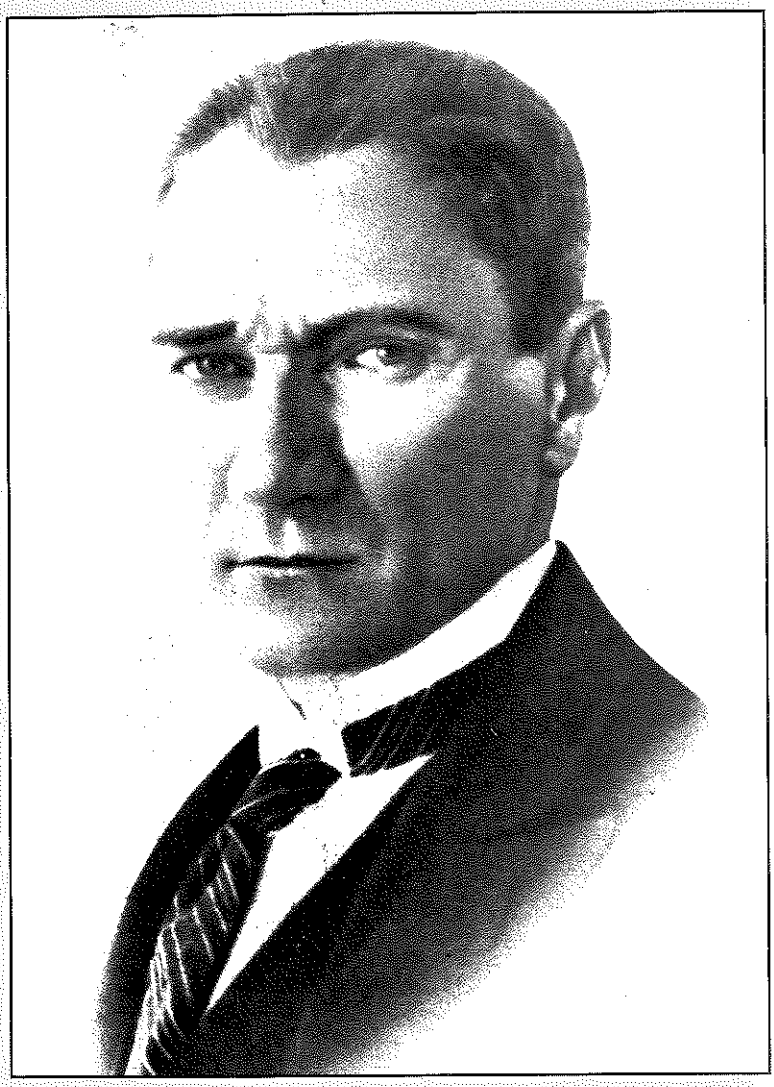

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: VII Mart 1991 Sayı: 20

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR,DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: VII Mart 1991 Sayı: 20

İÇİNDEKİLER

Prof. Dr. Feridun Ergin	: Musul Sorunu ve Körfez Petrolleri	165
Prof. Dr. İlhan F. Akın	: Devrimlerin Temeli	175
Prof. Dr. İsmet Giritli	: Atatürk ve Halkçılık	181
Bilâl N. Şimşir	: Ankara'nın Başkent Oluşu	189
Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzıoğlu	: Mustafa Kemal Paşa-Erzurum İlişkileri Üzerine Belgeler (1919-1920)	223
Dr. Mehmet Önder	: Millî Mücadele'nin Gazetesi Hakimiyet-i Milliye Nasıl Çıkarıldı?	285
Prof. Dr. Azmi Süslü	: Çanakkale Savaşları ve Önemi	303
Doç. Dr. Tülin Günşen İçli	: Atatürk Düşüncesinde Sosyal Yapı Unsurları	309
M. Vehbi Tanfer	: Türk Kurtuluş Savaşı: Kapsamı ve Yöntemi Sorunu	323
Doç. Dr. Özcan Mert	: Atatürk'ün İlk Öğretmeni Şemsi Efendi	331
Dr. Bülent Çukurova	: Celâl Bayar'ın Batı Anadolu'daki Faaliyetlerine İlişkin Bir Raporu	347
Nusret Baycan	: Orgeneral Cevat Çobanlı	367

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA
1991

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT : VII MART 1991 SAYI : 20

MUSUL SORUNU VE KÖRFEZ PETROLLERİ

Prof. Dr. FERİDUN ERGİN

1—Ondokuzuncu Yüzyıl Sonlarında Körfez'de Durum:

Rusya, A.B.D., Romanya, Venezuela ve Endonezya, petrol üreten ülkelerdi. Körfez bölgesindeki ilk araştırmalar sonuçsuz kalmıştı.

Jacques de Morgan adında bir arkeolog, 1892'de Mısır'da Eski Eserler Müdürlüğü'ne atanmıştı. Mısır, Mezopotamya ve İran'da yıllarca arkeoloji kazılarını yönetti. Mezopotamya'da, *Hammurabi* kanunlarının tabletlerini ele geçirdi. *Louvre* Müzesi'ne sayısız tarihi eser kazandırdı. Fransa Millî Eğitim Bakanlığı'nın İran temsilciliğini yaptı. Petrol konusuyla da ilgilendi.

Yıl 1896; *Jacques de Morgan*'ın çalışmalarından yararlanan Avustralyalı madenci *William Knox D'Arcy*, bölge plânlanan petrol yatırımlarının finansman ve yönetimini üstlendi. Tahran ve İstanbul hükûmetlerinin Körfez bölgesinde otoriteleri gevşekti. Aşiretler, kendi başlarına buyruk idiler. Arama ve işletme faaliyetinin güvenliği, aşiretlerin desteğine bağlı idi. Doğu Afrika ve Hindistan'da yerlilerle ilişkilerinde başarılı bir asker-diplomat olan *Percy Cox*, Körfez bölgesinde görevlendirildi. İstanbul'da da, *Gulbenkian* petrolcülerin hizmetine girdi.

Percy Cox Güney Doğu Anadolu'da, Musul ve Bağdat vilâyetlerinde, İran'da ve Körfez kıyılarında aşiretleri ziyaret ediyor, isteklerini İngiltere'den temin ediyor, çadırlarında günlerce misafir kalıyor ve dostluklar kuruyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

2—D'Arcy'nin Girişimleri ve Anglo-Persian Oil Company:

Abdülhamit, Musul ve Bağdat vilâyetlerinde *D'Arcy*'nin şirketine imtiyaz vermeyi kabul etmedi.

D'Arcy, 1901'de Tahran Hükûmeti'yle 60 yıllık bir imtiyaz anlaşması imzalamayı başardı. Açtığı kuyulardan üç yıl sonra iyi randıman almaya başlamıştı. 1908'de, zengin petrol yataklarına rastlayınca, şirketini *Anglo-Persian Oil Company*'ye devretti. Abadan ile kuyular arasında 135 mil uzunluğunda boru hatları döşendi.

Percy Cox'ın aşiretlerle ilişkilerinde başarısını gören Londra Hükûmeti, 1909'da Suriye, Filistin ve Arabistan'da benzeri çalışmalar yapmak üzere *Lawrence*'i gönderdi.

3—Turkish Petroleum Company'nin Kurulması:

İran'da bulunan zengin yataklar, petrolcülerin ilgisini yeniden Musul vilâyetine çevirdi. *Abdülhamit* tahtından indirilince, girişimler tazelendi. Almanlar da devreye girdiler.

Önce *Türkiye Millî Bankası* kuruldu. Parti kavgaları, Yemen isyanı, İtalyan ve Balkan Harpleri.. İstanbul'da petrole ilgi duyan yok gibiydi. *Deutsche Bank, Shell, Türkiye Millî Bankası* temsilcileri ile *Gulbenkian* Londra'da sessiz sedasız anlaştılar. *Gulbenkian,* "adviser to the Sultan" sıfatıyla toplantılara katılmıştı. Kurulması kararlaştırılan *Turkish Petroleum Company,* Londra'da tescil edildi. Hisselerin % 5'i padişah danışmanının adına kayıtlara geçirildi.

İstanbul'da politika cadı kazanının durulması zaman aldı. İşlemler, 1914 baharında tamamlandı. *Anglo-Persian Oil Company,* operasyonda "silent partner" idi. *Churchill,* aynı günlerde *Anglo-Persian Oil Company*'ye geniş malî imkânlar sağladı ve hisselerinin bir kısmını da hazineye kazandırdı ve bu şirket, *Turkish Petroleum Company*'nin büyük ortağı olarak aniden sahneye çıktı.

4—1914-1920 Yıllarında Petrol Politikaları:

İngilizlere göre, petrol önemli bir stratejik madde idi ve imparatorluğun savaş alanlarına en yakın akaryakıt kaynağı Körfez idi. Osmanlı Devleti henüz harbe girmeden Irak'a asker çıkarmaktan çekinmediler. Harbin ilk günlerinde Basra'yı ele geçirdiler. *Percy Cox,* 18 yıldan beri bulunduğu bölgeden ayrılmadı, İngiliz ordusuyla aşiretler arasında koordinasyonu üstlendi. İşgal edilen yörenin en yüksek "mülkî âmiri" durumuna geçti.

Levent Şahverdi Arşivi

İngiliz devlet adamları arasında görüş birliği yoktu. Liberal Başbakan *Asquith,* stratejik kararları kumandanlara bırakmanın doğru olacağını düşünüyordu. Harp kabinesinin yırtıcı üyelerinden *Lloyd George* ile *Churchill,* doğudaki operasyonlara öncelik tanımaktan yana idiler.

Asquith, 1916 yılının son günlerinde istifa etti. *Lloyd George* Başbakan oldu.

Harp sona ererken düşman Musul'un 40 mil güneyinde bulunuyordu. General *William Marshall,* mütareke hükümlerini çiğneyerek Musul'u aldı. Harpte İngilizlere korkulu anlar yaşatmış olan Türk kumandanı İstanbul'a çağrıldı ve Haydarpaşa Garında tutuklanarak Malta'ya sürüldü.

Amerika Cumhurbaşkanı *Wilson,* 1918 sonbaharında, daha önce hiçbir devlet adamına nasip olmamış bir prestije sahipti. *Ondört Nokta,* dünyada derin yankılar uyandırmıştı. Yenilgiye uğrayan uluslar ona inanıyor ve güveniyorlardı. İngiltere ve Fransa ise; Osmanlı İmparatorluğu ile Alman sömürgelerini paylaşmaya kararlıydılar. *Lloyd George* ve *Clémenceau,* Paris Barış Konferansı başlayıncaya kadar niyetlerini kamufle ettiler. 5 Kasım'da, diğer müttefikleriyle birlikte, toprak kazanmak için savaşılmamış olduğunu açıklayan bir deklârasyon yayınladılar. Birkaç gün sonra da, Irak ve Suriye'de özgür devletler kurulacağını duyurdular. Ve amaçlarını Milletler Cemiyeti statüsünün 22. maddesinde yer alan *Mandate System*'den yararlanarak gerçekleştirdiler.

Iraklılar boyun eğmek istemediler. İngiliz askerlerine yer yer karşı çıktılar. Karışıklıklar oldu. Kan döküldü. İngilizler ayaklananları ezdiler, halkın silâhlarını topladılar ve suçlu gördüklerini cezalandırdılar.

Percy Cox, yeniden göreve çağrıldı. Ortalığı yatıştırmaya çalıştı. Yalnız Iraklıların katıldıkları bir kabine seçti. Yerel yönetim kadrolarına İngilizlerin nezaretinde çalışacak Iraklıları getirdi. *Faysal*'ı Irak tahtına yerleştirdi. Kendisi de "yüksek komiser" oldu.

Turkish Petroleum Company hisselerinin bölünüşü de yeniden düzenlendi. *Türkiye Millî Bankası,* hissedarlar listesinden silindi. *Deutsche Bank* hisseleri Fransızlara devredildi. Yeni düzenlemeye göre hisseler şöyle paylaşılıyordu: *Shell % 22.5, Anglo-Persian* % 47.5, *Compagnie Française des Petroles* % 22.5, *Gulbenkian* % 5.

A.B.D. Milletler Cemiyeti'ne katılmadığı gibi, Irak petrollerinin "Açık Kapı Doktrinine" aykırı olarak İngilizler ve Fransızlar arasında paylaşılmasına itiraz etti.

Levent Sahverdi Arşivi

5—Musul Sorunu ve İngiltere:

Gazi Mustafa Kemal, İzmir'in kurtuluşunu izleyen günlerde bir Amerikalı gazeteciye Musul'dan söz etti. Demeci İngiltere'de yankılar uyandırdı.

yİngiltere, iç politika krizlerinin pençesinde idi. İrlanda kaynıyordu. Bütçe açıkları dolayısıyla devlet giderlerinden büyük kesintiler yapılmıştı. Tedricen terhis edilmekte olan 5 milyon askere iş bulmakta sıkıntı çekiliyordu. Bir "grev salgını" başlamıştı. Liberal Parti teşkilâtı *Asquith*'e bağlıydı, *Lloyd George*'un yaklaşan seçim kampanyasına para bulmak için asalet unvanlarını satması *şerefler skandalına* yol açmıştı.

Askerlerimiz, Çanakkale'ye yürüyorlardı. *Lloyd George,* bunaltıcı iç politika sorunlarına rağmen Türkiye'ye karşı silâhlı kuvvetleri harekete geçirmek eğiliminde idi.

Muhafazakârlar, 19 Ekim 1922'de, koalisyondan çekilmeye karar verdiler. *Lloyd George* istifa etti. Kabineyi kuran muhafazakâr lider *Bonar Law,* Musul için harbe gidilmeyeceğini açıkladı. Basın da, genelde harp aleyhtarı idi.

Seçim platformunda da, Muhafazakârlar barıştan yana olduklarını vurguladılar.

Lord Curzon, 1919'dan beri Dışişleri Bakanı idi. Kabineye girdiği günlerde bir *memorandum* hazırlamıştı. Avrupa'dan Türklerin çıkartılmaları, Araplara ve Ermenilere *self-determination* hakkı tanınması, Boğazların Milletler Cemiyeti kontrolüne bırakılması gibi görüşler bu *memorandum*'da sıralanıyordu.

Bonar Law'un Dışişleri Bakanı'na verdiği talimat, harp hariç, Musul'u bırakmamak için her çareye başvurması idi. Musul'un toprağı değil, toprak altı önemliydi.

Seçim sandıkları açıldığında, Muhafazakârların 347 ve İşçilerin 159 milletvekilliği kazandıkları görüldü. *Lloyd George* ve Liberaller hezimete uğramışlardı.

6—Lozan'da Lord Curzon ve İsmet Paşa:

Lord Curzon kurt bir politikacı, usta bir diplomat ve güçlü bir hatipti. *Bonar Law* hasta idi ve bir süre sonra çekileceği biliniyordu. *Lord Curzon,* onun yerini alacak 1 numaralı aday sayılıyordu. Yetkisinin sınırlı olduğunu sezdirmeyecekti. Konferansa Osmanlı tarihinin yargılandığı bir forum havası vermeye çalışacaktı.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk heyeti, Birinci Dünya Savaşı'nı kazanan devletlerin diplomatları karşısında yalnızdı. *İsmet Paşa,* sinir harbine az rastlanır bir dirençle karşı koyacaktı. Bazen dinleme aletini kapatarak *Lord Curzon*'un polemiklerini duymak ihtiyacında olmadığını belli edecekti.

Ankara'da *İsmet İnönü*'yü eleştirenler vardı. *Rauf Orbay,* kördüğüm halindeki sorunların "evet" veya "hayır" diyerek kesip atılmasından yana idi. *Gazi* ve *İsmet Paşa* riskli değil, ihtiyatlı bir stratejiyi tercih ediyorlardı. Musul sorunu ertelendi. Taraflar ileriki bir tarihte görüşmeyi kararlaştırdılar. Anlaşamazlarsa, Milletler Cemiyeti'ne başvurulacaktı.

20 Kasım'da toplanan konferans on haftadan beri devam ediyordu. *Lord Curzon,* kritik bir dönemde uzun süre dışarıda kalamazdı. Dönmek için fırsat kolluyordu. Hazırlanan bir taslak 31 Ocak 1923'de *İsmet Paşa*'ya verildi ve kabul etmediği takdirde 4 Şubat'ta *Lord Curzon*'un Londra'ya hareket edeceği bildirildi. *İsmet Paşa*'nın incelemek için istediği 8 günlük süre kabul edilmedi.

Lord Curzon, 23 Nisan'da yeniden başlayacak olan çalışmalara katılmayacaktı. *Bonar Law,* mayısta çekilecekti. Kral *Lord Curzon*'u kabineyi kurmakla görevlendirmek üzere iken Muhafazakâr Parti ileri gelenleri müdahale ederek yeni başbakanın Avam Kamarası'ndan seçilmesini önereceklerdi. *Baldwin,* başbakanlığa getirilecekti.

7—1924 İstanbul Konferansı:

Baldwin, Kasım 1923'de yeni seçimlere gitti. İngiltere'de, kamuoyu istikrarsızdı. Bu sefer oy kaybına uğrayanlar Muhafazakârlardı. Muhafazakâr Parti 258, İşçiler 191 ve *Asquith*'in toparlamaya çalıştığı Liberaller 158 milletvekili çıkardılar. Hiçbir parti çoğunluk kazanamamıştı. *Asquith* iktidarı Muhafazakârlara bırakmamak için İşçileri destekledi. Başbakanlığa getirilen işçi lideri *Ramsay Macdonald,* dışişlerini de üstlendi.

Türkiye'de benzer bir durum vardı. Cumhuriyetin ilk başbakanı *İsmet Paşa,* ikinci kabinesini 1924'de kurdu. Her iki kabinede de, Başbakan aynı zamanda Dışişleri Bakanı idi.

Mayısta toplanan İstanbul Konferansı'na İngiltere'den *Percy Cox* gönderildi. Türkiye'yi temsil eden *Fethi Okyar* idi. Her ikisi de asker-diplomat idi. *Fethi Okyar* Paris'te askerî ataşelik, Sofya'da elçilik, İttihat ve Terakki genel sekreterliği yapmıştı. Osmanlı Meclisi Mebusanı'nda Manastır ve İstanbul mebusu olarak bulunmuştu. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin

Levent Sahverdi Arşivi

birinci ve ikinci dönemlerinde seçilmişti. Eski İçişleri Bakanı idi. Malta'dan döndükten sonra Kuva-yı Milliye adına Avrupa'da temaslar yapmıştı. *Percy Cox*'un avantajı Güneydoğu Anadolu'yu ve Irak'ı en iyi tanıyan kişi olmasıydı.

Percy Cox, Türkler ile Kürtlerin ayrı kavimler olduklarını ileri sürdü. Sınırın kuzeyinde Nesturilerle meskûn yöreler bulunduğunu belirtti. Türkiye ile Irak arasında bir *no man's land* tesisini talep etti.

Suriye, İran ve Irak ile Güneydoğu'da yerleşmiş Nesturilere Ondokuzuncu Yüzyıl sonlarından beri İngiliz ve Amerikan dinî teşekkülleri yakın ilgi gösteriyorlardı. İngiltere'deki Canterbury Başpiskoposluğu'nda Nesturiler için çalışan bir "Assyrian Mission" vardı. Orta Doğu'da toplamı yaklaşık 100 bin kişilik bu cemaatten Türkiye'de bulunanlar çok azdı. Nesturilerin büyük çoğunluğu Suriye, İran ve Irak'ta iken Türkiye'den özel bir bölge talep edilmesi sebepsiz değildi. *Percy Cox*, aslında dinî teşekküllerin Musul davasına ilgilerini uyandırmayı amaçlıyordu.

Türk tezi açıktı. *Self-determination* benimsenmiş bir prensipti. Musul, mütareke ilân edilirken Türkiye sınırları içinde idi. Mademki Türklerin azınlık olduğu iddia ediliyordu, niçin halkın karar vermesine karşı çıkılıyordu. Bir plebisitle sorun çözülebilirdi.

Konferans anlaşma olmadan sona erdi. Musul sorunu Milletler Cemiyetine götürülecekti.

8—Milletler Cemiyeti'nin Kararı:

Birinci ve ikinci *İsmet Paşa* kabineleri meclise arz edilirken ayrıntılı bir program okunmamıştı. *Fethi Okyar*, 22 Kasım 1924'de hükümet programını sunarken Musul sorunu hakkında görüşlerini şöyle açıklıyordu:

"Büyük Britanya Devleti ile aramızda hâdis olan Irak hududu meselesi bir aralık malûmunuz olduğu veçhile had bir devreye dahil olmuş iken her iki tarafın gösterdiği basiret ve itilâfperverlik sayesinde Musul meseleyi asliyesinin halline intizaren müsalemetperverane bir tarik tesviyesine dahil olmuştur. İki devlet arasında mucibi ihtilâf olan Musul meselesine âdilane bir şekli hal bulmak keyfiyeti Cemiyet-i Akvam'ca tetkik ve tetebbü edilmekte olduğundan ve Cemiyet-i Akvam'ın bir neticeyi âdileye vusulü muntazır bulunduğundan iki devletin arasında dostluğu takviye edecek mesaiye hiçbir mâni görülmemektedir."

Levent Şahverdi Arşivi

İngiltere'ye zeytin dalı uzatan ve Milletler Cemiyeti'ne güvenle bakıldığını belirten bu pasajdan sonra, programda bir temenniye yer veriliyordu:

"Cemiyet-i Akvam'ın mesaisini Türkiye Cumhuriyeti öteden beri kemali itina ile takip etmektedir. Günden güne ehemmiyet ve beynelmilel münasebatın tanziminde faaliyeti şayan-ı dikkat bir surette tezayüt etmekte olan işbu müesseseye hükümetimizin Lozan Konferansı'ndan beri izhar etmiş olduğu temayülü fiilî bir şekle irca ile Türkiye'nin Cemiyet'e dahil devletler meyanında ahz-ı mevki etmesini bir an evvel temin etmek lâzım olduğuna kanaatimiz vardır."

Olayların akışı, programda ifade edilen görüşler doğrultusunda olmayacaktı.

Uzatılan zeytin dalına rağmen İngiltere'nin tutumunda bir değişiklik görülmeyecekti. Üç ay sonra, Güneydoğu Anadolu'da isyan çıkacaktı.

Milletler Cemiyeti'nde İngiltere'nin dediği oluyordu. İngiltere aleyhine karar çıkmasını beklemek gerçekçiliğe uygun değildi. Milletler Cemiyeti'nin görevlendirdiği komisyon, raporunu Eylül 1925'de tamamladı. Raporda, bölge koşullarının plebisit yapmaya müsait olmadığı, ancak halkın Irak'a bağlı kalmak istediği yazılıyordu. Milletler Cemiyeti 16 Aralık'ta aleyhimize karar verdi ve Türk heyeti Cenevre'den ayrıldı.

Milletler Cemiyeti, uluslararası ilişkilerin düzenlenmesinde başarılı olamayacaktı. Türkiye kabul edilinceye kadar 8 yıl geçecekti.

9—Haziran 1926 Ankara Antlaşması:

Milletler Cemiyeti'nin haksız kararı, harp ihtimalini yeniden gündeme getirdi.

Memleket 1911-1922 arasında dört savaş geçirmişti. Harplerin açtığı yaralar henüz kapanmış değildi. Bütçe zorlukla dengede tutuluyordu. Ancak ortalıkta bir heyecan dalgası esiyordu. Herkes harpten söz ediyordu.

İngiltere'de Ekim 1924'de parlamento feshedilmişti. Birer yıl ara ile üç genel seçim yapılmıştı. Son seçimlerde Muhafazakârlar 413, İşçiler 151 ve Liberaller 40 milletvekili çıkarmışlardı. Avrupa'da diplomatik krizler birbirini zincirleme izliyordu. İngiltere'de ihracat tıkanıktı. Sosyal huzursuzluk yaygındı. Yeni kabinenin Maliye Bakanı *Churchill,* İngiliz lirasını harpten önceki paritesiyle altına bağlamıştı ve ekonomi deflasyon dar bo-

Levent Sahverdi Arşivi

ğazına girmişti. Basın harbin aleyhinde idi. Muhafazakâr Parti altın standardını bırakmak ve halkın tepkileriyle karşılaşmak pahasında harbe gidemezdi.

1926 ilkbaharında, sermaye-emek gerginliği hızla tırmanışa geçmişti. Genel grev başlamıştı. Silâhsızlanma görüşmelerinin kesilmesi, Rusya ile ticaret anlaşmazlığı ve diğer sorunlar hükümetin sıkıntılarına ekleniyordu.

İngilizler, Musul sorununa çözüm önerdiler. Antlaşma şartları imzalanmadan önce C.H.P. meclis grubunda görüşüldü. Beş saat süren fırtınalı bir toplantı sonunda onaylandı.

Türkiye, İngiltere ve Irak delegeleri 5 Haziran 1926'da antlaşmayı imzaladılar.

Max Weston Thornburg şunları yazacaktı: "...oil interests... World War I took from them all but a small royalty in the famous Mosul oil."

İmparatorluk enkazından yeni bir devlet yaratmak, huzur ve barış içinde kalkınmak, memleket güvenliğini korumak ve uluslararası düzende lâyık olduğumuz yeri almak rejimin rotası idi. Silâhlı bir operasyonun sebep olacağı kaçınılmaz komplikasyonlar vardı. Haksızlık açıktı, ancak hükümet gerçekçi bir politikanın icaplarını yerine getirmişti.

Bazı yabancı kaynaklarda, Musul sorununda petrol kaynakları üzerinde fazla durulmadığı belirtildi. O tarihlerde rezervler bilinmiyordu. Üretim durgundu. Petrol sanayii'nin gerektirdiği sermaye ve teknolojiye sahip değildik. İhracat pazarları büyük şirketlerin kontrolünde idi. Anlaşmazlık kapsamında petrole "ağırlık" verilmesi, nasıl olsa sonucu değiştirmeyecekti.

10—Turkish Petroleum Company Adının Değiştirilmesi:

Ankara Antlaşması'nın imzalanmasını izleyen aylarda üretim artmaya başladı. Yeni açılmış kuyular da devreye girdi.

Irak petrollerinin Türkiye'ye kapanan kapısı, Amerikan şirketlerine açıldı. *Standard Oil of New Jersey, Standard Oil of New York, Gulf Oil Company, Atlantic Refining* ve *Pan-American* ortak bir şirket kurdular. *Near East Development Corporation* unvanı ile faaliyete geçen bu yeni şirket, *Turkish Oil Company* ortakları arasına katıldı.

Turkish Oil Company'nin adı 1928'de *Iraq Petroleum* olarak değiştirildi.

Levent Şahverdi Arşivi

11—Irak Petrollerinden Gelirimiz:

a) Ankara Antlaşması'ndan sonra hakkımızı 5 milyon liraya devrettiğimize dair bir söylenti çıkmıştı. *Lord Kinross* da, Türkiye'nin kendisine bırakılan % 10 paydan peşin 500 bin sterling karşılığında vazgeçtiğini yazar. Ancak İstatistik Yıllığı'nın birinci cildinde, 1926, 1927 ve 1928 bütçe gelir cetvellerinde Musul petrollerinde bu miktarlarda bir hâsılat girişi gösterilmemektedir.

b) İstatistik Yıllığı'nın 14. cildinde, Musul petrollerinden 1935-1941 yıllarındaki tahsilât yer almaktadır.

Musul petrollerinden gelirimiz	TL
1935	597 000
1936	618 000
1937	715 000
1938	1 066 000
1939	920 000
1940	687 000
1941	619 000

c) *Twentieth Century Fund* hesabına Türkiye ekonomisini izleyen *Max Weston Thornburg*, 1947'de bütçe gelirlerinin % 0.2'si oranında hasılât beklendiğini yazar; 2.2 milyon lira...

d) 1950'li yıllarda, bütçe gelir tahminlerinde 5 milyon ile 100 milyon arasında rakamlar göze çarpmıştır. Yıl sonu tahsilâtını inceleyen Bütçe Komisyonu raportörleri, hiçbir tahsilât yapılmadığını tespit etmişlerdir. Maliye Bakanlığı alacağımız olduğunu, fakat tahsil edemediğimizi söylemiştir. Dışişleri Bakanlığı'ndan ne aydınlatıcı bir açıklama, ne de Ankara Antlaşması'nın metni elde edilememiştir.

24 Şubat 1955'de imzalanan Bağdat Paktı, ertesi gün onaylanmak üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulmuştur. Dışişleri Komisyonu'nda görüşülürken Irak petrollerinden alacaklarımız hakkında açıklama rica edilmiştir. Başbakan gülümseyerek, "terazinin bir gözüne Irak'ın dostluğunu, diğer gözüne de alacağımızı koyuyoruz!" yanıtını vermiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

DEVRİMLERİN TEMELİ

Prof. Dr. İLHAN F. AKIN

Atatürk devrimlerini, bir başka deyişle toplum yaşamımızdaki siyasal ve sosyal alandaki büyük atılım ve değişiklikleri, tam anlamıyla çözümleyebilmek için gene büyük lidere dönüp onun devrim anlayışını ortaya koymak gerekir kanısındayız. Atatürk devrimi tanımlarken, *"Devrim var olan kurumları zorla değiştirmektir, Türk ulusunu son yüzyılda geri bırakmış olan kurumları yıkarak, onların yerine ulusun en yüksek uygarlık gereklerine göre ilerlemesini sağlayacak kurumları koymaktır"*[1] diyordu.

Büyük lider gerçek devrimciyi de şöyle tanımlıyordu: *"Gerçek devrimciler onlardır ki, ilerleme ve yenilemeye yönlendirmek istedikleri insanların ruh ve vicdanlarındaki gerçek eğilimi bilenlerdir"*. Ayrıca, son yıllarda gösterdiği harikaların, gerçekleştirdiği siyasî ve sosyal devrimlerin gerçek sahibi olarak da Türk ulusunu göstermektedir.

Bunların yanı sıra, asıl önemli olan Atatürk'ün kurtuluştan sonra hızla "çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmayı" bir amaç olarak ortaya koyduğunu söylemesidir. Üzerinde durmak istediğimiz, devrimlerin anlaşılması, büyük liderin bu ülkeyi, bu ülkenin insanlarını nereye götürmek istediğinin belirtilmesidir. *"Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz devrimlerin amacı, Türkiye Cumhuriyeti insanlarını tam anlamında çağdaş ve bütün anlam ve biçimleriyle uygar bir toplum haline getirmektir. Devrimlerimizin temel ilkesi budur"*[2], diyor Atatürk.

Temel amaç, çağdaş uygarlık düzeyine erişmek olduğuna göre, herşeyden önce bu çağdaş uygarlık düzeyinin ne olduğunu belirlemek olacaktır.

Biraz gerilere gidersek, Osmanlı İmparatorluğu zamanında, hiç değilse, Selim III döneminden beri, imparatorlukta bazı yenileşme, toplumun sosyal yapısında batıya yönelik bazı hareketleri gerçekleştirme çabaları görülecektir. Ne var ki, Osmanlı aydını batıya yönelmeyi, günün çağdaşlık düzeyini Osmanlı toplumuna ulaştırmayı, kendi kültür birikimine âdeta

[1] F.Naci, *Atatürk'ün Temel Görüşleri,* Gerçek yayınları, İstanbul 1968, s. 43'de Afet İnan'dan naklen zikrediyor.

[2] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* T.İ.T.E. yayını, 1, Ankara 1952, s. 217.

Levent Şahverdi Arşivi

bir saldırı olarak gördüğü için, yenileşme sadece askerî alanda olabilmiştir. Fakat bu alandaki yenileşme bile çeşitli dönemlerde, karşı çıkmalar ve isyanlarla hep yarıda bırakıldı. Mahmut II daha kesin kararlı bir padişah olduğu için, yenileşmeyi, buna bazı değişiklikleri demek daha doğru olacaktır, gerçekleştirme olanağını bulmuştur. Eğitim alanında açılan okullarla, yönetim alanında bazı uzmanlaşmalarla, bayındırlık alanında giriştiği yapılanmalarla ve hukuk alanında kurduğu yeni kurumlarla bunun örneklerini vermiştir. O günlerde çağdaşlaşmaya daha çok batılılaşma anlamında bakıldığı için, Mahmut II döneminin, bu kavramın daha belirgin olarak ortaya atılacağı "Tanzimat" dönemine, bir başlangıç olduğunu söylemek mümkündür.

Tanzimat, hiç kuşkusuz belli alanlarda yenilikler getirme çabasıdır. Kıta Avrupası'nda 1789 Fransız Devrimi ile yayılan insan olmak onuru ile kişinin özgür olduğu düşüncesi, güvenliği, mülkiyet hakkının korunacağı gibi kavramlar, kenarından köşesinden dahi olsa, Osmanlı toplumuna bir belge ile duyurulmuştu. Osmanlının canı ve malı korunacak, ırzı ve namusu güven altına alınacaktı. Bunun uzun yıllar sadece kâğıt üzerinde kaldığını söylemek, bu belgeyi küçümsemek anlamına gelmeyecektir. Çünkü Abdülmecit de 1856'da çıkardığı bir fermanla 1839'daki fermanında ileri sürülenlerin gerçekleştirilmesi gerektiğini duyurmak gereğini duymuştu.

Fakat Tanzimat bazı önemli kurumları yaşatmış ve yerleşmelerini sağlamıştır. Bu çağdaşlaşma sayılamazdı kuşkusuz, ama batının bazı kurumlarını olması bile, bazı düşüncelerinin yerleşmesine neden olmuştu. Birinci Meşrutiyet sosyal alanda bu düşüncenin somut bir görüntüsü olarak nitelenebilir. Anayasanın yapılması, meclisin açılması tabandan gelen bir baskının, toplumun büyük bir kesiminin isteği olmaktan çok, küçük bir aydın çevrenin çabası sonunda gerçekleşti. Ama batı kurumlarının en önemlisi olan parlamento, bir İslâm ülkesinde ilk defa açılıyordu. Yapılan Anayasa ile padişahın zaten var olan yetkileri şimdi Anayasa ile hukukilik kazanıyorsa da, en azından Osmanlı yurttaşının temel hak ve özgürlüklerinden söz açan bir bölüm de vardı. Anayasanın yapısı, içeriği her açıdan tartışılsa bile bir başlangıç gerçekleşmişti. Ne var ki, bütün iyi niyetlere karşılık, bir yılı biraz geçen bir zaman parçası, Meclis'in otuz yıl kadar kapanmasına yetişmişti.

İkinci Meşrutiyet, Anayasa'da yapılan değişikliklerle, kâğıt üzerinde önemli esaslar getirmişti denebilir. Ne var ki, uygulaması onun da sürmedi, Trablusgarp Savaşı, arkasından gelen Balkan Savaşı ve sonunda Birinci

Levent Şahverdi Arşivi

Dünya Savaşı Osmanlı toplumunun batıya yönelik isteklerinin sonunu getirdi.

Büyük bir savaştan sonra ülkesi işgal edilmiş, yıllarca yöneticilerinin baskısı altında kalmış ve sonunda yabancı devletlerin paylaşması arzusu ile yanıp tutuştukları bir ülkenin insanlarını bağımsızlığa kavuşturan bir büyük lider, kurduğu yeni cumhuriyeti, daha kaçan düşmanın yaktığı şehirlerinin yangınlarında dumanlar sönmemişken, bu toplumun insanlarını tam anlamıyla çağdaş ve uygar bir toplum haline getirme mücadelesi içine girdiğini duyurmaktadır.

Bu görülmemiş olağanüstü çaba ile sürdürülecek savaşta çağdaş uygarlık düzeyine varmanın araçları neler olacaktır?

Bunların başında "ekonomik kalkınma" geliyor. Ekonomik kalkınma Atatürk'e göre, belli sınıf ve zümrelerin yararına değil, liberal düzen içinde tüm halka dönük biçimde gerçekleşecektir. Türkiye'de, batıda olduğu gibi, çıkarları birbirleriyle çatışan sınıfların bulunmadığını ve kalkınmanın bütün sınıfları birarada zenginleştiren bir kalkınma olması gerektiğini belirtirken, "imtiyazsız kaynaşmış bir kitle" olarak bütün halkı tek bir parti içinde toplamak istemiştir[3].

Aynı anlayışın bir sonucu olarak da, İzmit'te yaptığı basın toplantısında gazetecilerin kendisine partinin hangi sınıfa dayalı olacağını sormaları üzerine Atatürk, *"Hangi sınıf diyor, hepimiz halktan ibaretiz. Partimin adını da Halk Partisi koyacağım"*[4].

Görüldüğü gibi halkçılık kavramı, Atatürk'te hem sınıf mücadelesine karşı bir araç, hem de İslâmî egemenlik teorisine karşı çıkan ve onun yerini alan lâik egemenlik teorisidir[5]. Böyle bir halkçılık anlayışından geçerek çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmanın bir başka aracı da "ilim ve fen" olmaktadır. O'na göre çağdaş uygarlık, "ilim ve fen"e dayanmaktadır.

"Ulus", der Atatürk, *"uluslararası alanda başarılı olabilme çabasında, hayat ve kuvvet bulabilecek bilim ve araçları, ancak çağdaş uygarlıkta bulacaktır"*. Bu sözlerden anlaşıldığı gibi çağdaş uygarlık hayat ve kuvvet nedeni olan bilime dayanmaktadır. Nitekim, *"Dünyada herşey için, uygarlık için, hayat için, başarı için en gerçek yol gösterici bilimdir" - En hakiki mürşit ilimdir, fendir-*[6].

[3] Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası* 1919-1946-1971, s. 138.

[4] Falih Rıfkı Atay, *Atatürkçülük Nedir?*, 1966, s. 11.

[5] Taner Timur, a.g.e., s. 138.

[6] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, s. 197-240.

Levent Şahverdi Arşivi

Demek ki, halkçılık anlayışından geçen bir oluşum, bilim ve fennin aracılığıyla çağdaş uygarlık düzeyine ulaşacaktır. Böylesine bir gelişmenin öteki aracı olan ekonomik kalkınma da, yukarda söylediğimiz gibi tümüyle halka yönelik olacaktır. Halk sözüyle sınıfsız bir toplumun amaç edildiğini bizzat Atatürk'ün kendisinin açıkladığını görmüştük. Özlenen topluma varmak için içinden geçilecek toplum biçimi de batıdaki demokratik sisteme dayalı ve onun temelindeki liberalizme bağlı olacaktır. Ne var ki Mustafa Kemal, çağdaş uygarlık sözüyle salt bir batı taklitçiliği, kopyacılığını da önermemiştir. Bu görüşünü de şöyle açıklıyor büyük önder: *"Aydınlarımız içinde çok iyi düşünenler vardır. Fakat genellikle şu hatamız da vardır ki araştırma ve incelemelerimize esas olarak çok defa kendi ülkemizi, kendi tarihimizi, kendi ananelerimizi, kendi özelliklerimizi ve gereksinmelerimizi almayız. Aydınlarımız belki bütün cihanı, bütün diğer ulusları tanır, lâkin kendimizi bilmeyiz.*

"Aydınlarımız ulusumuzu en mutlu millet yapayım der. Başka uluslar nasıl olmuşsa onu da aynen öyle yapalım der. Lâkin düşünmeliyiz ki, böyle bir düşünce hiçbir dönemde başarılı olmuş değildir. Bir ulus için mutluluk olan bir şey diğer ulus için felâket olabilir. Aynı sebep ve şartlar birini mutlu ettiği halde diğerini mutsuz edebilir. Onun için bu ulusa gideceği yolu gösterirken dünyanın her türlü ilminden, keşiflerinden, gelişmelerinden yararlanalım. Lâkin unutmayalım ki, asıl temeli kendi içimizden çıkarmak mecburiyetindeyiz"[7]. Gazi'nin şu sözleri kanımızca fazla bir açıklamayı, yorumu gerektirmeyecek kadar açık, belirli ve anlamlı. Salt batı uygarlığının yarattığı ortamın biliminden değil, tüm dünya üzerindeki bilimden yararlanmayı öğütlüyor, bunu yaparken de ülkemizin temel değerler bütününü, kültür anlayışını ve tarihsel birikimin ortaya yığdığı bize özgü değerleri de gözden uzak tutmamamız gerektiğini zorunlu bir koşul olarak kabul ediyor. Bu durumda çağdaş dünyanın bilim evreni bizim hiç değiştirmeden alıp kabul edeceğimiz bir model değil, kendi ülkemizin koşullarını değerlendirmede bir yöntem olarak kabul edilmelidir.

Yoksa Atatürk'ün gösterdiği yanlışlığa düşmemek işten bile değil... Bu görüşü Atatürk'ün yakın bir arkadaşı biraz farklı biçimde ama benzer anlamda şöyle açıklıyor: *"Atatürkçülük nedir? Lâyisizm ve eğitim birliği temeli üzerinde, toplum işlerini sadece akıl yolu ile ve değişken ihtiyaç ve şartlara göre yürüten hür batı Türklüğünü kurmak"*[8].

[7] A.g.e., s. 141.

[8] Falih Rıfkı Atay, a.g.e., s. 55.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Atatürk'ün devrim anlayışından yola çıkarak şu vardığımız yere kadar olan görüşlerini toplamak gerekirse, ortaya kalın çizgileriyle de olsa, O'nun yeni Türkiye'yi yaratırken nasıl bir düşünce sistemi içinde yol aldığını, hangi anlayış doğrultusunda eyleme geçtiğini görmek mümkün olur kanısındayız. Gerçekten de, daha ilk mücadele yıllarından öteye Atatürk, hep kendi içinde tutarlı bir sistem içinde hareket etmiştir. Seçimle gelen bir yüce Meclis, bu meclisin içinden çıkacak bir bakanlar kuruluyla bir cumhurbaşkanı, -böylece rejimin siyasal yapısı: Cumhuriyet belirleniyor- bu siyasal yapının dayanağı olarak lâik bir devlet anlayışı ve tüm çabaları, gücünü aldığı halk yararına (sınıf, zümre gözetmeden) çalışmalar yapacak bir iktidar mekanizması. Öyle ki, ulusun tüm güçleri aynı yönde yürüyüşe geçince, bilim ve fenin yardımıyla çağdaş uygarlık düzeyine ulaşılabilecek, ama bu yapılırken de aydınlarla halk arasında ayrılık değil; özdeşlik, kaynaşma sağlanacak, böylece ulusal değerler, kültür hiç gözden uzak tutulmayacak. Bu durumda batının kopyacılığı değil, uygarlığa varmada geçirdiği evrelerden edinilen deneyler ve bilimsel yöntemler bizim koşullarımız açısından ele alınacak, incelenecek. İşte Mustafa Kemal'in yeni bir devleti kurarken kafasında kurduğu dünyanın temel taşları bunlardı.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK VE HALKÇILIK

Prof. Dr. İSMET GİRİTLİ

I

Atatürkçülük iki temele dayanır: Birincisi, Türklerin millet olarak ileri hamleleri başaracağına olan inan, ikincisi de inkılâpçı metot dışında Türkler için millî, bağımsız ve medenî bir hayat olamayacağı kanısıdır.

Yeni bir devlet kurmanın ve onu "hasta adam"ın yerine koymanın, başka bir deyimle tek ve gerçek kurtuluşun yolu, Millî Kurtuluş Savaşı idi. Eğer bu yol izlenmeseydi, Batı'nın sunduğu formül Sèvres diktası altında birkaç vilâyetten ibaret bir yarı sömürgecilik ve esirlik dönemi olurdu. İstanbul hükümeti saltanatçı ve hilafetçi görüşü ile bu sonucu kabul ediyordu.

"Batı" formülü karşısında, "Doğu"nun formülü ise Millî Kurtuluş Hareketi'ni tamamlayıp Sovyet Federasyonu'na girmek, bugünkü Azerbaycan, Ermenistan gibi bir çeşit peyk devlet olmaktı.

Atatürk'ün gerçek dehası, "Türkiye'nin ahalisi" yani halkı olarak tanımladığı Türk milletine inan olayı ile başlar. Atatürk Türk milletinin ruhunu ve halkın özlem ve kabiliyetini keşfetmiş bir insandır. O'nun inancına göre, Türkleri ancak ve yine Türkler kurtarabilirdi. Bu nedenle Atatürk birleştirici ve toplayıcı Anadolu Hareketi'nin lideri olmuştur.

Gerçekten İstanbul'dan Anadolu'yu ayıran önemli fark, İstanbul'un kararsızlığı, Anadolu'nun ise kararlılığı idi. Hükümetin harp edememesine karşılık, millet savaşa hazırdı. Öyle ise hükümet milleti temsil etmiyordu. Mustafa Kemal Samsun'dan Amasya'ya doğru ilerlerken Amasya Tamimi'nde ilk ve gerçekçi prensibi koyar: Memleketi, yine milletin azmi ve kararı ile kurtarmak. Mustafa Kemal, silâhlı teşkilât olan Kuva-yı Milliye ile memleket sathında dağılmış bulunan kanunî teşkilât "Müdafaa-i Hukuk"u birleştirmiş, bu suretle Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtı silâhlı kuvvetleri içine almıştır.

İstanbul hükümeti ve yöneticileri ise Türklerin Milliyetçilik prensibi adına millet olarak bir kurtuluş hareketine geçmelerini, birkaç kişinin tah-

Levent Şahverdi Arşivi

riki ile yapılmış, "eşkiyalık" saymışlar ve başta Mustafa Kemal olmak üzere, elebaşıları Şeyhülislam Dürrizade'nin fetvası ile idama mahkûm etmişlerdir.

Buna rağmen, Atatürk'ün liderliğinde Türk milleti Müdafaa-i Hukuk yolundan "Millî Devlet"e varmak için üç safhadan geçmiştir: Mahallî Kongre Hareketleri; bunları birleştirip savaşa millî bir hüviyet kazandıran Sivas Kongresi ve nihayet TBMM Hükümeti dönemi. Bu suretle millî hareket kanunîlik ve meşruluk kazanmıştır.

Batı, millî ve bağımsız Türk Devleti'nin kurulmasını önlerken, Doğu'nun sorduğu soru, Türkler millî bir devlet kurmalı mı? sorusu idi. Lenin'in tezine göre, millî kurtuluş gaye değil, vasıta idi. Kurtuluş hareketini başarmış olan millet, millî ve bağımsız bir devlet kurmamalı, komünist blokun bir üyesi olmalı idi. Kısaca, Türk milletinin Kurtuluş Hareketi'nin gelişme yönü, ne Batı'da ne de Doğu'da hoş karşılanmıştı. Sovyetler Birliği, Türklerin millî ve bağımsız devlet kurması gerektiğine kani olmamakla beraber, Anadolu hareketlerine kendi taktiğinin icabı yardım etmiş, fakat daha 13 Eylül 1919'da, Sivas Kongresi sıralarında devrin Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin, Türk köylüsünün komünist olmayan idarecilere karşı isyanını tavsiye etmiştir.

İstiklâl Savaşı boyunca Atatürk, Kurtuluş Hareketi'ni Sovyetlerin gözlüğü ile görmediğini anlatmış, Aralık 1922'de kendisini ziyaret eden Petit Parisien muhabirine verdiği beyanatta şöyle demiştir: "Biz ne bolşeviğiz, ne de komünist; ne biri, ne diğeri olamayız. Türkler milliyetperver ve dinlerine hürmetkâr bir millettir. Bizim hükümet şeklimiz tam bir demokrat hükümetidir ve lisanımızda bu hükümet "halk hükümeti" diye yâdedilir. Cumhuriyetin 10. Yıldönümüne doğru 1932'de, Atatürk komünist rejimi dünya ve insanlık için korkunç bir tehlike olarak görmüş ve Amerikalı General Mac Arthur'a Stalin emperyalizminin çizgilerini belirtmiştir.

Kısaca; Komünist Enternasyonali'nin İkinci Kongresi'nin kararı ile, Eylül 1920'de toplanan Bakü Doğu Milletleri Kongresi'nde benimsenen Leninci teze göre, Türk Kurtuluş Hareketi'nin sosyalist köylü ihtilâline çevrilmesi ve bu işi başaracak öncü kuvvet olarak komünist partilerin kurulması öngörüldüğü halde, Atatürk, Türkiye'nin halkçı rejiminin bolşeviklikle ilgisi olmadığını belirtmiş, Türkiye'de kurulan gizli Komünist Fırkası'nın karşısına geçmiş ve zanlıları, İstiklâl Mahkemesi'ne sevk etmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün liderliğinde dış düşmana, padişaha ve padişahçılara karşı gerçekleştirilen Millî Kurtuluş Hareketi ve kurulan yeni Türkiye Devleti'nde eski düzenden kalan tek unsur artık millet hüviyetini kazanmış olan Türklerdi. Atatürk'ün "halk hükümeti", demokratik hükümet diye adlandırdığı sistem millî devlet ile beraber doğmuştur. Bu sistem ne komünist-bolşevik, ne de saltanatçı-hilafetçi değildir.

Atatürk'e göre; "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir. Türk halkı medenidir. Tarihte medenidir, hakikatte medenidir. Türk milleti halk idaresi olan cumhuriyetle idare olunan bir devlettir."

Gazi Mustafa Kemal'i "Osmanlı Paşası" olarak tanımlayan ve küçümseyenler onun halkçı, birleştirici kudreti karşısında yaya kalmışlardır. Atatürk'ün milliyetçiliğindeki birleştirici gücü; dış tehlike karşısında ve Müdafaa-i Hukuk hareketi içinde gerçekleşmiş, kendi oluşturmadığı bir akımı kongreler ve TBMM halinde birleştirmiştir. Atatürk'ün birleştirici milliyetçiliği Türk toplumuna Osmanlılık niteliklerinden ve dağılış tehlikelerinden kurtarma çabasıdır. Misak-ı millicilik; Kürtlük, Lazlık, Çerkezlik gibi ayrılıkların üstesinden gelen bir kaynaşmayı ve etnik birleştiriciliği ifade eder. İmtiyazsız, sınıfsız bir toplum formülü ise, sosyal kaynaşmanın bir ifadesidir. Buna, ayrıca Atatürk döneminde mezhepçi ayrılıkların kaldırılmasını da ekleyiniz.

Atatürk'ün "birleştirici milliyetçiliği" iç çekişmelerden, dar ve kısır particilik ve fırkacılıktan bıkmış bir toplumun derdine deva bulmak amacıyla, bu ayrılıkların üstüne çıkmak olmuştur. Kısaca, Atatürkçülüğün toplumsal, etnik ve siyasal plânlardaki kaynaştırıcı yönü böylece ortaya çıkmış ve Türk milleti bu kaynaşma temeline dayanmıştır.

II

Atatürk'ün "Halkçılık ilkesi" ile de dile getirdiği millî hâkimiyete bağlılığı; Türk milletine sevgi, saygı ve inanç hissine dayanır. Gerçekten Kemalist devrimin başarısı Atatürk'ün ancak ve özellikle Türk milletine beslediği derin inançla açıklanabilir.

Merhum Yunus Nadi, "Ankara'nın İlk Günleri" adlı ve Mustafa Kemal'in Ankara'ya gidişini takiben orada çıkarmağa başladığı "Yeni Gün" gazetesi dönemine ait hatıralarını saptayan kitabında; Ankara'nın yoksulluğu içinde etrafındaki birtakım iç burucu kötü durumlardan kendi hesa-

Levent Şahverdi Arşivi

bına şikayetçi olduğunu ve bunu nihayet bir akşam Mustafa Kemal'e açtığını ve şu cevabı aldığını yazar: *"....Zaten bu büyük işin zevki de işte buradadır. Bu çölden bir hayat çıkarmak, bu inhilâlden bir teşekkül yaratmak lâzımdır. Maamafih sen ortadaki boşluğa bakma, boş görülen o saha doludur, çöl sanılan bu âlemde saklı ve kuvvetli hayat vardır. O millettir. O, Türk milletidir. Eksik olan şey teşkilâttır. İşte şimdi onun üzerindeyiz."*

Yunus Nadi Bey, ortaya attığı bütün karışık ve karamsar durumlara Mustafa Kemal'in hep iyimser cevaplar vermesi üzerine, Ankara'nın boşluğunun gözünden silindiğini, bütün vatanı canlı insanlarla dolu bir gülistan görmeğe başladığını ve ilk defa olarak çok rahat bir uyku uyuduğunu yazar.

Anadolu'nun çöl yaylasında Mustafa Kemal'in gördüğü dopdolu hayatı daha sonra Falih Rıfkı Atay "Yayla" başlıklı yazısında büyük güçle tasvir etmiş "Yayla Türk'ün beşiği idi. Son sınır da o olmuştur. Yayla, biraz Türk'ün kendisidir," demiştir.

Ankara'nın yeni devlet merkezi olmasına, bütün sözde aydınların hayret ve tenkitlerine rağmen, karar veren Mustafa Kemal şöyle demiştir: *"Siyasî başkentimiz Anadolu'nun ortasında kalacaktır. Batı'nın ve Doğu'nun temsilcileri bizim ile, bu başkentte temas edeceklerdir. Bu başkentte her türlü diplomatik meseleler görüşülecektir. Bu başkentte milletin sinesinden doğan Hükümet çalışacaktır. Ankara Hükümet Merkezi'dir ve ebediyen Hükümet Merkezi kalacaktır".*

Daha Samsun'a çıkışının ilk günlerinde, O'nun neler yapacağını merak edenler ve o günlerin kötü şartları ortasında, hemen eldeki askerî birliklere yeni bir çeki düzen vererek, Yunan ordularını tepelemenin en kestirme yol olduğunu düşünenler pek çoktu. Fakat, O ilk yapılacak kongrede bulunmak için acele ediyordu. Bir an önce Erzurum'a gitmek lâzımdı. Sonradan çok iyi anlıyoruz ki, Mustafa Kemal için en önemli ve asıl kuvvet kaynağı, asıl mücadelenin dayanacağı kudret, Türk milletinin sönmez yaşama iktidarı ve irade gücü idi. Buna dayanmadıkça hiçbir teşkilât, hiçbir karar bu milleti esir olmaktan kurtaramazdı. Erzurum Kongresi'nin buhranlı havasını anlatan merhum Cevat Dursunoğlu, *"O halka inanıyor, onun içindeki ölmez cevhere bel bağlıyordu."* diyor. Gerçekçi Mustafa Kemal biliyordu ki, ordular dağılabilir, silâhlar işe yaramaz olur. O dağılmayacak ve yıkılmayacak bir kuvvete dayanmak istiyordu. Dağıldıkça büyüyen, kırıldıkça bilenen bir kuvvete arkasını vermek istiyordu. Bu kuvvet, kağnısı ile Anadolu yollarının uzun gecelerini bir sancı gibi inleten Türk kadınının çilekeş göğsünde çarpıyordu. Bu kuvvet, dağdaki rençberde, bir köşe-

Levent Şahverdi Arşivi

ye çekilmiş emekli askerde ve memurdaydı. Bu kuvvet dağınıktı, yorgundu, açtı. Daha doğrusu görünürde yoktu. İşte Mustafa Kemal mantıkça yok olan bir kuvvete el atmış ve bunun köklülüğünü, dağılmaz ve yenilmezliğini anlayarak ve ona inanarak, rütbe ve nişanlarını Saray'ın yüzüne fırlatarak "Sine-i Millette bir Ferd-i Millet olarak" mücadeleyi başlatmış ve zafere erdirmiştir.

III

"Türkiye Cumhuriyeti yalnız iki şeye güvenir: Biri millet kararı, diğeri en ağır ve müşkül şartlar içinde dünyanın takdirlerine hakkı ile lâyık görülen ordunun kahramanlığı" diyen Atatürk, Millî Mücadele'nin en karanlık günlerinde, yanında bulunan sadık yakınlarından gazeteci Yunus Nadi Bey'in; "Her kerameti Meclis'ten beklemek niyetinde miyiz?" diye sorması üzerine, Mustafa Kemal'in verdiği cevap şu olmuştur: *"Ben her kerameti meclisten bekleyenlerdenim. Bir devreye yetiştik ki onda her iş meşru olmalıdır. Millet işleri de ancak millî kararlara istinat etmekle, milletin hissiyat-ı umumiyesine tercüman olmakla hâsıldır. Milletimiz çok büyüktür. Hiç korkmayalım. O, esaret ve zillet kabul etmez. Fakat onu bir araya toplamak ve kendisine; "Ey Millet, sen esaret ve zillet kabul eder misin?" diye sormak lâzımdır. Ben, milletin vereceği cevabı biliyorum... Bizim bildiğimiz hakikatler milletçe de tamamen malûm olunca, onun kararlar bahsinde de bizim gibi düşüneceği neden kabul edilmemelidir? Ben, bilâkis milletin bu hususta daha salim, daha kati kararlar, vereceğine kaniim."*

Esasen Mustafa Kemal'in plânının temel unsuru Millî Mücadele Hareketi'ni halka maletmek ve liderliğe seçimle gelmek olmuştur.

Mustafa Kemal TBMM'ne 13 Eylül 1920'de bir Anayasa tasarısının gerekçesi olarak sunduğu hükümet programında, TBMM hükümetinin amacının, halka dayanan bir hükümet kurmak, halkı emperyalist ve kapitalist düşmanlardan korumak, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayanan bir idare sistemini gerçekleştirmek olduğunu ifade etmekte idi. O devirde Türkiye'de yerli bir sermayedar sınıfı mevcut bulunmadığına göre, Atatürk'ün "kapitalizm" deyimi ile sömürücü ve kapitülasyoncu dış sermaye çevrelerini amaçladığı muhakkaktı.

Atatürk'ün siyasî nitelikteki halkçılık anlayışı yanında, sosyal ve iktisadî nitelikteki halkçılık anlayışına göre, halk, millet ve devlet birliğini ve bütünlüğünü meydana getiren sınıfsız, imtiyazsız bir topluluktur. Bu topluluk içinde bir taraftan çeşitli grupların karşılıklı çıkarları, diğer taraftan

Levent Şahverdi Arşivi

toplumun bütünü ve kişilerin hakları devlet tarafından ayarlanır ve ahenkleştirilir.

Atatürk'ün "Yeni Türkiye"sinin yani Cumhuriyetimizin ideali: Uygarlık ve refahtır.

Atatürk'te asıl amaç çağdaş uygarlıktır. Refah fikri de çağdaş uygarlığın maddi temelini teşkil etmesi bakımından benimsenmiştir.

Atatürk'e göre, Türkiye'yi belli bir uygarlık ve refaha ulaştırmanın başlıca yolu iktisadî kalkınmadır. Bu yüzden Atatürk, Türkiye'nin iktisadî kalkınmasının yolu ve yönünü tespit etmek için Şubat 1923'de toplanan İzmir İktisat Kongresi'ni Erzurum ve Sivas Kongrelerine benzetir.

Atatürk'ün İzmir İktisat Kongresi'ni açış nutkunda da açıkça dile getirdiği görüşüne göre; Türkiye'de çıkarları çatışan sınıflar yoktur ve kalkınmanın bütün sınıflar lehine cereyan etmesi gereklidir.

Atatürk'ün sosyal bir görüş olarak Halkçılık ilkesi ise, ekonomik kalkınma yönünden bazı ampirik aramalara yol açmıştır.

Nitekim Serbest Fırka'nın özel girişimci siyasetine karşılık, 1929 Dünya ekonomik bunalımının baskısı ile de ortaya atılan ve 1931'de CHP'nin 3. Kongresi'nde kabul edilen pragmatik ve ampirik Devletçilik ilkesi bunun ifadesidir.

Karma ekonominin anladığı anlamdaki bu devletçilik, aşırı uçların itirazlarına rağmen, Türkiye'de âdeta gelenekleşmiştir.

IV

Bizzat Mustafa Kemal 1927 Nutkunda şunları söyler: *"İlk Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuza menşe teşkil eden 13 Eylül 1920 tarihli bir programı, Meclis'e takdim etmiştim. Meclis'in açılmasından sonra okunan ve kabul olunan takririmi de bu kısımla beraber, Halkçılık programı ismi altında tâb ve neşretmiştim."*

Demek ki Mustafa Kemal'in Millî Mücadele'nin en karanlık günlerinde bir halkçılık programı vardı. Bu programa göre, millet halktır. Devlet halk devletidir. Zaten bu "halk hükümeti" vasfı, Büyük Millet Meclisi kuruluş ve müzakerelerine başlarken, Mustafa Kemal'in sunduğu 24 Nisan 1920 tarihli takririnde de ifade edilmişti. 13 Eylül 1920 tarihli program veya Teşkilât-ı Esasiye kanun tasarısında ise "halk hükümeti" tabiri belirtilmiştir. Esasen o devrede Anadolu'da görülen, tam bir halk hareketiydi.

Levent Şahverdi Arşivi

Halk, hem dünyanın en güçlü devletlerinin irade ve saldırılarına, hem iç düşmanlara karşı çarpışıyordu.

13 Eylül'de Mustafa Kemal'in sunduğu program gerçi uzun tartışmalara sebep olmuştur. Ama halkçılık, bu tasarı veya programın ruhuydu. Meselâ Madde 4'de şöyle deniyordu : *"Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti, halkın maruz bulunduğu sefalet sebeplerini gidererek, saadet ve refahının sebeplerini temin etmeyi esas umde sayar.*

Bu sebeple toprak, maarif, adliye, iktisat ve bütün içtimaî meselelerde asrın icabına ve halkın hakikî ihtiyacına göre muktazî yenilikleri ve tesisleri vücuda getirmeyi başlıca vazife sayar..."

Sonra aynı tasarıda, hükümet bir halk hükümetidir. Meselâ esas maddelerin sekizincisi şudur:

"Madde 8 — Türkiye Halk Hükümeti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur".

Esasen bu madde, 6. maddenin ruhunu da tamamlar:

"Madde 6 — Hâkimiyet, kayıtsız şartsız milletindir. İdare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayanır."

Kısaca, Halkçılık ilkesi, Mustafa Kemal'in bu konudaki öz konuşmalarına dayanan bir gelişme seyrine bağlıdır. Gerçi bu akış sonraları oldukça dumanlanmıştır. Ama 1927 Kongresi'nde halkçılığın gene de C.H.P tüzüğünde bir ana ilke olarak yer alışı önem arz eder. Bu açıklamalardan sonra ve 1931 Kongresi'nde tespit edilen parti progrmının ruhu dahilinde halkçılıktan anlaşılan manayı özetleyelim. Bu esas şöyle tarif ve tespit edilmiştir:

"İrade ve hâkimiyet kaynağı millettir. Bu irade ve hâkimiyetin, devletin vatandaşa ve vatandaşın devlete karşı vazifelerini tamamıyla yerine getirmek için kullanılması, partinin başlıca prensiplerindendir."

"Kanunlar önünde mutlak bir eşitlik kabul eder, hiçbir ferde, hiçbir aileye, hiçbir sınıfa, hiçbir cemaata imtiyaz tanımayan yurttaşları, halktan ve halkçı olarak kabul ederiz."

"Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil, fakat ferdî ve içtimaî hayat için iş bölümü bakımından türlü hizmetlere ayrılmış bir cemaat saymak esas prensiplerimizdendir."

Levent Sahverdi Arşivi

"Partinin bu prensiple göz önünde tuttuğu gaye, sınıf kavgaları yerine içtimaî nizam ve tesanüdü elde etmek ve menfaatlar arasında birbirine zıt olmayacak surette ahenk yaratmaktır."

Merhum Şevket Süreyya Aydemir'in Tek Adam'ında çok isabetle teşhis ettiği üzere, bu gayelere ulaştırıcı "yenilikleri ve kuruluşları" sağlamak şartıyla, burada halkçılıktan kastolunan, çağdaş manasıyla bir "Sosyal Devlet" olsa gerektir. Aksi halde bu fikir ve gayelerin havada kalacağı şüphesizdir.

Meselâ 1934 Parti Kongresi'nde C.H.P. Umumî Katibi Recep Bey (Peker) şöyle konuşur:

"Halkçılık bir klişeden ibaret değildir. Halkçılık çok ehemmiyet verdiğimiz bir noktadır".

"Türkiye'de sınıf yoktur. Sınıf kavgası yoktur. İmtiyaz yoktur. Mıntıka taassubu, derebeylik, ağalık, aile, cemaat imtiyazı fikirleri yoktur."

Ama bu sözler yine Şevket Süreyya'nın dediği gibi, gerçeğin herhalde tam ifadesi değildi. Türkiye'de elbette ki sınıflar vardı. Derebeylik münasebetleri, ağalık, şeyhlik, aile, cemaat imtiyazı vardı. Bizce bunları gidermek için de "İnkılâpçılık" ve "Devletçilik" ilkeleri evvelâ parti programına, sonra da Anayasa'ya girmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

ANKARA'NIN BAŞKENT OLUŞU

BİLÂL N. ŞİMŞİR

I. *Giriş*

Atatürk İnkılâpları zincirinin önemli halkalarından biri de Ankara'nın başkent oluşudur. Ankara, 13 Ekim 1923 günü resmen başkent oldu; eski başkent İstanbul bırakıldı. O tarihten beri Ankara, Türkiye Devleti'nin başkentidir ve Anayasamıza da başkent olarak geçmiştir.

Başkent değiştirmek başlıbaşına büyük bir karardır. Başkent, devletin beyni durumundadır. İnsanın bütün sinir sisteminin beyinde toplanması gibi, devletin bütün örgütleri de başkentte düğümlenir. Devletin yasama, yürütme ve yargı organlarının merkezidir başkent. Yasalar başkentte çıkarılır, kararlar başkentte verilir, buyruklar başkentten yayılır. Kısacası, devlet başkentten yönetilir. Başkent devletin dış ilişkilerinin de merkezidir. Yabancı elçiler başkentte otururlar, yabancı devlet adamları resmî ziyaretlerini başkentte yaparlar, yabancı devletlerle anlaşmalar başkentte hazırlanıp imzalanır. Devletin yönetim merkezi, karargâhı, çarpan kalbi, düşünen beyni durumundadır başkent. Dolayısiyle başkent değiştirmek, her zaman, her yerde önemli olaylardan sayılır.

Ankara'nın başkent seçilmesi daha da ilgi çekici ve anlamlı bir olaydır. 1920'lerde Ankara, keçisi, kedisi ve armudundan başka pek bir şeyi olmayan; tozlu, sıtmalı bir Anadolu kasabası görünümündeydi. İstanbul ise oldum olası imparatorluklar başkentiydi. İstanbul, bin küsür yıl Doğu Roma—Bizans İmparatorluğu ve beş yüz yıl kadar da Osmanlı İmparatorluğu başkenti olmuştu. Ankara ile İstanbul arasında dağlar kadar fark vardı. Ankara gibi sönük bir Anadolu kasabasının anlı şanlı İstanbul'u başkentlik tahtından indirmesi, sıska bir gencin yılların başpehlivanını yere serivermesi gibi şaşırtıcı bir olaydır.

Ankara'nın başkent seçilmesi aynı zamanda anlamlı bir olaydır. Çünkü böylece, yeni Türk Devleti'nin ağırlık merkezi İstanbul'dan Anadolu'ya kaymıştır. Anavatan topraklarının büyük parçası Anadolu'da olduğuna göre, yeni Türk Devleti'nin gözleri de artık Anadolu'ya çevrilmiştir. Başkentin İstanbul'dan Ankara'ya taşınması, Türkiye'nin devlet politikasında da köklü değişiklik anlamını taşır.

Levent Sahverdi Arşivi

Başkent değiştirmek, devletin yapı değiştirmesiyle doğrudan ilgilidir. Türkler, tarih içinde çeşitli devletler kurmuşlar ve çeşitli başkentler seçmişlerdir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti Konya idi. Batı Anadolu'da kurulan Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti Bursa oldu. Bu devlet, Marmara denizini atlayıp Avrupa kıtasında genişlemeğe başlayınca başkentini de Avrupa'ya yani Bursa'dan Edirne'ye kaydırdı. 1453 yılının bir mutlu mayıs günü İstanbul fethedilince Osmanlı Devleti'nin başkenti de hemen Edirne'den İstanbul'a taşındı ve İstanbul, beş yüz yıla yakın Osmanlı Devleti'nin başkenti olarak kaldı. Başkent, Edirne'den İstanbul'a taşınmasından tam 470 yıl sonra 1923 yılında İstanbul'dan Ankara'ya taşındı. Bütün bu başkent değiştirmeler, devletin yapısındaki değişikliklerle doğrudan bağlantılıdır. Anadolu Selçuklu Devleti'nden kopan Osmanlı beyliği artık Konya'ya bağlı kalamazdı ve kendisine bir başkent aradı. Beylik iken Söğüt ile yetindi, devlet olunca da Bursa'yı başkent yaptı. Bu devlet Rumeli'de veya Avrupa kıtasında yayılmayı öncelikli bir devlet politikası yapınca, başkentini de Bursa'dan Edirne'ye taşıdı ve ağırlık, Anadolu'dan Rumeli'ye kaydı. Bizansın başkenti Anadolu'dan değil Rumeli'den kuşatılıp fethedildi ve fethedilir edilmez Osmanlı Devleti'nin başkenti de Edirne'den İstanbul'a taşındı. Osmanlı Devleti'nin yıkılması üzerine kurulan yeni Türk Devleti de Osmanlı payitahtını bıraktı ve kendisine başkent olarak Ankara'yı seçti.

Bu önemli, bu anlamlı başkentin doğuş tarihi incelemeye değer. Ankara, ulu bir başkent olarak nasıl tarih sahnesine çıkmıştır? İmparatorluk başkenti İstanbul neden bırakılmıştır? Çeşitli Anadolu kentleri arasında niçin Ankara başkent seçilmiştir? Ve Ankara'nın başkent seçilmesinde ne gibi iç ve dış sorunlarla karşılaşılmıştır?

Aşağıdaki sayfalarda, bu sorulara karşılık aramağa ve Ankara'nın başkent oluş tarihi aydınlatılmağa çalışılacaktır.

II. *İmparatorluk Payitahtı İstanbul'un Bırakılmasına Doğru*

İstanbul, 1453 yılında Osmanlı Devleti'nin başkenti, daha doğrusu payitahtı oldu. Daha sonra üç başlı bir başkent görünümü aldı: Hem "payitaht-ı saltanat-ı seniye", hem "makarr-ı Hilâfet-i İslâmiye" ve hem de "Merkez-i Hükümet-i Osmaniye" idi. *Payitaht,* tahtın bulunduğu yer demekti. İstanbul, Osmanlı tahtının bulunduğu kentti. *Makarr,* karar kelimesinden gelir ve İstanbul, İslâm dünyasının başı sayılan halifenin oturduğu, karargâh yaptığı, merkez olarak kullandığı yerdi. İstanbul, aynı zamanda Osmanlı Hükümeti'nin *merkezi,* yani yönetim yeriydi.

Levent Şahverdi Arşivi

1876 tarihli ilk Türk Anayasası İstanbul'un, payitaht olduğunu belirtti. Bu anayasanın veya o zamanki adıyla Teşkilât-ı Esasiye'nin 2. maddesi: "Devlet-i Osmaniye'nin payitahtı, İstanbul şehridir" der.

İstanbul, payitaht veya hükümet merkezi olarak, Osmanlı İmparatorluğu'na yüzyıllar boyunca pek uygun düşmüştü. Yüzyıllar boyunca devletin tam "merkezi", yani "orta yeri" durumunda kalmıştı. İstanbul'un doğusunda Anadolu, batısında Rumeli toprakları vardı. Yani bir yanda devletin Asya toprakları, öbür yanda Avrupa toprakları. Başkent İstanbul, bunların tam ortasında kalıyordu. Coğrafi bakımdan da rakipsizdi. Payitaht olarak tam yerli yerine oturmuştu. Bu durum sürüp gittikçe, kimse başkenti İstanbul'dan başka bir yere taşımayı düşünmüyordu.

Ama, zamanla Osmanlı Devleti'nin jeopolitik dengesi bozuldu. Osmanlı ülkesinin Avrupa toprakları sürekli saldırılara uğradı ve parça parça koparıldı. Osmanlı sınırları Orta Avrupa içlerinden Balkanlara itildi ve vaktiyle imparatorluğun tam orta yerine düşen İstanbul, bu defa Osmanlı ülkesinin kenarında kaldı ve neredeyse bir sınır şehri durumuna düştü. Sonra, "Doksanüç Harbi" denen 1877-78 Türk—Rus Savaşı'nda, İstanbul karadan tehdide uğradı. Tuna nehrini ve Balkan sıradağlarını aşıp yürüyen Rus orduları, 1878 yılının soğuk bir şubat gününde, başkent İstanbul kapılarına, Yeşilköy'e dayandılar. Ve İstanbullular, hem dondurucu soğuktan, hem de Rus tehdidinden ürperdiler.

İstanbul'un artık karadan da tehdit edilebileceği apaçık görüldü. Devletin başkenti denince, en güvenli yer akla gelir. Başkentin, düşman istilasından en iyi korunan yer olması arzu edilir. İdeal olan budur. Ama İstanbul için bunu söyleyebilmek artık zorlaşmıştı. Osmanlı Devleti zayıfladıkça başkent İstanbul zaman zaman denizden tehdide uğramıştı ve 1877-78 Rus savaşıyla artık karadan da tehdide uğramağa başlıyordu. Bu tehdit, İstanbul'un başkentlik statüsünü de ilk defa sarstı.

1877—1878 Türk—Rus Savaşı sırasında, başkentin "geçici olarak" İstanbul'dan Anadolu'ya taşınması düşünüldü. Daha sonra, Osmanlı başkentinin temelli olarak da İstanbul'dan taşınması gerekeceğini düşünenler çıktı. Değişen Osmanlı haritasına göre başkenti de değiştirmenin kaçınılmaz olacağı düşüncesi ortaya atıldı. Uzun yıllar Osmanlı ordusunda hizmet etmiş olan Alman Generali Von Der Goltz Paşa, 1897 yılında şöyle demişti:

"Osmanlı İmparatorluğu'nu köklü reformlarla kurtarmak isteyecek bir büyük hükümdarın, başkenti Türkçe ile Arapçanın sınırı üzerinde bir ye-

Levent Şahverdi Arşivi

re, meselâ Konya veya Kayseri'ye hatta belki de daha güneyde bir yere taşıması gerekecektir." [1]

Von der Goltz Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa topraklarını peyderpey yitirdiğini görüyor ve ilerde bu imparatorluğun tıpkı Avusturya—Macaristan İmparatorluğu gibi bir Türk—Arap İmparatorluğu'na dönüşeceğini düşünüyordu. Bu değişmeye paralel olarak, devletin başkentinin de Türk—Arap sınırlarında bir yere taşınması gerekeceğini ileri sürüyordu. İleriki yıllarda bu düşüncesini daha da geliştiren Von der Goltz'a göre, çok milletli Osmanlı İmparatorluğu iki milletli bir devlet olacak, yani, bir Türk—Arap İmparatorluğu'na dönüşecekti. Öyleyse bu devletin başkenti de Türk ve Arap nüfusun birleştiği bir yerde olmalıydı. Von der Goltz, ilerde, başkentin İstanbul'dan Halep'e veya Şam'a taşınmasını önerecekti. Alman General, Osmanlı Devleti'nin yerinde bir millî Türk Devleti'nin kurulabileceğini ve yeni başkentin ona göre düşünmek gerekebileceğini düşünemiyordu.

1877—1878 Türk-Rus savaşından 34 yıl sonra Balkan Savaşı çıktı. Ekim 1912'de Karadağ, Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan Türkiye'ye saldırdılar. Bir ay sonra yaklaşık 140 bin kişilik bir Bulgar ordusu, başkent İstanbul'un son savunma hattı olan Çatalca'ya dayandı. Bulgar Generali Savof yabancı gazetecilere, "Baylar, sekiz gün içinde Çarigrad'da (İstanbul'da) olacağız" diyordu. Gerçi Türk Komutanı Nazım Paşa, Bulgar ordusunu olduğu yerde mıhladı. Çatalca'yı bir "İkinci Plevne" durumuna getirdi. Türk ordusunun şerefini kurtardı. Ama Çatalca'daki şiddetli çarpışmalar İstanbul'da korkunç bir telaş yarattı. Top sesleri İstanbul'u titretti. Yine Padişahı ve hükümeti İstanbul'dan Bursa'ya taşımak söz konusu oldu. Bulgar ordusunun Çatalca'da durdurulmasıyla taşınmaya gerek kalmadı. Ama başkent İstanbul'un artık eskisi gibi güvenli bir yer olmadığı, karadan da düşman tehdidine açık duruma düştüğü iyice anlaşıldı. 1912—13 Balkan Savaşları sonunda Osmanlı sınırları Adriyatik denizinden Meriç nehrine ve Istranca dağlarına kadar geriledi. Başkent İstanbul, neredeyse bir sınır şehri durumuna düştü; artık ülkenin merkezinde, orta yerinde değil, kenarında kalıyordu.

Bu durum karşısında başkenti İstanbul'dan taşıma tartışmaları başladı. Von der Goltz Paşa bu defa şunları yazdı:

[1] *Orient* dergisi, No. 27, ze Trimestre 1963, s. 38: *Europaeische Revue,* vol. XII, p.457; Sabahattin Selek, *Millî Mücadele, c. II, İstiklal Harbi,* İkinci Baskı, İstanbul: 1965, s. 177—178.

Levent Şahverdi Arşivi

"Osmanlı başkentinin taşınması gerektiğini epeydir söylerim. Hükümet İstanbul'da kaldıkça, gözlerini hep Avrupa'ya çevirecektir. Oysa artık Osmanlı Hükümeti için Arnavutluk, Makedonya gürültüleri kalmamış; Bulgaristan, Sırbistan sınır kavgaları da ortadan kalkmıştır. Osmanlı Devleti'nin savunması gereken iki sınırı vardır: Trakya ve Kafkasya. Trakya, maalesef savunmaya hiç elverişli değildir. Yalnız yanlardan korunabilir. İstanbul'u karadan ve denizden savunmak için ise buraya çok büyük sayıda asker yığmak gerekir ki bu doğal bir yığınak olmaz."[2]

Goltz Paşa, daha çok askeri bakımdan soruna bakıyordu. Kenarda kalmış İstanbul'un hem karadan, hem de denizden saldırıya açık olduğunu; savunulabilmesi için olağanüstü büyük miktarda askeri burada tutmak gerektiğini söylüyor, İstanbul'da kalacak hükümetin Asya topraklarıyla yeterince ilgilenemeyeceğini de belirterek, başkentin başka yere taşınmasını istiyordu. Bir başka yazısında da Goltz Paşa, "İstanbul, hükümetin çalışma yeri olamaz" diyor, Halep veya Şam'ın Osmanlı başkenti yapılmasını savunuyordu[3].

Yine Balkan Savaşı yıllarında Kütahya eski milletvekili Ahmet Ferit (Tek) Bey de başkentin İstanbul'dan Anadolu'ya taşınmasını savunuyordu. İlerde Ankara Hükûmeti'nde bakanlık da yapacak olan Ahmet Ferit Bey, *İfham* gazetesinde şunları yazıyordu:

"Payitahtın İstanbul gibi güzel bir şehirden uzaklaştırılması güç bir meseledir. Hisse, ananeye aykırı bir teşebbüs; fakat ne yapalım? Eğer bu nakil millet ve memleket selâmeti için lüzumlu ise. Payitahtın vatanın merkezinde, milletin kalbinde kurulması, yerleşmesi lâzımdır. Payitaht, bir devletin başı demektir. Düşmana baş uzatılmaz, baş saklanır, kollarla ayak onu müdafaa eder.

Hudut bu kadar yaklaştıktan sonra İstanbul'da rahat oturmanın imkânı yoktur, idare merkezi bu gibi tehlikelerden masun olmak icabeder. Şimdiye kadar İstanbul'a tehlike yalnız Boğazlar cihetinden idi. Şimdi buna bir de karadan bir tehdit ilâve oldu. Üç taraftan tehlikeye maruz bir noktada payitaht kurulamaz."[4]

[2] A.Ziver, *Payitahtın Nakli Meselesi*, İstanbul: 1329 ve Nurettin Türsan, *Ankara'nın Başkent Oluşu*, İstanbul: 1981, s. 1—2.

[3] A.Ziver, *a.g.e.*, s. 2

[4] Hamid Sadi Selen, Aktaran; "Ankara'nın Başkent Oluşu," *Atatürk Konferansları*, TTK Yayınları, Ankara: 1964, cilt I, s. 95—102.

Levent Şahverdi Arşivi

Ferit Bey, Osmanlı İmparatorluğu dağıldıktan sonra kalacak millî ülkeyi, uçları Hopa, Kerkük, İstanbul ve Rodos olan bir dörtgen olacağını düşünüyor, devletin merkezini de bu dörtgenin ortasında arıyordu. Kayseri yakınında "Osmaniye" adıyla yeni bir başkent kurulmasını teklif ediyordu.

Bu teklif, bazı çevrelerde tepkiyle karşılandı. A.Ziver adlı bir yazar Ahmet Ferit (Tek)'in düşüncelerini "ham hayal" olarak gördü. "Jules Verne'in romanlarında bile bu derece hayali tasavvurlara rastlanmamıştır" dedi[5]. Oysa o sıralarda tarihi realiteye en yakın görüşü A.Ferit ortaya atmıştı. "Osmaniye" adıyla yepyeni bir başkent kurulması düşüncesi bir yana, başkentin Anadolu ortalarına taşınması düşüncesi hiç de ham hayal değildi. On yıl sonra Türkiye'nin başkenti, gerçekten Anadolu ortasında Ankara'ya taşınacaktı.

Balkan Savaşı sonlarında başka yazarlar da başkentin İstanbul'dan taşınması düşüncesine karşı çıkıyorlardı. Gazeteci Ali Kemal, Osmanlı Devleti'nin, kendi gücüyle değil, devletler arasındaki denge sayesinde ayakta kaldığını, bu sayede İstanbul'un da dış saldırılardan korunduğunu ileri sürüyor ve başkentin değiştirilmesi düşüncesine karşı çıkıyordu. Onun iddiasına göre, İstanbul saldırıya açık diye kaygılanmağa hiç gerek yoktu. İstanbul ötedenberi öyle bir "melek-i bilâd" (kentler perisi) idi ki, bu sayede manevî bir savunma ile donatılmıştı. Yabancı devletlerin birbirleriyle rekabeti yüzünden İstanbul saldırıdan uzak kalıyordu ve kalacaktı. Türkiye yenilse bile, İstanbul'a yabancı ordular giremezdi! Ali Kemal ayrıca İstanbul'u, Osmanlı ülkesinin Avrupa'ya açılan bir kapısı olarak görüyor, bu yüzden başkentin değiştirilemeyeceğini savunuyordu[6].

Ali Haydar Mithat Bey de İstanbul'dan taşınma düşüncesini pek üzücü buluyor ve şunları yazıyordu:

"Atalarımızın pazu gücüyle zaptettiğimiz ve dörtbuçuk asırdan beri üzerinde hüküm sürdüğümüz bir payitahtı hemen terketmeğe kalkışmak ve Anadolu ile Arabistan arasında bir yer seçmek, âdeta bir evden diğer bir eve taşınırcasına fikir yürütmek, üzücü bir durumdur..."[7].

Türk basını çoğunlukla başkentin İstanbul'da kalmasından yanaydı. Başkentin taşınmasından yana olanlar pek azınlıktaydı. Ama önemli olan

[5] A.Ziver, *a.g.e.*, s. 4-5.
[6] a.g.e., s. 6.
[7] a.g.e., s. 7.

Levent Şahverdi Arşivi

şuydu ki, Balkan Savaşı üzerine başkent işi artık tartışılmağa başlanmıştı. Başkenti değiştirmekten yana olanlar azınlıkta ve teoride kalmış olsalar bile, artık bu konuda kafa yoranlar vardı. Tarihi gelişmeler, başkenti değiştirmek gerektiğini savunanları haklı çıkaracaktı. Birinci Dünya Savaşı Osmanlı İmparatorluğu'nun da, başkent olarak İstanbul'un da sonunu hazırladı. Bu savaşla birlikte Osmanlı topraklarını paylaşma hırsları birer birer dışarı taştı. Çarlık Rusya'nın, Boğazları ve İstanbul'u ele geçirmek emelleri de yeniden şaha kalktı. 1915 yılında yapılan gizli anlaşmalarla İngiltere ve Fransa, İstanbul'u ve tüm Boğazlar bölgesini Rus İmparatorluğu'na vermeye razı oldular. Bu gizli anlaşma 1917 Rus İhtilali'nden sonra açıklandı. Gerçi bu düşman anlaşma kağıt üzerinde kaldı, hiçbir zaman uygulanamazdı. Ama o dönemin Türk yöneticilerine ve aydınlarına, Osmanlı başkenti üzerinde ne gibi kara bulutlar dolaştığını gösterdi ve başkentin İstanbul'dan taşınması gerektiğini söyleyenleri haklı çıkardı. Daha iki yıl önce, 1913'te devletler arasındaki rekabet yüzünden İstanbul'un saldırıdan uzak olduğunu ve hep Türklerin elinde kalacağını yazmış olan Ali Kemal gibi yazarlar, yanılmışlardı.

İstanbul'u Türkiye'den koparıp Rusya'ya katmayı öngören meş'um anlaşma 1917 yılında iflas etti. Ama İstanbul'un çilesi dolmadı. Osmanlı başkenti için asıl kara günler o tarihten sonra Mondros Ateşkes Antlaşması döneminde başladı.

Osmanlı Hükümeti adına 30 Ekim 1918 günü Mondros'ta mütareke anlaşmasını imzalayan Hüseyin Rauf (Orbay) İstanbul'a dönüşünde basına şöyle demeçler veriyordu: "İmzaladığımız mütarekeyle devletimizin bağımsızlığı, saltanatımızın hukuku tümüyle kurtarılmıştır... Sizi temin ederim ki, İstanbulumuza bir tek düşman askeri çıkmayacaktır..."[8] Ama bu zoraki umutlar çabucak söndü. Rauf Bey'in demecinden on gün sonra, altmış küsur parçalık bir düşman donanması Çanakkale Boğazı'ndan geçip Dolmabahçe önünde demirledi. 3.500 düşman askeri Beyoğlu'na çıktı. Karadan, Trakya yönünden de Franchet d'Esperey komutasındaki Fransız birlikleri İstanbul'a girdiler. Fransız komutanı, Fatih Sultan Mehmet'e özenerek beyaz bir at üzerinde İstanbul'a girmeyi de unutmadı.

Bundan böyle başkent İstanbul'un kaderi, galip İtilâf devletlerinin elinde görünüyordu. Osmanlı başkenti, onların avuçlarının içindeydi. 1915'te Çanakkale'den yüzgeri atılan İtilâf devletleri bu defa mütarekeyle

[8] *Yeni Gün*, 2.11.1918, Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, I, s. 97—98.

Levent Sahverdi Arşivi

İstanbul'a girmeyi başardılar ve Osmanlı başkenti konusunda çeşit çeşit plânlar tasarlamağa koyuldular.

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral De Robeck, 4 Kasım 1919 günü, "Türkleri İstanbul'dan kovmak" (The expulsion of the Turks from Constantinople) konulu bir muhtırayı Londra'ya sundu. Bu uzun muhtırada Türkleri İstanbul'dan atmak, Türk başkentini de Anadolu'ya yollamak gerektiği savunuluyordu. Muhtıraya göre, "İstanbul, gerek coğrafyası, gerek tarih geleneğiyle şahane (imperial) bir kentti. Osmanlı İmparatorluğu ise, artık "üçüncü sınıf bir Asya Sultanlığı" derecesine düşmüştü. İstanbul, bu üçüncü sınıf devlet için fazlaydı. Osmanlı Devleti bu anlı şanlı İstanbul'un bakım masraflarını bile karşılayamazdı. İstanbul'u Türklerin elinde bırakmak için hiçbir gerekçe yoktu. İstanbul, İslamın kutsal şehri değildi. Sonra Türkler, hâlâ yenildiklerinin farkında değilmiş gibi davranıyorlardı. "Başkentlerinden mahrum edilmek kadar başka hiçbir şey Türklerin burnunu yere sürtmezdi." Ne yönden bakılırsa bakılsın, Türkler İstanbul'da bırakılmamalıydı; bırakmak, Avrupa için tehlike olurdu. İstanbul Türklerin elinden alındıktan sonra burada "uluslararası bir rejim" kurulabilirdi[9].

Evet, 1919 yılında İngilizler, artık İstanbul'u Türklere çok görüyorlardı. Üçüncü sınıf bir sultanlık durumuna düşmüş olan Osmanlı Devleti için başkent olarak, bir Anadolu kasabası yeterdi. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, 4 Ocak 1920 günü İngiliz Hükümeti'ne bir rapor sundu: "Türkiye'yi İstanbul'dan atmak... Yüzlerce yıllık sürecin bir devamı olacaktır" dedi. "Türkleri atmak için ele geçirilmiş olan bugünkü fırsatın kaçırılmaması" için ısrar etti. Lord Curzon, İstanbul'dan atılacak olan Türklerin kendilerine Bursa'yı veya Konya'yı başkent seçebileceklerini de ekliyordu[10].

İtilâf devletlerinin Türkleri İstanbul'dan atma ve Türk başkentini Anadolu'ya itme plânları gizliydi. Ama bu plânlar, sonunda basına da sızdı. Anadolu'da Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa, 11 Ocak 1920 günü İngiliz Yüksek Komiserliğine gönderdiği bir tegrafla, İstanbul'un Türklerden alınması ve Türk başkentinin Anadolu'ya kaydırılması

[9] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, Ankara: 1973, cilt 1, s. 184—187, No. 68 ve 68/1. De Robeck'ten Curzon'a yazı. 4.11.1919, No. 2066 ve s. 329—330, No. 154/1

[10] Bilâl Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, I, s. 300—309, no.107 ve *Documents on British Foreign Policy*, 1919—1939, First series, vol IV, p. 992—1000, No. 649.

Levent Şahverdi Arşivi

tasarılarını "şiddetle protesto" etti[11]. Anadolu'nun her tarafından da İngiliz Yüksek Komiserliğine protesto telgrafları yağdı. Yalnız 8 ile 21 Ocak 1920 tarihleri arasında İngiliz Yüksek Komiserliğine 117 protesto telgrafı çekildi[12]. Bu telgraflar, Türk Milleti'nin bu konuda ne kadar duyarlı olduğunu gösteriyordu. Sevres Antlaşması öncesindeki günlerde, başkent İstanbul'un düşman eline geçeceği kaygısı ülkede yaygındı. Bu kaygıyla Anadolu, başkentin Anadolu'ya taşınmasına karşı çıkıyordu.

1920 başlarında İngilizler, Türkiye'nin başkentini Anadolu'ya kaydırmak istiyor, Türkler ise bunu protesto ediyorlardı. Üç yıl sonra roller değişecek, Türkiye kendiliğinden Ankara'yı başkent yapacak ve bu defa İngilizler bu karara karşı inatla direneceklerdi!

Başkent konusundaki telgraf kampanyasından az sonra, 10 Şubat 1920 günü son Osmanlı Meclisi, *Misak-ı Milli*'yi kabul etti. Bu tarihi belgenin 4. maddesinde, "Makarr-ı Hilâfet-i İslâmiye ve Payitaht-ı Saltanat-ı Seniye ve Merkez-i Hükümet-i Osmaniye olan İstanbul şehriyle Marmara denizinin emniyeti her türlü halelden mâsun olmalıdır" deniyordu. Yani başkentin güvenliği dokunulmaz olmalıydı. Son Osmanlı Meclisi bu ilkeyi kaleme alırken başkentin saldırıya uğrayabileceği konusundaki kaygılarını da dolaylı olarak dile getirmiş oluyordu. İstanbul'un geleceği konusundaki güvensizlik nedeniyledir ki böyle bir hükmün Misak-ı Milli'ye konulması gerekli görülmüştü.

Nitekim, Misak-ı Milli'nin kabulünden bir ay kadar sonra, 16 Mart 1920 günü başkent İstanbul İtilâf devletlerince işgal edildi. İtilâf devletleri, hazırlamakta oldukları Sèvres Antlaşması'nı Türklere empoze etmek, Anadolu'daki Türk ulusal direnişini kırmak amacıyla Türk başkentini rehin alma yoluna saptılar. İstanbul'da en önemli bakanlıklara el koydular. Osmanlı Parlamentosu'nu bastılar. Bakanları, mebusları, komutanları, aydınları tutuklayıp sürdüler. Kısacası, Osmanlı Devleti'nin yasama, yürütme ve yargı gücünü çökerttiler. İşgal günü bir de bildiri yayınladılar. "İstanbul'un Türklerden alınmayacağını; ama karışıklıklar sürerse bu kararın değişebileceğini" (yani İstanbul'un Türklerden alınabileceğini) açıkladılar[13]. Yani Türkler, uysal uysal müttefiklere boyun eğerler ve önlerine getirilecek Sèvres Antlaşması'nı kabul ederlerse İstanbul'dan atılmayacaklardı;

[11] *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Ankara: 1964, s. 161—162, No. 144.

[12] Bilâl Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, I, s. 347—355, No. 118/1

[13] Bilâl Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, I, s. 462—463, No.154.

Levent Şahverdi Arşivi

yok müttefiklere yine kafa tutarlar, başkaldırırlarsa o zaman İstanbul'dan mahrum bırakılacaklardı.

Başkent, ülkenin en güvenli yeri olmak gerekirken en güvensiz şehri olup çıkmıştı; en son düşman eline düşeceği yerde en önce işgale uğramıştı. Başkentin ülkeye egemen olması, ülkeyi yönetmesi beklenirdi. Oysa başkent İstanbul artık ülkeyi yönetemiyor, yönlendiremiyor, ülke ve ulus kaderini elinde tutamıyordu. Başkent ülkeye egemen değil, kendisi boyunduruk altındaydı. Kısacası İstanbul, başkent olarak tarihi görevini artık tamamlamıştı. Osmanlı Devleti'yle birlikte İstanbul'un başkentliği de tarihe karışıyordu.

Ama bu tarihi gerçeğin kafalara iyice sokulabilmesi için, Anadolu'da yeni Türk Devleti'nin doğmasını ve başarıya ulaşmasını da beklemek gerekecekti. Yoksa Padişah ve bazı Osmanlı yöneticileri, İstanbul'un payitahtlığının bittiğini kavramaktan ve Anadolu'da yeni bir başkent düşünmekten çok uzak idiler. İstanbul'un işgal edildiği gün, birkaç kişilik bir mebuslar heyeti, önceden alınmış randevuyla, Padişah Vahdettin'in huzuruna kabul edildiler. Vahdettin, mebuslara, "düşmandan memleketi kurtarmak için ne gibi çare düşünüyorsunuz" diye sorar. Mebuslardan Mazhar Müfit (Kansu), "Efendimizin (yani Padişahın) Anadolu'ya ve hatta Bursa'ya kadar teşrifleriyle mesele hallolunur" der. Bu çağrıya Vahdettin'in tepkisi ilginçtir. Padişah *"Beyefendi, ecdad-ı izâmımın payitahtından bana firar mı teklif ediyorsunuz?"* diye Mazhar Müfit'i paylar[14].

Padişah, geçici olarak bile İstanbul'dan ayrılmayı aklının kenarından geçirmiyordu. Ama, 1920 yılında Bursa'ya davet edilince, "ecdadımın payitahtından firar mı edeceğim?" diye sertleşen Mehmet Vahdettin, Kasım 1922'de bir İngiliz zırhlısıyla, aynı ecdat payitahtından —Anadolu'ya değil— bir yabancı sömürge adası olan Malta'ya firar etmeyi Osmanlılık şanına yakıştırabilmiştir! Ondan sonra da Türk başkenti, temelli olarak Ankara'ya kaydırılmıştır.

III. *Anadolu'da Yeni Bir Başkentin Doğuşu*

Mustafa Kemal Paşa, Mayıs 1919'da İstanbul'dan Anadolu'ya hareketinden önce Padişah Mehmet Vahdettin'in huzuruna çıktığı zaman ilginç bir ayrıntıyı farkeder: Konuşurken padişahın gözleri ikide bir sarayın pen-

[14] Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Ankara: 1968, Cilt II, s. 539—540.

Levent Şahverdi Arşivi

ceresinden görülen düşman zırhlılarına kaymaktadır. Atatürk, birkaç yıl sonra, 16 Ocak 1923 günü İzmit'te gazetecilere verdiği demeçte düşüncesini açıklar ve:

"Bir geminin topundan telâşa düşecek bir yerde (İstanbul'da) hükümet merkezi olamaz" der.

Denilebilir ki, Mustafa Kemal Paşa, daha 1919'da, Samsun'a çıkmadan önce kafasına koymuştur: Sırası gelince başkent İstanbul'dan Anadolu'ya taşınacaktır.

Gerçekten Türk Kurtuluş Savaşı boyunca Ankara'nın adım adım başkent olmaya doğru gittiği ve buna hazırlandığı görülür: Daha 1919 Şubat'ında Atatürk ve birkaç yakın arkadaşı, Ankara'yı bir "mukavemet merkezi" yapmayı tasarlamışlar[15]. Bu tasarı doğrultusunda, 20. Kolordu karargâhı Ankara'ya kaydırılır ve bu kolordunun başına Atatürk'ün güvendiği sınıf arkadaşı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa getirilir. Fuat Paşa, Orta Anadolu'da merkezi bir konumu olan Ankara'ya hâkim olur. Burada İtilâf devletlerinin veya işbirlikçi Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin at oynatmalarına izin vermez. Ankara, millî hareketin daha ilk günlerinde güvenilir bir merkez olur ve Mustafa Kemal'in arkasında yer alır.

Ankara'ya yerleşen Ali Fuat Paşa, Afyon yöresine kadar güvenlikten sorumlu bir komutan olarak çalışır. Bütün Batı Anadolu haberleri de ondan sorulur. Tüm Batı Anadolu'dan ve başkent İstanbul'dan haber alıp Doğu Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'ya ulaştırmak da ona düşer. Ankara millî hareket içinde önem kazanmağa başlar.

Ankara, daha 1919 yazında, millî hareketin güvenli dayanak noktalarından biridir. İstanbul'dan Anadolu'ya geçen ve Mustafa Kemal'e katılmak isteyenler güvenli bir yer olarak önce Ankara'ya ve Ali Fuat Paşa'ya gelirler ve Ankara'dan doğuya yollanırlar. Millî hareketin öncülerinden olan Hüseyin Rauf (Orbay)da Anadolu'da Mustafa Kemal ile buluşmadan önce ilk güvenilir yer olarak Ankara'ya gelmiştir.

Erzurum ve Sivas kongreleri döneminde Ankara'nın önemi daha da artar. O günlerde kongre merkezleri ile İstanbul arasında çok yoğun ve çok önemli haberleşmeler, yazışmalar olur. Bütün bu yazışmalarda Ankara, güvenli bir köprü rolü oynar. Bir role istasyonu gibi çalışır. Kongre merkezlerinden İstanbul'a ulaştırılacak en önemli, en gizli haberler, önce

[15] Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul: 1953, s. 40—41.

Levent Sahverdi Arşivi

Ankara'ya verilir, oradan Ali Fuat Paşa aracılığıyla başkente ulaştırılır. İstanbul'dan gelen haberler de aynı yolla kongre merkezlerine, Mustafa Kemal Paşa'ya iletilir. Ankara'da Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal Paşa'dan sık sık şöyle buyruklar alır ve bunların gereğini yapar:

"Aşağıdaki tel yazısını güvenli bir yolla İstanbul'a çektirip ulaştırmanız ve aynı yolla ivedi bir yanıt almanız rica olunur." [16]

Özellikle Sivas Kongresi sırasında Ankara önemli rol oynar. Ali Fuat Paşa bu konuda şunları yazar:

"20. Kolordu'nun merkezi olan Ankara, Sivas Kongresi arifesinde büyük bir ehemmiyet kazanmıştı. Garpta milliyetperverler için en emin bir melce olmuş, millî mukavemetin hareket üssü haline gelmişti...

Ben şahsen Sivas Kongresi'nde bulunmadım. Ancak bütün hazırlıklar ile pek yakından alâkadar oldum. Gerek mıntıkam ve gerek kontrolüm altında bulundurduğum vilâyetlerde murahhasların seçilmesi ve bunların emniyetle Sivas'a gönderilmelerini temin için çalıştım. Bu tarihlerde Ankara ilk merkez vazifesini görmüştü. Azaların büyük bir kısmı Ankara'da toplanmışlar ve buradan Sivas'a hareket etmişlerdi. Heyet-i Temsiliye'nin Garbî Anadolu ve İstanbul ile olan bütün temasları vasıtamızla olmuştu..." [17]

Ali Fuat Paşa'nın "kontrolüm altında bulundurduğum vilâyetler" dediği, çok geniş bir bölgeydi ve şu yöreleri kapsıyordu: Konya, Kastamonu, Çorum, Eskişehir, Kütahya, Isparta, Burdur ve Afyon. Ankara bütün bu bölgeleri millî harekete bağlamak yönünde etkiliyordu ve etkilemişti.

Sivas Kongresi'nin güvenliği için Ankara, bir kalkan rolü oynamış, batıdan gelebilecek saldırılara göğüs germişti. Ankara'da alınan önlemler sayesinde Sivas Kongresi'ne Batıdan ciddi bir saldırıyla karşılaşılmamıştır. İstanbul Hükümeti, Ankara üzerinden Sivas'a saldırmayı göze alamamış ve ancak Malatya yönünden Harput valisi aracılığıyla Sivas Kongresi'ne karşı başarısız kalan bir baskın düzenlemeğe kalkışmıştır.

Millî hareketin daha ilk günlerinde Ankara'nın Mustafa Kemal'in arkasında yer alması, İstanbul Hükümeti'nin gözünden kaçmadı. Hükümet, 1919 Ağustos sonunda Ali Fuat Paşa'yı Yirminci Kolordu Komutanlığı

[16] *Nutuk*, belge No. 37

[17] Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., s. 156.

Levent Şahverdi Arşivi

görevinden almağa kalkıştı. Fuat Paşa, Atatürk'ten aldığı buyruk üzerine komutayı bırakmadı.

İstanbul Hükümeti aynı zamanda Ankara Valisi Muhittin Paşa'yı harekete geçirmeyi denedi. 31 Temmuz 1919 günlü bir gizli emirle, askerlerin, "merkezi Ankara olmak üzere büyük bir millî kuvvet kurulmasına" kalkıştıklarını ve "Ankara'ya her taraftan delegeler çağırıldığını" valiye bildirdi ve "bu gibi işlere kalkışan ve kışkırtmalara önayak olan kimseleri hemen yakalayıp İstanbul'a göndermesini" istedi[18]. Ama Vali Muhittin Paşa, millî harekete karşı zararlı çalışmalar yapmağa yeterince zaman bulamadı. Tutuklanıp Sivas'a yollandı. Ankara'nın İstanbul ile bağları büsbütün koparıldı.

Sivas Kongresi günlerinde, Eylül 1919'da Ankara, Heyet-i Temsiliye'ye bağlandı.

Sivas Kongresi'nden sonra Türkiye'de mebus seçimlerine gidilmesi ve Osmanlı Parlamentosu'nun toplanması konuları gündeme geldi. Mustafa Kemal Paşa, Son Osmanlı Meclisi'nin İstanbul'da değil, Anadolu'da toplanması gerektiğini savundu. Hem İstanbul'a, hem de yakın arkadaşlarına görüşünü kabul ettirmeğe uğraştı. Meclisin toplantı yeri tartışması, dolaylı olarak başkent işini de ortaya çıkarıyordu. Mustafa Kemal, açıkça başkenti Anadolu'ya taşıyalım demiyordu. Ama başkent İstanbul'un güvenli bir yer olmadığını belirtiyor ve şöyle diyordu:

"Düşman donanma toplarının etkisinde, işgal kuvvetlerinin ayakları altında... bulunan başkent (İstanbul) bugün tam anlamıyla kuşatılmış durumdadır. Burada Osmanlı egemenliği manen ve eylemli olarak geçersizdir. Buna Rum ve Ermenilerin başkaldırıcı durumlarını da eklersek, İstanbul'da Mebuslar Meclisi'nin güven altında olamayacağını, iş göremeyeceğini anlamakta kuşku olmaz..." [19]

Bu gibi gerekçelerle Mustafa Kemal Paşa, Meclisin Anadolu'da toplanmasını istiyordu. Açıkça söylemese de gerçekte, İstanbul'un başkentlik statüsünü tartışma konusu yapmış oluyordu. Parlamento Anadolu'da toplanınca, Türkiye siyasetinin ağırlık merkezi İstanbul'dan Anadolu'ya kayacaktı. Gözler, ister istemez Anadolu'ya çevrilecek; Anadolu ön plâna geçe-

[18] Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., s. 142. Kâmil Erdeha, *Millî Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, İstanbul, 1975, s. 241.

[19] *Nutuk*, Belge No. 181.

Levent Sahverdi Arşivi

cek; İstanbul ise kenarda kalacaktı. Meclisin Anadolu'da toplanması, başkentin İstanbul'dan Anadolu'ya taşınmasına doğru bir adım olacaktı.

Atatürk'ün yakın arkadaşları bile Meclisin Anadolu'da toplanmasına karşı çıktılar. Kâzım Karabekir Paşa, Meclisin Anadolu'da toplanmasının başkentin taşınması anlamına geleceğini belirtti ve bunu "tehlikeli" gördü. Karabekir Paşa şöyle yazıyor:

"Meclis hariçte olmaz. Çünkü payitahtın mahalli ahıra (başka yere) nakli demektir... İstanbul yalnız Osmanlıların değil yüz milyonlarca ehli İslâmın payitahtıdır. Hariçte toplanmak payitahtın nakli telakkisi olup şimdiden güftügüzara (dedikodulara) yol açtığı cihetle bunun evakıb-ı vahimesi (vahim sonuçları) kemal-i ehemmiyetle nazar-ı dikkatte tutulmalıdır... Meclis-i millî hariçte mahzurludur...

Dosyayı inceledikten sonra meclisin İstanbul haricinde toplanmasının tehlikeli bir iş olacağını kabul ettim." [20]

İstanbul Hükümeti ve Padişah da, doğal olarak, Meclisin Anadolu'da toplanmasına şiddetle karşıydılar. Kendi bakımlarından haksız da sayılmazlardı. Çünkü, İstanbul Hükümeti zaten "İstanbul Belediye Meclisi" durumuna düşmüş ve İstanbul surları dışında sözünü geçiremez olmuş idi. Meclis-i Millî de Anadolu'ya geçerse başkent İstanbul büsbütün sönebilir, Türkiye'nin siyasal merkezi meclis toplantı yeri Anadolu'ya kayabilirdi. Düşman propagandası da İstanbul Hükümeti'nin bam teline basıyordu: "Meclis Anadolu'ya giderse, başkent de Anadolu'ya gitmiş olur, başkent Anadolu'ya gidince de İstanbul elden gider" deniyordu.

Kısacası, 1920 başlarında ortam henüz elverişli değildi. Meclisi Anadolu'da toplamak ve başkenti İstanbul'dan Ankara'ya taşımak için bir süre daha beklemek gerekecekti.

Bu arada Ankara, başkent adayı olarak sivriliyordu. 27 Aralık 1919 günü Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye üyeleri Ankara'ya geldiler. Ankara, Heyet-i Temsiliye Merkezi oldu. Heyet-i Temsiliye, bir bakıma *de facto* hükümet durumundaydı. Anadolu'ya fiilen hükmediyordu. Ankara, bu fiili hükümetin merkezi oldu. Atatürk, "cephelere ve İstanbul'a demiryolu ile bağlı ve genel durumu yönetme bakımından Sivas'dan hiçbir ayrılığı olmayan Ankara"yı merkez yapmak için en uygun yer ola-

[20] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul, 1969, 2.baskı, s. 358—360.

Levent Şahverdi Arşivi

rak görmüştü[21]. Ama Sivas'tan Ankara'ya taşınma ve hele Ankara'nın devamlı bir merkez yapılması düşüncesi bir süre gizli tutuldu. Sanki Ankara geçici bir merkezmiş gibi gösterildi. Atatürk, Ankara'ya geldiği gün yayınladığı duyuruda, "şimdilik Heyet-i Temsiliye merkezi Ankara'dır" diyordu[22]. Mazhar Müfit Kansu, "Ankara'nın daimi merkez olmasını kararlaştırmıştık. Fakat... mahrem (gizli) tutuyorduk" der[23].

Atatürk'ün Ankara'ya gelişi, Ankara tarihinin bir dönüm noktasıdır. Haklı olarak her yıl kutladığımız 27 Aralık günü, Ankara'nın alın yazısını kökten değiştirmiştir. O günden sonradır ki Ankara kenti, başkent olmaya doğru hızla ilerlemiştir. Ankara halkı da kendisine düşen görevi hakkıyla yerine getirmiştir.

Ankaralılar, Mustafa Kemal Paşa'yı ve Heyet-i Temsiliye üyelerini olağanüstü sıcak bir sevgiyle karşıladılar. Hemen onların yardımına yetiştiler. Heyet-i Temsiliye Ankara'ya parasız gelmişti. Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, yurtsever ve aydın Müftü Rıfat (Börekçi) eliyle Heyet-i Temsiliye'ye hemen 1000 lira yetiştirdi[24].

Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Ankara Merkezi'nin karar ve hesap defterleri, Nâşit Hakkı Uluğ tarafından gün yüzüne çıkarıldı ve yayımlandı[25]. Bu pek değerli belgelerden, Ankaralıların 1919—1920 yıllarında Kurtuluş Savaşı'na yardımları ayrıntılarıyla görülüyor.

Bu defterlerden anlaşıldığına göre, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Ankara Merkezi, 29 Ekim günü resmen kurulunca hemen yardım toplama işine başlamış. 1919 kasım ve aralık aylarında 1720 lira 70 kuruş toplayabilmiş. Ankaralılar, güçlerine göre, ilk çırpıda 100 kuruş ile 20.000 kuruş arasında yardımda bulunmuşlar. Ankara Müftüsü Rıfat (Börekçi) Efendi de 200 kuruş ile ilk para katkısında bulunanlardan biridir.

Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'tan Ankara'ya geleceği anlaşılınca, Ankaralılar kolları sıvamışlar, para toplama işini hızlandırmışlar. Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya gelişinin ilk günlerinde ağırlanması, toplanan bu parayla sağlanmış. Bağlı sancaklardan ve kazalardan da Ankara'ya para

[21] *Nutuk—Söylev*, I, s. 447—449.

[22] a.g.e., s. 445.

[23] *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt II, s. 500

[24] a.g.e., s. 83—85

[25] Naşit Hakkı Uluğ, *Hemşehrimiz Atatürk*, İş Bankası yayını, İstanbul, s. 263—317.

Levent Şahverdi Arşivi

gönderilmiş. Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Heyet-i Temsiliye için ilk altı ayda 2.630 küsur lira harcamıştır.

16 Mart 1920 günü İstanbul'un işgali, Ankaralılar için yeni masraf kapısı açmıştı. Ankara'da açılacak Millet Meclisi binasının birçok eksiği vardı. Binanın damında kiremit, duvarlarında sıva, badana yoktu ve içi de boştu. Bu binayı hızla yetiştirebilmek ve tarihî Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gecikmeden açılabilmesini sağlamak için Ankaralılar olağanüstü gayret sarfettiler. Bir ay içinde Ankara Müdafa-i Hukuk Cemiyeti, TBMM binası için 5068 lira harcadı. O zamanın ölçülerine göre bu oldukça büyük bir para idi, Ankaralıların bu cömertçe ve yurtseverce yardımları sayesindedir ki TBMM çok gecikmeden açılabilmiştir.

Ankaralıların para yardımları, TBMM açıldıktan sonra da sürmüştür. Örneğin 5 Mayıs 1920 günü, millî davanın propagandası için "Heyet-i İrşadiye" başkanı Şair Mehmet Akif'e (Ersoy) 20.000 kuruş verilmiştir. Temmuz 1920 tarihine kadar Ankaralılar, Kurtuluş Savaşı'na toplam 912.340 kuruş yardım yapmışlardır. Ankara'nın o günkü nüfusu ve yoksulluğu gözönüne getirilince, toplanan bu para pek önemli ve değerli idi. Tam zamanında ve tam yerine harcanmıştır. Bu yurtseverce yardımlarıyla Ankaralılar, yeni Türk Devleti'nin temeline harç koymuşlardır. Bu sayede de Ankara, epeyce puan toplamış, biraz daha sivrilmiş ve başkent olmaya doğru yola çıkmıştır, denilebilir.

İstanbul'un işgali Ankara'yı ön plâna çıkardı. Gözler Ankara'ya çevrildi. Ankara'yı karargâh yapmış olan Heyet-i Temsiliye hemen devletin sorumluluğunu üzerine aldı. Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa, bir yandan İstanbul'un işgalini şiddetle protesto etti, öte yandan da Ankara'da "olağanüstü yetkili" bir meclisin toplanacağını duyurdu.

22 Nisan 1920 günü Mustafa Kemal Paşa, bütün yurda şu önemli genelgeyi yayınladı:

"Tanrı'nın yardımıyla Nisan'ın 23'ü Cuma günü (Ankara'da) Büyük Millet Meclisi açılarak çalışmaya başlayacağından o günden sonra bütün sivil ve askerî makamların ve bütün ulusun başvuracağı en yüce kat, adı geçen meclis olacaktır. Bilgilerinize sunulur."[26] TBMM 23 Nisan 1920 günü açılınca, bütün ulusun başvuracağı en yüce kat oldu. Böylece Ankara tam anlamıyla bir "merkez" durumuna geldi.

[26] *Nutuk—Söylev*, I, s. 579

Levent Şahverdi Arşivi

2 Mayıs 1920 günü Ankara'da ilk hükümet kuruldu. Yeni hükümetin kurulmasıyla da Ankara fiilen *hükümet* merkezi oldu. Yalnız Türkiye'nin değil, dış dünyanın da dikkatleri Ankara'ya çevrildi. Dost düşman gözünde Ankara artık gerçek bir merkezdir ve hukuken de Türkiye'nin başkenti olmaya adaydır.

Aradan dokuz ay kadar bir zaman geçti. Başkenti İstanbul'dan Ankara'ya taşıma konusu bu defa resmen Türkiye Büyük Millet Meclisi önüne geldi. Hükümet, 31 Ocak 1920 günü başkent işini Meclise getirdi. Hükümet, aylar öncesinden hazırlık yapmış, bir başkent komisyonu kurmuştu ve bu komisyona meclisten de 3 üye istiyordu[27].

Hazırlanan Hükümet Kararnamesi'ne göre, İstanbul bir "merkez-i merasim" olarak bırakılacak ve "hukukî merkez-i hükümet" Anadolu'da olacaktı. Ankara Hükümeti, başkenti İstanbul'dan Anadolu'ya taşımaya kesin karar vermişti. Bu taşıma, İstanbul'un yabancı işgalden kurtuluşuna kadar "geçici" bir taşınma değil, temelli bir taşınma olacaktı. İstanbul işgalden kurtarıldıktan sonra da başkent, Anadolu'da olacaktı. İstanbul yalnız bir "tören merkezi" olarak kalacaktı. Anlaşılan Türkiye, başkent bakımından Hollanda'ya benzeyecekti. Hollanda'da bugün gerçek başkent Lahey (Den Haag) kentidir; eski başkent ise bir çeşit "tören merkezi" olarak kullanılır, orada kraliçe yalnız yılda bir defa kordiplomatiği kabul eder ve hepsi onunla biter. İstanbul da belki halifeliğin tören merkezi olarak kalacak, ama gerçek başkent Anadolu'da olacaktı.

Bu yoldaki Hükümet Kararnamesi, milletvekilleri için âdeta bir sürpriz oldu. Bu kararname 31 Ocak 1921 günü TBMM önüne gelince tepki ve hatta öfkeyle karşılandı. Hemen "ret, ret" sesleri yükseldi yapılan görüşmeler sonunda, başkentin İstanbul'dan Anadolu'ya taşınması önerisi 26'ya karşı 71 oyla reddedildi[28].

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, başkentin değiştirilmesine hazır değildi. Milletvekillerinin önemli bir bölümü, önce zafer kazanılmalı, sonra başkent işi "ele alınmalı" düşüncesindeydi. Bir bölüm milletvekilleri de saltanata ve halifeliğe gönülden bağlı oldukları için başkentin İstanbul'dan taşınmasına karşıydılar. Onlara göre İstanbul, sonsuza kadar Osmanlı saltanatının ve İslâm halifeliğinin merkezi olarak kalmalıydı. Başkent değiştirme kararı, Atatürk İnkılâpları'nın çoğu gibi, ikinci meclisten geçirilebile-

[27] *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, İçtima 1, cilt 8, s. 4 vd.
[28] *TBMM Zabıt Ceridesi*, cilt 8, s. 13.

Levent Şahverdi Arşivi

cekti. Hükümet, Ocak 1921'de edindiği deneyimle, başkent işini Ekim 1923 tarihine kadar TBMM'ne getirmedi. Ankara, üç yıl boyunca başkent adayı olarak kaldı.

1921 Anayasamızda başkent adı yer almadı. Zaten kısa olan bu anayasada, Türkiye Devleti'nin başkentinin neresi olduğu belirtilmemişti. O anayasayı hazırlayanlar ne başkent İstanbul'dur diyebilmişler, ne de bir başka başkent gösterebilmişlerdir. Konuyu sessizce geçiştirmişlerdi.

Ama başkent işi zihinleri kurcalayıp durmuştur. Atatürk, 1921 yılında Amerikalı gazeteci Clarence K. Streit'e der ki:

"İstanbul bizim geleneksel başkentimizdir ve öyle kalmalıdır. Ama Dünya Savaşı bize bir ders verdi ve tecrübe kazandırdı. Saltanat ve halifelik İstanbul'da kalacaksa da gerçek hükümetin, millî hükümetin merkezi Anadolu'da olacak; yani, İstanbul'dan daha iyi korunan yurdun orta yerinde bulunacaktır..."[29]

Atatürk, yine 1921'de, Fransız gazeteci Berthe Georges-Gaulis'e, "siyasî başkentimiz Anadolu'nun ortasında kalacaktır" der[30].

16 Ocak 1923 günü de Atatürk, İzmit'te gazetecilere şunları söyler:

"Devlet merkezini seçerken iki noktayı gözönünde tutmak icabeder. Biri, her nevi tecavüze karşı yerinden kıpırdamayacak kuvvet ve sükûnetini muhafaza edecek bir yer olmalı...

İkincisi, hükümet merkezi öyle bir yerde olmalı ki, hükümet, nazarını memleketin bütün muhitlerine müsavi surette atfedebilsin...

Herhalde birçok sebepler, hükümet merkezinin Ankara-Kayseri-Sivas müsellesi (üçgeni) içinde bir noktada olmasını icap ettiriyor. Bu müsellesin bir res'inde (ucunda) bulunan Ankara, pekâlâ devlet merkezi olabilir; esasen hadisat orasını merkez yapmıştır."[31]

Bu konuşmadan sonra on ay daha geçti. Lozan Barış Antlaşması imzalandı, TBMM'ince onaylandı. Onaylandıktan altı hafta sonra, 2 Ekim 1923 günü yabancı işgal askerlerinin son kalıntıları da Türk topraklarını

[29] Clarence Streit, *The Unknown Turk*, Part II, chopter VI, p. 29.

[30] Berthe George—Gaulis, *Angora, Constantinople, Londres, Mustaphe Kemal et la politique Anglaise en Orient*, Paris: 1922

[31] İsmail Arar, *Atatürk'ün İzmit Konuşması*. Ayrıca Selen, a.g.e., s. 97; Uluğ İğdemir, a.g.e., s. 61.

Levent Şahverdi Arşivi

boşaltıp gittiler. Vatan topraklarının tamamı düşmandan temizlenmiş oldu. İşte o zaman başkent işi son ve kesin olarak ele alındı. 9 Ekim 1923 günü Dışişleri Bakanı İsmet Paşa ve arkadaşları TBMM'ne şu tek maddelik yasa tasarısını sundular:

"Türkiye Devleti'nin makarr-ı idaresi (başkenti) Ankara şehridir."[32]

Tasarının gerekçesinde - tepkileri yatıştırmak için olsa gerek - İstanbul'un halifelik merkezi olarak kalacağı söyleniyor ve "Yeni Türkiye'nin başkentinin Anadolu'da ve Ankara şehrinde seçilmesi gerektiği" vurgulanıyor. Bunu gerektiren önemli nedenlere de kısaca değiniliyor: Yurdun güç ve gelişme kaynaklarını Anadolu'nun ortasında kurmak, iç ve dış güvenlik, coğrafî durum ve strateji, deniyor.

Yasa tasarısı komisyonlardan çabucak geçti. 13 Ekim günü TBMM Genel Kuruluna geldi. Yalnız Gümüşhane Mebusu Zeki Bey, Ankara'nın başkent yapılmasına karşı çıktı. "Baylar, başkenti yalçın kayalarda, izbe ovalarda kurma çağları çoktan geçmiştir" dedi. İstanbul'a iğbirarınız nedir?" diye haykırdı. Tepkiyle karşılandı. Gelibolu mebusu Celâl Nuri (İleri) Bey, Gümüşhane mebusunun "iğbirar" sözünü protesto etti ve başkentin Ankara'ya taşınmasını başarıyla savundu. Öteki milletvekilleri de Celâl Nuri Bey'i desteklediler ve aynı oturumda Ankara'nın başkent olması meclisten geçti. O gün TBMM'nin oy çokluğuyla kabul ettiği 27 sayılı kararın sadeleştirilmiş metni şudur:

"Karar No. 27 : Akara şehrinin Türkiye Devleti'nin başkenti olmasına ilişkin Malatya Milletvekili İsmet Paşa hazretlerinin 2/188 sayılı yasa önerisi üzerine Anayasa Komisyonu'nca düzenlenen 10.x.1923 tarihli mazbata, (TBMM'nin) 13.x.1923 tarihli otuzbeşinci birleşiminin ikinci oturumunda okunarak olduğu gibi kabul edilmiş ve Ankara şehrinin Türkiye Devleti'nin başkenti olması büyük çoğunlukla kararlaştırılmıştır."[33]

İşte bu kararla Ankara resmen Türkiye'nin başkenti olmuştur. Bu metin bir kanun değil, TBMM kararı idi. İleride Anayasamıza da geçirilip perçinlenecekti.

Ankara'nın başkent oluşundan 16 gün sonra, 29 Ekim 1923 günü, Türkiye Cumhuriyeti ilân edildi. Cumhuriyetin ilânı için 1921 Anayasamızda bazı değişiklikler yapıldı. Anayasa'nın birinci maddesine "Türkiye

[32] *TBMM Zabıt Ceridesi*, 2. Devre, 1. sene, cilt 2, s. 665.

[33] Nurettin Türsan, a.g.e., s. 61

Levent Şahverdi Arşivi

Devleti'nin şekl-i hükümeti Cumhuriyettir" hükmü eklendi. Tam bu sırada Anayasa'ya, Türkiye Devleti'nin başkentinin Ankara olduğunu belirten bir madde eklenebilirdi. Çünkü, başkent işiyle birlikte İstanbul konusu da gündeme gelebilirdi. O tarihte Padişah yurt dışına kaçmış, Saltanat kaldırılmış bulunuyordu. Cumhuriyet de ilân edilmişti. Ama henüz halifelik kaldırılmış değildi. Anayasa'da hükümet merkezi Ankara'dır denince, halifelik merkezi de İstanbul'dur, denebilirdi. Bunun da Anayasa'da yer almasını isteyenler çıkabilirdi. Oysa Cumhuriyetin ilânından dört ay sonra halifelik de kaldırılacaktı.

Ankara'nın başkent olduğunun Anayasa'da yer alması için halifeliğin de kaldırılması ve 1924 Anayasası'nın kabulü beklendi. 24 Nisan 1924 günü kabul edilen Anayasa'nın 2. maddesi şöyle kaleme alınmıştı:

"Türkiye Devleti'nin dini din-i İslâmdır; resmî dili Türkçe'dir; makarrı (başkenti) Ankara şehridir."

Bu madde 1937 yılında şöyle oldu:

"Türkiye Devleti, cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, lâik ve inkılâpçıdır. Makarrı Ankara şehridir."

Başkent Ankara, 1945 Anayasası'nda yine 2.maddede, 1961 ve 1982 tarihli Anayasalarımızda ise 3. maddelerde yer almıştır. Anayasamızın değişmez, değiştirilmesi teklif bile edilemez bir maddesidir.

IV. *Ankara'nın Başkent Oluşuna Karşı Batılı Ülkelerin Direnişi*

Başkent değiştirmek Türkiye'nin bir iç işidir. Ama bir bakımdan yabancı devletleri de ilgilendirir. Çünkü Türkiye'deki yabancı elçiliklerin de taşınmasını gerektirir. Yabancı elçilikler, hükümetin bulunduğu yerde, yani başkentte otururlar, Türk Hükümeti, Ankara'yı merkez yapınca yabancı diplomatik temsilcilikler de İstanbul'dan Ankara'ya taşınmak durumundadırlar. Bu bakımdan Türkiye'nin başkent değiştirmesine yabancı devletler ilgisiz kalamadılar.

İngiltere, Ankara'nın başkent seçilmesi kararından aylar önce, bu konuda bilgi toplamağa başladı. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rambold, daha Lozan Konferansı günlerinde, Şubat 1923'te, Türkiye'nin gelecekteki başkentinin neresi olacağını soruşturup öğrenmeğe çalışıyor ve Anadolu'nun kalkındırılması bakımından yeni Türkiye'nin başkentinin de Anadolu'da kurulabileceğini öğreniyordu[34]. İki hafta sonra

[34] *FO. 371/9130/E.2416.* Rumbold'dan Curzon'a yazı. 27. 2. 1923, No. 134

Levent Şahverdi Arşivi

da Londra'ya "Türkler, siyasal başkentlerini Anadolu'nun bir yerinde kurmak, İstanbul'u ise halifelik merkezi olarak bırakmak niyetindedirler" diye rapor ediyordu[35]. Raporlar birbirini izledi. Türk Hükümeti'nin Ankara'dan ayrılmak ve İstanbul'a dönmek niyetinde olmadığı anlaşıldı. Ankara'nın başkent yapılacağı Londra'da not edildi.

Ondan sonra İngiliz diplomasisi Ankara'nın başkent seçilmesine karşı harekete geçti. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, 2 Ağustos 1923 günü Fransa, İtalya, Japonya ve ABD hükümetleri katında resmen girişimde bulundu. İngiliz görüşüne göre, Lozan Barış Antlaşması yakında yürürlüğe girecek ve İtilâf devletleri ile Türkiye arasında yeniden normal diplomatik ilişkiler kurulacaktı. O zaman Türkiye'ye atanacak İtilâf devletleri diplomatik temsilcilerinin statülerinin ne olacağı ve bu temsilcilerin nerede, hangi şehirde oturacakları konuları gündeme gelecekti. İngiltere, *"diplomatik misyonların Ankara'ya gitmeyip İstanbul'da kalmalarını"* arzu ediyordu. Çünkü, "Ankara'da onurla ve konfor içinde oturulamaz" idi. Elçiler İstanbul'da oturur, Ankara'da birer irtibat görevlisi bulundurulurdu. İngiltere, bu görüşlerinin müttefiklerince de paylaşılıp paylaşılmadığını öğrenmek istiyordu[36].

İngiltere, Ankara'ya karşı açıkça cephe almıştı. Ankara'ya elçi veya büyükelçi göndermek niyetinde değildi. İngiliz diplomatik temsilcisi İstanbul'da oturacaktı. Bunun anlamı, İngiltere'nin başkent Ankara'yı tanımaması, boykot etmesiydi.

İngiltere bu görüşünde ısrar etti. Öteki batılı devletleri ve Japonya'yı da yanına çekmek, Ankara'ya karşı bir "ortak cephe" oluşturmak için uzun ve yoğun diplomatik çaba harcadı. İngiliz diplomatik girişimleri, Ankara'nın resmen başkent oluşundan önce Ağustos 1923'te başladı ve Ankara başkent olduktan sonra daha da yoğunlaşarak sürdü. İngiltere, "Majesteleri Hükümeti, Türkiye'de büyükelçi bulundurmayı yalnız bir şarta bağlıyor ki, o da büyükelçisinin İstanbul'da oturmasıdır" diyor[37]. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği de, "Türkleri, diplomatik işleri İstanbul'da yürütmeğe zorlayabiliriz" diye ekliyor[38] ve daha da ileri giderek, "İngiliz Büyükelçiliği hangi şehirde otururşa, Türk Hükümeti de oraya gelecektir" diye rapor ediyordu[39].

[35] *FO. 371/9130/E.2918.* Rumbold'dan Curzon'a rapor. 12.3.1923, No. 158.

[36] *FO.371/9163/E. 7948.*Curzon'dan yazı. 2.8.1923, No. 7734/44.

[37] *FO.371/9163/E.8367.*

[38] *FO.371/9163/E.*Herderson'dan F.O'e tel. 28.8.1923, No. 486.

[39] *FO.371/9163:*Henderson'dan Olipkont'a mektup. 3.9.1923

Levent Şahverdi Arşivi

Türk Hükümeti, İngiliz Büyükelçiliği İstanbul'da oturur diye oraya taşınmayı düşünmedi. Ankara'yı başkent yaptı. Lord Curzon bu defa yeniden harekete geçti. "Majesteleri Hükümeti'nin her halükârda Ankara'ya bir büyükelçi göndermemeye kararlı olduğunu" 24 Ekim 1923 günü müttefiklerine resmen duyurdu ve bu konuda birlikte hareket edilmesini istedi[40]. Yani Türk Hükümeti'nin karşısına bir müttefik cephe olarak çıkılmalıydı.

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği de nabza göre şerbet vermek istercesine "Ankara iki yıl başkent kalır", "Saltanat diriltilirse İstanbul yine başkent olacaktır" diye Londra'ya görüş bildiriyordu[41].

Şubat 1924'te İstanbul'a gelen ve henüz Ankara'ya gitmemiş olan İngiliz Elçisi Lindsay de, daha ayağının tozuyla, Ankara'nın başkent seçilmesine veryansın ediyor ve eninde sonunda İstanbul'un yine başkent yapılacağını ileri sürüyordu. Onun iddiasına göre Ankara'yı başkent yapma düşüncesi, "Türklerin Asyalı bir aşiret oldukları ve Asya'ya dönmeleri gerektiği" içgüdüsünden kaynaklanıyormuş. Ankara'daki milletvekilleri "tepesine tünedikleri dağ başından demiryolu, elektrik ve Avrupa uygarlığı diye bağırıp çağırıyorlarmış" ama bunu Türk kültürüyle gerçekleştirmeyi amaçlıyorlarmış. Yani temelde hiç değişmemişlermiş. Asyalı oluşları Ankara'ya aşırı bağlılık biçiminde su yüzüne vuruyormuş. Ama "Ankara Meclisi'nin başına bir uğursuzluk gelirse o zaman Ankara'dan Boğaziçine doğru koşulacak" imiş Türk liderlerinin daha zeki olanları, "İstanbul'dan Ankara'yı yönetmenin, Ankara'dan İstanbul'u yönetmekten daha kolay olduğunu belki kavrayabilirlermiş". İngiliz Elçisi Lindsay, bunları anlattıktan sonra sözünü şöyle düğümlüyor:

"Şunu cesaretle söyleyebilirim ki, günün birinde İstanbulun tekrar Türkiye'nin başkenti olacağı hemen hemen kesindir."[42]

Bir yandan İngilizlerin kendi aralarında, öte yandan İngilizlerle müttefikleri arasında diplomatik yazışmalar sürüp gitti.

Başta, İngilizler ve onlardan sonra müttefikleri, Ankara konusunda uzun uzun kafa yordular. Sonunda İngiltere'nin baskısıyla şöyle bir ortak

[40] *FO.371/9163*:F.O.'den Paris, Roma, Washington ve Tokyo'ya şifre tel. 24.10.1923, No. 358, 266, 308, 113.

[41] *FO.371/9164*: Henderson'dan Loncelot'ya mektup. 20.11.1923

[42] *FO.371/10193*: Lindsay'den Mac Donald'a rapor. 19.3.1924

Levent Şahverdi Arşivi

görüşe varmış göründüler. "Türkiye ile büyükelçilik düzeyinde ilişki kurulacak. Ama büyükelçiler İstanbul'da oturacak, Ankara'ya yalnız birer irtibat görevlisi gönderilecek. Türk Hükümeti, kordiplomatiğin Ankara'ya taşınması için ısrar ederse o zaman Türkiye'ye büyükelçi değil, elçi atanacak. Yani diplomatik temsilcilik düzeyi düşürülecek..."

Bu görüşleri henüz Türk Hükümeti'ne resmen bildirilmiş değildi. Ama Türk Hükümeti, İtilâf devletleri temsilcilerinin Ankara'ya gelmekte güçlük çıkarabileceklerini anladı. Özellikle büyük devletler elçilerinin İstanbul'da kalmalarını sakıncalı gördü, çünkü, başkent tekrar İstanbul'a taşınacakmış gibi, yanlış bir izlenim yaratılmış oluyordu. Yabancı diplomatik temsilcilerin başkente taşınmalarını sağlamak amacıyla Türk Hükümeti, bunlara sefarethane binası yapmaları için Ankara'da arsa vermeyi kararlaştırdı. 19 Ocak 1925 günü bu konuda bir kararname çıkarıldı. "Ecnebi sefaretlerine meccanen arsa tefrik ve itası... takarrür etmiştir" dendi[43].

Bu kararname üzerine 1925 Bütçe Kanunu'na 53. madde olarak şu hüküm eklendi:

"Türkiye Cumhuriyeti ile muamele-i mütekabile esası üzerine itilâfname teati edilen düvel-i ecnebiye icra vekilleri heyeti kararı ile Ankara'da sefaret ve konsoloshane inşa eylemek üzere meccanen arsalar tevfizine ve gerek bu arsalar, gerek Ankara'da inşa edilecek sefaret ve konsoloshanelerle düvel-i mezkûrenin elyevm Türkiye'de mevcut diğer sefarethane ve konsoloshaneleri için tahsisi veçhile bilâ harç tapu senedi itasına Maliye Vekâleti mezundur. Ankara'da sefarethane ve konsoloshaneler inşaası için memalik-i ecnebiyeden celbedilecek malzeme-i inşaiye gümrük resminden muaftır."[44]

Bu madde, daha mecliste görüşülmeden önce yabancı elçiliklere sözlü olarak duyuruldu.

Lozan Antlaşması yürürlüğe girince ve eski düşman devletlerle Türkiye arasındaki ilişkiler normale dönüşürken, İngiltere, Fransa ve İtalya, 1 Mart 1925 günü İstanbul'daki Dışişleri Delegeliği aracılığıyla, Türkiye'ye şu ortak notayı verdiler:

"Haşmetlü İtalyan Kralı, İngiltere Kralı, ve Fransa Reisicumhuru'nun ve Hükümetlerinin Türkiye'deki siyasî mümessilliğini *İstanbul'da oturacak*

[43] *Dışişleri Arşivi. Müt 8/17.* 18.1.1925 tarihli ve 1406 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi.

[44] 1341 (1925) tarihli ve 627 sayılı Muvazene-i Umumiye (Bütçe) Kanununun 53.maddesi.

Levent Şahverdi Arşivi

olan bir Büyükelçiye tevdi etmek niyetinde bulunduğunu Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin ittilaına (bilgisine) arz etmenizi rica ederim. İtalya, İngiltere, Fransa sefirleri, lüzum hasıl oldukça Ankara'ya gidecek ve orada sefaret memurundan birisi tarafından daimi surette temsil olunacaktır."[45]

Üç batılı devlet, Türkiye'nin başkenti Ankara'ya büyükelçi göndermeyeceklerini, büyükelçilerin İstanbul'da oturacağını söylüyorlardı. Ankara'da yalnız birer elçilik görevlisi bulundurulacaktı. Büyükelçiler de gerektikçe Ankara'ya gideceklerdi.

Bu ortak nota, tam ilişkilerin normale dönüştüğü bir sırada veriliyor ve Türkiye ile batılılar arasında yeni bir kavga başlatılıyordu. On yıldan beri İngiltere, Fransa ve İtalya arasında normal diplomatik ilişki yoktu. Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesiyle, 1914 yılında kesilen diplomatik ilişkiler, Lozan Barış Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden sonra, 1925 Martı'nda normale dönüşecekti. Tam o sırada notalarla bir Ankara savaşı başlatıldı. Üç batılı devlet, yeni Türk Devleti'ni boykot ediyor, Ankara'ya karşı ortak bir direnişe geçiyorlardı. Üç koldan Ankara topa tutuluyordu.

Türk Hükümeti böyle bir baskının altında kalamazdı ve kalmıyor. Notaya notayla karşılık veriyor. Notalarla bir "Ankara Savaşı" patlak veriyor. Başkent Ankara uğruna bir nota düellosu başlıyor. Beş ayda onbeş nota alınıp veriliyor.

19 Mart 1925 günü, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras imzasıyla, İngiltere Büyükelçisi'ne şu nota veriliyor:

"Ekselans,

Britanya Kralı'nın ve Hükümeti'nin Türkiye'deki diplomatik temsilciliğini bir büyükelçiye tevdi etmek niyetleriyle ilgili olarak ekselanslarının Nusret Beye[46] vermiş oldukları 1 Mart tarihli notaya karşılık olarak aşağıdaki düşünceleri yüksek bilginize sunmakla onurlanırım.

Önce, Türkiye'de bir büyükelçi tarafından temsil edilmek kararlarından dolayı Britanya Majesteleri Hükümeti'ne teşekkür ederim.

[45] Dışişleri Arşivi. Müt. 8/17

[46] O tarihte Ankara'daki Dışişleri Bakanlığı'nın İstanbul'da bir bürosu vardı. Hariciye Vekaleti Dersaadet Murahhaslığı denen bu büronun başında Nusret Bey bulunuyordu ve İngiliz notası Nusret Bey'e verilmişti. (BNŞ)

Levent Şahverdi Arşivi

Devletler Hukuku ilkelerine ve uluslararası teamüle göre, krallarını ve hükümetlerini Türkiye Cumhurbaşkanı katında doğrudan temsil edebilmeleri için büyükelçilerin ancak Türkiye'nin başkenti olan Ankara'da resmi ikametgâhları olabilir.

Bundan başka, yabancı misyon şeflerinin hükümetlerini ilgilendiren konularda doğrudan dışişleri bakanı ile görüşmeleri arzu edilir ve bu her iki ülkenin yararına olur.

Bu genel kuralın Türkiye için değiştirilmesine sebep ve imkân yoktur.

Cumhuriyet Hükümeti, yabancı misyonlara bir cemile olsun ve onların Ankara'ya taşınmaları en iyi şartlarda yapılabilsin diye, elinden gelen bütün kolaylıkları göstermiştir ve göstermeğe hazırdır. Hatta Türkiye ile diplomatik ilişkileri bulunan devletlere büyükelçilik ve elçilik binaları yapmaları için arsa vermeye yetki tanıyan bir yasa Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulmuş bulunmaktadır ve bunun yakında onaylanacağı umulmaktadır[47].

Bu şartlar altında, bugün İstanbul'da oturan misyonlara geçici olarak tanınmış olan kolaylıkların, bunların taşınmalarını kolaylaştırmak ve o zamana kadar günlük işleri aksatmadan yürütülebilmesini sağlamak amacıyla tanınmış olduğu ekselânslarının lütfen anlayacaklarını umarım.

Hem bu esasları ve hem de yabancı misyonların Cumhuriyet Hükümeti'yle doğrudan doğruya ve sürekli temasta olmalarının gerek yabancı devletlerin, gerekse Türkiye'nin yüce çıkarlarına olacağı gözönünde tutularak, bu misyonların mümkün olan en kısa zamanda Ankara'ya taşınacaklarını umarım.

Derin saygılarımın kabulünü rica ederim Ekselâns.

(İmza) Dr. Rüştü"[48]

[47] Notanın özüyle ilgili paragraflar önce Türkçe kaleme alınmış ve biraz değiştirilerek Türkçe'den Fransızca'ya çevrilmişti. Yukarıdaki paragraflar notanın Fransızca son şeklinden Türkçe'ye çevrilmiştir. İlk orjinal Türkçe metin ise şöyleydi:

"Ecnebi devletleri sefirlerinin Türkiye Cumhuriyeti'nin merkezi olan Ankara'da ikamet ederek devletlerini doğrudan doğruya temsil etmeleri hukuken ve teamülen gayr-i kabil-i münakaşa bir esastır. Hükümetim bu esasın Türkiye için tadil edilmesine sebep ve imkân olmadığı mütalâsındadır. Sefaretlerin Ankara'ya naklini teshil için hükümetim teshilât göstermiştir. Bu teshilâtın ne kadar devam edeceğini tayin etmek mümkün olmadığı gibi bu hususta taahhüde girişmeğe imkân da yoktur. Hem bu esasları ve hem de sefirlerle hükümetimin doğrudan doğruya temasta bulunmaları menafi-i tarafeyni temin edeceği nazarı dikkate alınarak sefaretlerin sür'at-i mümkine ile Ankara'ya naklolunacağını ümit etmekteyiz." *(DBA—Müt. 8/17)*

[48] *DBA—Müt.* 8/17 ve *FO.424/262*, p.130—131, No. 129/1

Levent Şahverdi Arşivi

Bu notanın birer benzeri 19 Martta İtalya ve 23 Martta Fransa büyükelçiliklerine verildi.

Türk Hükümeti, her üç hükümete de Ankara'nın başkent olduğunu yabancı elçilerin başkentte oturmaları gerektiğini bildirmektedir ve bu konuda ödün verilmesi söz konusu değildir.

İngiliz Büyükelçisi bu notayı alınca Londra'ya çektiği telgrafında, "Büyük devletlerin yapacakları tek şey, direnmek ve 1 Mart tarihli notaya eklenecek birşey olmadığı yolunda, ya da buna benzer bir cevap vermektir" dedi. "Eğer üç büyük devlet direnişlerini gevşetmezlerse, öteki devletler yan çizmezler kanısındayım. Şu halde en önemli nokta cephe birliğidir" diye ekledi[49].

İngiliz Büyükelçisi Lindsay, Ankara'ya karşı birleşik cephe halinde direniş sürdürülürse, "Mutlakiyetçi Devlet" dediği gencecik Türkiye Cumhuriyeti'nin çökebileceğini ve "mutlak hâkim" diye adlandırdığı Mustafa Kemal'in devrilebileceğini de ima ediyordu.

"Bu ülke bir mutlakiyetçi devlettir ve bu işte mutlak hâkimin (Mustafa Kemal'in) kişisel onuru da sözkonusudur...

Direnmekle zaman kazanmış oluruz ve bu tek-adam rejiminin ne kadar ömrü olduğunu kimse söyleyemez." [50]

İngiltere, direnmeğe karar verdi. Ankara'ya büyükelçi gönderilmeyecek, yani yeni Türk başkenti boykot edilecekti. Fransa ve İtalya da İngiltere'nin bu görüşüne katıldılar. 1925 Nisan sonlarında Türkiye'ye birer nota verildi. 25 Nisan'da İngiliz notası, 29 Nisan'da Fransız ve 30 Nisan'da İtalyan notaları Türkiye'ye sunuldu.

İngiliz notası şöyle kaleme alınmıştı:

"...Majesteleri Hükümeti, Türk notasında söz konusu edilen ve genel uygulaması tartışma konusu yapılabilecek olan Devletler Hukuku düşünceleri üzerinde durmaksızın kendisine resmi konut yapması için Türk Hükümeti'nce Ankara'da arsa teklifini senet sayar. Majesteleri Hükümeti, teklifi takdirle karşılarken, aynı zamanda bunu kabul etmesinin Türkiye'deki temsilcisinin hareketine herhangi bir sınırlama getirecek

[49] *FO. 424/262*, p. 129—130, No. 129. Lindsay'dan Chamberlain'a rapor. 24.5.1925, No. 224.

[50] Aynı yer.

Levent Şahverdi Arşivi

nitelikte şartlar doğurmasını kabul edemeyeceğini de belirtmek arzusundadır. Majesteleri temsilcisi hükümetin çıkarları ya da uluslararası ilişkiler onun nerede bulunmasını gerektirirse her zaman orada olmayı görev bilecektir; ama kendisi, bir genel kural olarak, resmî konutlarından birinde ötekinden daha uzun süre oturmak durumunda bırakılamaz."[51]

İngiltere, hukuken, teamülü bir kenara bırakıyor; hukuktan, hatta ciddiyetten uzak ard düşünceli bir görüş sergiliyor: İngiliz Büyükelçisi'nin Türkiye'de birden çok konutu olabilirmiş. Ekselâns, paşa gönlü nerede istersi orada otururmuş, kimse ona o evinde çok oturdun, bu evinde az kaldın diyemezmiş. Sözgelimi yılda üç beş gün Ankara'ya uğrayabilir, geri kalan 360 gün İstanbul'da Tarabya'da oturabilirmiş. Hayret, sanki Türkiye Cumhurbaşkanı'na güven mektubunu sunmuş bir "mukim" büyükelçi değil de boğaz kıyısında vakit geçirmeğe gelmiş bir turisttir; ya da ayda yılda bir lütfen Türk başkentine de uğrayan bir geçici elçidir! (Roving ambassador) İngiliz görüşü politik ard düşünceyle benimsenmiş tutarsız bir görüştü.

İngiltere, Türk Hükümeti'nin sunduğu bedava arsayı hemen kabul eder, ama hiçbir yükümlülük altına girmez. Türk Hükümeti, elçilik binası yapımı için arsa teklif etmektedir, İngiliz notasında ise "resmi konut" deniyor, yani arsaya konsolosluk binası yapılması düşünülüyor. Elçilik değil.

Fransa ve İtalya da Ankara'da arsa teklifini memnuniyetle kabul etmişler, ama büyükelçilerinin İstanbul'da oturacaklarını bildirmişlerdir. 29 Nisan 1925 tarihli Fransız notasında, Ankara'nın mahrumiyeti yüzünden Fransa Büyükelçiliği'nin İstanbul'da kaldığı anlatılıyor, Türk Hükümeti'nin bunu anlayışla karşılayacağı umudu dile getiriliyor[52].

İtalyan notasında da:

"Krallık Hükümeti, kendisine sunulan sözkonusu arsayı kabul etmekle birlikte, bu nedenle büyükelçisinin şu ya da bu konutta kısa ya da uzun süre oturması konusunda herhangi bir yükümlülük altına giremez" deniyordu[53].

Türk Hükümeti, üç devletin notalarına temmuzun ilk yarısında cevap verdi. Aynı gün üç batılı devlete birer nota sundu. Türk notaları nazik,

[51] *DBA—Müt.* 8/17. ve *FO. 424/262,* p. 158, No. 161/1

[52] *DBA—Müt.* 8/17 ve *FO. 424/262,* p. 158, No. 161/2. Jesse Curely'den Nusret Bey'e imzalı nota.

[53] Aynı yer. Montana'dan Nusret Bey'e imzalı nota, 30.4.1925, no. 3513

Levent Şahverdi Arşivi

yumuşak, ama kararlıydı. Türk Hükümeti, başkent Ankara konusunda hiçbir ödün vermiyor, gerilemiyordu. Fransa'ya verilen cevapta nazik ama kesin bir dille, Türkiye'nin başkentinin Ankara olduğu, yabancı elçilerle ilişkiyi sağlamak için İstanbul'da açılmış olan dışişleri bürosunun ilerde kaldırılacağı, Ankara'da oturacak elçilik görevlerinin de büyükelçinin yerini tutmayacağı hatırlatılıyordu[54].

İngiltere'ye verilen 17 Temmuz 1925 günlü notada özetle şunlar söyleniyor: Büyükelçiler ve elçiler başkentlerde otururlar. Bu bir Devletler Hukuku ilkesidir, tartışılamaz[55].

Aynı 17 Temmuz günü İtalya'ya verilen Türk notasında da başkentin Ankara olduğu, İstanbul'daki dışişleri delegeliğinin hep orada bırakılmayacağı, Ankara'daki elçilik görevlisinin de büyükelçinin ya da elçinin yerini tutamayacağı bildiriliyordu[56].

Bütün notalar dostluk sözleriyle son buluyordu. Üç devletin üçü de notalarında Türkiye'ye dostluk güvencesi vermişlerdi. Türkiye de onlara dostluktan başka bir amaç gütmediğini söylüyordu. Yani taraflar nota kavgasını büyütmek niyetinde görünmüyorlardı. Söyleyeceklerini söylemişlerdi. Bundan sonrasını zaman halledecekti. Ve zaman elbette Türkiye'den yanaydı. Çünkü Türkiye haklıydı. Türkiye'nin başkenti Ankara idi. Türk Hükümeti başkentteydi. Başkent değişmeyecek, Türk Hükümeti yerinden ayrılmayacaktı. Eninde sonunda yabancı elçiler Ankara'ya geleceklerdi. Gelmek zorunda kalacaklardı.

Türkiye'deki yabancı diplomatik temsilcilikler ikiye bölünmüşlerdi: (a) Ankara'da oturanlar ve (b) İstanbul'da oturanlar. Lozan Antlaşması yürürlüğe girdiği ve yeni Türkiye'nin dış ilişkileri normale dönüştüğü dönemde, İstanbul'da oturan yabancı temsilciler henüz büyük çoğunluktaydı. 1925 başında şu ülkelerin temsilcileri İstanbul'da oturuyordu: Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Çekoslovakya, Danimarka, Fransa, Almanya, Macaristan, İtalya, Japonya, Yugoslavya, Hollanda, İran, Romanya, İspanya, İsveç, ABD ve İngiltere. Toplam: 18 adet. Ankara'da ise yalnız Afganistan, Sovyetler Birliği, Polonya ve Yunanistan Elçilikleri vardı. Kurtuluş Savaşı günlerinden beri Ankara'da oturan Türk dostu Fransız Albay

[54] *DBA—Müt. 8/17 ve FO. 424/263.* Dr. Tevfik Rüştü'den Sarrant'ye nota. 6.7.1925, No.37331/57

[55] *Aynı yer.* Nusret Bey'den Hoare'a nota, 12.7.1925.

[56] *Aynı yer.* Nusret Bey'den Motogne'ye nota. 12.7.1925.

Levent Şahverdi Arşivi

Mangin de hâlâ yerinden ayrılmamıştı; ama Fransa Büyükelçiliği İstanbul'da idi. Yani 1925 yılı başında durum özetle şudur: 18 devlet İstanbul'da, yalnız 4 devlet Ankara'da temsil ediliyor[57].

İstanbul'da oturanlar Türkiye'nin yeni başkenti Ankara'ya karşı bir direniş cephesi oluşturuyorlar. İngiltere bu cepheye elebaşılık ediyor. Ama bu sözde cephe, dıştan göründüğü gibi sağlam değil. Cephe içinde değişik görüşler var. Kimileri, Ankara'ya hiçbir zaman taşınmamaya kararlı görünüyor: İngiltere, Fransa, İtalya gibi; kimileri İngiltere'nin hışmına uğramamak için Ankara'ya taşınmasını erteliyor: Romanya, Yugoslavya, Bulgaristan gibi. Kimileri ise Ankara'da henüz bina yaptıramadıkları için İstanbul'da oturuyor, ama bina yaptırır yaptırmaz Ankara'ya taşınacaklar. Bu sonuncuların arasında Almanya, İran gibi devletler var.

Bölünmüş olmaktan başka, İstanbul'daki "direnişçiler", moral çöküntüsü içindedirler. Eski Osmanlı Saltanatı'nın artık yeller eser yerinde. İstanbul'da ne padişah, ne halife var, ne de Babıâli Hükümeti kalmıştır. Burada yabancı kordiplomatik bir kenara itilmiş, pek umursanmaz gibidir. Bu yabancı diplomatlardan kimileri Boğaz'da yat gezileri yapar kimileri Kapalıçarşı'da antika arar, kimileri de kendi aralarında partiler düzenler. Ama bu vakit geçirmeler onları doyurmaz. Herbirinin içlerini kurt kemirir. Ankara'ya taşınmamanın bayraktarlığını yapan İngiliz Büyükelçisi Lindsay, kendi kazdığı kuyuya düşmüş gibidir. Daha 1925 yılı başında şunları yazar:

"Kordiplomatik, birçok başkentte, bukalemun gibi çevresinin rengini yansıtır. Burada da öyle bir heyet olarak bizler, maalesef bir depresyon geçiriyoruz. Sıkıntı, eziklik ve korkunç bir şaşkınlık içindeyiz. Ankara'nın gölgesi üstümüze uzanıyor. Hepimiz bundan başka başka etkileniyoruz... Hepimizi, burada geçici olduğumuz düşüncesi sarıyor. Gel-gitte suyu çekilmiş o eski şanlı deniz kıyısında, kayalıkların oyuklarında, susuz, kupkuru kalıvermiş bir istakoz sürüsü gibiyiz...

Yıllardan beri, adlarımızı içeren resmi bir kordiplomatik listesi basılmış değil. Doğru dürüst birbirimizi bile tanımıyoruz. Ünvanlarımız bile pek değişik..." [58]

Ankara'yı başkent tanımayan, İstanbul'un tekrar başkent olmasını boşyere bekleyen İstanbul'daki "direnişçiler" işte böyle bir moral

[57] *FO. 424/262*, p. 63—68.

[58] *FO. 424/262*, p. 62—63, No. 72

Levent Şahverdi Arşivi

çöküntüsü içindedirler. Karamsarlık, umutsuzluk, yarınına güvensizlik hepsini sarmış ve hepsinin üstüne Ankara'nın gölgesi uzanmıştır.

Çok geçmeden bu "direniş cephesinde" çözülme başlar. 1926 yılında çözülme gözle görülürcesine hızlanır. İstanbul'daki elçilikler birer ikişer Ankara'ya taşınırlar. Arnavutluk, Çekoslovakya ve Mısır Elçilikleri temelli olarak Ankara'ya yerleşirler. Zaten Ankara'da oturanlar başkentte iyice kökleşirler. 1926 yılında Sovyet Büyükelçiliği binası tamamlanır, Polonya, Ankara'da yeni elçilik binası yapma hazırlığındadır. Almanya da öyle. 1926'da Ankara'ya yerleşen elçiliklerin sayısı dörtten sekize yükselmiştir.

Ankara'ya taşınma bakımından 1927 yılı bir dönüm noktası olmuş. Yeni İngiliz Büyükelçisi şöyle rapor eder:

"İstanbul'daki Türk Dışişleri Bakanlığı Delegeliği fiilen kaldırılmış durumdadır. Artık bütün işler Ankara'da görülüyor. Kordiplomatiği Ankara'da oturanlar, İstanbul'da oturanlar diye ikiye ayırmanın artık hiç gereği kalmadı. Böyle bir ayırım, boş yere fikirleri karıştırmaktan başka bir işe yaramayacak.

"Ankara'da elçilik ve büyükelçilik binaları inşaatında ve başkente temelli yerleşme hareketinde sürekli bir ilerleme var... Genel olarak, başkente taşınma eğilimi gittikçe artıyor..." [59]

1928 yılında, Ankara'ya karşı direniş cephesi çözülüyor ve çökmeye doğru gidiyor. Türkiye'nin başkentini boykot edenlerin elebaşıları İngiltere, Fransa ve İtalya arasında da ayrılık baş gösteriyor. Ankara'da büyükelçilik binası yapması için arsa bulmuş olan İtalya, 1928 yılında ödenek de buldu. İngiltere, İtalya'nın Ankara'da büyükelçilik binası yapmasını engellemeğe çalıştı. Ama başaramadı. İtalya, kararını vermişti. Ankara'da büyükelçilik açacaktı. "İstanbul'daki Büyükelçilik aracılığıyla Ankara Hükümeti'yle hiçbir iş görülemiyor" diyor ve İtalyan Büyükelçiliğini İstanbul'dan Ankara'ya taşımayı artık kaçınılmaz görüyordu[60]. Böylece İtalya, İngiltere'den ayrılmış oldu.

İstanbul'da oturarak Ankara'da iş görülemeyeceğini İngilizler de bilir. Daha 1925 yılında İngiliz Büyükelçisi Lindsay, "İstanbul'dan iş görmek, bir eli bağlı olarak boks yapmak gibidir" diyordu[61]. Ama İngilizler, dire-

[59] *FO. 424/268/E.3892.* p. 13, No. 11
[60] *FO. 424/269/E.3892.* p. 13. No. 11
[61] *FO. 424/262,* p. 133. No. 131

Levent Şahverdi Arşivi

nişlerinden vazgeçmiyor, Ankara'da büyükelçilik açmaya yanaşmıyorlardı. Fransa da hâlâ İngiltere ile birlikte hareket ediyordu.

Temmuz 1928'de yeni Fransız Büyükelçisi Kont de Chambrun İstanbul'a geldi. O yıl Atatürk, daha önce Ankara'dan kalkıp yaz tatilini geçirmek için İstanbul'a gelmişti. Yeni Fransız Büyükelçisi, Atatürk'ün İstanbul'da bulunmasını fırsat bilip güven mektubunu orada sunuvermeyi arzu etti. Atatürk bunu kabul etmedi. Türkiye'nin başkenti Ankara idi ve güven mektupları başkentte cumhurbaşkanına sunulmak gerekirdi. Tatilde olduğu için Atatürk hemen Ankara'ya da dönmedi. Fransız Büyükelçisi Chambrun güven mektubunu Atatürk'e sunabilmek için ta sonbaharı beklemek zorunda kaldı.

Bu tutumuyla Atatürk, Fransa'ya şu yolda bir mesaj iletmiş oldu:

"İstanbul, başkent değildir; bir vilâyet merkezidir. Türkiye'de görevli bir yabancı elçi, başkent olmayan bir vilâyet merkezinde sürekli oturamaz. Ancak başkentte oturur. Türkiye, başkent dışında oturan yabancı elçilerin varlığını kabul edemez. Ankara beş yıldan beri Türkiye'nin başkentidir. Fransa, beş yıldan beri Ankara'da bir büyükelçilik binası yapabilir, büyükelçiliğini Ankara'ya taşıyabilirdi. Elçiler, güven mektuplarını başkentte devlet başkanına sunarlar ve başkentte otururlar. Başka türlüsü düşünülemez..."

Kont de Chambrun, bu mesajı aldı. Sonunda Ankara'da oturdu. Atatürk ile dost oldu ve Atatürk hakkında, O'nun sağlığında ve ölümünde yazılar, kitaplar da yazdı. Atatürk'e hayranlık besleyen yabancı elçilerden biri olup çıktı. Kont de Chambrun ile birlikte, Fransa'nın Ankara'ya karşı direnişi sona erdi.

Ankara'yı boykotta ayak direyen yalnız İngiltere kaldı. Atatürk, 1929 yılında İngiliz Büyükelçisi'ne de dolaylı bir ders verdi. İngiliz Büyükelçisi Clerk, İstanbul'da oturuyor ve İngiltere'nin millî günü demek olan kralın doğum yıldönümü davetlerini de İstanbul'da veriyordu. Bu önemli gün 3 Haziran'a rastlıyordu. Kralın doğum günü resepsiyonunun İstanbul'da verilmesinin siyasal anlamı da vardı. İngiltere, Türkiye'nin başkentini tanımıyor ve İstanbul'u hâlâ payitaht gibi görüyordu. Atatürk, İngiltere'nin bu tutumuna bir son verme zamanı geldiğini düşünmüş olmalı: Türkiye'deki yabancı misyon şeflerini 1 Haziran 1929 günü, Ankara'da, Çankaya'da yeni köşkünün bahçesinde garden-partiye çağırdı.

Levent Sahverdi Arşivi

İngiliz Büyükelçisi iki ayağını bir pabuca sığdırmak zorunda kaldı. 1 Haziran'da Ankara'daki davete katılınca, 3 Haziran'da İstanbul'da resepsiyon veremeyecekti. Atatürk'ün partisine katılınca İstanbul'daki kralın partisi kalacaktı. 3 Haziran'da İstanbul'da bulunmasına olanak yoktu. Kralın doğum günü resepsiyonunu o yıl Ankara'da yapmaktan başka çare kalmadı.

Büyükelçi Clerk şöyle diyor:

"...Bu davet (Atatürk'ün daveti) beni pek zor bir durumda bıraktı. Daveti reddetmek elbette imkânsızdı. Daveti kabul etmek ise majestelerinin (kralın) doğum günlerini kutlamak için her 3 Haziran günü verdiğimiz geleneksel garden-partimizi düzenlememe imkân bırakmıyordu. Çünkü 2 Haziran akşamı Ankara'dan ekspres tren yoktu... Cumhurbaşkanının partisinden erken ayrılıp doğruca istasyona koşamazdım. Bunu göze almak, Türkleri en duyarlı yerlerinden rencide etmek olurdu. Ülkenin başkenti Ankara'ya bundan daha açık saygısızlık olamazdı.

Bu durumda, istemeye istemeye, yıllardan beri sürdürdüğümüz uygulamadan ayrılmağa ve majestelerinin doğum günü resepsiyonunu İstanbul yerine Ankara'da düzenlemeye karar verdim..." [62]

Böylece, İngiliz inadı kırılmış, yemini bozulmuştur. İngiliz Büyükelçisi, istemeye istemeye de olsa Türkiye'nin başkentini tanıyarak, resmi davetini orada yapmak durumunda kalmıştır. Ankara'daki bu ilk İngiliz resmi resepsiyonu pek başarılı geçmiş, Büyükelçi bundan pek hoşnut kalmıştır. Türk Hükümeti de bu resepsiyonu "İngiltere'nin bir iyi niyet gösterisi" olarak görmüş ve bundan memnun kalmıştır. Atatürk, ince bir düşünceyle, İngiliz Büyükelçisi'ni hem Ankara'ya getirmeyi, hem de onun gönlünü fethetmeyi bilmiştir. Sabahtan Protokol Müdürünü, akşam yaverini gönderip büyükelçiyi kutlamış, İngiliz Kralı'na iyi dileklerini iletmiştir. Ayrıca cumhurbaşkanlığı bandosunu da ayriyeten İngiliz Büyükelçisi'nin emrine vermiştir. Bir Büyükelçi için bunlar az şeref, az övünç kaynağı değildir.

Bir kaç ay sonra İngiliz Büyükelçisi Londra'ya şunları yazar:

"...Ankara artık kesinlikle Türkiye'nin başkentidir ve kordiplomatik gitgide buraya temelli olarak yerleşmektedir. İkametgâhların elektrik, yol, su, gaz gibi maddi şartları artık İstanbul'daki kadar iyidir, hatta daha da iyidir. Ama tiyatro, müzik, kitap, golf vb. gibi alanlar yazık ki pek kıttır.

[62] *FO. 424/271/E.3486*, p. 2. No. 4, Clerk'in 4.6.1929 günlü 257 sayılı yazısı.

Levent Şahverdi Arşivi

Hayat pahalılığı İstanbul'dakinden daha yüksektir. Bununla birlikte, Ankara artık Türkiye'de görevli misyonların temelli evidir."[63]

Evet, Ankara'ya karşı direniş, burada noktalanır. Tarih, Ocak 1930'dur.

V. *SONUÇ*

Ankara'nın başkent oluşu üzerine, zamanında ileri geri çok şey söylenmiştir. Özellikle İngiliz diplomatları, Ankara, ancak iki yıl başkent kalabilir; İstanbul yine başkent olur demişlerdir. İngiltere Büyükelçiliği'nin hiçbir zaman Ankara'ya taşınamayacağını ilân etmişlerdir. Osmanlı Saltanatı geri gelirse başkent tekrar İstanbul'a taşınır diye ummuşlar ve beklemişlerdir. Türkiye'de muhalefetin palazlanıp başkent sorununu gündeme getirmesini, İstanbul'un tekrar başkent yapılmasını arzulamışlar, beklemişlerdir. Ankara'yı aşırı ölçüde yermişlerdir, Ankara'nın başkent yapılması kararını yanlışmış gibi göstermeğe kalkmışlardır. İngilizlerin bu kampanyası yedi yıl kadar sürmüştür. Bütün bunlar artık tarihte kalmıştır. Başkent kavgası, Türkiye'nin zaferiyle sonuçlanmıştır.

Bugün basınımızda Ankara'nın sık sık eleştirildiği görülür. Kışın başkentin hava kirliliği, yazın kuraklığı susuzluğu, konu edilir. Ankara'da çarpık bir şehirleşme olduğu vurgulanır. Bütün bu eleştiriler ideal bir Türk başkenti özleminden kaynaklanıyor olsa gerektir. Yoksa başkentin yanlış seçildiğini ve değiştirilmesi gerektiğini söyleyen pek yoktur.

Ankara'nın başkent seçilmesi kararı, doğru ve yerinde bir karardır. Yeni Türk Devleti'ne yeni bir başkent gerekliydi. Ankara elverişli bir konumdaydı. Anadolu'nun merkezi bir yerinde, koyu bir Türk oymağının ortasında, tarihi karayollarının geçit yerinde ve demiryollarının bir ucunda bulunuyordu. Yeni devletin başkenti Anadolu'ya kaydırılmakla, ülkenin bütünüyle daha dengeli biçimde ilgilenme olanağı yaratılmıştır. Yeni Türk Devleti'nin dikkati Anadolu'ya kaymış, kaydırılmıştır.

Ankara'nın gelişmesi öteki Anadolu şehirlerine örnek olmuştur. Ankara, çağdaş şehircilik hareketinin Anadolu'ya yayılmasına öncülük etmiştir. Ankara'nın başkent olmasından sonradır ki, öteki Anadolu şehirlerinde de bir atılım görülmüştür. Anadolu'da çağdaş anlamda şehircilik veya kent-

[63] *FO. 424/272/E.465*,p. 7—8, No. 11. Clerk'den Henderson'e rapor.

Levent Şahverdi Arşivi

leşme, Ankara'nın başkent oluşundan sonra gelişmiştir. Kültürden ekonomiye kadar diğer alanlarda da Ankara öteki Anadolu şehirlerine örnek olmuştur. Sözgelimi Ankara'da üniversite kurulduktan sonradır ki bazı Anadolu şehirlerinde de üniversiteler açılması akla gelmiştir. Ankara'nın başkent oluşunun Anadolu üzerindeki olumlu etkileri ilerde daha iyi anlaşılacaktır.

Gerçi Ankara ideal bir başkent olmaktan henüz uzaktır. Gönül çok daha iyisini arzu eder. Ama, unutmamak gerekir ki, Ankara nispeten genç bir başkenttir. Büyük bir metropol yüzyıllarca süren emek sonucu ortaya çıkar. Ankara henüz son sözünü söylememiştir.

Kimi zaman basında yarı şaka, yarı ciddi yazılar çıkar: Yabancı diplomatlar Ankara'nın hava kirliliğinden yakınıyorlar, denir. Keşke başkent İstanbul'da kalsaydı diye yakınanlar görülür. Yabancı diplomatların da başkent yine İstanbul'a taşınamaz mı acaba diye sordukları eklenir.

Bu tür yazılar pek ciddiye alınmasa da şunları hatırlamak yerinde olur: Ankara Türkiye'nin başkentidir. Anayasamıza başkent olarak girmiştir. Anayasamızın başkentle ilgili hükmü değiştirilemez. Bunun değiştirilmesi bile teklif edilemez. Hâlâ İstanbul'a taşınma özlemi çeken yabancı diplomatlar varsa onlar da herhalde biliyorlardır ki, onların selefleri vaktiyle başkent Ankara'ya karşı uzun uzun direnmişler ve İstanbul'da kalmak için kavga vermişlerdir; ama kavgayı kesinlikle kaybetmişlerdir.

Bugün Ankara'da, Müdafaa Caddesinde, Genelkurmay Başkanlığı karşısına dikilmiş mermer bir yazıtta, sanki yabancı diplomatlar Dışişleri Bakanlığı'na gelip giderken bir göz atsınlar diye Atatürk'ün şu sözleri kazınmıştır:

"Ankara, merkez-i hükümettir ve ebediyen merkez-i hükümet kalacaktır."

Levent Şahverdi Arşivi

MUSTAFA KEMAL PAŞA — ERZURUM İLİŞKİLERİ ÜZERİNE BELGELER (1919 — 1920)[1]

Prof. Dr. M. FAHRETTİN KIRZIOĞLU

GİRİŞ

3 Temmuz 1919 günü "Üçüncü Ordu Müfettişi" olarak Erzurum'a gelen Mustafa Kemal Paşa, şehrin Telgrafhanesi'nde, "makine başında" 8 Temmuz 1919 Salı gecesi, saat 22.50'de Harbiye Nâzırlığı'na ve saat 23.00'de Dolmabahçe Sarayı'ndaki "Mâbeyni Humâyûn" Başkâtipliği vasıtasıyla Padişah'a yazdığı telgrafın sonunda, vazifesinden ve askerlikten istifasını bildirmişti.

[1] Burada, Türk Kurtuluş Savaşı, Millî Cemiyetlerimiz ve Mustafa Kemal Paşa ile ilgili Belgelerin derlendiği kitap; risale ve makalelerimize işaret ederek, bunların da, ilgililer tarafından gözden geçirilmesinin yararlı olacağını belirtelim:

a-"Millî Mücadelede Kars—I. Kitap (5 Kasım 1918-23 Temmuz 1919) Belgeler", 1960 İstanbul, 80 sahife, 72 Belge, 3 klişe ("Kars'ı Tanıtma Derneği Yayını").

b-"50 Yıl Sonra Erzurum Kongresi'nin Sağ Kalan Beş Mümessili", Türk Kültürü Dergisi, Kasım 1969, Sayı 85, VIII. 53-57.

c-"Yayınlanmamış Belgelerle Erzurum Kongresi'nin İlk Günü", İstanbul'da çıkan "Belgelerle Türk Tarihi Dergisi", Ağustos 1970, Sayı 35, s. 4-33 (Kongre Mümessillerinden 9 zâtın fotografı, 7 Belgenin klişesi).

ç-"Erzurum Kongresi'ne Ait Yeni Belgeler" ("Vilâyât-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi Reisi" merhum Mehmed Raif Dinç'in, Erzurum'daki yeğeni Sayın Salâhattin İpçi Bey'e intikal eden kütüphanesindeki evraktan 22 Belgenin, tarih sırasıyla mahiyeti; sonuncu 23 Temmuz 1919 tarihli Belge müsveddesinin sûretinin metni), Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, Ekim 1970, Erzurum I. Cilt, Sayı 1, s. 79-92 ve 4 Belgenin klişesi.

d-"Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkezi Karar Defteri'ndeki İlk On Kararın Suretleri" (Defterin aslı, Çankaya-Atatürk Arşivi'ndedir), Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, Ekim 1972 Erzurum, Sayı 5, s. 153-162, 4 klişe ile birlikte.

d/1-"Amerikan Mandası'nı Kimler İstiyordu ve Nasıl Öneriyorlardı?" BELGELERLE TÜRK TARİHİ DERGİSİ, İstanbul 1973, Sayı 67, s. 18-24 (Ayrıbasımı da çıkan bu makalemizde, "Cengiz" takma adıyla Kara-Vâsıf Bey'in 10 Ağustos 1919'da İstanbul'dan, Erzurum'daki M. Kemal Paşa'ya gönderdiği çok ilginç Mektubun metni de verilmiş olup, aslı, Râif DİNÇ Hoca'nın yeğeni Salâhaddin İPÇİ'de bulunuyor).

e-"Gazi'nin Kuzeydoğu Gezileri,Eylül-Ekim 1924" (Çankaya-Atatürk Arşivi Belgeleri ile), Atatürk Üniversitesi Yayını 50. Yıl Armağanı, "Erzurum ve Çevresi", Cilt I., 1974 Erzurum, s. 133-188 ve 20 Belgenin tam klişeleri.

Levent Şahverdi Arşivi

Ertesi 9 Temmuz Çarşamba günü, artık "sivil" sayılan Mustafa Kemal Paşa, elyazısıyla Erzurum Valiliği'ne verdiği ve XV. Kolordu Matbaası'nda bastırarak çoğalttığı "Beyanname"siyle, Ordu Müfettişliği vazifesinden ve Askerlik'ten istifa ederek, "bundan sonra, gaye-i mukaddese-i milliyemiz için, her türlü fedakârlıkla çalışmak üzere, sîne-i millette bir ferdi mücâhid suretiyle bulunmakta olduğu"nu bildiriyordu.

Bu Beyannamenin basılı bir nüshasını alan "Vilâyâti Şarkıye Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi", ertesi 10 Temmuz 1919

---

f-"Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'daki Evi" (Binanın fotoğrafı ile), yukarıdaki "50. Yıl Armağanı" kitabı, I. 189-196.

g-"Atatürk'e Ait Bilinmeyen Yedi Vesika" (Ankara-T.B.M.Meclisi Arşivi'nden) Türk Kültürü Dergisi, Haziran 1976, Sayı 164, XIV. 468-486, yedi Belge klişesiyle.

ğ-"Erzurum Kongresi Beyannamesi'ni İmzalayan 45 Mümessil", Kültür Bakanlığı Yayını "Kültür ve Sanat" Dergisi, Ocak 1977, sayı 5, s. 153-159, klişesiyle.

h-"Türk İnkılâp Tarihi Ders Notları: Millî Mücadele ve Atatürk İnkılâpları", 1977 Erzurum, "Atatürk Üniversitesi Mediko-Sosyal Merkez Müdürlüğü" Yayını, resimsiz, IV + 121 Sahife.

ı-"Anafartalar Grubu Kumandanı (Eylül 1915) ve İkinci Ordu Kumandan Vekili (Aralık 1916) Mustafa Kemal İmzalı Dört Belge" (İlk üç belge, yedeksubayken M. Kemal'in maiyetinde Anafartalar'da bulunan Giresunlu Elektrik Mühendisi, sonra Erzurum Kongresi'ne katılan Kitabcızâde İbrahim Muhsin Hamdi / Muhsin ELGEN'in armağanı; (son belge, 1928 Harf İnkılâbımızdan sonra Diyarbekir'de Mardinkapısı Burcu içine atılan ve sonra mahvolan askerî arşivimizden kalma) Atatürk Üniversitesi-Atatürk Devrimleri Enstitüsü Dergisi, Temmuz 1978 Ankara, Cilt I., Sayı 1, s. 10-22, 2 şahıs fotografı ve 4 Belge klişesiyle.

i-"Erzurum Kongresi'nin 60. Yıldönümü'ne ARMAĞAN", Erzurum Tarihini Araştırma ve Tanıtma Derneği Yayını, 1979 Erzurum, 17 sayfa.

j-"Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın İşgalden Kurtulacak Olan İstanbul'da 'Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti'ni, Kendi Doğrultusunda Kurdurma Çabaları" (Çankaya-Atatürk Arşivi'nden 10 Belge'nin bütününün klişeleriyle), Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, Sayı 12, Fasikül 1, 1980 Ankara, s. 207-249.

k-"Anadolu'da İlk Türk Cumhuriyeti: Cenubigarbî Kafkas Cumuhuriyeti / Kars Millî-Şûrâ Hükûmeti", Türk Kültürü Dergisi, Ekim 1968, Cilt VI, Sayı 72, s. 60-80/948-968.

l-"Cihângiroğlu İbrâhim Aydın (1874-1948)'daki Millî-Müdâdele'de Kars ve Atatürk ile İlgili Belgeler", Türk Tarih Kurumu BELLETEN, Ocak-Nisan 1984, sayı 189-190, s. 109-165 ve ayrıca 28 Belge klişesi, 18 fotoğraf; bundan bin adet de "Ayrıbasım" yaptırılmıştır.

m-"Atatürk'ün Bilinmeyen Bir Mektubu (Ocak 1914): Sofya Ataşemiliterimiz Binbaşı Mustafa Kemal'in 1914 Ocak Ayında Çok Samimî Arkadaşı Binbaşı Kâzım Karabekir'e Yazdığı Mektup" (aslı Çankaya-Atatürk Arşivi'nde olup, 4 sahifelik metnin klişesi verilmiştir), Gnkur. Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, "Atatürk Haftası Armağanı", 10 Kasım 1989, s. 9-17.

Levent Şahverdi Arşivi

dan itibaren, ta 1919 Aralık ayındaki "Son Osmanlı Mebuslar Meclisi" için Mustafa Kemal Paşa'yı "Erzurum Mebusu" seçtirinceye değin, tarih sırasıyla, "Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Paşa"ya, aşağıda sıralanan sekiz ayrı hususiaki, şu hukukî ve siyasî sıfatları kazandırarak, bu millî kahramanımıza karşı büyük değerbilirliğini göstermiştir:

1) 10 Temmuz 1919 Perşembe günü, adı geçen Cemiyet Merkezi'nden gelen resmî bir yazı ile, bu Cemiyet'e Aza alınmıştır (o zamanki Kanunlarımıza göre de: Asker ve Devlet Memurları, "Siyasî Cemiyetler"e aza olamazlardı).

2) Aynı günkü aynı yazı ile, M.Kemal Paşa, Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin "Heyet-i Faâlesi Birinci Reisi" ve onunla işbirliği ederek kurtuluşumuz yolunda çalışan Emekli Deniz Kurmay Albayı ve Eski Bahriye Nâzırı, "Balkan Harbi"nde yüzümüzü ağartan "Hamidiye Zırhlısı Kahramanı Hüseyin Rauf (ORBAY) Bey" de, "İkinci Reis" seçilmiş oluyordu.

3) 20 Temmuz 1919 Pazar günü, Cemiyet'te kararlaştırıldığına göre, Mustafa Kemal Paşa ile Hüseyin Rauf Bey'in, Erzurum Kongresi'ne Erzurum Mümessili olabilmeleri için, onlar şehre gelmeden önceki Cemiyet Kongresince Mümessil seçilen iki Erzurumlu, istifa ederek, yerlerini bu iki kahramana bırakmışlardır.

4) 23 Temmuz 1919 Çarşamba günü açılan Büyük Erzurum Kongresi'ne, Erzurum Mümessili Mustafa Kemal Paşa, Trabzondan "Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti"nden gelen 17 Mümessille de Erzurumluların önceden anlaşmasına göre, 38/47 reyle Kongre Reisi seçilmiştir.

5) 7 Ağustos 1919 Perşembe günü biten Erzurum Kongresi, bu Kongreyi yapan "Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti" ile, "Trabzon Muhâfaza-i Hukuk Cemiyeti"ni birleştirerek, "Şarkî-Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adıyla, merkezi Erzurum olmak üzere yeni bir Cemiyet kurmuştu. O gün Mustafa Kemal Paşa, "Şarkî-Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"nin, Kongre dağıldıktan sonra, onu temsil ederek çalışacak olan "Temsil Heyeti"ne, "Erzurum Mümessili" seçildi.

6) Aynı gün yapılan "Temsil Heyeti Mümessilleri" toplantısında, Erzurum Mümessili M. Kemal Paşa, "Temsil Heyeti Reisi" seçilerek, Sivas Kongresi'ni bu sıfatıyla topladığı gibi; bu sıfatını, ta 23 Nisan 1920'de Ankara'da ilk defa "Türkiye Büyük Millet Meclisi" açılıncaya değin, kullanarak muhafaza eden Paşa, Millî Mücadelemizin yurt ölçüsünde başçılığını da, "Temsil Heyeti Reisi" olarak yapabilmiştir.

Levent Sahverdi Arşivi

7) 21 Ağustos 1919 Perşembe günü, "Şarkî-Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Heyeti Merkeziyesi"nin yaptığı toplantıdaki karara göre, 25 Ağustos 1919 Pazartesi günü Cemiyet'ten, Mustafa Kemal Paşa'ya yazılan resmî bir yazı ile, kendisine "Erzurum Fahrî Hemşehriliği" verildiğinden, bunun kabulü rica edildi. Ertesi 27 Ağustosta Paşa, Yâveri ile gönderdiği yazısında, teşekkürle bunu kabul ettiğini belirtti. "Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı"ndaki *"Atatürk Arşivi"*nde bulunan bu iki belgenin sureti tam, fakat "19.10.35 (1919)" tarihli belge iki yanlışla yayınlanmıştır.

8) Aralık 1919'da yapılan umumî seçimde, Erzurum Fahrî Hemşehrisi Mustafa Kemal Paşa, Son (IV.) Osmanlı Meclisi için, en yüksek reyle "Erzurum Mebusu" seçildi ve Seçim Mazbatası, 6 Ocak 1920 Salı günü Erzurum'da yazılarak mühürlenip imza ile tasdikleri yapıldıktan sonra, Ankara'da kendisine gönderildi. Bu yüzdendir ki, Mustafa Kemal Paşa, 23 Nisan 1920'de Ankara'da "Türkiye Büyük Millet Meclisi" açılınca, öğleden sonrasına kadar, Zabıtta "Erzurum Mebusu" olarak adı geçer; Ankara'dan da seçilmiş olduğundan, öğleden sonra orayı tercih eder.

Bu yüzdendir ki Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, Eşi Lâtife Hanım ile birlikte Karadeniz Kıyılarımız'da gezide iken, Eylül 1924'te Erzurum depremini haber alınca, seyahatini yarıda bırakarak, geri dönüp; Samsun-Sivas-Erzincan üzerinden 30 Eylül Salı günü geç vakitlerde Erzurum'a gelince, Belediye'nin verdiği akşam yemeğinde konuşurken:

"Efendiler, Muhterem Hemşehrilerim!" diye söze başlamış; "beşbuçuk sene evvel buraya gelmiş ve aynı tarihte, buradan müfârakat etmiştim... Burada gördüğüm samimiyet, mertlik, vefakârlık; benim memleketi kurtarmak için her türlü fedakârlığı yapmak hususunda azim ve kuvvetimi, tezyîd etmişti" diyerek, yüksek takdirlerini belirtmişti[2]. Hele, Ekim 1927 de, Meclis binasında okuduğu büyük *"Nutuk"*ta, hiçbir ilimize ve şehrimize nasip olmayan yüce iltifat ve minnetdarlıkla, Erzurumumuzun kendilerine 1919 da verdiği bütün hukukî, siyasî sıfat ve imkânları dile getirmiştir.

Bu "Giriş"ten sonra, sırasıyla yukarıdaki sekiz hususu belirtecek belgeler ile, onlara ait basılı hatıraları tanıyalım.

[2] Yukarıda (1. dipnotu e' de) adı geçen makalemizde (s. 147-150, 175-176), bu konuşmanın metni ve klişesi verilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

BELGELER

Onsekiz kişilik Ordu Müfettişliği kadrosu ile birlikte gemi ile 19 Mayıs 1919 günü Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa, burası fiilen İngiliz işgali altında bulunduğundan, Mondros Mütarekesi'ne göre (uzun karlı kış ve yollarının açık olmayışı yüzünden) henüz silâhlarını teslim etmemiş bulunan Kolordu merkezi Erzurum'a, "bir ân evvel" giderek, candan arkadaşı Kâzım Karabekir Paşa ile işbirliğini düşündü. Bu yüzden, Samsun'a gelişinin ikinci sabahı, şu şifreli telgrafı Erzurum'a gönderdi (*"Nutuk"*, 10. Belge; K. Karabekir, *"İstiklâl Harbimiz"*, İstanbul 1960, s.32):

"Zâta Mahsûsdur" Samsun, 21. V. 335 (1919)

"Erzurum'da Onbeşinci Kolordu Kumandanı Paşa Hazretleri'ne

Ahvâli umûmiyemizin almakta olduğu şekli vahîmden, pek müteellim ve müteessirim. Millet ve memleket'e medyûn olduğumuz en son vazîfei vicdâniyeyi, yakından mesâî-i müştereke ile, en iyi îfâ etmek mümkin olacağı kanaatiyle, bu son memûriyeti kabûl ettim. Bir ân evvel zatıâlinize mülâkî olmak ârzusundayım. Ancak, Samsun ve havâlîsinin vaziyeti, âsâyişsizliği yüzünden fenâ bir âkıbete dûçâr olmak mâhiyetindedir. Bu sebeple, burada birkaç gün kalmak zarûreti vardır. Bendenizi şimdiden tenvîre medâr olacak husûsât varsa, iş'ârını rica eder ve gözlerinizden öperim, kardeşim.

9'uncu Ordu Kıtaâtı Müfettişi Fahrî Yâveri Hazreti Şehriyârî Mîrlivâ
Mustafa KEMAL".

I. — 10 Temmuz 1919 da Vilâyâtı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesine Aza ve

II. — Bu Şubenin "Faâl Heyeti"ne Birinci-Reis Seçilmesi:

Yukarıda işaret edildiği gibi, 8 Temmuz 1919 Salı gecesi saat 20.50 de Ordu Müfettişliği ve Askerlik Mesleğinden istifasını, Mâbeyin vasıtasıyla Padişah'a duyurduktan sonra Mustafa Kemal Paşa, ertesi gün Erzurum Valiliği'ne elyazısıyla, aşağıdaki dilekçeyi vererek, ve bu metni, XV. Kolordu Matbaasında yüzlerce bastırtarak, başka yerlere ve suretlerini, bu Kol-

Levent Şahverdi Arşivi

ordunun şifreli telgrafıyla, Kolordu Kumandanlıklarına[3] gönderdi. (I. BELGE):

Erzurum, 9/7/(13)35 (1919)

"Erzurum Vilâyeti Aliyyesi'ne

Mübarek Vatan ve Milleti, parçalanmak tehlikesinden (kurtarmak); ve Yunan ve Ermeni âmâline kurban etmemek için açılan Mücâhede-i Milliyye uğrunda, milletle beraber serbest sûrette çalışmağa, sıfatı resmiye ve askeriyem, artık mâni olmağa başladı. Bu gayei mukaddeše için milletle beraber, nihayete kadar çalışmağa, mukaddesâtım nâmına sözvermiş olduğum cihetle; pek âşıkı bulunduğum Silki Celîli Askerî'ye, bugün veda ve istifa ettim.

Bundan sonra, gaye-i mukaddese-i milliyyemiz için, her türlü fedakârlıkla çalışmak üzere, sînei milletde bir ferdi mücâhid[4] suretiyle bulunmakta olduğumu, tamimen arz ve ilân eylerim.

(İmza)
M. KEMAL"

(Erzurum Valivekilinin havalesi) "Kalem'e, fî 10 Temmuz sene (13)35 (1919)" Bu Beyanname, Erzurum Valiliği Kalemince, "Numara 346" ile

[3] Genelkurmay Başkanlığımıza bağlı "Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı"ndaki Arşiv'de "Erzurum Kongresi Dosyası"nda, "D(osya) 1335/4-2; F(iş) 1"deki, bir gün önceki tarihle, bilhassa "Erzurum, 8 Temmuz 1335" (1919) yazılı Basma Beyannamenin başında, mürekkepli kalemle, şu Kolordulara gönderildiği belirtilmiştir (II. Belge): 15 K., 3 K., 20 K., 13 K., 12 K., 14 K.". Bunun son satırındaki "bulunmakda olduğum"dan sonrasına elyazısıyla, şunlar eklenmiştir: "olduğumdan, tekmil Müdafaa-i Milliyye ve Reddi-İlhak Cemiyetleri'ne; Merâkizi Mülkiyye ile, Ahziasker Şuabâtı vasıtasiyle, vatanın en hücrâ köşesine kadar tebliğ ve ifhâmına tavassut ve delâleti serî'ai vatanperverîlerini, hassaten rica eylerim. Üçüncü Ordu Müfettişi (ve)Fahrî Yâveri Şehriyârî Mîrlivâ"

Böylece, Basmadaki, "olduğumu tamîmen 'arz ve i'lân eylerim" ibareleri çizilerek, şifreli telgraftan çıkarılmıştır. Birinci satıra da, Basma nüshalarda, "kurtarmak" sözü, ilâve edilmiş ve en alttaki "Mustafa Kemal" adının üzeri, teker teker, siyah mürekkeple "M. Kemal" diye imzalanmıştır.

[4] M. Kemal Paşa, daha Amasya'da iken, oradan, İstanbul Polis Müdürü Miralay Halil Beyefendi'ye, 22 Haziran 1919 da yazdığı mektupta; "Her ne şekil ve suretde olursa olsun, Anadolu'da Sînei-Millet'de kalarak, İstiklâl ve mevcûdiyetimiz uğrunda çalışmağa, karar verdim" diye başlıyordu (Harp Tarihi Arşivi-D. 335/4-1. F. 9 ve 9-1 Müsveddesi).

Levent Şahverdi Arşivi

gelen evrak dosyasına konmuştur. Sonradan Erzurum Vilâyeti'nin, Kongre ve M. Kemal Paşa ile ilgili belgeleri, rahmetli M. Cevat Dursunoğlu'nun delâletiyle, buradan aldırılarak, 1942 de Ankara'da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde hususî kanunla kurulan, "Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü"nün Arşivi'ne verilmiştir. Bugün bu belgeler, adıgeçen Arşivde, "24" Sayılı Dosyada bulunmakta olup, buradan alarak Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, bunun ve 10 Temmuz 1919 tarihli Hüseyin Rauf (Orbay) Bey'in Beyannamesinin metin ve klişesini, "Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları"nın Onbirincisi olarak 1969 da Ankara Üniversitesi Basımevi'nde bastırılan, *"Erzurum Kongresi ile ilgili BELGELER"* kitabına (s. 15-16, 53-54) almıştır. M. Kemal Paşa'nın elyazılı Beyannamesi'nin aslı, 24 Sayılı Dosyada, "3536" sırasında kayıtlıdır. Erzurum Valiliğinden Ankara'da adıgeçen Arşiv'e intikal eden belgelerden 16 sının, iyi çekilmemiş fotoğrafları, bugün Erzurum'da Kongre Binası'ndaki duvarlara asılı bulunan camlı ve çerçeveli BELGELER arasındadır. Erzurum Valiliği, Hüseyin Rauf (ORBAY) Bey'in Beyannamesi'ni[5] de alınca, o gün, Dahiliye Nezareti'ne yazdığı "Mahrem" yazısına, her iki Beyannamenin suretlerini ekliyerek, göndermiştir. Vilâyetin yazısının sureti, şöyledir (DTCF. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, 24/3531):

[5] Aynı Arşiv'de, 24/3537 sayıda bulunan elyazılı Beyannamenin aslı şöyledir (II. BELGE):

Erzurum, 10/7/(13)35

"Erzurum Vilâyet-i Aliyyesi'ne"

"Vatan ve Milletimizin inkırâz ve inkısâmi kat'îsini tamamiyle hazırlamakta olan bugünkü düşman harekâtı; ve bütün eli-ayağı bağlı kalan Dersaâdet'deki Hükûmet-i Merkeziyyemiz'in nâçârî yüzünden vâki mümâşâtı karşısında; hakkını, toprağını, istiklâlini müdâfaa ve muhâfazaya azmeyleyen cereyân ve irâde-i milliyye uğrunda, bir ferdi âciz olarak çalışmak için, Dersaâdet'den çıktım. Aydın tarikiyle gelerek, Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle, bütün Rüfekasının Cihâd-ı Millîsi'ne iştirak eyledim."

"Istanbul'un solgun ve mahsûr siması altında, kaynayan dindar, nâmuskâr ve harâretli bir kan vardır. Payitaḫt'ın bütün nâmûskâr ricâli, ulemâsı ve bilfi'il temasta bulunduğum Ḫüdâvendigâr (Bursa), Aydın (İzmir), Karasi (Balıkesir), Ankara, Sivas Vilâyetleri'nin Tabakaati-Milliyyesi, tamâmiyle bu ruh ile mütehallî olup, mübarek Anadolu'nun kudreti milliyyesine, rabti ümîd ve âmâl eylemiştir."

"Vatan ve Millet'in ḫalâsı; ve İstiklâl ve Makam-i Saltanat ve Ḫilâfet'in masûniyyeti bilfi'il temîn olununcaya kadar, Mustafa Kemal Paşa ile beraber, nihayete kadar çalışmağa, mukaddesatımız namına, ahd ü mîsâk eylediğimizi, arz ve ilân eylerim."

"Bahriye Nâzır-ı Esbakı"

(İmza) "Hüseyin RAUF" (ORBAY)

(Vali'nin kaydı) "Kaleme Fî 10 Temmuz Sene (13)35 (1919).

Levent Sahverdi Arşivi

"Dahiliye Nezareti'ne Arîza,

Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa ile, Bahriye Nâzırı Esbakı Rauf Bey taraflarından, Vilâyet'e yazılan 9 ve 10 Temmuz sene (13)35 tarihli Tezkirelerin suretleri, manzûri Sâmîi Nezâretipenâhîleri buyurulmak üzere, leffen takdim kılınmakla, ol bâbda takdîm. 10 Temmuz sene (13)35.

10 Temmuz sene 35, yazıldı."

Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in Beyannameleri'nin birer basılı nüshası, "Vilâyât-i Şarkıye Müdâfaa-i Hukukı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi"ne de, 9 Temmuz 1919 günü gelmişti[6]. O akşam toplanan bu Ce-

[6] O zaman V.Ş.M.H. Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin "Kâtibi" olan rahmetli M. Cevad DURSUNOĞLU, 1946'da Ankara'da basılan *"Millî Mücadelede Erzurum"* kitabında (s. 92-94), hâtıralarının bu bölümünü, şöyle anlatıyor:

"9 Temmuz 1335 (1919) sabahı, Yaver Cevat Abbas (GÜRER) Bey (Mustafa Kemal Paşa'nın istifasını bildiren) Beyanname'yi getirdi. Aynı günde (Hüseyin) Rauf Bey de, ..."Mustafa Kemal Paşa ile beraber, nihayete kadar çalışmağa, mukaddesatımız namına 'ahd ü mîsâk" eylediğini, ayrı bir mektupla bildiriyordu."

"Bütün rütbe ve memuriyetlerinden ayrılmış olan Mustafa Kemal Paşa, bir ferd-i millet olarak, milletin başına geçiyordu. Bunun için, milletin müdafaasını temsil eden Müdafaa-i Hukuk'un (Cemiyet'in) da başına geçmesi gerekti. O gün, yeni durumu müzakare ederek, aşağıda örneği yazılı tezkere ile (Süleyman) Necati'yi, Paşa'ya gönderdik; ve (yapacağı) ilk toplantının zamanını bildirmesini, rica ettik. Bu tezkerede, (Hüseyin) Raûf (ORBAY) Bey'in de, İkinci-Reisliği kabulü, rica olunuyordu."

"Bu büyük olay, (Erzurum'un haftalık) Albayrak Gazetesi'nin 14 Temmuz 1335 (Pazartesi) tarihli 15'inci sayısında, şu kayıtla halka ilân olunmuştu:

"Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin yukarıya dercettiğimiz istifa (Beyân)nâmesi, bir azm ü îmân vesikasıdır. Milletde henüz eski kanın sönmemiş olduğunu gösterir, muazzam hüccetdir. Anafartalar'da şeref-i milliyi, tarihin nesli hazırdan beklemekde olduğu mukaddes vazîfeyi a'lâ ve i'lâ eden bu Muhterem Kumandan'ı, bugün de Mücâhede-i Milliye'nin başında görmek, mesud bir temaşadır. Kemal-i azm ü imanla Müdafaa-i Hukuk-ı Vatana hasr-i vücûd eden Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında Millet, pâk, nezîh, parlak bir hâle teşkîl etmekdedir. Böyle temiz, fedâkâr rûhların ittihâdından, milletin hürriyet ve istiklâl gibi, iki mukaddes nurunun doğacağı, şüphesizdir. 'Azm ü îmân, her müşkili iktihâma göğüslemeye kâfidir."

"(Mustafa Kemal) Paşa o gün/10 Temmuz 1919 Perşembe / öğleden sonra saat dörtte, o zaman (şimdiki Adliye ve eski Vilâyet Konakları, 12 Mart 1918 Erzurum'un kurtuluşundan az önce Ermeniler tarafından yakılmış bulunduğundan, beylik yapının yokluğundan) Müstahkem Mevki Karârgâhı olan ve şimdi Cumhuriyet Caddesi'nde (Cimcime-Sultan Künbedi karşısındaki) Dursun Cinisli'nin oturduğu (iki katlı yerli kâgîr yapı) evde, İlk Heyet-i Faâle Toplantısı yapıldı."

"Toplantıya, adları yukarıdaki tezkerede yazılı beş kişiden başka, (Hüseyin) Rauf Bey'le, (XV. Kolordu Karârgâhı, Eski İdadî ve şimdiki "Şair Nefi Ortaokulu" binasında bu-

Levent Şahverdi Arşivi

miyetin İdare Heyeti, ertesi 10 Temmuz 1919 günü, her iki millî kahramanımızı Cemiyete Aza alarak, kendilerinin "Heyet-i Faâle"lerine Birinci- ve İkinci-Reis olmalarını dileyen 10 Temmuz 1919 günlü yazılarını, ikisine de sundular. Bunlardan, Mustafa Kemal Paşa'ya yazılan "191 Numara"lı yazının müsveddesi, DTCF. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'nde 38/4516 sayıda olup, metin ve klişesi, B.S. BAYKAL Bey'in adıgeçen *"Belgeler"* kitabında (s. 17-18,55) verilmiştir. Bunun temiz yazılıp M. Kemal Paşa'ya gönderilen aslının sureti de, "Nutuk"ta 36. Vesika olarak, verilmiş ve bundan önce de, şu izahatta bulunulmuştur (*"Nutuk"*, M.E. Bakanlığı Yayını, 1951 Istanbul, I. 63):

"Erzurumlular'ın Yardımları.—Efendiler, Askerlik'den istifamı müteakib, Erzurum halkının, bilâistisna, ve Vilâyât-i Şarkıye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi'nin, hakkımızda pek bâriz bir surette gösterdikleri itimad ve samimiyetin, bende bıraktığı unutulmaz hâtırayı, burada, alenen zikretmeği bir vecibe addederim."

"Cemiyet'in Erzurum Şubesi'nden aldığım, 10 Temmuz 1919 tarihli Tezkere'de, Cemiyet'in başına geçmemi ve Heyeti-Faâle Riyaseti'ni kabul etmemi teklif ediyorlar; ve beraber çalışmak üzere tayin ve tefrik ettikleri beş zatin isimlerini bildiriyorlardı."

"Bu beş zat: (Eski Kaadî ve Mebus, Erzurumlu Nâibzade Hoca Mehmed) Râif (DİNÇ) Efendi, Mütekaid Binbaşı (Karslı Hatunoğlu ailesinden Edirneli) Süleyman Bey, Mütekaid Binbaşı (Erzurumlu Kazanasmazoğlu ve "Küçük" lakaplı) Kâzım (YURDALAN) Bey, (Albayrak İlkmektebi ve

lunan) Kâzım Karabekir Paşa da, iştirak etmişlerdi. Sekiz kişinin oturabileceği basit bir masanın etrafında, toplandık. Mustafa Kemal Paşa, arkası (kuzeydeki) pencereye dönük olarak, masanın baş tarafında oturdu. Bir tarafında, Cemiyetin Reisi Râif (DİNÇ) Efendi, diğer tarafında Kâzım Karabekir Paşa, yer aldılar. Raûf Bey'le bizler de, boş kalan yerlere oturduk."

"Masanın üstüne, bir Avrupa Haritası yayılmıştı. Paşa, bu harita üzerinde, dünyanın o günkü siyasî ve askerî durumunu, en ince noktalarına kadar bize izah etti. Bundan sonra, Türkiye'nin siyasî ve askerî durumuna geçerek, millî bir müdâfaanın teşkilâtlandırılmasından başka, yapılacak birşey olmadığını; bunun da, Milletin İrâdesini temsil eden Müdafaa-i Hukuk (Cemiyeti) eliyle mümkün olduğunu anlatarak; savaşın sonunda, çeşitli ihtilâflara düşen İtilâf Devletleri'nin, (bize karşı) hiç birşey yapamayacakları neticesine vardı..."

("Kâzım Karabekir Paşa'nın konuşmasından sonra,) tekrar sözün idaresini eline alan Mustafa Kemal Paşa, acele yapılacak işler üzerine kısaca görüştükten sonra, Cemiyet'in kendisine gösterdiği güvenden, çok mütehassis olduğunu; ve bundan sonra da aynı enerji ile çalışacağımızı umduğunu, söyleyerek, (saat 21 e doğru) toplantıyı bitirdi."

Levent Şahverdi Arşivi

Albayrak Gazetesi (Sahibi ve) Müdiri (Kiğılı, Hukukçu ve Muallim Hacı-hâfızoğlu Süleyman) Necati (GÜNERİ) Bey, (Almanya'da Pedagoji Enstitüsü Son Sınıfından, Yedeksubaylığa alınma yüzünden ayrılan, Maarifçi Erzurumlu), Dursunbeyzade (Mehmed) Cevad Bey idi. Bahsettiğim Tezkere'de, (İngiltere'de Deniz Kurmay Subaylığı Stajı görmüş, Emekli Deniz Kurmay Albayı ve Eski Bahriye Nâzırı, Hüseyin) Rauf Bey'in de, Heyet-i Faâle Riyaseti-Saniliği'ne intihap edildiği, bildiriliyordu."

"Bu tarihlerde (Vilâyât-i Şarkıye Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti) Erzurum Şubesi Heyeti İdaresi Reisi (Erzurumlu Nâibzâde Hoca Mehmed) Râif Efendi ve Aza: (Erzurumlu, Müftü-Nâibi Hâci Recebefendizade) Hâcı-Hâfız (Mehmet Hilmi ÇORAPSIZ) Efendi, (Kars Eşrafından Hatunoğlu ailesinden Edirneli, Mütekait Binbaşı) Süleymân Bey, (Erzurumlu, Emekli Vilâyet Evrâk Müdürü) Maksûd (KAPIKAYA) Bey, (Erzurum Künbetköylü, Avukat Gençağazâde) Hüseyin Avni (ULAŞ Bey), (Erzurumlu, Avukat) Mesûd (ÇANKAYA) Bey, (Kiğılı, Muallim-Hukukçu-Gazeteci Süleyman) Necati (GÜNERİ) Bey, (Erzurumlu, "Dolmasayanlar"dan Nâmıkefendizade Çiftçi) Ahmed (Mümtaz ERVERDİ) Bey, (Erzurumlu, Kazanasmazoğlu, Küçük-) Kâzım (YURDALAN) Bey, ve Kâtip (Erzurumlu, Dursunbeyzade Mehmed) Cevat (DURSUNOĞLU) Bey idi".

"Nutuk, Vesika, 36" yazılanlar (Süleyman Necati elyazısıyla müsveddenin aynı[7], III. BELGE):

(Cemiyetin giden evrak sırası) "Numro 191" Erzurum, 10.7.1335 (1919)

"Mücâhidi Muhterem Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne"

(Cemiyet İdare Heyet-i Azasından beş kişinin adları, sol üst köşede, şöyle gösterilmiştir:)

"Heyet-i İdare Reisi, (Eski Kadı, Eski Mebus Mehmed) Râif (DİNÇ) Efendi Hazretleri,

[7] B.S. BAYKAL, adı geçen BELGELER, s. 17-18 metin, 55 klişe. TİTE. Arşivi, 38/4516. Fakat, en sonda mürekkebin kaymasından "10 Temmuz"daki sıfırın "6"ya benzer olmasından, *"NUTUK"*la olsun karşılaştırmadan, bu belgenin tarihi (s. 18), "16/Temmuz/1335" gösterilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Heyet-i İdare Azasından : Mütekaid Binbaşı (Edirneli Hatunoğlu ailesinden) Süleyman Bey,
" " " : Mütekaid Binbaşı Kâzım (YURDALAN) Bey,
" " " : Albayrak Gazetesi Müdîri (Süleyman) Necati (GÜNERİ) Bey,
" " : (Cemiyet Kâtibi) Dursunbeyzade (M.) Cevad Bey."

"Vatanı, parçalanmaktan; Hukuk-ı Milliye ve Saltanat ve Hilâfeti, çiğnenmekten kurtarmak emeliyle açılan Mücâhede-i Milliye'ye, bilisti'fa bir ferdi mücâhid sıfatiyle iştirâk buyurduklarına dair, desti tevkîre alınan fî 9 Temmuz sene (13)35 (1919) tarih ve 346 numaralı Tezkire-i Aliyyeleri, umumî bir vecd ü ihtirâm ile alındı."

"Tarihimize kıymetli sahifeler ilâve eden hayat-i askeriyenizden çekilmek yolundaki fedakârlığı, minnet ve şükranla karşıladık. Erzurumlular'ın, Zatiâlî-i Vatanperverânelerine karşı beslemekte olduğu itimad ve hürmeti, bu vesile ile de arzı, bir vecibe addetdik. Samimî ihtirâmlarımızı sunarken, Cemiyetimizin başına geçerek, Vatan'ın temini selâmetine ve Hukukî Millet ve Saltanatın muhafazasına matûf Âmâli Milliyenin tahakkukuna, hasri himmet buyurmalarını, müsellem olan hamiyeti vataniyyelerinden temennî eyleriz."

"Leffen takdim kılınan talimatda (Cemiyetin Erzurum Şubesi'ne ait "Teşkilât Nizamnamesi"nde[8]) muharrer olduğu vechile, vezaifi muhtelife-i vataniyye ile mükellef bulunan Heyeti-Faâle'miz Riyaseti'nin, Zâtı-Sâmîleri; ve Riyaseti-Sâniyesi'nin, Muhterem (Hüseyin) Rauf Beyefendi Hazretleri tarafından kabul buyurulmasını; ve Heyeti marûzaya Heyetimizden de, bâlâde esamîleri muharrer zâtların tayin ve tefrik edildiğinin arziyle, temennîi muvaffakıyât ve kesbi şeref eyleriz, Efendim Hazretleri." "Fi 10 Temmuz sene (13)35 (1919)."

"Vilâyât-i Şarkıye Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliyye Cemiyeti

Erzurum Şubesi (Reisi)
(İmza) RÂİF" (DİNÇ)

[8] Bunun sureti, C. DURSUNOĞLU'nun *"Millî Mücadelede Erzurum"* kitabında (s. 149-150) vardır. Râif (DİNÇ) Kitapları arasındaki basılı nüshanın altında, mürekkeple: V. Belge 3 Nisan 1335 (1919)" tarihi yazılmış ve çizilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

III. — 20 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal Paşa ve Hüseyin Rauf Bey'in Erzurum Kongresi'ne, Erzurum Mümessili Olmaları:

Bu işin gelişerek nasıl olduğunu, yine rahmetli M. Cevat DURSUNOĞLU'nun *"Millî Mücadelede Erzurum"* kitabındaki (s. 97-100) hâtıralarından öğreniyoruz:

"İkinci bir toplantıda, Kongre'nin 23 Temmuz'da açılması, kesin olarak kararlaştırıldı; ve vilâyetlere bildirildi.... (Cemiyetin Erzurum'daki)gece toplantılarına, Mustafa Kemal Paşa da, bir-iki defa iştirak etmişti. Her şey, yolunda gidiyordu. 9 Temmuz 1335 (1919) de Paşa, askerlikten ayrıldığı için, artık açıktan açığa Kongre'ye iştirak edecekti. Reisliğe seçilmesi de, tabiî idi."

"Fakat, tam bu günlerde, ortalığa garip bir hava esmeğe başladı. Paşa'nın, (1911'de İtalyanlar ile yaptığımız) Trablusgarp Savaşı sırasında Derne'de mücâhede arkadaşı ve mutemedi olan Eski Kocaeli Mutasarrıfı İbrahim Süreyya YİĞİT (1880-1952) ve yakınlarından Eski Bitlis Valisi (Ahmed) Mazhar Müfit KANSU (1874-1948) Beyler, o günlerde (Yukarı-Mumcu Mahallesi'nde Çaykara'daki eski Alman Konsolosluğu ve sonraki Vali Konağı'nda, M. Kemal Paşa ve Rauf Bey ile birlikte kalırken) Cemiyet'le temaslarını sıklaştırarak, Mustafa Kemal Paşa'nın, Kongre'ye girmesi ve Reisliği hakkında, ayrı ayrı bizleri istimzâca çalışıyorlardı. Bu istimzaçlara, bir mana vermemekle beraber, Paşa'yı Heyet-i Faâle Reisliği'ne seçmiş olduğumuzdan, Kongre'ye girmesini tabiî buluyorduk. Kongre Reisliği'ne seçileceğinden de, şüphemiz yoktu. O zaman bu iki arkadaş, hemen hepimizden aynı cevabı aldılar. Biz bunda tereddüde mahal görmediğimizden, bunu tabiî saydığımızı söylüyorduk."

"Bir toplantıda Paşa, (Hüseyin) Rauf Bey'le kendisinin, Erzurum merkezinden (Merkez Kazası'ndan, Kongre'ye Mümessil) seçilmek istediğini ima etti. (Cemiyet Şubesi'nin Reisi) Râif Efendi; (21 Haziran 1919 daki Vilâyet Kongresi sonunda) Erzurum Merkezinin seçimi yapılmış olduğunu; ve kendisi ile, Kâzım (YURDALAN)ın ve benim seçildiğimi; bunun için, seçimi henüz yapılmamış olan bir vilâyetten bu seçimin sağlanmasını, ileri sürdü. Paşa, galiba, başka bir vilâyette bu seçimin, dedikodu doğuracağını düşünerek, millî harekete ilk merkez olan ve Doğu Vilâyetleri'nin en büyüğü bulunan Erzurum'u tercih ediyordu. Bu mesele o gün, kötü bir konuşma konusu olmak istidadını göstermeğe başlamıştı."

"Politika sezişi çok kuvvetli olan ("Küçük" lakâplı, Emekli Binbaşı) Kâzım (YURDALAN), benim yanıma gelerek, bizim istifa ederek, Pa-

Levent Şahverdi Arşivi

şa'nın ve Rauf Bey'in seçimlerini sağlamamızı teklif etti. Benden muvafakat cevabı alınca, işi açıkladı. Kimse, birşey söyliyemedi. Paşa da, işin bu kadar kolaylıkla hallinden, çok memnun oldu. Yalnız o gün Cemiyet'ten (Merkez binasından) ayrılırken, Kâzım'la bana —'Peki siz ne olacaksınız? Kongre'ye girmeyecek misiniz, bu nasıl olur?, diyerek, durumumuzu anlamak istedi. Biz de, yarı şaka: —'Paşam, bizim yerimize de, istifa edecekler bulunur, biz şimdi bununla uğraşacağız', cevabıyla kendisini tatmin ettik. Mustafa Kemal Paşa, Büyük Nutku'nda (1951 Istanbul baskısı, I. 64), bu olaya şu satırlarla işaret etmektedir: 'Bundan başka, bizim, Erzurum Kongresi'ne girmemizi teshil için, Kongre'ye Erzurum Mümessili olarak seçilmiş olan, Mütekaid Binbaşı Kâzım (YURDALAN) ve Dursunbeyzade Cevad (DURSUNOĞLU) Beyler, istifa ettiler."

İşte bu hususdaki Belge, bugün Ankara'da "Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı"nın Arşivi'nde, "Erzurum Kongresi Dosyası"nda, "D. 1335/4-3 ve F.1" de bulunmaktadır. Arkasında, en üstte mürekkeple: "Râif Efendi Hazretleri'ne" kaydı ve ters yönde ortaya yakın, enine kurukalemle çekilmiş iki çizgi arasında, M. Kemal Paşa'nın el yazısıyla, aynı kalemle, "Bizim için istifa edenler" ibaresi yazılıdır. Klişesini verdiğimiz Belge'nin yazıları, şöyledir. (IV. BELGE):

"Vilâyât-i Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Riyaseti'ne"

Erzurum, 20 Temmuz 335 (1919)

Evvelce müzakere edildiği vechile, yerlerimize Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyefendi intihap edilmek üzere, Umumî Kongre-i Erzurum Mümessilliği'nden istifa eylediğimizi arzeyleriz.

Dursunbeyzade	Mütekaid Binbaşı
(İmzalar:) M. Cevad (DURSUNOĞLU)	Kâzım (YURDALAN)

Yazı, mürekkeple ve Cevad DURSUNOĞLU'nun elyazısıyladır. Sağ alt köşesine, kurukalemle, galiba M.Kemal Paşa'nın elyazısıyla, "Umumî Kongre" adı, kalın yazılmıştır.

Bu durumun ortaya konmasına rağmen, Mustafa Kemal Paşa'nın, Vilâyât-i Şarkıye Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye Erzurum Şubesi yerine, bu Cemiyet'in Istanbul'daki Umumî Merkezi'nden Erzurum Kongresi'ne

Levent Şahverdi Arşivi

Mümessil tayin edilmesi için, XV. Kolordu şifresiyle ve Ankara'da XX. Kolordu Kumandanı Ali Fuat (CEBESOY) aracılığı ile, Istanbul Merkezi Reisliğine, "Pek acele" bir telgraf yazıldığını, görüyoruz. Yine Cevat DURSUNOĞLU, *"Millî Mücadele'de Erzurum"*da (s. 103-104), şunları belirtiyor:

Erzurum Kongresi'ni, "Vilâyât-i Şarkıye Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti" ile, "Trabzon Muhâfaza-i Hukuk Cemiyeti"nden seçilip gelen Mümessiller yapıyordu. "Arkadaşlar, bu Kongre'nin bağımsız olmasına temayül etmişlerdi. Fakat, her nedense Reis Râif Efendi'nin zihni, bir Nizamname meselesine takılarak, (Cemiyetler Kanunu'ndaki) mevzuata uymak için, Kongre'nin, İstanbul'daki Merkez (yani, Aralık 1918 başlarında Istanbul'da kurulan Vilâyât-i Şarkıye Müdâfaa-i Hukukı Milliye Cemiyeti[9]) adına açılması; ve Umumî Merkezin de temsil edilerek, Merkez Mümessili'nin (Kongre'ye) Reislik etmesi üzerinde ısrar ediyordu.....(Erzurum'daki Şube) Müdâfaa-i Hukuk'da saatlerce süren sert tartışmalardan sonra; hem Reisimiz'i (Râif Hoca'yı) ve hem de Trabzonlu arkadaşlarımız'ı tatmin eden bir şekil bulundu: Râif Efendi, aynı amaçla kurulan (V.Ş.M. Hukukı Milliye ve Trabzon Muhafaza-i Hukuk ile Diyarbakır Müdâfaa-i Vatan Heyeti gibi) çeşitli Cemiyetler'in Kongre'ye iştirakleri dolayısıyla, ortaya çıkan durumu Istanbul'a bildirecek; ve bu yüzden, daha umumî şekil alan Kongre'de, Mustafa Kemal Paşa'ya, Umumî Merkez adına, oy vermek ve mütalea beyan etmek salâhiyeti verilmesi, telgrafla istenecekti; ve Paşa, Kongre'ye Riyaset edecekti."

"Nutuk" (1951 baskısı, I. 63-64)da Gazi M. Kemal Paşa, bu işi, şöyle anlatıyor:

[9] Aralık 1918 başında İstanbul'da Divanyolu'ndaki bir binada kurulan ve Reisliği'ni, Eski Hicaz Valisi ve yaşlı bir zat olan Harputlu Ahmed NEDİM Bey'in yaptığı "Vilâyât-i Şarkıye Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti", uğursuz Mondros Mütarekesi'nin 24. Maddesi'nde yer alan "Vilâyât-i Sitte" (Sivas, Ma'mûretilazîz, Diyarbekir, Van, Bitlis ve Erzurum gibi Altı-Vilâyet) bölgesinin, Ermeniler için koparılma hazırlığına karşı kurulmuştu. Öteki kurucuları, şu aydınlarımızdı: Diyarbekirlilerden: Eski Bağdat Vâlisi Edîb-Şâir Süleyman NAZÎF, Eski Beyrut Vâlisi ve Mâbeyn-i Humâyûn Başkâtibi Müftîzâde İsmâil Hakkı (APAYDIN), Pirinççizâde FEYZİ, Zülfîzâde ZÜLFİ, Câvid (EKİN); Erzurumlu: Istanbul Baro Reisi (Anayasa Profesörü) Celâleddin ÂRİF, Eski Mebus Nâibzâde Mehmed Râif (DİNÇ), Eski (Doğu-) Bâyazıt Mebûsu ŞEFİK; Sivaslı: Günlük "Le Pays" gazetesini İstanbul'da çıkaran Muttalib (ÖKER), Eski Mebus RASİM; Erzincanlı: Eski Mebus Sağıroğlu SABİT, 'Amucezâde HÂLET; Vanlı Eski Mebûs MÜNİB. Süleymân NAZİF'in idaresindeki günlük "Hâdisât" gazetesi, bu Cemiyetin fikirlerini yayıyordu. Bitlisli Eski Mebus Müftigiller'den SADULLAH Bey'in de, kuruculardan olduğu söylenir (ki, Erzurum Kongresi sonunda, "Temsil Heyeti"ne seçilmiştir.)

Cevdet Paşa Arşivi

"Erzurum Şubesi, İstanbul'daki Merkezi İdare Riyasetleri'ne isâle çalıştıkları bir telgrafla, Merkezi Umumî namına, beyanı rey ve mütalea eylemek salâhiyetinin, bana verildiğinin telgrafla işârını da, rica ettiler (*Nutuk*, Vesika, 37)."

Erzurum'dan, 4 Temmuz 1919 gününden beri yapıldığı gibi, Kolordu şifresiyle (21 Temmuz 1919 da, XV. Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir Paşa'ya, Harbiye Nezareti'nden "Üçüncü Ordu Müfettişliği Vekâleti resmen verilmişti), "Üçüncü Ordu Müfettişliği Erkânı Harbiye Reisi Miralay Kâzım (Dirik)" imzası ile, "Pek aceledir, Şifre 162" sayısıyla, "Ankara, Yirminci Kolordu Kumandanı (Ali) Fuat (Cebesoy) Paşa Hazretleri"ne yazılan Telgraf'ın başında: "Hoca Râif (Dinç) Efendi Hazretleri'nin işbu Telgrafnâmesi'ni, emniyetli bir surette Dersaadet'e keşide ve isaliyle beraber; bir cevabının yine aynı tarîkle müstacelen celb ve tebellûğü, istirhâm olunur."

"21.7.1335" tarihli ve "Vilâyât-i Şarkıye Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi Reisi Râif" imzalı bu Telgraf, "Dersaâdet'de Vilâyât-i Şarkıye Müdâfaai Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Riyaseti'ne" gönderilip; yapılacak Erzurum Kongresi'nin durumu ve Mustafa Kemal Paşa'nın Askerlikten İstifa Beyannamesi'nin özeti verildikten sonra, en sonunda şunlar isteniyor:

"Millet ve Vatan uğrunda, bu suretle ibrazı fedakârî eden bu Zâtı ʿÂlîye karşı, yine kendisini bir hıdmeti mübeccele-i vataniyeye davet suretiyle haklarında, Heyet-i Aliyyeleri tarafından ibrâzi âsâri takdir ve tebcilde bulunmuş olmak üzere, Merkezi Umumî Heyet-i Aliyyesi namına da, beyâni rey ve mütalâa eylemek vazife ve salâhiyetinin, Paşay-ı Müşârünileyh'e verildiğinin, telgrafla emir ve iş'âr buyurulması, pek münasip olacağını arz ve istirham eylerim." (Buna hiçbir cevap alınamamıştır).

IV. — 23 Temmuz 1919 Çarşamba Günü, Erzurum Kongresi'ne Reis Seçilmesi:

"Nutuk"ta (1951 baskısı, I. 68) Gazi M. Kemal Paşa, "Erzurum Kongresi'nde görülen tereddütler" küçük başlığı altında, şöyle diyor: "Efendiler, hâtıra olarak, küçük bir noktaya da, işaret etmek istiyorum. Benim, Erzurum Kongresi'ne Aza olarak girip girmemekliğim, şâyânı teemmül görülmüş olduğu gibi, Kongre'ye dâhil olduktan sonra da, Reis olup olmamaklığım üzerinde, izhârı tereddüt edenler bulunmuştur. Bu tereddüdü izhâr edenlerden bir kısmının mülâhazâtını, hüsnüniyet ve samimiyetlerine atfetmek câiz olduğu halde; diğer bazı kimselerin bu hususda,

Levent Şahverdi Arşivi

tamamen samimiyetden uzak, bilakis, maksadi mel'anet takip ettiklerine, daha o zamandan şüphe kalmamıştı."

Bu hususa açıklık getirmek için, Cevad DURSUNOĞLU, *"Millî Mücadelede Erzurum"*da (s. 99-100), "Sayın İbrahim Süreyya YİĞİT'in hâfızasına müracaat ettim" diyerek, ondan aldığı yazılı "bir vesika"dan, şunları naklediyor:

"...Kongre'yi hazırlayan hamiyetli ve ateşli gençler, Mustafa Kemal Paşa ile temas ediyorlar; ve Kongre'nin Reisliği'nde, Müşârünileyh'in bulunmasını arzu ediyorlardı. Bir müddet sonra, nereden geldiği malûm olmayan, bir hava esti: Paşa'nın Kongre'de bulunması, noktai hücum teşkil edeceği mütalâasıyla, evvelki kararı bozan bir cereyan başgösterdi."

"Bu hâdise, Atatürk'ü müteessir etmişti. Bu vaziyet hakkında, Erzurum Valiliği'nden azledilen Münir (AKKAYA) Beyle birlikte, Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın ziyaretlerine giderek, suitefehhümü (yani, Trabzon Vilâyeti Mümessillerinden gençlerin, başımızda bir asker bulunursa, bu millî harekete Avrupa Devletleri, halkın kendi davranışı gözüyle bakmaz, yollu iddiaları) ve fena havayı, kendilerine bildirdik. Müşârünileyh'in (Trabzonlu yaşlı ve sözü geçer Mümessillerini ikna ederek) müdahalesiyle, mesele halledildi." [10]

Gerçekten de, 23 Temmuz 1919'da Kongre açıldığı sırada mevcut 47 mümessilden 38 i, Mustafa Kemal Paşa'nın Kongre Reisi olması yolunda reylerini verdiklerinden, "İlk Günün Zabtı"na da, böylece geçmiştir (V. BELGE).

[10] Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, daha 13 Temmuz 1919 günü, Kolordu Kalemi'nden şu tezkereyi Mustafa Kemal Paşa'ya yazarak, kendi eliyle ona takdim etmişti:

Erzurum, 13.7.1335 (1919)

"Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne"

"Hidemât ve fedakârlığı, bütün cihanca müsellem olan; ve Ordu ve Milletin mâbihiliftihârı bulunan Zâti-Sâmîleri'nin, istifaya mecburiyetinden dolayı, Şahsım ve Kolordum, son derecede müteessirdir. Yalnız, gaye-i mukaddese-i milliyyemiz için, mücâdeleden hiçbir ân geri durulmıyacağı hakkındaki, vaadi Samîleri'yle müteselli olduğumuzu 'arz ile; vatan ve Milletimiz için, her türlü mesâ'îde, Cenâbi-Hakk'ın muvaffakıyetler ihsân buyurmasını tazarrû eder; ve Kolordumun, ihtirâmât ve ta'zîmâti mahsûsasını, takdim eylerim, Efendim."

Onbeşinci Kolordu Kumandanı
Mîrlivâ (Tümgeneral)
Kâzım KARABEKİR

(Kâzım KARABEKİR, *"İstiklâl Harbimiz"*, 1960 İstanbul, s. 77).

Levent Şahverdi Arşivi

V.—7 Ağustos 1919'da, Şarkî-Anadolu Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Temsil Heyetine, Erzurum Mümessili Seçilmesi:

7 Ağustos 1919 günü biten Erzurum Kongresi, o gün, bu Kongre'yi yapan "Vilâyât-i Şarkıye Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti" ile, "Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti"ni birleştirip, kaynaştırarak, "Şarkî-Anadolu Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti" adını vermiş; Kongre, her zaman toplanamayacağından, onun yetkilerini kullanacak, 9 kişilik bir "Şarkî-Anadolu Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Temsil Heyeti"ni de seçtirmişti.

Temsil Heyetine seçilmesi hususunda M. Kemal Paşa, *"Nutuk"*ta (I. 68-69), şunları belirtiyor:

"Kongre'nin hitamından iki-üç gün evvel, diğer bir münakaşa da, mevzuibahis olmağa başlamıştı. (Kongre Mümessili olmayan) bazı samimî arkadaşlarım[11], benim Heyet-i Temsiliye'ye dahil olarak, alenî faaliyetimi, mahzurlu görüyorlardı. Mütalâaları, şu noktalarda hulâsa edilebilir:

"Millî teşebbüsât ve faaliyetin, bütün manâsiyle Millet'de olduğunu, hakikaten millî olduğunu göstermek lâzımdır. Bu takdirde teşebbüsat, daha kuvvetli olur; ve kimsenin, suitefsirine ve bilhassa ecnebilerin menfî düşüncelerine, mahal bırakmaz. Fakat, tanınmış ve bâhusus Hükûmet-i Merkeziye'ye ve Makamı Hilâfet ve Saltanat'a karşı âsî vaziyete düşmüş; noktai hücûm teşkil eden benim gibi bir adamın, bütün bu Teşebbüsatı Milliyye'nin başında bulunduğu görülürse, faaliyetin, makaasidi milliye müstenid olmakdan ziyade, hususî emeller istihsâline matûf telâkki edilmesine imkân olur. Binâenaleyh, Heyet-i Temsîliye, Vilâyât ve Müstakil-Sancakların seçeceği zevât olmalıdır. Ancak bu suretle, millî bir kuvvet gösterebilir."

Yukarıdaki görüş ve düşünceler, Kongre Mümessilleri'nden daha çok, Gazi'nin *"Nutuk"*ta, "bazı samimî arkadaşlarım" dediği şu beş kişiye âit olup, onların, 5 Ağustos 1919 gecesi, M. Kemal Paşa'nın isteği üzerine, iki tabaka kâğıda, "tam hürriyet-i fikriyye" ile yazdıkları kendi kanaatleridir. Bu iki tabaka kâğıdın yazıları, İ. Süreyyâ YİĞİT'in verdiği surete göre "Millî Mücadelede Erzurum"unda (s. 101-103), önce C. DURSUNOĞ-

[11] "Samîmî Arkadaşlar"ının, 5 Ağustos 1919 günü, M. Kemal Paşa'nın sorduğu suallere, yazılı ve imzalı cevaplarını yazan: 1-Albay Kâzım (DİRİK), 2-Husrev (GEREDE), 3-Mazhar Müfid (KANSU), 4-İbrahim Talî' (ÖNGÖREN), 5-İbrahim Süreyyâ (YİĞİT) olduğu, anlaşılıyor. (Cevat DURSUNOĞLU, *"Millî Mücadelede Erzurum"*, s. 101-103; Mazhar M. KANSU, *"Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber"*, I. 110-112).

Levent Şahverdi Arşivi

LU'nun sonra da, Mazhar M. KANSU'nun *"Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber"* kitabında (I. 110-112), neşredilmiştir. Bu yazılı ve beş imzalı kâğıtlar, bugün "Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı"nın Arşivi'nde: "A. III-2. D. 14.F.7-1"de bulunmaktadır. Neşirlerinde, tek-tük atlama ve yanlışlar bulunduğundan, bunların doğru metnini, burada vermeği uygun bulduk:

(1. Yaprakta):

a) "1 — Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, noktai hücum teşkil ettiği cihetle, Heyet-i Temsiliye'ye girmemesi. (Çıkma cümle) Eğer Azası, ekseriyetle Müşârünileyh'in intihabına talip ve tarafdâr ise, mutlaka kabul ile, reddolunmaması."

"2 — (Hüseyin) Rauf Beyefendi, Heyet-i Temsiliye'ye girerek, manzûmei dahilîyi elinde tutması; ve dağılmak tehlikesine karşı bulunması—herhalde bu noktada Müşârünileyh'e, fedakârlık düşer—. Ve bu suretle, Heyeti Temsiliye'de cereyân edecek malûmât ve mukarrerâta, daima Heyeti Mahsusamız'ca[12] vâkıf bulunulması; ve Ecnebiler'in müracaatına karşı, hâizi kelâm ve maruf bir simânın görünmesi." "Fî 5 Ağustos sene 335 (1919)"

(Üçüncü Ordu Müfettişliği Erkânıharbiye Reisi, Manastırlı Miralay)

(İmza) Kâzım (DİRİK).

b)"1 — Heyeti Temsiliye, Vilâyât ve Müstakil-Sancaklar'ın seçeceği zevat olmalıdır. Ancak bu suretle, millî bir kuvvet gösterilebilir."

"2 — Kemal Paşa Hazretleri, Rauf Beyefendi gibi şahısların girmeleri, harekât ve teşkilât-ı milliyenin, sırf bu gibi zevat tarafından yapıldığı hissini vermekten başka bir zararı olamaz."

[12] Burada adıgeçen "Heyet-i Mahsûsa", M. Kemal Paşa ve Hüseyin Raûf Bey'in 3 Temmuz 1919 da Erzurum'a gelişlerinden sonra, "Erzurum Kalesi Muhâfızlığı" binasında 5/6 Temmuz'da "gizli ve ilk toplantı"yı yapan, sonra da bazı geceler toplanan ve "Hususî Komite" de denilen, şu zatlardan kurulmuştu: "Mustafa Kemal Paşa (Başkan), Onbeşinci Kolordu Kumandanı Kâzım KARABEKİR Paşa, Hüseyin Raûf (ORBAY) Bey, Erzurum Valisi Münir (AKKAYA) Bey (sonra, azledilince, İstanbul'a gitmiştir), (Eski) İzmit Mutasarrıfı (İbrâhim) Süreyyâ (YİGİT) Bey, Ordu Müfettişliği Erkân-ı harp Reisi (Manastırlı, Miralay) Kâzım (DİRİK) Bey, Erkân-ı harp Binbaşısı Husrev (GEREDE) Bey, Doktor Binbaşı (İbrahim) Refik (SAYDAM) Bey ve (Eski Bitlis Valisi) Mazhar Müfid (KANSU) (*"Nutuk"*, I. 43-45; *"Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber"*, I. 30, 33-34).

Levent Şahverdi Arşivi

"3 — Ahvâli mühimmede, Heyet-i Temsiliye, zaten bu gibi eşhasın kıymetdar muâvenetlerine, arzi iftikaar eyliyeceği, pek tabiîdir."

(Üçüncü Ordu Müfettişliği Erkânıharp Binbaşısı)

(İmza) Husrev (GEREDE)

(2. Yaprakta:)

c) "Heyet-i Temsiliye'yi teşkil edecek zevat, bu ismin icap ettireceği umûr ve hususatı tedvir için lâzımgelen evsafı haiz iseler, o halde, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'yle Rauf Beyefendi'nin girmesine, lüzûm görmem. Fakat, aksi takdirde, istihdâf edilen gaye, zîr ü zeber olacağından; herhalde, Paşa Hazretleri'yle Rauf Beyefendi'nin girmesini lâzım değil, elzem bulurum."

(Eski Bitlis Valisi) Mazhar (Müfit KANSU).

ç) "Heyet-i Temsîle, buradaki Kongre Azaları tarafından intihap olunmayıp, Vilâyât veyahut Elviye-i-Müstakille Heyeti Merkeziye'leri tarafından intihap olunmalıdır. Vilâyetler, ikişer; Müstakil-Livâlar, birer kişi intihap etmelidir."

"Heyet-i Temsiliye'ye, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'yle Rauf Beyefendi'nin dahil olması fikri aleyhinde olduğumu, arzetmişdim. Ancak, intihap olunacakların, mazbut ve muktedir adamların intihap olunamıyacağı mütalâasına mebnî, Raûf Beyefendi'nin ve hattâ (Kongre'nin Amasya Mümessili, İbrahim) Süreyya Beyefendi'nin de dahil olmasını, tecvîz etmekdeyim. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, Sivas Kongresi'nin neticesine kadar, serbest bir halde bulunmalıdır."

(Üçüncü Ordu Sıhhiye Reisi, Dr. Miralay) İbrahim Talî (ÖNGÖREN)

d) "Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in Heyet-i Temsiliyede bulunmasında, lüzûm ve menfaat vardır. Bulunmadıkları suretde, hiçbir kıymeti haiz olamıyacak olan Heyet-i Temsîliye'den, bir hidmet ve menfaat vârid değildir. Meydana gelen bu ittihad, derhal inhilâl edecek, kuvvet dağılacakdır."

"Paşa, ile Rauf Bey, Heyet'de bulundukları surette, gerek şahıslarına, gerek bu Cemiyet'e vuku bulacak taarruzlar, daha sehil defedilir. Kongre'nin arzuyi umumîsi de, Müşârünileyhümânın, herhalde, Heyet-i Temsiliye'ye dahil olmaları cihetindedir."

Levent Sahverdi Arşivi

"Erzurum, fî 5 Ağustos sene 355(1919), (Saat) 11.30 sonra (23,30 demektir) (Eski Kocaeli Mutasarrıfı, Erzurum Kongresi Amasya Mümessili)

İbrahim Süreyya (YİĞİT)[13]

7 Ağustos 1919 Perşembe günü Kongre'nin son oturumunda verilen bir karara göre, her Vilâyetin Mümessilleri, dört kişilik "Temsil Heyeti" "Azâ Namzedleri"ni birer kâğıda yazarak, imzalayıp Kongre Divanı'na vermişlerdi. Bu arada, Mustafa Kemal Paşa adını en başa yazan "Erzurum Vilâyeti Temsil Heyeti Azası Namzedleri" yazılı 12 imzalı kâğıt, bugün Ankara'da, "Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi"ndeki "Erzurum Kongresi Dosyası"nda ve işaret edilen sıradadır. Sivas Vilâyeti adına onbir Mümessilin imzasıyla verilen dört namzedin başında da, "Bahriye Nazırı-Esbakı Rauf Beyefendi" yazılmış olup, bunun da aslı, aynı dosyadadır. Biz, Erzurum Vilâyeti Temsil Heyeti namzetlerine ait olan ve ATESE Arşivi "Erzurum Kongresi Dosyası"nda bulunan belgenin, suret ve klişesini veriyoruz (VI. BELGE):

Mustafa Kemal Paşa,
Râif (DİNÇ) Efendi,
Hınıs Mümessili (Eşraf'dan Alâeddinbeyzâde Mehmed) Celâl Bey,
Kiğı Mümessili (Eşraf'dan Yazıcızâde Mehmed) Said Bey.

"Erzurum Kongresi Riyaseti Aliyyesi'ne"

"Erzurum Vilâyeti namına, Heyet-i Temsiliye Azalığı'na, isimleri yukarıda yazılı zevat, namzed olarak gösterildiği, arzolunur". (Aşağıdaki adlar, hep imzadır) 1- Eleşgird Mümessili Maksud, 2- Tercan Mümessili Ahmed Mümtaz, 3- (Karakilisa/Ağrı İl merkezi Karaköse Mümessili) Süleyman Necati, 4- (Tortum Mümessili) Kâzım (YURDALAN), 5- Narman Mümessili Said, 6- Kiğı Mümessili Sabri, 7- Hınıs Mümessili Mehmed Celâleddin, 8- Erzurum (Mümessili) Hüseyin Rauf, 9- Diyadın Mümessili İsmail Hakkı (NALBANTOĞLU), 10- Hasankale Mümessili Battâl (EYİGÜN), 11- Hasankale (Mümessili) M. Cevad (DURSUNOĞLU), 12- İspir (Mümesili) Cemal (AKSU). (Hınıs Mümessili Mehmed Celâleddin'in kendi imzası üzerine koyduğu, çekilme kaydı:) "Nefsime kail

[13] Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, A III-2 D. 14 F. 7-1.

Levent Şahverdi Arşivi

olamadığım, muhâkemei vicdanımla tenevvür etmiştir. Bu sayede, diğer üçüne razıyım."

VI. — Kongrenin son (7 Ağustos 1919) günü, son oturumunda, Erzurum Adayı *M. Kemal Paşa*'nın *Temsil Heyeti*'ne seçilmesi:

Kongre'nin Son ve Onüçüncü İçtima'ının Birinci ve İkinci Celse'lerinde (Aynı Arşiv, D. 1335/4-3.F.15-6) "Zabt"ın ilk sahifesinde (satır, 19-24, 30-32) şu bilgiler veriliyor:

Reis Paşa— Müsaade ederseniz, her Vilâyetin verdiği (Temsil Heyeti Azâsı olacak) namzetlerin mazbatalarını okuyalım. "Muvâfikdır" (sesleri). Okundu. Meâli: Erzincan nâmına: Erzincan Müftüsü (sonra B.M.M. I. Dönem Erzincan Mebusu, Hâfız-) Osman Fevzi ve (I. Dönem Erzincan Mebusu, Nakşbendî Şeyhi) Şeyh Hâcî (Ahmed) Fevzi Efendiler; Trabzon namına: (I. Dönem Rize Mebûsu, Hemşinli/Muallim ve Gazeteci Memişoğlu Hoca-Mehmed) Necâtî Efendi, (I. Dönem Trabzon Mebusu seçilip, Ankara'ya giderken, 6 Mayıs 1920 günü Çarşamba-Samsun arasında yollarını kesen eşkıyaca soyulup, şehid edilen, Maçkalı, Mafarkın/Silvan'dan 1507 de kaçıp, "Trabzon Sancakbeyi Şehzâde Yavuz Selim"e sığınarak Maçka'ya yerleştirilen Türk hükümdar sülâlesi Eyyûbîler soyundan, eski Trabzon Mebusu, Eyyûbîzâde Mehmed) İzzet Bey, (Eski Trabzon Mebusu, Fen ve Hukuk Fakülteleri mezunu, Trabzonlu Hâcisâlihoğlu) Servet (Siret) Bey, (Ordu Mümessili Avukat) Hasan (Hilmi KORAL) Efendi; Erzurum namına: Mustafa Kemal Paşa (ATATÜRK), (Eski Kaadî ve Erzurum Mebusu, Erzurumlu Nâibzade Hoca Mehmed) Râif (DİNÇ) Efendi, Kiğı Mümessili (Birinci Cihan Savaşı bölge halkı kahramanlarından Çeteci ve Eşrafdan, Çiftçi, Yazıcızâde Mehmed) Said, Hınıs Mümessili (Eşraf'dan Çiftçi, Alâeddinbeyzadeler'den Mehmed) Celâl(eddin) Beyler; Bitlis namına: Mebusi Sâbık (Müftîgiller'den) Sadullah Efendi, Siirtli (I. Dönem Siirt Mebûsu) Necmeddin Efendi; Sivas nâmına: (Hüseyin) Raûf Bey (ORBAY), (Emekli Kurmay Albay, Eski Halep Valisi ve 1877 de Kars Cephesinde Türk Ordusunda Ruslar ile savaşan ve Petersburg Süvari-Subay Mektebi Mezunu Dağıstan-Osetli Ulubey "Kundukh" ailesinden Musa Paşa'nın oğlu, I. Dönem Amasya Mebusu ve Hariciye Vekilimiz) Bekir Sami (KUNDUḪ) Bey, (Şebin-) Karahisar Mebusi Sâbıkı (Mesûdiye Mümessili, Serdarzade Mehmed) Mustafa, Suşehri (Mümessili, Çiftçi, Çeçenzâde İsmâil) Hakkı Beyler'in namzed olduğu anlaşıldı. ...(Gümüşhane ve Torul Mümessili, Kadirbeyoğlu) Zeki Bey. Van, Diyarbekir, Harput (Ma'mûretil'azîz), bilahire intihap yapacakdır."

Levent Sahverdi Arşivi

(İkinci Celse) "Reis Paşa—Bitlis Vilâyeti, evvelce (Birinci Celse'de) iki namzed göstermişti. Halbuki, iki zat daha ilâve ediyorlar. İsimlerini okuyalım; o suretle tashih ve ilâve ediniz. Okundu: (Bitlis Mutki) Khuyutlu Aşiret Reisi (ve 1916 da XVI. Kolordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa ile yakın dost olup, çetesiyle Ruslarla, sonra da Ermenilerle savaşan halk kahramanı, Mîrzâzâde) Hacı-Musa (Ağa), Muş Belediye Reisi Behlûl Beyler. İlâve edilmiştir meâlinden ibaret idi."

Erzurum Kongresi'nin son gününün İkinci-Celse'sinde, yapılan Temsil Heyeti Azası seçiminin sonu, o günkü zabtın 2. sayfasında (Arşiv, D. 1335/4-3.F. 15-7), şöyle belirtilmiştir:

"İntihap reylerini toplamak üzere, (Vilâyetler adına seçilen) (Erzurum'dan) Cevat (DURSUNOĞLU), (Trabzon'dan, Gümüşhaneli) Zeki (KADİRBEYOĞLU), (Sıvas'tan, Tokatlı ve "Kabadayı" lakaplı Belediye Reisi Mehmed) Rifat (ARKIN) Beyler, birleştiler."

"Reisi Paşa—Reyler okunacaktır. (Alınan Rey sayılarıyla birlikte) Okundu: Erzurum namına: Mustafa Kemal Paşa-46, Raif Efendi-36; Bitlis namına: Sadullah Bey- 45, Hacı-Musa Bey-45; Sivas namına: (Hüseyin) Rauf Bey-46, Bekir Sami Bey-34; Trabzon namına: Servet Bey-42, İzzet Bey-38; Erzincan (Sancağı) namına: Hâci-Fevzi Efendi-40 rey ile (bu 9 zat), Heyeti Temsiliye Azalığı'na tayîn olunmuşlardır. -Alkışlar-."

Aynı Arşiv'deki seçim dökümü tablosu da (VII. BELGE), bu sonuçları gösteriyor.

Yukarıdaki 9 zattan, iki Bitlis Mümessili ile Sivas adına seçilen Bekir Sami Bey, Erzurum'a gelmemişler ve gıyapdan seçilmişlerdi. Geri kalanlar da, aynı günün akşamı, aralarından sözlü olarak, Mustafa Kemal Paşa'yı, Temsil Heyeti Reisi seçtiler. Bu yüzden, Gazi, *"Nutuk"*ta (1951 baskısı, I. 83), şunu belirtiyor:

(Bütün yurt ölçüsünde bir Kongre yapmak üzere 29 Ağustosta Erzurumdan ayrılıp 2 Eylül 1919 da Sıvas'a gittiğimizde) "Nihayet, Heyeti Temsiliye Azası olarak, Erzurum'dan (ben, Rauf Bey ve Raif Efendi ile) üç kişi, Erzincan'dan (aldığımız Şeyh-Fevzi Efendi) bir kişi ve Sivas'ta bulduğumuz Bekir Sami Bey'le beş kişi olduk; ve Sıvas Kongresi'ni vücuda getiren Murahhasların vesikalarını tedkik lüzumu hissolunduğu zaman, ben, (Reis sıfatiyle) orada şöyle bir vesika yazdım ve (Erzurum'da yaptırılmış olan) Heyet-i Temsiliye Mührü'yle mühürledim."

"Heyet-i Temsiliye'den: Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey, Ulemâ'dan Râif Efendi, Şeyh-Fevzi Efendi, Bekir Samî Bey."

Levent Şahverdi Arşivi

"Bervechi bâlâ esamîsi maruz Zevat, Şarkî-Anadolu namına, Sıvas Kongresi'nde bulunmak üzere, Erzurum Kongresi'nce memur edilmiştir." -Mühür-

VII. — M. Kemal Paşa'nın 27 Ağustos 1919'da, Resmen "Erzurum Fahrî-Hemşehrisi Olması:

Rahmetli M. Cevad DURSUNOĞLU, *"Millî Mücadelede Erzurum"* kitabının (s. 139-140 daki) "Mustafa Kemal Paşa Erzurumlu Oluyor" başlığı altında, bu uğurdaki hâtıralarını, şöyle anlatır:

"Ağustosun yirmibeşi (doğrusu, yirmidördü) Paşa, şimdi (Çaykara Mescidi yanındaki eski Alman Konsolosluğu yeri, sonra Erzurum Vali Konağı/Lojmanı olan) Çocuk Esirgeme Kurumunun Bakımevi (1981 "Atatürk'ün 100. Yılı"nda, "Atatürk Müzesi" olarak tahsis edilen) binada oturuyor[14]. Kâzım (YURDALAN), Necati (GÜNERİ) ve ben, o akşam Paşa'yı ziyarete gitmiştik. Mutat kahvelerden sonra, tatlı bir sohbet başladı. Söz hep, bundan sonra yapılacak işler üzerinde dolaşıyordu. Sıra, -Erzurum Kongresi'nin 7 Ağustos 1919 tarihli 10 maddelik "Beyanname"sinin 8. Maddesinde: "Hükûmet-i Merkeziyemiz'in, Meclis-i Millîyi hemen ve bilâifâtei zaman toplaması; ve bu sûretle, mukadderâti millet ve memleket hakkında ittihaz edilecek bilcümle mukarrerâtı, Meclis-i Millî'nin murakabesine arzetmesi, mecburîdir" diye yer alan- Meclisi Mebusan'ın, bir ân önce toplanarak, iradei milliyyenin tecellîsine geldi."

"Paşa, kendisinin Erzurum'dan Mebus seçilmek istediğini; ve ilk ihtilâl adımını attığı bu tarihî şehri temsil etmek şerefini, her yere tercih edebileceğini, anlattı. Bu arada, "maskati-re'si (=doğum-yeri) olan Selânik'i hatırlayarak; insanın, doğduğu ve büyüdüğü yerin, yabancılar eline geçmesindeki acıyı, gözleri yaşararak tekrarladı. (16 Şubat 1916 günü Rus işgaliyle ve Aralık 1917 de başlayan Ermeni Komitelerinin mezaliminden sonra, 12 Mart 1918'de) yeni istilâdan kurtulmuş olan Erzurum'da bizler,bu (acılar-acısı) duyguyu, çok iyi anlıyorduk. Bizleri de, acı bir keder sardı. Kâzım (YURDALAN), Erzurum'un geçmişte yetiştirdiği kahramanlar arasına, bir kahramanın daha girmesi şerefini bize vermesini; ve bunun için de, nüfusunu Erzurum'a nakle muvafakat buyurmasını, rica etti.

[14] Bu binanın, Ekim 1924'te Erzurum'da, dışkapısı için bir altın-anahtar yaptırılarak, vilâyetçe tapusunun Cumhurbaşkanı Gazi'ye verilişi ve durumu için bakınız: Dr. M. Fahrettin Kırzıoğlu, *"Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'daki Evi"*, Atatürk Üniversitesi (Cumhuriyetin) "50. Yıl Armağanı", 1974 Erzurum, I. Cilt, s. 189-196.

Levent Sahverdi Arşivi

Paşa, çok mütehassis oldu. Böyle bir teklifi kabul etmeği, bir şeref bildiğini, söyledi."

"Sohbet, başka vadilere geçti; ve gece yarısından epey sonra, Paşa'dan ayrıldık".

"26 (doğrusu, 25) Ağustosta Müdafaa-i Hukuk'ta toplanarak, Cemiyet adına, aşağıdaki mektubu yazdık. Süleyman Necati GÜNER'in elyazısıyla olan müsveddesinin aslı, Cevad DURSUNOĞLU'nda idi; ondan, biricik evlâdı olan kızı Almanca Hocası Leman BUDAK Hanım'a intikal etmiştir. Metni ve klişesi, B.S. BAYKAL'ın "BELGELER" kitabında, s. 37,59 da verilmiştir. Biz, kızındakinin fotografını aldırdık. Bunun, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen temiz nüshası, bugün, "Harp Tarihi ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi'nde "Klasör 21; Dosya 1335/7; Fihrist 1"de bulunmakta olup, sureti, "Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları-ATATÜRK SERİSİ No. 6, s. 109 da ve Belge 27 olarak verilmiştir. Biz, anılan aslının suretini veriyoruz (VIII. BELGE):

"Mücâhid-i Muhterem Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne"

"Bu memleketin tarihinde, şehrimizin nasıl bir nurlu mevkii varsa, Erzurum tarihinde de, Zât-ı Âlî-i Vatanperverîleri, öyle bir mevkii mahsus ihraz eylemişlerdir."

"Hayât-ı mücâhidânelerinde, bu suretle mühim hâtıralara sâhip bulunan Erzurum'un evlâdı miyânında, İsm-i Âlîleri'nin görünmesi, bütün Hemşehrîler'ce mûcibi şeref ve mefharet addedileceğinden; ve maskatire's'leri istilâ altında bulunduğundan, burada tavattun ile, Hemşehrîliğimiz'i kabul buyurmanızı, istirham eyleriz. Fî 25 Ağustos sene 1335 (1919)[15]".

"Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti
Erzurum Heyet-i Merkeziyesi Reisi"
(Emekli Binbaşı Edirneli) SÜLEYMAN (Mühür)".

[15] Rahmetli M. Cevad DURSUNOĞLU'nun nakledilen hatırasında, (s. 139), bir gün sonraki tarihlerin: "Ağustosun yirmibeşi"nin, 24 Ağustos; ve "26 Ağustos"un da 25 Ağustos olarak düzeltilmesi gerektiği, suretini verdiğimiz Arşiv'deki belgenin üzerinde: "Fî 25 Ağustos sene 1335" kaydının bulunmasıyla ortaya çıkıyor.

Klişesi verilen müsveddede, son cümle, "kabul buyurmanızı temenni eyleriz" biçimindedir; gönderilen temizde ise: "kabul buyurmanızı istirham eyleriz" diye, daha hürmetli yazılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu belgenin bulunduğu 21 Sayılı Dosya, "Istanbul Meclisi"ne aittir. Belge 23 × 20,5 santim boyunda birinci hamur kalınca beyaz kâğıda mor mürekkeple yazılmış olup, metni 6 satırdır. Adıgeçen Cevad Dursunoğlu'ndaki müsveddesinde, tarih yoktur ve başlığı, sonradan başka bir elle ve kurşunkalemle: başa "Bismillâh" remzi yazılarak, altına "Mustafa Kemal Paşa Hazretleri"ne diye yazılmıştır. Müsveddenin altında: Süleyman" (Edirneli), Süleyman Necati (GÜNERİ), Ahmed Mümtaz (ERVERDİ), M. Cevad (DURSUNOĞLU) ve sonradan kasden silinmiş bulunan "Hüseyin Avni" (ULAŞ) imzaları vardır.

Bu Tezkere'nin yazılışından iki gün sonra, 27 Temmuz 1919 da M. Kemal Paşa'nın verdiği şu Cevab'ın aslı da, Cevad DURSUNOĞLU'nda idi ve Kızı Leman BUDAK Hanım'a intikal etmiştir (klişesi C. DURSUNOĞLU, "Millî Mücadele'de Erzurum", s. 140-141 arasında kaymak kâğıtta ilk defa verilmiştir; ikinci klişesi, B.S. BAYKAL'ın "BELGELER"inde, s. 60 tadır) Burada (IX. BELGE) aslının klişesini sunalım:

27/8/(1)335 (1919)

"Şarkî-Anadolu Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Heyet-i Merkeziyesi'ne.

Erzurum Hemşehriliğini teklif suretiyle, hakkımda bu kerre de izhâr buyurulan âsâri muhabbet ve samimiyetin, müteşekkiriyim. Tarihî olan Erzurum'un, bu Erler-Yatağının Hemşehrileri miyânında bulunmak, âcizleri için en büyük saâdetdir. Erzurum Nüfusu'na kaydımın icrası için, ("Nüfûs Kâğıdı", Yâver Cevad Abbas GÜRER ile Nüfus Müdürlüğü'ne gönderilerek) muameleye tevessül edildiğini beyan; ve revâbıti kalbiyye ve samimanemi teyid eylerim, Efendim.

Şarkî-Anadolu Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti
Heyet-i Temsîliyesi Azası'ndan
(İmza) M. KEMAL
(altında ince yazı ile) Mustafa KEMAL."

Rahmetli M.C. DURSUNOĞLU (*"Millî Mücadelede Erzurum"*, s. 140) diyor ki, Cemiyetimizin yazdığı Hemşehrilik Teklifi Mektubu'na, "27.8.1335 tarihinde Yaver Cevat Abbas (GÜRER) Bey, şu cevabı getirdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Türklüğün Anadolu'daki en eski Kalesi'ne, en kahraman şehrine, asrın En Büyük Türkü, Hemşehri olmuştur."

K. Kemal Paşa'nın yazdığı yukarıdaki cevabın bir temiz ve imzalı sureti, bugün, Ankara'da "Harp Tarihi ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi"nde: Klasör 21, Dosya 1335/7. F.1-1" de olup, faksimilesi, "Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı-Resmî Yayınları- ATATÜRK SERİSİ No. 6, s. 109 da "Belge 28" olarak verilmiştir.

Aynı Arşiv'de (D. 1335/7, F.1-1) bulunan 21 × 34 santim boyundaki birinci hamur esericedid kâğıda, "Erzurum, 26/8/335" tarihinde mor mürekkeple yazılan cevabın, sonra kuru kırmızı kalem ve kurşun kalemle yapılan düzeltmeleri vardır. Sonra Yâver, kırmızı mürekkeple bunun temizini, altına yazmış ve ertesi günkü tarihle, mor mürekkepli temiz metni, Cemiyete götürmüştür. İlk müsvedde, M. Kemal Paşa'nın Erzurum ve doğduğu Selânik üzerindeki duygularını belirtici değerde olduğundan: İlk metni, hep büyük harflerle, kırmızı kuru kalemle tashihi ise kurşun kalemle olan düzeltmeyi "tırnak içinde" olarak, aşağıya alıyoruz:

ERZURUM
26/8/335 (1919)

ERZURUM HEMŞEHRİLİĞİNİ TEKLİF SURETİYLE HAKKIMDA YENİDEN bu kerre de İZHÂR BUYURULAN TEVCİH VE TEVECCÜH-İ VATANPERVERÂNENİN, ÂCİZLERİNDE HUSÛLE GETİRDİĞİ FAHR Ü İBTİHÂC CİDDEN PEK BÜYÜKTÜR. Âsâr-ı muhabbet ve samimiyetin, müteşekkiriyim.

TARİHÎ OLAN ERZURUM'UN, BU ERLER YATAĞININ, HALÂS-I UMUMÎ-İ VATAN ÜZERİNDE İFA EDEGELDİĞİ AZİM TESİRİN NETÂYİCİ OLARAK, KARÎBEN VATANIMIZIN HALÂS VE İSTİKLÂLİ TEEYYÜD ETTİĞİ DAKİKADA; MASKATİ-RESİMİN ÂLÂMİ ZİYÂI, BÜYÜK ERZURUM'UN HÂTIRAİ AZM VE MEVCÛDİYETİYLE TELÂFÎ EDİLMİŞ OLACAĞINA, HİÇ ŞÜPHE YOKTUR. Hemşehrileri miyanında bulunmak, âcizleri için, en büyük saâdetdir. (Kurşunkalemle düzeltme) "Erzurum Nüfûsuna, mübârek(çizilmiş) muamelei kaydiye("ye" çizilmiş)min icrası için, icabi muâmeleye tevessül edildiğinin beyanı("in beyanı" çizilmiş) beyan ve VESÎKAİ ŞÜKRAN VE HÜRMETİMİ TAKDİM, REVÂBITİ KALBİYE VE SAMİMÂNEMİ, TE'YİD EYLERİM, EFENDİM".

Levent Şahverdi Arşivi

Erzurum Kongresi'nin 50. Yıldönümü'nü 1969 da kutlarken, İstanbul'da Darphane'de, bir yüzünde "fesli, sivil Mustafa Kemal Paşa" portresi, arka yüzünde "Erzurum-Timsali Çifteminareli-Medrese" resmi bulunan Altın ve Gümüş Madalyalar ile Bronz yaka rozeti yaptırmış bulunan "Erzurum Tarihini Araştırma ve Turizm Derneği" Başkanı sıfatıyla, Erzurum Nüfus Müdürlüğü'ne, 27 Ağustos 1919 da M. Kemal Paşa'nın, "Erzurum Nüfusu'na kaydi"nin fotografını almak üzere, başvurduk. "Maalesef, 1925 Daire yangını"nda, bütün Erzurum Merkezi ve Köylerinin Nüfus Kütük Defterlerinin yandığını öğrenerek, çok üzüldük. Aynı 1925'in songüzünde "Erzurum Dâireleri Yangını"nda, 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 da "Erzurum Kongresi"nin yapıldığı, o zamanki "Erzurum İdâdîsi" ve 1915 den önceki Ermeni "Sanasaryan Lisesi" binasının da yandığı; bunun yerine 1930 larda, şimdiki "Atatürk Yapı-Sanat Okulu"nun yapıldığı, biliniyor. Burası, bugün *"Erzurum Kongre Müzesi"* adı ile bazı mümessil fotoğrafları, hâl tercümeleri ve belge fotokopileri ile donatılmış bulunuyor.

M. Kemal Paşa, "Şarkî-Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi" ile, 29 Ağustos 1919 da Erzurum'dan ayrılıp Sıvas'a gideceği sırada, Orduya ait üç eskimiş otomobille hareket ediyordu. Temsil Hey'eti'ne, harcanmak üzere, bin lirayı, Müdâfaai Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum Merkezinin vermesi gerekirdi. Bunun, nasıl bulunup verildiğini, Cevat Dursunoğlu (*"Millî Mücadelede Erzurum"* s. 137-138), şöyle anlatıyor:

"Paşa, hareket hazırlığında. İçimizden Paşa ile, en çok Kâzım (YURDALAN) temas ediyor. Bir gün, birkaç arkadaş (Süleyman) Necati (GÜNERİ)nin evinde toplanmıştık. O gün, Mustafa Kemal Paşa'nın yanından gelen Kâzım, arkadaşlara: Paşa'nın yola çıkmasını sağlamak için, bizim para temin etmek vazifemiz olduğunu hatırlattı. Zaten Nizamname de, Temsil Heyeti'nin masraflarını karşılamak ödevini, Müdâfaa-i Hukuk Teşkilâtı'na vermişti".

"O zamanlar (henüz düşman işgal ve tahribinden kurtulalı 18 ay bile geçmemiş bulunan şehirde) bunu, Erzurum Müdâfaa-i Hukukundan başka bir yer, yapamazdı. Halbuki o gün Müdâfaa-i Hukuk'un elinde, yalnız seksen lira kadar bir para vardı. O zamana kadar halk'tan toplayabildiğimiz binbeşyüz lirayı, öbür Vilâyetlerden Kongre'ye gelmiş olan Azalar'ın yerleştirilmesi, telgraf muhabereleri gibi, acele işlere harcamıştık. Hiçbirimizde de, para yoktu. Hepimiz, kuutilâyemût (=ölmiyecek derecede yiyecekle) yaşayabiliyorduk. Paşa'ya, hiç olmazsa, bin lira kadar bir para temin etmeli idik. Ama, nereden?"

Levent Şahverdi Arşivi

"Böyle mühim bir zamanda, Cemiyet'in parasızlığını kimseye söyleyemezdik. Bu, bizim için, bir zaaf olurdu. İlk tedbir olarak, hepimiz, çoluk-çocuğumuzun ziynet eşyasına başvurmağı kararlaştırdık. Kadınların gözyaşlarına, bakmayacaktık. Fakat, bunların da boynunda, kolunda ne varsa, (Şubat 1916'da Erzurum, Rus ordusu işgaline düşünce Sıvas'a doğru kaçışıldığında ve sonraki) muhacirlikte, ekmek parası olarak sarfolunmuştu. Hepimizi, bir düşünce aldı. Daha başlangıçta, bu kadar küçük birşey karşısında bunalırsak, büyük işi nasıl başaracaktık?"

"Heyet-i Faâle (Erzurum Merkezi İdare Heyeti) Azasından (Reis) (Karslı Hatunoğulları ailesinden Edirne doğumlu ve hiç evlenmemiş bulunan, Emekli Binbaşı) Süleyman Bey, Hızır gibi imdadımıza yetişti. Her anlamıyla kâmil bir insan olarak tanıdığımız (Hatunoğlu) Süleyman Bey, nasıl bir çıkmazda olduğumuzu görerek:

"Çocuklar, ben, bu işin çaresini buldum: Benim, tasarruf edilmiş dokuzyüz liram (1990 Ocak ayı başı rayiciyle, 1 Hamid altını = 225.000 liradan = 202.500.000 TL) var. Ben, altmış yaşını geçmiş bir adamım (o zaman 64 yaşında). Allahın rızasından, milletin selâmetinden başka, bir dileğim yok. Ben, bu parayı size veririm. Fakat, bu parayı verdiğimi, ne (M. Kemal) Paşa ve ne de başka hiçbir kimse bilmeyecek. İleride, Müdafaa-i Hukuk'un parası olursa, verirsiniz; olmazsa, helâl olsun. Ben, devletin verdiği tekaüt aylığı ile geçinir, giderim, dedi" (Ve, 1920 Ekimi sonunda Kars kurtulunca, 1920 sonlarında Erzurum'dan Kars'a, akrabası Hatunoğlu Haydar Bey'in yanına varıp, Kaleiçi Mahallesi'ne yerleşerek, 1924 güzünde, 69 yaşında iken, rahmete kavuştu).

"Hepimizin, gözleri yaşarmıştı. Bu adsız büyük adam bizi, o günkü en büyük kaygımızdan kurtarmıştı. O gün, Süleyman Bey parayı getirdi. Yüz lira kadar da, aramızdan toplayarak, bin lira yaptık; ve Kâzım (YURDALAN) delâletiyle Paşa'ya ulaştırdık. Kâzım dönüşte, Paşa'nın çok memnun olduğunu, sevinerek anlattı."

"Bu, görünüşte küçük, aslında çok büyük olan hadiseyi, bugüne kadar yalnız birkaç kişi bilmekte idi. Hadise, tarihleştiği ve Süleyman Bey'in vasiyetini saklamağa, lüzum kalmadığı için, bu birkaç satırı yazdım. Tanrı, her ikisine de, rahmet etsin,"

Mazhar Müfit KANSU da (*"Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber"*, I. 172), Erzurum'dan (29 Ağustos 1919'da) Sivas'a giderlerken, para yüzünden çok darlık çektiklerini; M. Kemal Paşa'nın, (Sivas'a giden He-

Levent Şahverdi Arşivi

yet'in vekilharcı işini görmekte olan) kendisine verdiği "bin lira"yı, nereden aldığını sorduğunda, Paşa'nın: "-Müdafaa-i Hukuk'daki arkadaşların yardımı oldu", dediğini, anlatır.

VIII. - Aralık 1919 Sonunda, Son (IV.) Osmanlı Mebuslar Meclisi'ne Erzurum Mebusu Seçilmesi (müddeti, 12 Ocak-23 Nisan 1920).

4 Eylül'de başlayıp, 11 Eylül 1919'da biten Sivas Kongresi'nde de, Erzurum Kongresi'nin kararları, ufak kelime veya cümlecik değişiklikleri ile, aynen benimsenmişti. Erzurum Kongresi'nin 4 Ağustos 1919 oturumunda benimsenen ve 7 Ağustos 1919 günkü son oturumda toptan kabul ve ilân edilen on maddelik "Şarkî Anadolu Vilâyât-ı Erzurum Kongresi Beyannamesi"nin 8. Maddesinde, ".... (İstanbul'daki) Hükûmet-i Merkeziyyemiz'in, Meclis-i Millî'yi hemen ve bilâ ifâte-i zaman toplaması; ve bu suretle, mukadderat-ı millet ve memleket hakkında ittihâz edilecek bilcümle mukarreratı, Meclisi Millî'nin murakabesine arzetmesi, mecburîdir", deniyordu. 11 Eylül 1919 tarihli ve on maddelik Sivas "Umumî Kongre Beyannamesi"nin 8. Maddesinde de, bu cümleler aynen yer almış, ancak, "bilâifâte-i zaman" yerine, "bilâifâte-i ân" ve "ittihaz edilecek" yerine, "ittihaz eyleyeceği" deniyordu.

1912'de, Sultan Reşad çağında seçilen Üçüncü Mebuslar Meclisi, Birinci Cihan Savaşı boyunca, dört yıllık dönemi aşarak, yenilenememişti. Azasının çoğunu, milletin bıktığı "İttihad ve Terakki Fırkası" mensuplarının teşkil ettiği ve 1918'de kaybettiğimiz Irak, Arabistan, Yemen, Suriye ve Filistin gibi ülkelerin son temsilcilerinden bazılarının da evlerine döndüğü bu Meclis'i, basının ve milletin isteğine uyarak, 21 Aralık 1918 de, kanunî yetkisine göre fesheden Sultan Vahîdeddin, kanunî müddeti olan dört ay içerisinde yeni seçimlerle Dördüncü Meclis'in kurulmasına, "fevkalâde ahvâl" yüzünden tarafdar olmamış; Meşrutiyet idaresine rağmen, kendisinin tayin ettiği Sadriazamların seçtiği Nâzırlar ile, ülkeyi idare etmeği uygun görmüştü. Bu durum,millete ve ülkeye, çok ağıra mâloluyordu: Mütareke şartlarının birer bahane ile çiğnenmesi ve ülkemizin yer-yer işgal edilmesi karşısında, milletin iradesi, kendisini gösteremiyordu.

İşte bu durumun daha çok sürmemesi için, Erzurum ve Sivas Kongrelerinin seçtiği "Temsil Heyeti"nin "Reis"i sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi bittiği, günün ertesi, 12 ve 13 Eylül 1919 günlerinde, Kolordulara, Vilâyetlere, Sancaklara ve Belediyelere telgraflar ile verdiği talimatta: Hükûmetin seçimlere karar vermesine değin, telgraf ve posta ile haberleşme dahil, Anadolu'nun, İstanbul ile her türlü irtibatı kesmesi, bil-

Levent Şahverdi Arşivi

dirildi. Ayrıca, "Sivas Kongresi Kararları" ile, Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın güttüğü siyasetin tehlikelerini "teşrîh" eden bir "'Arîza"nın, Ayân'dan Müşir Fuad Paşa eliyle Padişah'a sunulması üzerine, 30 Eylül 1919'da Damad Ferid Paşa, Sadâret'ten çekildi. 2 Ekim 1919'da iktidara geçen eski Harbiye Nâzırlarından Ali Rıza Paşa, hemen, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Temsil Heyeti Reisi" Mustafa Kemal Paşa ile telgraf başında müzakereye girişerek, hem, Millî Harekâtı resmen tanımış oldu, hem de, seçimlerin yapılmasını kararlaştırıp, hükûmet programına almış; ayrıca, Meclis açılıncaya kadar, Galip Devletler ile Barış yapılmamasını benimsemişti.

Sivas Kongresi'nin bitiminden 19 gün sonra 30 Eylül'de, seçimleri yaptırmayışta inat eden Ferid Paşa'nın istifaya mecbur kaldığı gün, Temsil Heyeti Reisi ve "Erzurum Fahrî Hemşehrisi" Mustafa Kemal Paşa'nın kendisinin, Mebusluk için Erzurum'dan "Namzed" gösterilmesi uğrunda girişimde bulunduğunu, görüyoruz. Bu sırada, yedi yıldan beri seçim yapılmayan ve İmparatorluğunu kaybetmiş bulunan Osmanlı Devleti'nde, elde kalan Anavatanda, işgal altındaki İzmir/Aydın Vilâyeti dahil, yeniden seçim kütüklerinin yapılması da, Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin yapacağı işlerin başında geliyordu.

Sivas'ta Kongre'nin bitiminden 19 gün sonra M. Kemal Paşa, yapılacak seçimlerde, "Nefs-i Erzurum'dan Mebus olmağı" istediğinden, arkadaşı Hüseyin Rauf (ORBAY) Bey'in imzasıyla ve Sivas'taki "Üçüncü Kolordu"nun şifresiyle, Erzurum'da "Onbeşinci Kolordu Kumandanı"na, uzun bir telgraf göndertti. Bu telgrafın 28 satır tutan kurşunkalemle (Yâver Hayati'nin elyazısıyla) olan müsveddesi, "Harp Tarihi ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi"nde, "D. 1335/7. F.5-3 ve F.5-4"te iki kâğıttadır. Bunda, aynen şunlar yazılıdır:

(Şifreli Telgraf) Sivas, 30/(9/1335 (1919)

"(Erzurum-) Onbeşinci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne" (iki yay içindeki ibareler, müsveddede, aynı kurşunkalemle çizilmiştir).

1.—"Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, Mebusluk için, alenen namzedliklerini vaz'etmek istemiyorlar. Bazı mahallerden kendisine, müracaatler vâki olmağa başladı."

Levent Şahverdi Arşivi

"Kendi arzuları, Erzurumlular'ın hakkında ibraz eyledikleri fart-ı teveccühe karşı, Nefs-i Erzurum'dan Mebus olmağı, tercih eylemektedirler. Maamafih, Erzurum'un, kendisini Mebus çıkarmak üzere kat'î bir kararı yoksa, (teklif olunan diğer mahallerden birini, esas alarak Mebus olmak) Mebusluk esas olduğundan, diğer mahallerden birinin teklifine muvafakat edeceklerinden, lûtfen, bu hususdaki mukarreratın, doğru(dan doğru)ya, 'âcizlerine, mahremâne iş'ârına inayetlerini, rica ederim.

"2. — Hoca-Râif (DİNÇ) Efendi Hazretleri'nin, Mesâili-Milliye'de meşhud olan fart-ı gayret ve mütevaziane ihtimâmâtı, (herhalde) şâyân-ı şükran bir haldedir. Mîr-i Mûmâileyhin, Erzurum'dan ayrı bulunması, (kendisi için) ve bazı (zararlı.... .Mebus olarak) rüfekasının aleyhdar olması, vücudundan (istifade) Mebus olarak istifade imkânını selb-etmesi ihtimali, âcirlerini endişenâk eylediğinden; bu hususda, icap edenleri, Zât-ı Devletlerine has (üslûbu) samimane ile irşad buyurmanızı niyaz eder, iştiyakla gözlerinizden ve ellerinizden öperim, Efendim."

"Hüseyin Rauf (ORBAY)"

"Kapadım. Fî 30 minhu" "H(ayâti)

Üçüncü Kolordu Erkaniharbiye Reîsi (Ahmed ZEKÎ)

Yukarıdaki belgenin 2. bendinde belirtilen "Hoca-Râif(DİNÇ) Efendi", Son Osmanlı Mebuslar Meclisi'ne seçilmek üzere, Erzurum Müdafaa-i Hukuk Merkez Heyeti, Sivas Kongresi'ne katıldığı için kendisine gücenip cephe aldığından, namzedliği bile kazanamadı. Bunu duyan M. Kemal Paşa üzülmüş olacak ki, Kâzım Karabekir Paşa, Erzurum'dan yazdığı 8 Ocak 1920 tarihli cevapta: "Gerek Erzurum Heyeti Merkeziyyesi'nin ve gerekse Hoca-Râif Efendi'nin, ahvali mahalliyeden şikâyetleri, sırf, Mebusluk intihabında araya giren ve her yerde zuhuru tabiî olan hissiyatdır", deniyordu (Kâzım KARABEKİR, *"İstiklâl Harbimiz"*, I.433).

Onbeşinci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, Hüseyin Rauf (ORBAY) Bey'in yazdığı bu telgrafındaki isteği, fazlasıyla yerine getirerek, Erzurumlular ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üzerindeki, sevgi ve saygıya dayanan nüfuzunu kullanıp, işi yoluna koydurmuştu. Bunun üzerine, 19 Ekim 1919 günü, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Merkezi İdare Heyeti, aşağıdaki dört imza ile bir telgraf göndererek, "Meclis-i Millî"de Erzurum'u temsil etmesini diliyorlar (Telgrafın aslı, Harp Tarihi ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi'nde "Klasör: 21, Dosya: 1335/7, Fihrist: 5-1" de

Levent Şahverdi Arşivi

olup, Telgraf Nu. 16435/83 tür. Faksimilesi, "Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları-ATATÜRK Serisi No. 6, s. 117, Belge 29 olarak çıkmıştır). Müsveddesi (X. BELGE) şöyle yazılmıştır:

(Telgraf) Erzurum, 19/10/(13)35 (1919)

"Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne"

(Sivas—Temsil Heyeti Reisi)

"Osmanlı Tarihi'nde mübarek bir nâma sahip bulunan Erzurum, fedakâr evlâdları arasında, Zât-ı Âlîleri'ne müstesna bir mevki ayırmakla, saâdet hissetmiş; ve Meclis-i Millî'de kendisini temsil buyurmalarını da arzu eylemiş olduğundan, Merkez Sancağı[16] Nâmzedliği'nizi vazetdiğimizi, ve Erzurum Kongresi'nde tebellür eden Makasid-i Milliyye'nin teminini, bu suretle de hasr-i himmet ve fedakârî eylemeniz emel ve temenniyâtının, izhâr edildiğini, arzeyleriz.

(Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziyesi Reisi, Hatunoğlu) "Mütekaaid Binbaşı SÜLEYMAN, Albayrak (Gazetesi) Müdiri Süleyman Necati (GÜNERİ), Mütekaaid Binbaşı Kâzım (YURDALAN), (Cemiyet Kâtibi) Dursunbeyzâde (Mehmet) Cevad (DURSUNOĞLU)."

Bu sırada Temsil Heyeti Reisi M. Kemal Paşa, İstanbul'dan Sadriazam Ali Rıza Paşa'nın, "Mülâkat" için Amasya'ya gönderdiği Bahriye Nâzırı Salih Paşa ile görüşmek üzere, 16 Ekim'de Sivas'tan ayrılıp, 18 Ekim 1919'da Amasya'ya varmıştı (*"Nutuk"*, I.242). Bu yüzden, Amasya'dan yazdığı cevap ve teşekkür telgrafı, 20 Ekim 1919'da "Nısfulleyl (yarı gece)den sonra" Sivas'taki (Telgrafçı) aracılığı ile Erzurum'a gönderilmiştir. Bunun da aslı, aynı Arşiv'de: "Klasör: 21, Dosya: 1335/7, Fihrist: 5-2"de bulunmakta ve faksimilesi, adı geçen "ATATÜRK Serisi No. 6, s. 121'de ve 30. Belge olarak verilmiş olup, "M. KEMAL" imzasından sonraki, Yâver Mu-

[16] 1919 yılında "Erzurum Merkez Sancağı", şu Kazâları (İlçeleri) içine alıyordu: 1-*Erzurum* (şimdiki Aşkale ve Çat dahil), 2-*Bayburt* (şimdiki Bayburt İli'nin bütünü), 3-*Khınıs* (Tekman ve Karayazı dahil), 4-*Tercan* (Çayırlı dahil), 5-*Pasınlar* (Horasan İlçesi dahil), 6-*İspir*, 7-*Kiskim* (1925'te Artvin'e bağlanan "Yusufeli"), 8-*Tortum*, 9-*Namruvan* (Narman), 10-*Kiği* (Karlıova dahil, Bingöl İli'ne verilmiştir) ("Sâlnâmei Vilâyeti Erzurum", XIII. Def'a, H. 1315/Rumî 1313/1897 Yılı, s. 165-212). Buna göre, *M. Kemal Paşa,* yukarıda anılan on Kazâ'dan oluşan "Erzurum Merkez Sancağı"ndan seçilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

zaffer'in notu, atlanmıştır): Biz (XI. BELGE), klişesiyle birlikte tam okunuşunu verelim:

(Telgrafnâme) "Amasya, 20/10(13)35 (1919)"

"Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziyesi Azâsı'ndan: (Hatunoğlu) Süleyman, Kâzım (YURDALAN), Süleyman Necati (GÜNERİ) ve Cevad (DURSUNOĞLU) Beyefendilere.

"Türklüğün mert ve necip bir merkezini teşkil eden Erzurum'un, Müdâfaa-i Hukuku'nu bana tevdi eylemek hususunda, izhâr edilen arzudan dolayı, pek mütehassis ve müteşekkirim. Şimdiye kadar rehberi hareket ittihaz eylediğim esasât-i malûme dairesinde, bu vazifeyi de sonuna kadar, ifaya 'âzim bulunduğum halde, kabul eyleyeceğimin tebliğini rica ederim."

"fî 20 Teşrinievvel sene (1)335 (1919)"

"Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
Heyeti Temsiliyesi namına"
"Mustafa KEMAL"

"Sivas'da (Telgrafçı) Faik Efendi'ye, Fî 20/21.10 (.1335) nısfulleylden sonra
(imza) MUZAFFER." [17]

Erzurum'un Kurtuluşunun birinci yıldönümünde (bir gün önce) 11 Mart 1919'da Erzurum'da yeniden çıkmağa başlayan haftalık "Albayrak" gazetesinin Müdür ve Başmuharriri, Kiğılı Muallim ve Gazeteci, Hacıhâfızoğlu Süleyman Necati (Güneri) başta olmak üzere, bu gazetede "300 İmzalı Beyanname" ile desteklenen Erzurum'un altı Mebus Namzedi hakkında, geniş propagandaya girişildi. 26 Kasım 1919 günkü 39 sayılı *"Albay-*

[17] Bu Telgraf'ın aslı, 21 Ekim 1919'da, öğleden önce saat 9'da Erzurum Telgrafhanesine ulaşmış olup; Arşiv'de: "D: 1335/4-2, F:16" da kayıtlı bulunmaktadır. Müsveddesine göre bundan, biraz kelime tasarrufu yapıldığı anlaşılıyor. "Mahreci: Amasya"dır. Başlığı: "Erzurum Müdâfai Hukuk Cemiyeti A'zâsı'ndan *Süleymân, Kâzım, Süleyman Necati* ve *Cevad Beyefendiler*"dir. Metnin 3. Satırından, "bu vazifeyi sonuna kadar" denerek, "de" ve "haddine" ibareleri çıkarılmıştır. "Fî 20/10 (/1335)" denip, "Mustafa KEMAL" adının üzerinde, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi Namına" kaydı bulunmaktadır.

Levent Sahverdi Arşivi

rak'ta, "dört aydan beri Erzurum'da bulunan" ve imzası verilmeyen bir subayın (galiba, Kolordu Erkâniharbiye Reisi Albay Kâzım DİRİK'in) yazdığı *"Beyanname münasebetiyle"* başlıklı bir buçuk sahifeyi dolduran yazı, şöyle başlıyordu: "Ey Türk...Mebus Namzedleri'nin mezâyâsını- bittabi" bildiklerimi ve anladıklarımı-, bilmeyenleri tenvîr emeliyle, arza cüret ediyorum".

Bundan sonra yazıda, sıra ile: 1 — Mustafa Kemal Paşa, 2 — ("93'te Anadolu Cephesi Türk-Rus Savaşı'nı anlatan "Başımıza Gelenler" ve "Binbir Hadîsi - Şerîf" kitapları müellifi Erzurumlu Mehmed Arif Bey'in oğlu, İstanbul Barosu Reisi ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunu Müderrisi/Profesörü) Celâleddin Ârif Bey, 3 — "Albayrak Gazetesi Müdürü Süleyman Necati (GÜNERİ) Bey, 4 — "Süvari Binbaşısı (Bardız'ın Hamas Köyünden) Erzurumlu Zihnî (ORHON) Bey, 5 — (Erzurum) Maliye Hukuk Müşaviri-Avukat (Künbet Köylü) Gençağazâde Hüseyin (Avnî ULAŞ) Bey, 6 — Eski Rize Mutasarrıfı Erzurumlu Ebâ-Belekzade Ziyâ Bey" haklarında, seçicilere, tanıtıcı bilgiler veriliyordu. Erzurum Namzedlerinin başında gösterilen zat için, aynen şunlar yazılıyordu:

"Mustafa Kemal Paşa"

"Fakat, bilmem ki, Mustafa Kemal Paşa'dan, bahse lüzum var mı? Yirmibir sene evvel (1899'da) daha mektep sıralarında iken, benim gibi, bütün arkadaşlarının hürmet ve muhabbetini celbeden bu yüksek zekâ, bu mümtaz şahsiyet için, hattâ fazla bahsi bile, takdirsizlik telâkkî etmek, bir hatâ mı?.. Mustafa Kemal Paşa, son inkılâbın (23 Temmuz 1919'da başlayan Erzurum Kongresi'nin) ilk günlerinde; vefakâr ve masûm Erzurum Evlâtlarının (25 Ağustos 1919'daki yazılı) müracaatlariyle Erzurumlu oldu. Bu şehidler-yatağı, inkılâplar-ocağı Erzurum'a, Mustafa Kemal gibi kahramanlar yakışır."

"O, Erzurum'a intisâbiyle ve Erzurum da onu Mebus intihâbı ile, iftihar etsünler."

Nihayet, Aralık 1919'un son haftalarında, Erzurum Merkez Sancağı seçimleri yapıldı ve dokuz Kazadan seçim sonuçları, şehre geldi. 6 Ocak 1920 günü, (Seçim) Teftiş Heyeti'nce tanzim edilen "Seçim Mazbataları"nın mühür veya imza işi bitince, Erzurum Vilâyetince de, bunların tasdiki yapılarak, seçilenlere veya mutemedlerine verildi. Bugün, hepsi, Ankara'da "Türkiye Millet Meclisi Arşivi"nde bulunan ve fotokopileri elimiz-

Levent Şahverdi Arşivi

de olan , "Son Osmanlı Mebuslar Meclisi"ne seçilen altı Erzurum Mebûsunun "Mazbata"larına göre, 300 kişi olan Müntehibi-Evvellerden alınan rey sayısı, büyükten küçüğe doğru şöyledir:

1 — "Sabık Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri"- 268 Rey; 2 — "İstanbul Baro Reisi Celâleddin Ârif Bey"- 252 Rey; 3 — "Albayrak (Gazetesi ve Mektebi) Müdürü (Süleyman) Necati (GÜNERİ) Bey"— 219 Rey; 4 — (Sabık Rize Mutasarrıfı) Ebâ-Belekzâde Ziya Bey" — 167 Rey; 5 — "Süvarî Binbaşısı Zihnî (ORHON) Bey"-132 Rey; 6 — "Maliye Hukuk Müşaviri Hüseyin Avni (ULAŞ) Bey"- 120 Rey. İlk olarak metin ve klişesini, Haziran 1976'da *"Türk Kültürü"* dergisinde (Yıl XIV, Sayı 164, s. 471-473, 480) neşrettiğimiz, 6 Ocak 1920 (Salı) gününde tanzim ve tasdiki biten "Erzurum Mebusu Mustafa Kemal Paşa'nın Mazbatası"nın metin ve mühürleriyle imzası, şöyledir (XII. BELGE):

"Bi-mennehil-Kerîm, icra kılınan işbu binüçyüzotuzbeş (1919) senesi İntihabında, Sâbık Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin, ikiyüzaltmışsekiz rey alarak, Erzurum Merkez Sancağı[18] Mebusluğu'na intihabı tahakkuk eylemekle, işbu Mazbata tanzim kılındı.

Fî 6 Kânunisânî sene (1)336 (1920)

Bu yazının altındaki iki imza ve 12 mührün yazıları, kıdem sırasıyla:

1-"Heyet-i Teftişiye Reisi" Mehmed Zâkir (GÜRBÜZ), 2-Aza: Osman Tevfik (ALYANAK), 3-Aza (Gümrükmütevellisizâde) Mehmed Câzim (ABUŞOĞLU), 4-Aza: ("Ebâ-Belekzâde Ziya Bey'in yerine, 8 Nisan 1920'de 298 rey ile Ankara B.M. Meclisine Erzurum Mebusu seçilecek olan "Gözüböyükzâde") Ahmed Ziya (GÖZÜBÜYÜK), 5-Aza: Mustafa Münevver, 6-Aza: Mehmed Şakir, 7-Aza: Eşref Nurî, 8- Aza: (Edirneli Hatunoğlu Emekli Binbaşı Süleyman Bey) İki Âlemde Yâ Rabbi Azîz Eyle Süleymân'ı, 9-Aza: Ahmed Tevfik, 10-Aza (mükerrer) Mehmed Şâkir, 11-Aza: Mesud Ahmed (ÇANKAYA), 12-Aza: Ahmed Fevzi (KIRBAŞ), 13-Aza: Mehmed Cevad (DURSUNOĞLU), 14-Aza: Ali (ikinci adı, okunmuyor). Sağ alt köşedeki en büyük resmî mühürün yazısı: "Erzurum

[18] 1919'da Erzurum Vilâyeti, 1914'ten önceleri olduğu gibi, 1-*Erzurum*, 2-*Bayazid* (şimdiki Ağrı İli) ve 3-*Müstakil Erzincan* "Sancakları"ndan oluşmuştu. O zamanlar Seçim, "Sancak" birimine göre yapılıyordu.

Levent Sahverdi Arşivi

Meclis-i İdare-i Vilâyet-1334(=1918, Erzurum'un kurtuluş yılı)". Oniki kişilik Vilâyet İdâre Meclisi'nin tasdik yazısı mühürleri ile:

"Müşârün-ileyh Mustafa Kemal Paşa'nın, ikiyüzaltmışsekiz rey ile, ihrâz-ı ekseriyyet ederek, Erzurum Mebusluğu'na intihâb olunduğu, Heyet-i Teftişiyye'nin, (yukarıdaki) işbu Mazbatasından anlaşılmakla, tasdik olunur."

"Fî 6 Kânûnisânî sene 36" (6 Ocak 1920, Salı).

1 - "Erzurum Valisi" E's'Seyyid Ahmed Reşid, 327 (Mühürün kazıldığı yıl), 2-Kaadî: (Rize-Hemşenli Numanoğlu Hâcı Mehmed Hurşid) memûren Bayburd'da, 3-Defterdâr (mühür okunmaz derecede zayıf basılmış), 4-Mektûbî (Mektupçu): Mehmed Emin bin Hûrşîd, 5-Maarif Müdürü (Tortumlu, Matematik Öğretmeni Ödüklüzâde) Mehmed Sâib (ÖDÜKLÜ), 6-Sermühendis (Bayındırlık Müdürü): Mezûnen İstanbul'da, 7-Ziraat Müdürü: Ahmed Fâik bin Fâik, 8-Müftî: (Solakzâde, şair) Mehmed Sâdık bin Hâmid (SOLAKBAY), (Erzurum Vilâyet Dâimî Encümeni'ndeki dört Aza) 9-Aza: Osman Tevfîk (ALYANAK), 10-Aza: Mehmed Câzim (ABUŞOĞLU), 11-Aza: Mehmed Râgıb, 12-Aza: İki 'Âlem'de Yâ Rabbî Azîz Eyle Süleyman'ı (Edirneli Em. Bnb.)

"Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Temsil Heyeti" ile birlikte ve bu Heyet'in Reisi olarak, 27 Aralık 1919'da Ankara'ya varmış olan Mustafa Kemal Paşa, seçimler sırasında Erzurum'da değildi. Onun, bu kadar yüksek derecede rey almasının sebeplerini, rahmetli Cevad DURSUNOĞLU ve Erzurumlu Posta Müdürü merhum Kara-Dursun, el-yazıları ile olan *"Hâtıralar"*ında, izah etmişlerdir. Yazma hâlindeki bu notların fotokopileri elimizde olup, ileride bir uygun zamanda yayımlanacaktır. Ankara DTCF'nin "Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü" Arşivi'nde, rahmetli Süleyman Necati GÜNERİ'nin ailesinden alınma belgelerin bulunduğu 38 Sayılı Dosyada, Mustafa Kemal Paşa'nın, kendi "Seçim Mazbatası" için olan isteklerini bildiren 11 satır hâlindeki telgrafı, "4341" sayı da bulunmakta olup, sureti, şöyledir (Kolordu'ya, şifre ile gelmiş ve oradan, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti İdare Heyeti'ne ulaşmıştır):

"Erzurum (Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti) Heyeti Merkeziyesi'ne" [19]

[19] 7 Ağustos 1919'da biten "Erzurum Umumî Kongresi"nden sonra, "Şarki Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti"nin Merkez Şubesi (Erzurum) Başkanı Râif (DİNÇ) Hoca, "Erzurum Mümessili" olarak Mustafa Kemal Paşa ile birlikte "Temsil Hey'eti"ne seçildiğinden ve onunla Sivas'a gideceğinden, yapılan yeni "İdare Heyeti" seçimine, adaylığını koymamıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

Şifre halli 1212.

"Erzurum Ahalisi Muhterem Hemşehrilerim tarafından, (Mebus seçerek en yüksek reyi vermek suretiyle) gösterilen âsâr-i teveccühe ve itimada, teşekküratı, vazife addederim. İntihâb Mazbatası'nın, bir suretini (İstanbul'da 12 Ocak 1920'de toplanacağı ilân edilen Meclis'teki) Heyet'e ve diğer suretini de, telgrafla Dahiliye'ye (Dahiliye Nezareti'ne) tebliğ ve aslını, (Erzurum'dan Mebus seçilen) arkadaşlarımızdan birine tevdi'en, elden irsâline himmet buyurulmasını, rica ederim, Efendim. Fî 9 Kânûnisâni 336"(9 Ocak 1920 Cuma).

"Temsil Heyeti Namına (Reis)"
"Mustafa KEMAL"

Onbeşinci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, diyor ki (*"İstiklâl Harbimiz"* s. 434): "10 Kânunisânî' (10 Ocak 1920)de, Erzurum (Hüseyin Avni ULAŞ, Süleyman Necati GÜNERİ, Zihni ORHON) ve Bâyazid (bir tek, Şefik) Mebuslarını, Erzurum'dan merasimle (Trabzon'dan vapur ile Istanbul'a varmak üzere) yola çıkardık. İntihâbât dolayısıyla, (kendi adayları kazanamadığından) muhâfazakâr takım (Hoca-Raif Efendi ve tarafdarları), muğber olduğundan, (merasimde) bulunmadılar." Erzurum Mebusu seçilenlerden, Celâleddin Ârif ve Ziya (EBÂ-BELEK) Beyler'in, İstanbul'da bulundukları ve 12 Ocak 1920 Pazartesi günü IV. Meclis'in açıldığı gün, mevcut bulunup, resm-i yemini de ettikleri, Meclis'in "Zabıt Ceridesi"nden (s. 2) anlaşılıyor. Aynı belgede ("Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi-Dördüncü Devre-i İntihâbiye-İçtimâi Fevkalâde, 27 Rebîülâhir 1338/12 Kânûnisânî 1336,Pazarertesi", s. 2), "Meclis'de hazır

14 Ağustos 1919'da yapılan seçimde, "Şarkî-Anadolu Müdafaai Hukuk Erzurum Hey'eti Merkeziyesi"ni, şu on zât oluşturuyordu: 1- "Reis, Emekli Binbaşı Edirneli (HATUNOĞLU) *Süleyman Bey,* Azâlar: 2-Albayrak Gazetesi Sahibi ve Başmuharriri Kığılı *Süleyman Necati* (GÜNERİ), 3-Erzurumlu, Künbetköyü'nden Avukat Gençağazâde *Hüseyin Avni* (ULAŞ), 4-Erzurumlu Emekli Binbaşı Kazanasmazzâde ("Küçük" lakaplı) *Kâzım* (YURDALAN), 5-Erzurum Vilâyet Evrak Müdürlüğü'nden Emekli *Maksut* (KAPIKAYA), 6-Erzurumlu *Mehmed Fevzi* (KIRBAŞ), 7-Erzurumlu Sa'îdefendizâde Mesut (ÇANKAYA), 8-Erzurumlu "Dolmasayanlar" diye tanınan âileden (Vakfiyeleri'nde, "Kazzâzzâde" denilen) *Nâmıkefendizâde Ahmet Mümtâz* (ERVERDİ), 9-Erzurumlu Emekli Baytar *Ahmed Nedim* (DAMAR), 10-"İdâre Heyeti Kâtibi Mes'ulü", *Dursunbeyzâde Mehmet Cevat* (DURSUNOĞLU).

14 Ekim 1919 dan sonra, bu Azadan, *S. Necati* ve *H. Avni Beyler,* Mebus olmak üzere Seçim bölgelerine gittiklerinden ve Aralık sonunda da seçildiklerinden, İstanbul'a gitmişlerdi (yukarıda 1. Notun "d-" sırasında anılan Atatürk Üniversitesi "Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi"nin Ekim 1972'de çıkan 5. sayısındaki yazımız, s. 154-155).

Levent Şahverdi Arşivi

bulunmadıkları cihetle, tahlîfleri (yeminleri) icra edilemeyen Mebusanın esâmîsi" arasında (XIII. BELGE), şu adlar yazılı:

"Hüseyin (Avnî ULAŞ) Bey-Erzurum, Zihnî (ORHON) Bey-Erzurum, Mustafa Kemal Paşa (ATATÜRK)-Erzurum, (Süleyman) Necâti (GÜNERİ) Bey-Erzurum".

22 Ocak 1920'de Meclis'in "İkinci İn'ikadı"nda, Ankara'dan Mustafa Kemal Paşa'dan gelen telgraf okunmuştur. 9 Şubat 1920 Pazartesi günkü "Sekizinci İn'ikad"da ("Zabıt Ceridesi", s. 56), Erzurum'dan seçilen: Mustafa Kemal Paşa, (Süleyman) Necati, Hüseyin Avnî, Zihnî ve Ziya Beyler'in "Seçim Mazbata"ları incelenerek, "Mebusluğu tasdik edilmiş"dir. Durum, (herhâlde, Meclis Reisliği tarafından ve) Hüseyin Rauf Bey'in telgrafı ile, Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilmiştir.

Erzurum Mebusu M. Kemal Paşa, İstanbul'a varmadan önce Ankara'da, kendisi ile gelip görüşen Mebuslar'a ve gelemeyen "Kuva-yi-Milliyeciler"e, kendisinin "Meclisi Mebûsân Reisi" seçilmesi dileğinde bulunmuştu. Fakat, "Meclis-i Mebusan'ın, İstanbul'da dûçâr-i tecâvüz olacağına, dağılacağına katiyen intizâr" ermekte olduğundan, "hakikatte, İstanbul'a gitmeyecekti". Ancak Meclis'te, "pek müstesna, belki bir veya iki arkadaşdan maadası, bu fikri, telâffuz dahi etmediklerini öğrendi" (*"Nutuk"*, I. 361-362).

İşte bu hava içerisinde M. Kemal Paşa, Tabip Binbaşı İbrahim Refik (SAYDAM) Bey'in verdiği 15 Şubat 1920 tarihli, damga pullu ve imzalı raporu, 17 Şubat 1920 tarihli bir dilekçe ile İstanbul'da "Meclis-i Mebusan Riyaseti"ne göndererek, mezun sayılmasını istedi. Her iki belge, Ankara'da Büyük Millet Meclisi Arşivi'nde, "Ankara Milletvekili Mustafa Kemal Paşa Dosyası"ndadır. İlk defa *"Türk Kültürü"* dergisinde Haziran 1976'da metin ve klişesini verdiğimiz rapor ve dilekçenin yazıları, şöyledir (XIV. BELGE):

"Erzurum Mebusu Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin, duçar oldukları iltihâbi-kilye ve huveyzei-eyser (böbrek ve sol akciğer iltihâbı/şişmesi) dolayısiyle, elyevm tarafımdan tedavi edilmekde olduğu; ve hâlihâzırı sıhhisi, seyahate gayrimüsaid bulunduğunu mübeyyin, işbu rapor i'tâ kılındı."

(İki adet 1 kuruşluk damga pulunun herbiri üzerine, birer defa tarih konmuş)

Fî 15 Şubat sene 336 (1920).

Levent Şahverdi Arşivi

Tabîb-i Müdâvî

Doktor (İmza) İbrâhim REFİK (SAYDAM)

(Dilekçe) (XV. BELGE):

"Meclis-i Mebusân Riyaseti Celilesi'ne"

"Hastalığıma mebnî, bugünlerde, hareketime imkân yokdur. Me'zun addedilmekliğimi, istirham eylerim."

(2 ve 1 kuruşluk damga pulu üzerine, ayrı ayrı iki defa yazılanlar) "Fî 17 Şubat sene 336" (1920).

"Erzurum Mebusu (İmza) Mustafa KEMAL"

(Bu dilekçenin altına, kurşunkalemle, Meclis Kâtibi'nin kaydı:).

"Heyet-i Umumiyye'ce, mezûniyeti kabul olundu. Fî 23 Şubat sene 336" (1920).

"Kâtip: Hüseyin (öteki adı, okunamadı)".

"İdare'ye muhtıra yazılmıştır. Yevmiye Numrosu 782".

Bundan sonra, Meclis'in izinli saydığını gösteren belge de, aynı "Ankara Mebusu Mustafa Kemal Paşa Dosyası"nda olup, üzerine kurşunkalemle, önce, sıra numarası "6" yazılmışken, sonradan bu rakamın üstüne eski iki gibi bir işaret yazılarak, "4" yapılmıştır. Bu, Meclis'e ait bir "Mazbata" olup, biz, basılı yazıları beyaz, mürekkepli elyazılarını siyah olarak, aynen aşağıya alıyoruz: (XVI. BELGE):

(İzin Verildiğini Gösteren Mazbata)

MECLİS-İ MEBUSAN
Devre 4
Sene 1

Dîvân-ı Riyâset
Müzakerat ve Kararlara Mahsus
Mazbata'dır

Numara 33 'Aded-i İctimâ' 4 Fî 22 Şubat 336 Sene (1920)

Levent Sahverdi Arşivi

Birinci Reisvekili: **Hüseyin Kâzım Bey.** İkinci Reisvekili: **Abdülazîz Mecdî Efendi.** Meclisi Meb'usân Kâtibi: **Mehmed Emin Bey.** Meclisi Mebusân Kâtibi: **Kâzım Hüsnî Bey.** Meclisi Mebusân Kâtibi: **Hüsrev Bey.** İdare Memuru: **Suâd Bey.** İdare Memuru: **Ömer Lûtfi Bey.** Müzâkere edilen mes'elenin hulâsası: **Erzurum Mebusu Mustafa Kemâl Paşa'nın Mezûniyeti.**

"Hastalığı Sebebile Dersa'âdet'e (İstanbul'a) **hareketine imkân bulunmadığından bilbahis, Me'zûn** (izinli) **'addedilmesine dâir Erzurum Mebusu Mustafa KEMAL Paşa tarafından mürsel** (gönderilmiş) **İstid'ânâme okunarak; me'zûniyetinin kabûl ile, keyfiyetin** (durumun) **Heyeti Umûmiye'ye 'arzına karâr verilmiştir".**

"Aslına mutâbıkdır. Başkâtip"
(imzâ) **"Mustafâ 'ÂLÎ"**

Fî 21 Şubat Sene 336 (1920)

Bilindiği gibi, 12 Ocak 1920'de açılan son Osmanlı Meclisi'nin "Gizli Oturum"unda ittifakla kabul ettiği, 6 Maddelik "Millî-Mîsâk"ın (28.1.1920) metni, 17 Şubat 1920 günkü Onbirinci Oturum'da, Gazetelere ve Ajanslara verilip ilân edilince, Erzurum ve Sivas Kongreleri'ndeki, 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi Hudutları dışında bırakılan: Bugünkü Suriye ve Irak kuzeyleri ile "Elviye-i-Selase" (Kars-Ardahan/Oltu-Batum/Artvin) ve Batı-Trakya gibi üç Türklük bölgesi de, "plebisit ile" Anavatana katılmak istenip, "Millî-Mücâdelemiz"in "Ana-Programı" ortaya konmuştu. Bundan çok ürken İngiltere, İstanbul önündeki donanmasından çıkarttığı askerleriyle, 16 Mart 1920'de fiilen İstanbul'u işgale ve Meclis'ten Milletvekillerimizi tutuklayıp, Malta Adası'na sürmeğe başladı. Bunun üzerine, 18 Mart'ta Meclisimiz, bu büyük haksızlığı ve vahşeti protesto etmek üzere, 24. ve Son Oturumunda, "Mebusluk vazifesinin güven içinde yapılması imkânı oluncaya kadar, Meclis Görüşmeleri'nin yapılmaması Karârı"nı, oybirliğiyle kabul etti. Yine İngiliz baskısıyla Pâdişah'ın, 11 Nisan 1920'de Son Osmanlı Meclisi'ni bir Ferman ile feshetmesi, Ankara'daki "Erzurum Mebusu ve Temsil Heyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa"ya, "Büyük Millet Meclisi"ni, 23 Nisan 1920'de Ankara'da açmak için, kanunî imkân sağladı.

Levent Şahverdi Arşivi

BAZI YAYINLARDAKİ YANLIŞLAR

Burada, Mustafa Kemal Paşa ve Erzurum ile ilgili hususlar üzerine, bazı yayınlarımızdaki yanlışlıklara işaret ederek konumuzu bitireceğiz. Büyük imkân ve geniş hazırlıklar ile, 1949 yılında çıkan *"İslâm Ansiklopedisi"*nin I. cildinin son 10. Cüzünde (s. 719-807 ve ayrıca 10 adet fotoğraf) yedi imzalı "ATATÜRK" Maddesinde, *yalnız Erzurum'la ilgili sekiz yanlışa işaret etmemiz* ve bundan sonraki yayınlarda, bu hususların düzeltilmesine katkıda bulunmamız yerinde olur.

İslâm Ansiklopedisi'nin *"Atatürk"* maddesinde, bizim bulabildiğimiz, *Erzurum'la ilgili ve düzeltilmesi gereken yanlışlar,* şunlardır:

a) "Mustafa Kemal, ... 3 Temmuz 1919 pazar günü akşama doğru ..Erzurum'a vardı" (I. 737). Bunun doğrusu, "Perşembe" olup, üç günlük Ramazan Bayramının ertesidir.

b) "7 Temmuz 1919'da İstanbul'a dönmesi için Padişahın, Mâbeyn Başkâtibi vasıtasiyle çektiği telgrafa daha cevap vermeden, görülen lüzuma binaen (Ordu Müfettişliği) memuriyetine son verildiği ve gecikmeden İstanbul'a dönmesi gerektiği, aynı makamdan ikinci bir telgrafla bildirilmişti" (I. 737) deniyor. "Nutuk"ta (1951 Istanbul I. 47) da belirtildiği gibi, bu hadise, "8/9 Temmuz 1919 gecesi, saat (23'de)" yani, 8 Temmuz günü bitmeden geceyarısına doğru olmuştur. Şimdiki "Resmî Gazete"nin işini gören "Takvim-i Vekayi"nin (12. dipnotumuzun b sırasında andığımız gibi) "14 Şevvâl 1337/13 Temmuz 1335 (1919)" Pazar günkü 3596. sayısında, ilk sayfada, Ordu Müfettişliği "memuriyetine hitam" verilme İradesi, (Sadrazam, Paris'te iken) şöyle neşredilmiştir:

"Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın memuriyetine hitam verilmiştir."

"İşbu İrade-i Seniyye'nin icrasına, Harbiye Nâzırı memurdur".

9 Şevvâl 1337- 8 Temmuz 1335

Harbiye Nâzırı (Mısırlı) Ferid — Sadriazam-Vekili ("Hürriyet ve İtilâf Fırkası" eski Tokat Mebusu, Şeyhülislâm "Hoca-Sabri Efendi") Mustafa Sabri

c) "Mustafa Kemal ise, gördüğü lüzum üzerine o gün (yani, "7 Temmuz 1919'da") Anadolu ve Rumeli'de bulunan bütün Ordulara ve Kolor-

Levent Şahverdi Arşivi

dulara...emir vermişti" (I. 737) diye, yazılmıştır. Halbuki bu iş, 7 Temmuz'da değil, 9 Temmuz'da yapılmıştır. Çünkü, 8 Temmuz 1919'da saat 23.00 de telgraf makinesi başında, İstanbul'da Mâbeyn'e son telgraf gönderilerek, "istifa"sı bildirilmiş ve o geceyarısı, kalmakta olduğu Erzurum'daki Müfettişlik Konağı'na dönülmüştür.

ç)M. Kemal Paşa'nın, (yukarıdaki BELGE'de gördüğümüz) suret ve klişesi çok neşredilmiş bulunan: "Mübarek Vatan ve Milleti" diye başlayan meşhur "İstifâ Beyannamesi" için, "Mustafa Kemal bu kararını, bir taraftan da ordulara ve millete 8 Temmuz 1919'da bildirirken" (I. 738), deniyor. Bunun da doğrusu, istifa gecesinin ertesi 9 Temmuz 1919 Çarşamba günü, elyazısıyla Erzurum Valiliği'ne verilen ve XV. Kolordu Matbaası'nda 10 Temmuz tarihli Hüseyin Rauf (Orbay) Bey'in beyannamesi ile aynı zamanda bastırılan yüzlerce nüshası, hep aynı tarihi taşımaktadır. (Erzurum Valiliği'ne, "M. Kemal" imzasıyla 9 Temmuz'da ve "Bahriye Nazır-ı Esbakı Hüseyin Rauf" imzasıyla 10 Temmuz'da verilen beyannamelerin aslı, DTCF Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'nde, 24/3536 ve 24/3537 sayıda saklı olup, klişeleri ve suretleri için bak. Prof. Dr. Bekir Sıtkı BAYKAL, *"Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler"*, 1969 Ankara, s. 15-16, 53-54).

d) Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti için de, "Cemiyetin İstanbul'da bulunan merkezi de (M. Kemal'in) kendisine, Umumî Merkez Heyeti adına oy ve mütalea beyan etmek yetkisini verdi" (I. 738) denilmekle, tahrirle vazifeli bu "Heyet"in, ne *"Nutuk"*, ne de 1946'da basılan C. DURSUNOĞLU'nun değerli eserindeki bu hususu gösteren belge ve bahsi okumadan, bir yakıştırma ile büyük hata işlediği, görülüyor! Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, Kongre'nin açılışından iki gün önce, 21 Temmuz 1919'da, Kolordu'nun şifreli telgrafı ile, böyle bir salâhiyetin M. Kemal Paşa'ya verilmesi, İstanbul Merkezinden istenmişti (*"Nutuk"*, Vesika 37); fakat, asla, olur veya olmaz yollu bir cevap alınamamıştı. Rahmetli Cevat DURSUNOĞLU (*"Millî Mücadelede Erzurum"*, s. 103-104), bu husus için diyor ki:

(Cemiyet'in İstanbul'daki Merkez Kurucularından ve Erzurum Şubesinin Reisi olan eski Kadı ve Mebus) "Râif (DİNÇ) Efendi'nin zihni, bir nizamname meselesine takılarak, mevzuata uymak için, (Erzurum'da açılacak) Kongre'nin, İstanbul'daki Merkez adına açılması; ve Umumî Merkezin de temsil edilerek, Merkez Mümessilinin Reislik etmesi üzerinde ısrar ediyordu. (Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti adına Erzurum Kongre-

Levent Şahverdi Arşivi

si'ne katılmak üzere gelmiş bulunan: Rize-Trabzon-Giresun-Ordu ve Gümüşhane gibi 5 Sancaktan seçilmiş Mümessiller olarak) Trabzonlular da bu takdirde (Kongre'ye) iştirak edemiyerek, Trabzon'a döneceklerini, kesin bir dille söylüyorlardı. Hepimizi, büyük bir kaygı sardı.....Temmuzun yirmisi geldi, çattı ve o gün ihtilâf, en had derecesini buldu. Müdafaa-i Hukuk'ta (Erzurum Şubesi'nde) saatlerce süren sert tartışmalardan sonra, hem Reisimiz'i (Raif Efendi'yi) ve hem de Trabzonlu arkadaşları tatmin eden bir şekil bulundu: Râif Efendi, aynı amaçla kurulan çeşitli cemiyetlerin Kongre'ye iştirakleri dolayısiyle ortaya çıkan durumu, İstanbul'a (Cemiyet'in Umumî Merkezi'ne) bildirecek; ve bu yüzden, daha umumî şekil alan Kongre'de Mustafa Kemal Paşa'ya, Umumî Merkez adına oy vermek ve mütalea etmek salâhiyeti verilmesi, telgrafla istenecekti ve Paşa, Kongre'ye Riyaset edebilecekti."

"21 Temmuz 1335'de, (Ankara'daki XX. Kolordu Kumandanı) Ali Fuat (CEBESOY) Paşa vasıtasiyle ve Ankara üzerinden İstanbul'daki Cemiyet Umumî Merkezi'ne (*Nutuk,* Vesikalar Kısmı N. 47'deki) telgraf çekildi. Bu telgrafa değil 23 Temmuz'a, Kongre'nin sonuna (7 Ağustos 1919'a) kadar cevap gelemezdi ve gelmedi. Fakat, zevahir korunmuş, iki gün sonra zaten herşey bitmiş olacağından, bu iş, pamuk ipliğine bağlanarak, (Râif Efendi'nin isteği doğrultusunda) halledilmişti."

e) "Erzurum Kongresi, 23 Temmuz 1919'da, bir ilkokul dershanesinde, ilk toplantısını yaptı" (I. 738). Bu haber de, romantik bir yakıştırmadır. O zaman, Sultan Hamid'in 1889'da yaptırdığı ve 1958'den itibaren dört yıl kadar da "Atatürk Üniversitesi"nin bulunduğu Erzurum İdadi Mektebi (Lise) binası, XV. Kolordu Karargâhı olduğundan, 12 Mart 1918 de Erzurum'un kurtuluşundan sonra, "Erzurum İdadisi", Kilise Mahallesi'ndeki "emval-i metrukeden" olan, eski Ermeni Sanasaryan Lisesi binasına taşınmıştı. Yaz tatili olduğundan bu bina, (Sivas'taki benzeri gibi) Kongre'nin yapılmasına ayrılmıştı.

Cevat DURSUNOĞLU (*"Millî Mücadelede Erzurum"*, s. 107-108), 23 Temmuz 1919 günü Ezurum Kongresi'nin açıldığı yeri, şöyle tanıtıyor (bina, 1925/Kasım'da yangında yanmış, onun yerine şimdiki "Atatürk Yapı Enstitüsü" 1934'de kâgir olarak yapılmıştır):

"Pek mütevazı mektebin takriben oniki metre genişliğinde ve yirmi metre uzunluğundaki salonunun doğu tarafına, çam tahtasından bir reis ve iki kâtip kürsüsü yapılmış; ve açılış günü için bu kürsüler, halı-secca-

Levent Şahverdi Arşivi

delerle örtülmüştü. Salonun diğer kısmına, yüzleri kürsüye doğru gelmek üzere, basit ve yine çam tahtasından mektep sıraları dizilmişti. Duvarlar, pencereler çıplaktı. Gözü ve gönlü oyalayacak ne bir resim ve ne de bir yazı vardı." Bundan da anlaşılıyor ki, Erzurum Kongresi'nin yapıldığı bina, "İlkokul"a ait değil, Lise'nin ve toplantı yeri de, "dershane" değil, 12 × 20 m. ebadında koca bir "Salon"dur.

f) "Kongre, başkanlığına oy birliğiyle Mustafa Kemal'i seçti" (I. 738). Yukarıda (V. Bahis) gördük ki, ilk günkü mevcut 47 Mümessilden alınan "38 rey" ile Kongre Reisi, "ekseriyetle" seçilmiştir. "Heyet"in bu gibi yanılmaları, *"Erzurum Kongresi Zabıtları"* ile bununla ilgili bütün evrakın, gereğince incelenemeyişi yüzündendir. Artık, belgeler ortada olduğundan, yanlışların düzeltilmesi gerekir.

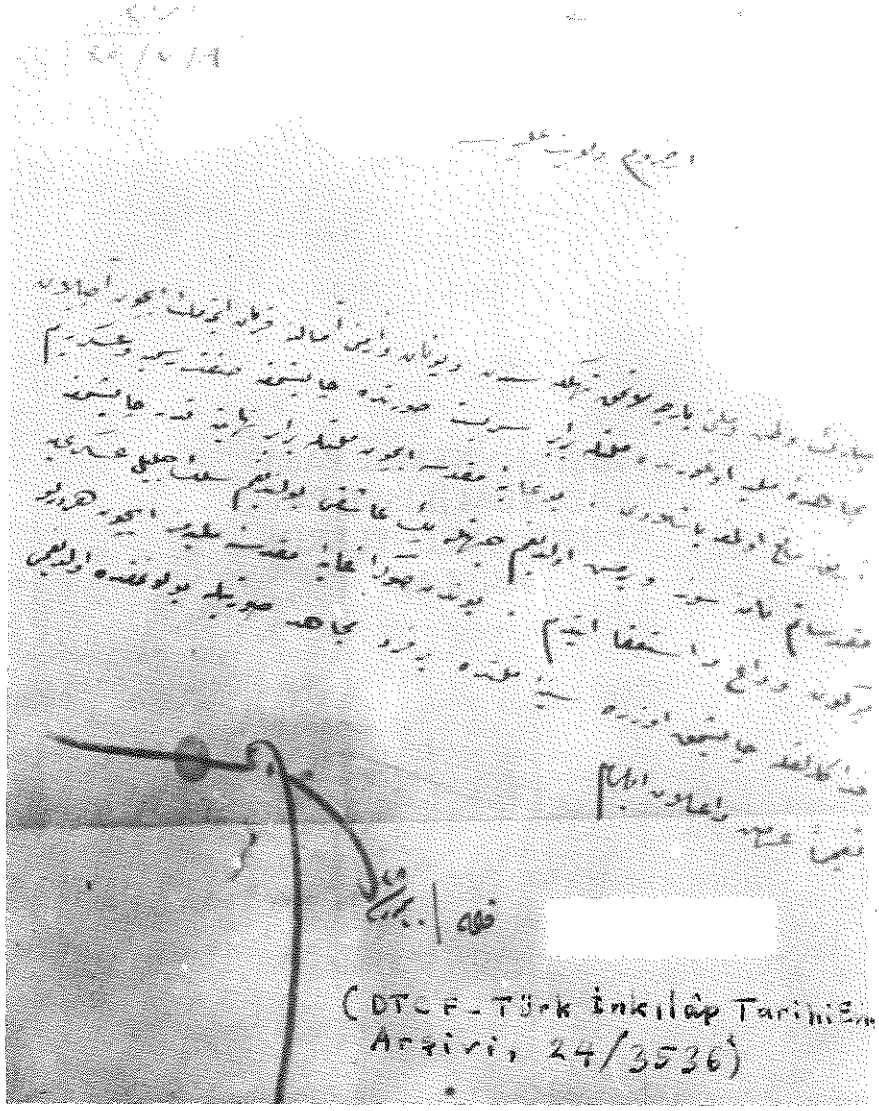
g) "Mustafa Kemal de, Erzurum Milletvekilliğine 7 Kasım 1919'da seçilmişti" (I. 741,806). "ATATÜRK" maddesini yazan "Heyet"in, bu takvimi, nereden aldığını bulamadık. 26 Kasım 1919 günkü Erzurum *Albayrak* gazetesinde, ilk defa Mebus adaylarının adları yayınlanmıştır.

Rahmetli *Gazi*, Eşleri *Lâtife Hanım* ve küçük bir toplulukla, 29 Ağustos-18 Ekim 1924 arasında, uzun bir yurd içi seyahatine çıkmış; bu arada iki defa *Erzurum*'a da gelip, kalmışlardı. Burada 1.10.1924 günü *Erzurum Hükûmet Konağı* önünde, Vilâyet Erkânı ile Kumandanlarımızdan 8 kişinin de bir arada bulunduğu sırada, önden ve yandan fotoğrafları çekildi. İşte bu grup fotoğraflarından sol yandan çekileni, sonradan, *PTT* (Pul) ve türlü resmî yayınlarda, hattâ *1967 Erzurum İl Yıllığı*'nda (s. 194), beş yıl önceki *"Erzurum Kongresi Delegeleri"* diye tanıtılmış bulunuyor. Halbuki, Gazi'nin 1924 Seyahati, *"Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Sonbahâr Seyâhatleri"* adıyla resimli ve 160 sahife halinde İstanbul'da basılmıştır. Oradaki grup fotoğraflarında, *Gazi* ile sağ yanında oturan (26.8.1923-11.4.1929 arasında) *Erzurum Valisi Zühdi Bey* bulunuyor; 8 Subay da, 1924'te yeni kabul edilen serpuşları iledir.

Levent Şahverdi Arşivi

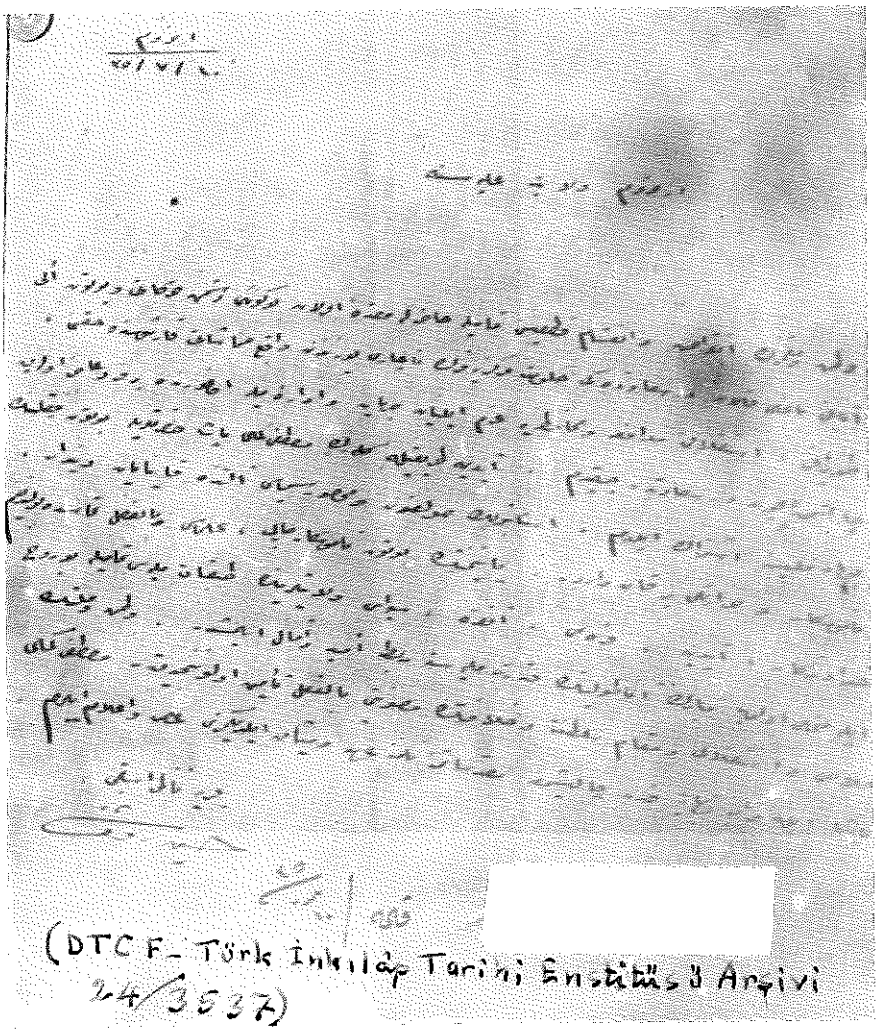
MUSTAFA KEMAL PAŞA ERZURUM İLİŞKİLERİ ÜZERİNE BELGELERİN ASILLARI

Levent Şahverdi Arşivi

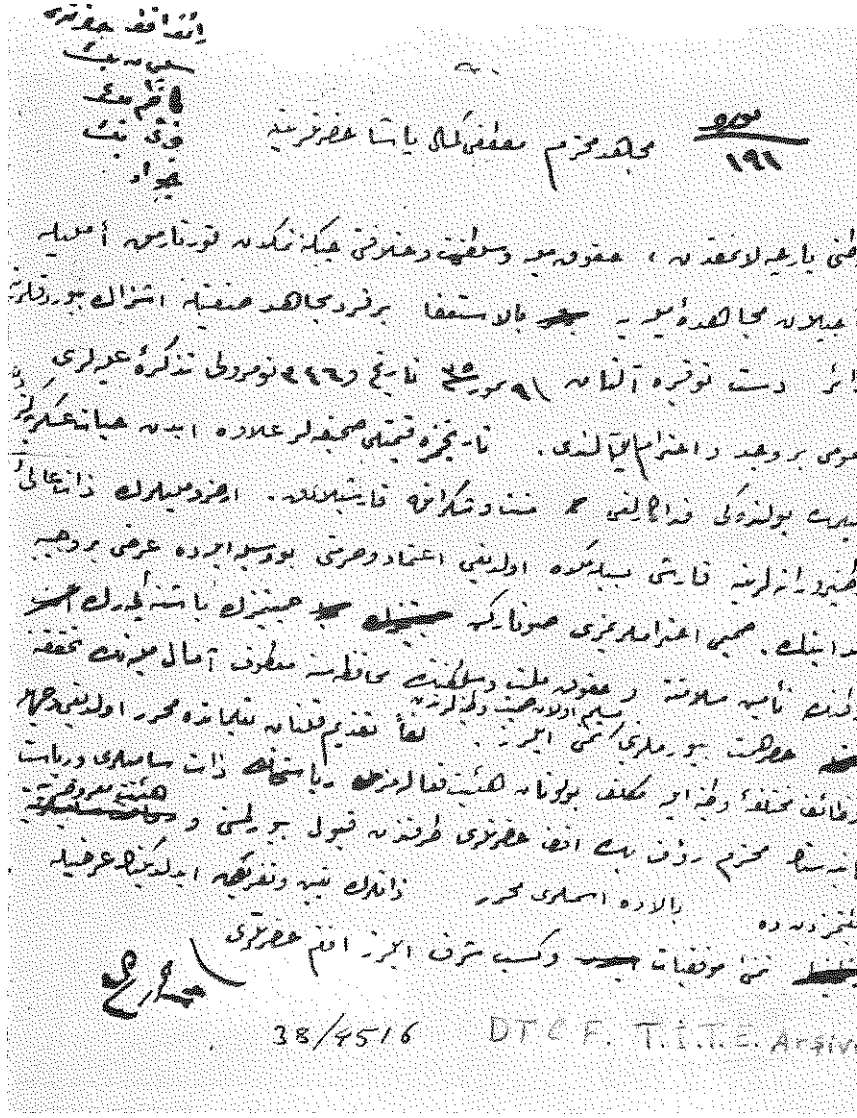
I. BELGE : Mustafa Kemal Paşa'nın, 9 Temmuz 1919'da Erzurum Valiliği'ne verdiği, askerlikten istifasını bildiren "tamîm"i (genelgesi).

Levent Şahverdi Arşivi

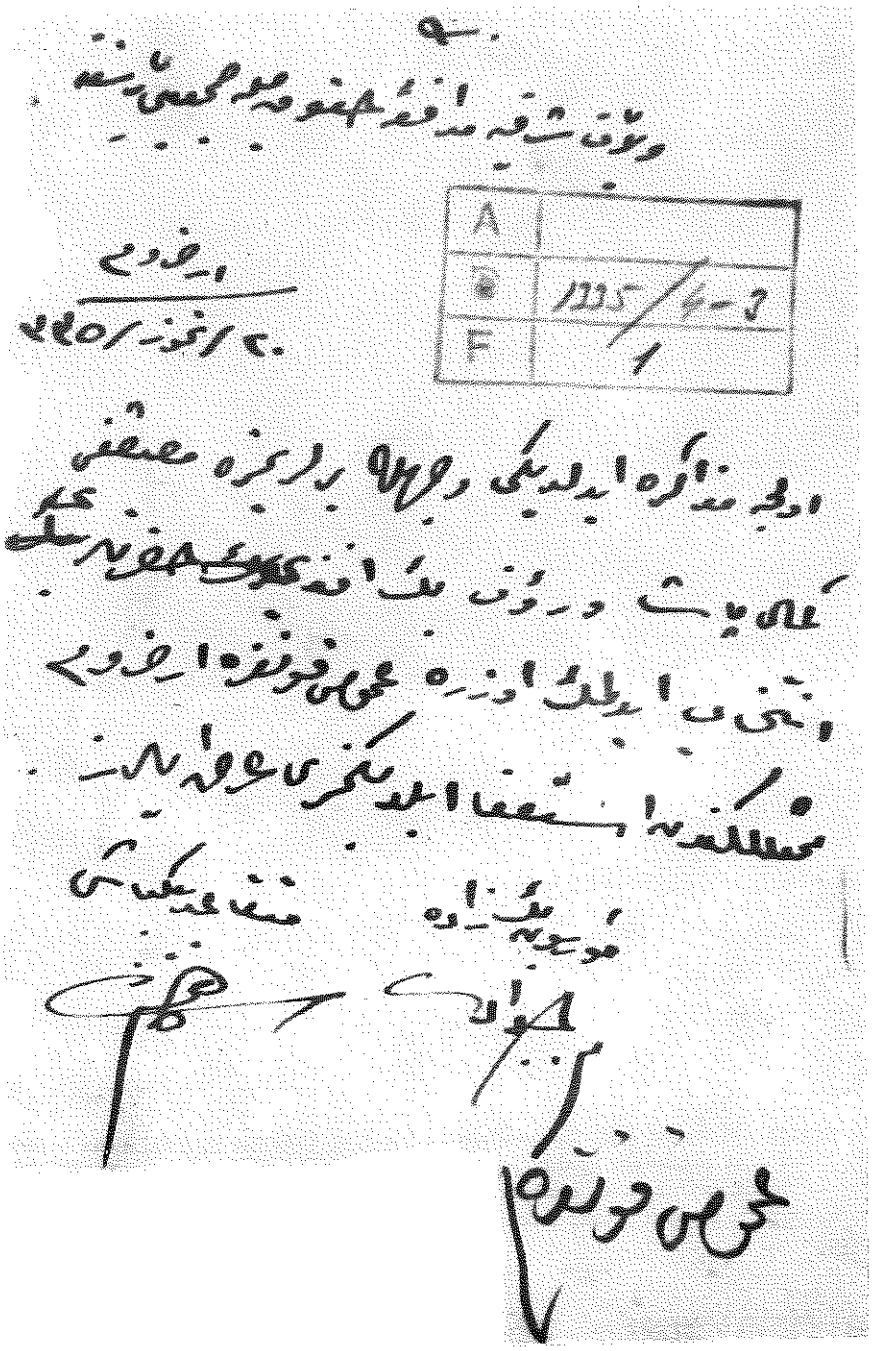
II. BELGE : Hüseyin Rauf (ORBAY) Bey'in, 10 Temmuz 1919'da Erzurum Valiliği'ne verdiği, Vatan ve Milletin Kurtuluşu'na kadar, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte çalışmaya, "mukaddesatımız adına ahdeylediğimizi arz ve ilân eylerim" dediği beyanatı.

Levent Sahverdi Arşivi

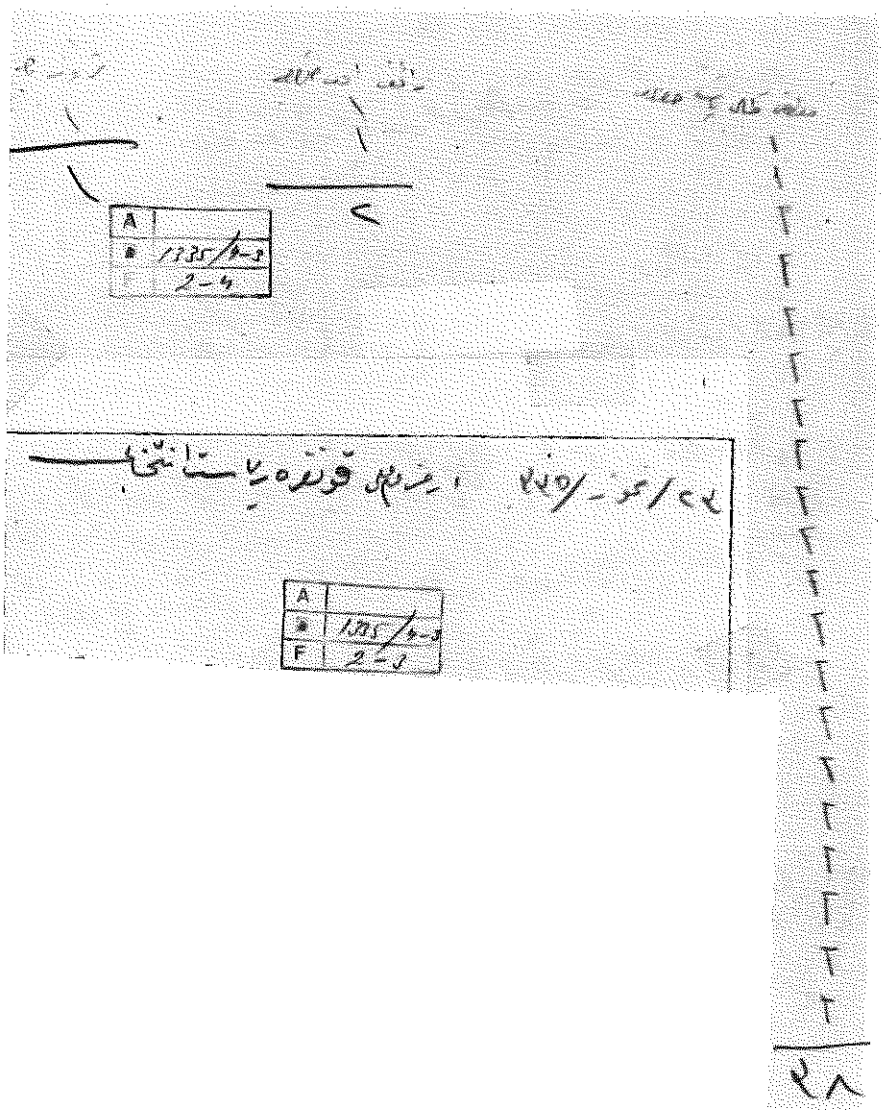
III. BELGE : "Vilâyât-ı Şarkiye Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi"nin, 10 Temmuz 1919'da, "Mücâhidi Muhterem Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne", bu cemiyete üye ve onun "Faâl Heyeti" Birinci Reisliğine kendisinin, İkinci Reisliğe de H. Rauf Bey'in seçilip, yukarıda adları yazılan Râif (DİNÇ) Efendi Hazretleri, (Edirneli Em. Binbaşı) Süleyman Bey, Kâzım (YURDALAN) Bey, (Süleyman) Necâti (GÜNERİ) Bey, Cevat (DURSUNOĞLU) Bey ile birlikte çalışmalarını arz eden resmî yazısı, müsveddesi.

Levent Şahverdi Arşivi

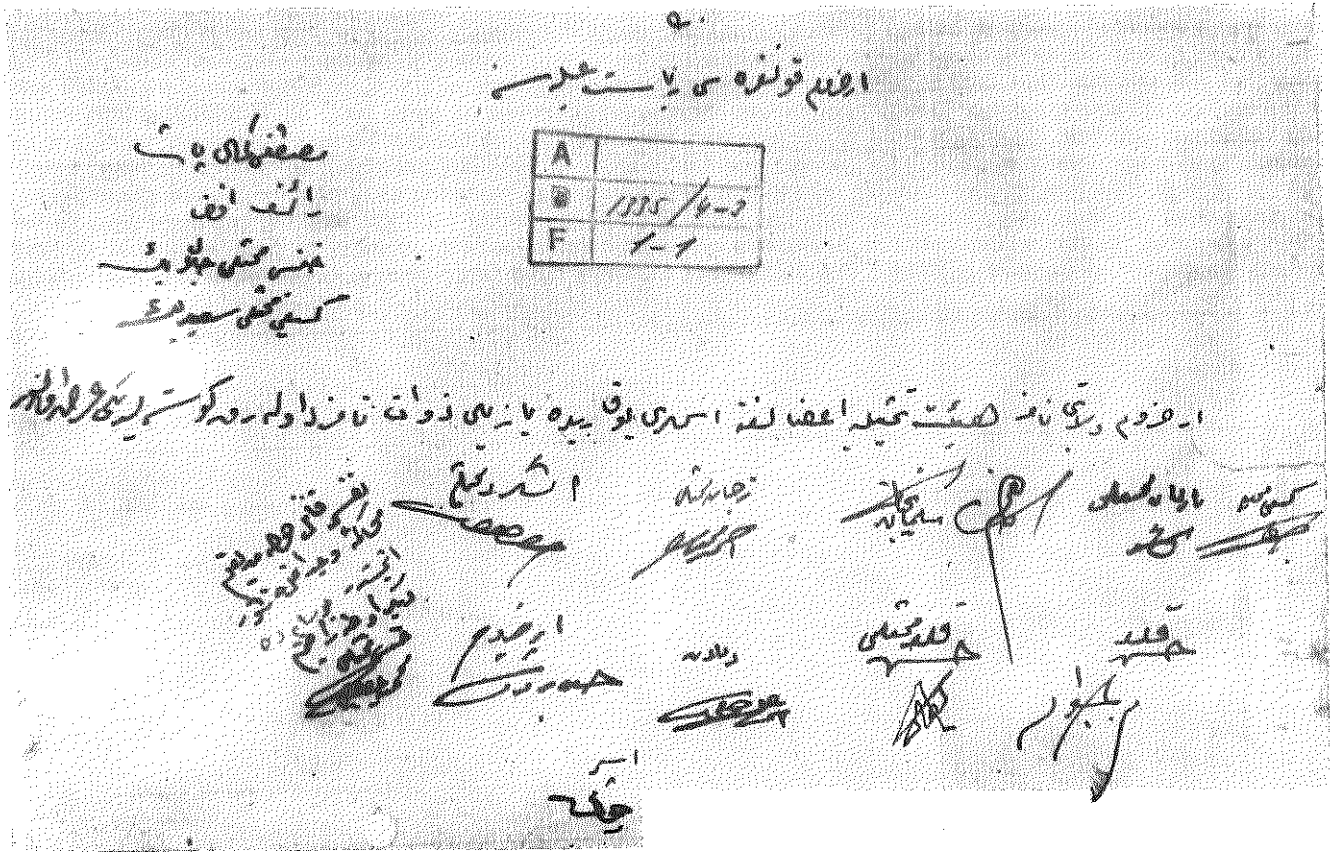
IV. BELGE : Önceden Erzurum Umumî Kongresi'ne mümessil seçilmiş bulunan iki Erzurumlu Emekli Binbaşı Kâzım (YURDALAN) ile Dursunbeyzâde M. Cevat (DURSUNOĞLU), 20 Temmuz 1919'da V.Ş.M.H. Milliye Cemiyeti (Erzurum Şubesi) Başkanlığı'na, Cemiyet'te konuşulduğu gibi, kendi yerlerine Mustafa Kemal Paşa ile (H.) Rauf Bey'in seçilmesi için, istifa ettiklerini belirten yazıları (C. DURSUNOĞLU'nun elyazısıyla).

Levent Sahverdi Arşivi

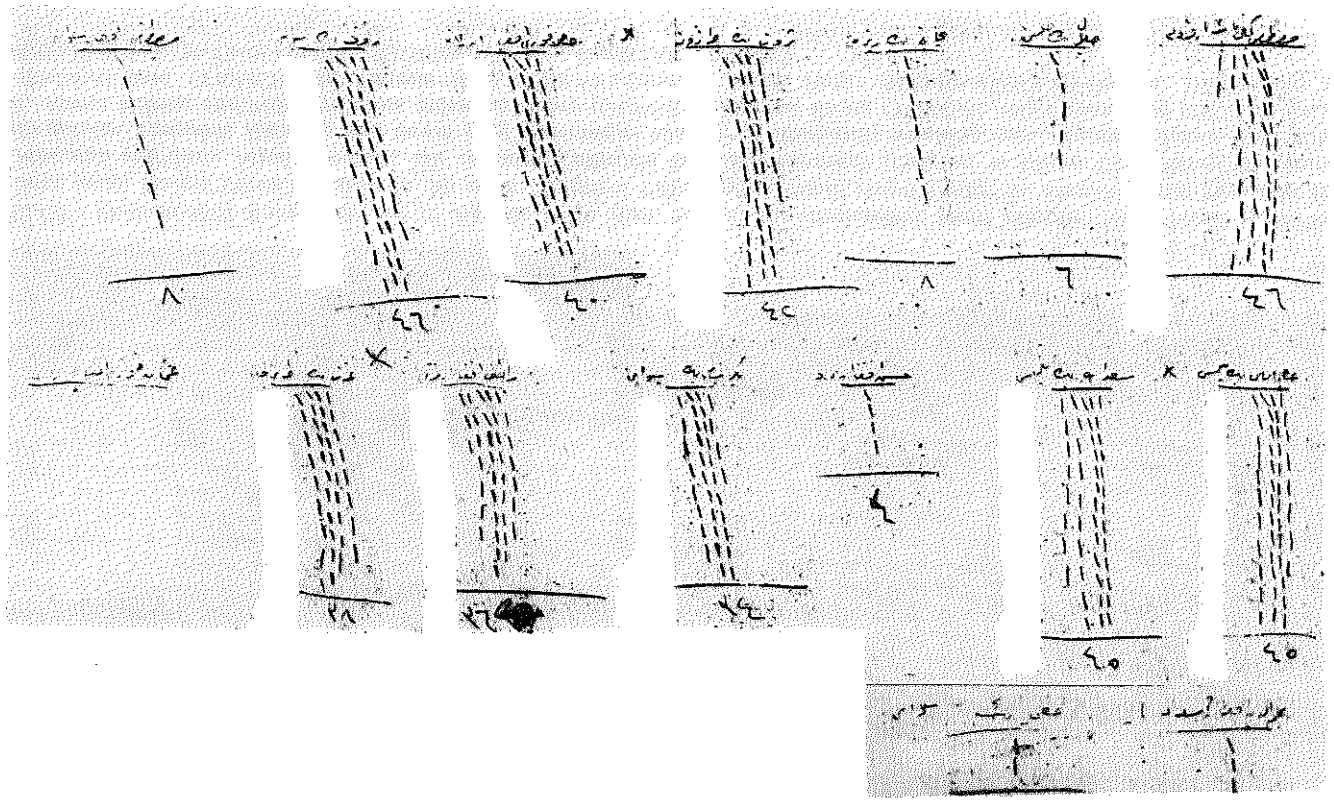
V. BELGE : "Erzurum Millî Kongresi"nin ilk günü 23 Temmuz 1919'da, (hazır bulunan 47 mümessilin verdiği oylara göre) Mustafa Kemal Paşa'nın 38, Râif (DİNÇ) Efendi'nin 2 ve (Trabzonlu Hâcisalihoğlu) Servet (Sîret) Bey'in de 1 oy aldığını gösteren oy listesi ve ondan önceki kapak yazısı.

Levent Şahverdi Arşivi

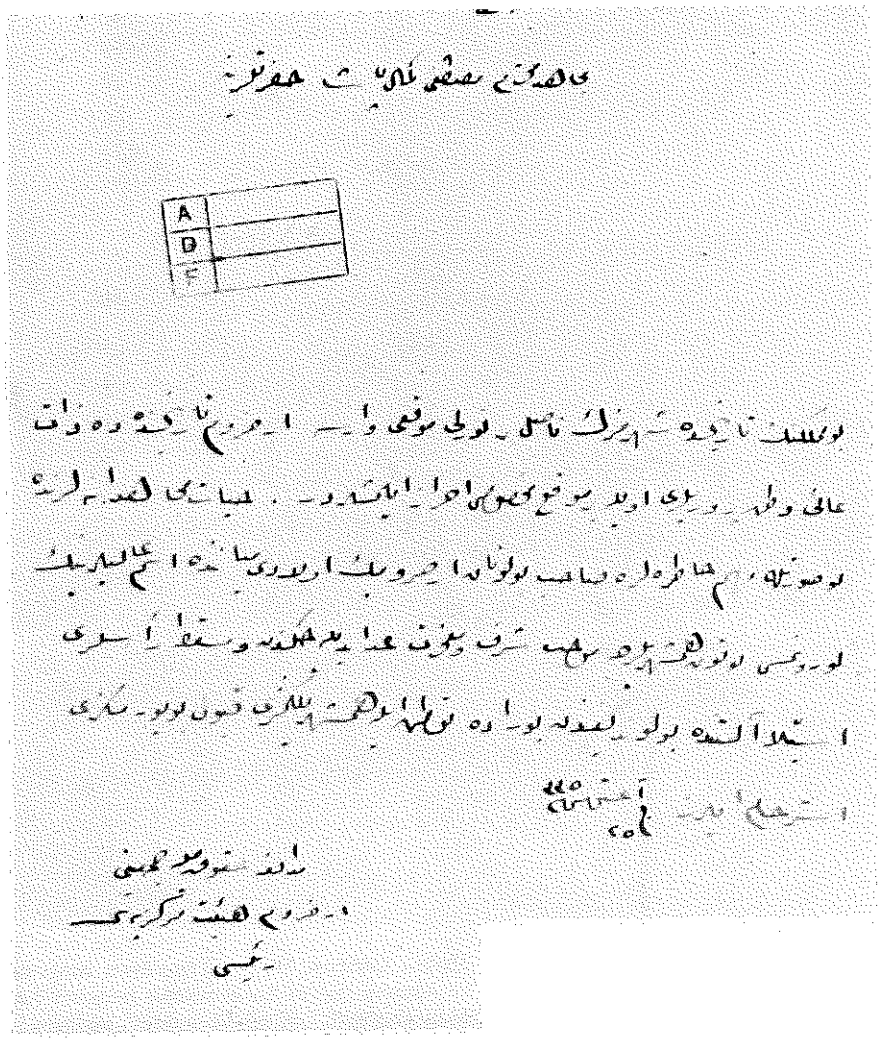
VI. BELGE : Erzurum Millî Kongresi'nin son (7 Ağustos 1919) günü, her vilâyetin mümessilleri, kendi vilâyetleri için, "Temsil Heyeti"ne üye adayı listesi yazıp, Kongre Divanı'na veriyordu. Bu arada, "Erzurum Vilâyeti adına Temsil Heyeti Üyeliği"ne, Mustafa Kemal Paşa, Râif Efendi, Hınıs Mümessili (Eşrâfdan, Alâeddinbeyzâde, şâir Mehmet) Celâleddin Bey, Kiğı Mümessili (Eşrâfdan ve Birinci Cihan Savaşı'nda yararlık ve öncülüğü görülen Yazıcızâde Mehmet) Said Bey'in aday gösterildiğini bildiren, 11 Mümessilin imzaladığı yazı. Seçenler: Maksut (KAPIKAYA)-Eleşgirt, Ahmet Mümtaz (ERVERDİ)-Tercan, Süleyman Necati (GÜNERİ)-Karaköse, Kâzım (YURDALAN)-Tortum, Said (ÖZLÜTÜRK)-Narman, (Mehmet) Said (YAZICI)-Kiğı, Hüseyin Rauf (ORBAY)-Erzurum, İsmail Hakkı (NALBANTOĞLU)-Diyadin, (Kağızmanlı) Battâl (EYİGÜN)-Hasankale, M. Cevat (DURSUNOĞLU)-Hasankale, Cemâl (AKSU)-İspir.

Levent Şahverdi Arşivi

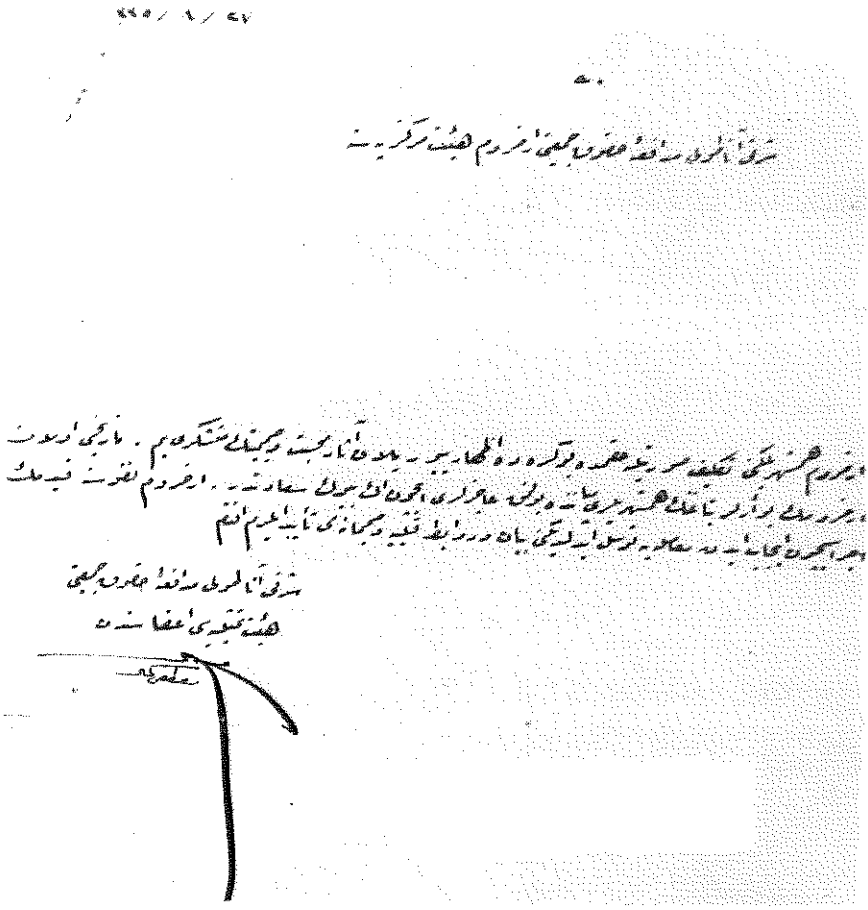
VII. BELGE : Millî Kongre'nin son (7 Ağustos 1919) günü, Kongre'ye katılanlardan Van Vilâyeti Mümessilleri az olduğundan, Temsil Heyeti Üyeliğine aday gösteremedi, öteki üç vilâyet ile Erzincan Sancağı adaylarından kazananların ve kazanamayanların listesi: 46 Mustafa Kemal Paşa-Erzurum, 46 Rauf (ORBAY) Bey-Sivas, 45 (Eski mebus, Müftizâde) Sa'dullâh Bey-Bitlis, 45 (Birinci Cihan Savaşı'nda bölge kahramanı olan, Mutki Aşireti reisi, Mirzabeyzâde) Hâcı Musa Bey-Bitlis, 42 (Fen ve Hukuk Mezunu, eski Trabzon Lisesi Müdürü, sonra Mebusu, Hacisalihoğlu) Servet (Sîret, ORKUN)-Trabzon, 40 (Nakşibendi-Postnişîni, Hocazâde Şeyh-) Hâci (Ahmet) Fevzi Efendi-Erzincan (1924'te öldü, evlâdının soyadı "BAYSOY"), 38 (1507'de Şah İsmâil'in istilâsıyla Mafarkın/Silvan'dan kaçarak Maçka'ya yerleşen Eyyûbîler ailesinden, eski Mebus, Eyyûbîzâde Mehmet) İzzet Bey-Trabzon, 36 (Eski Kaadî ve Mebus, Nâibzâde Hoca Mehmet) Râif (DİNÇ) Efendi-Erzurum, 34 (Dağıstan batısındaki Müslüman Kuzey-Oset Prenslerinden, 1877-1878'de Kars Cephemizde ordumuzda bulunan Musa Paşa'nın oğlu, emekli Albay, Vali) Bekir Sâmi (KUNDUK) Bey-Sivas. Seçilemeyen adaylar: 8 Mustafa Efendi-Sivas, 8 (Hemşinli Öğretmen-Gazeteci) Necati Bey-Rize, 6 Celâl Bey-Hınıs, 4 (Avukat) Hasan (Hilmi) Efendi (KORAL)-Ordu, 3 Necmeddin Efendi-Siirt (Bitlis'e bağlı), 2 (Suşehri Mümessili, Çeçenzâde İsmail) Hakkı Bey, 1 (Müfti, Hâfız) Osman Fevzi Efendi-Kelkit.

Levent Şahverdi Arşivi

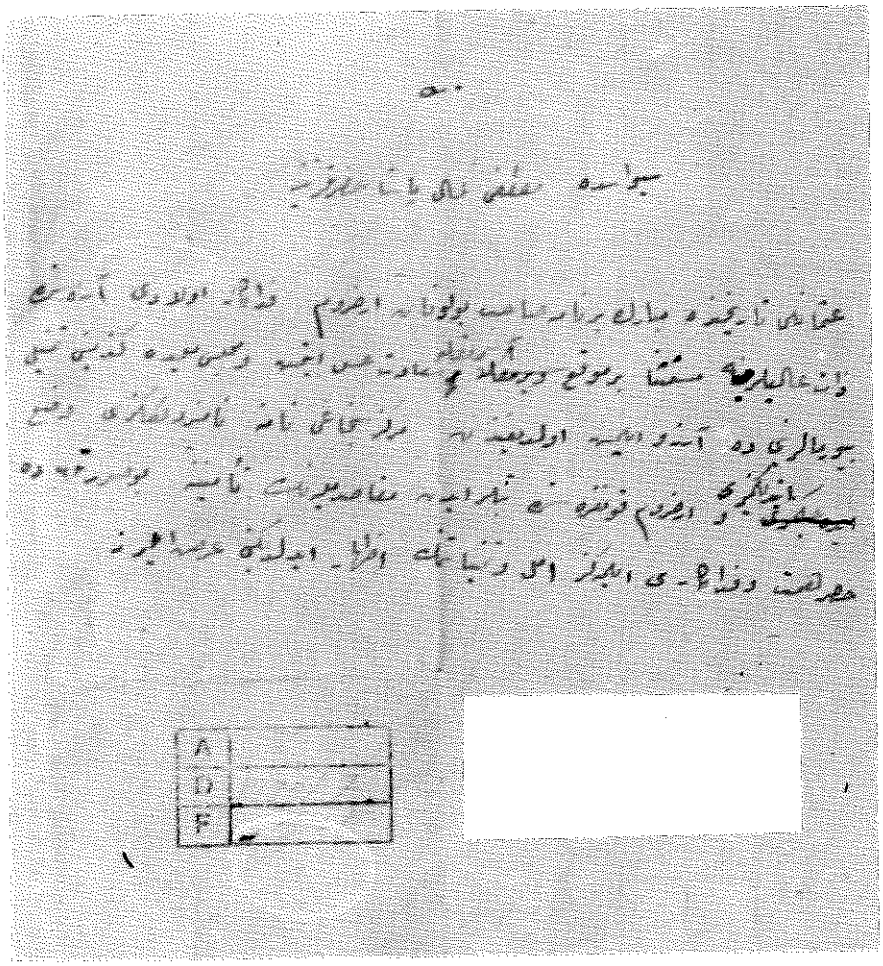
VIII. BELGE : (Şarkî Anadolu) "Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi"nin Reis (Edirneli Hatunoğullarından Emekli Binbaşı) Süleyman Bey'in mührüyle 25 Ağustos 1919'da, "Mücâhidi Muhterem Mustafa Kemal Paşa Hazretleri"ne, Erzurum'da yerleşerek, (Fahrî) Hemşehriliği kabul buyurması için yazılan belge.

Levent Şahverdi Arşivi

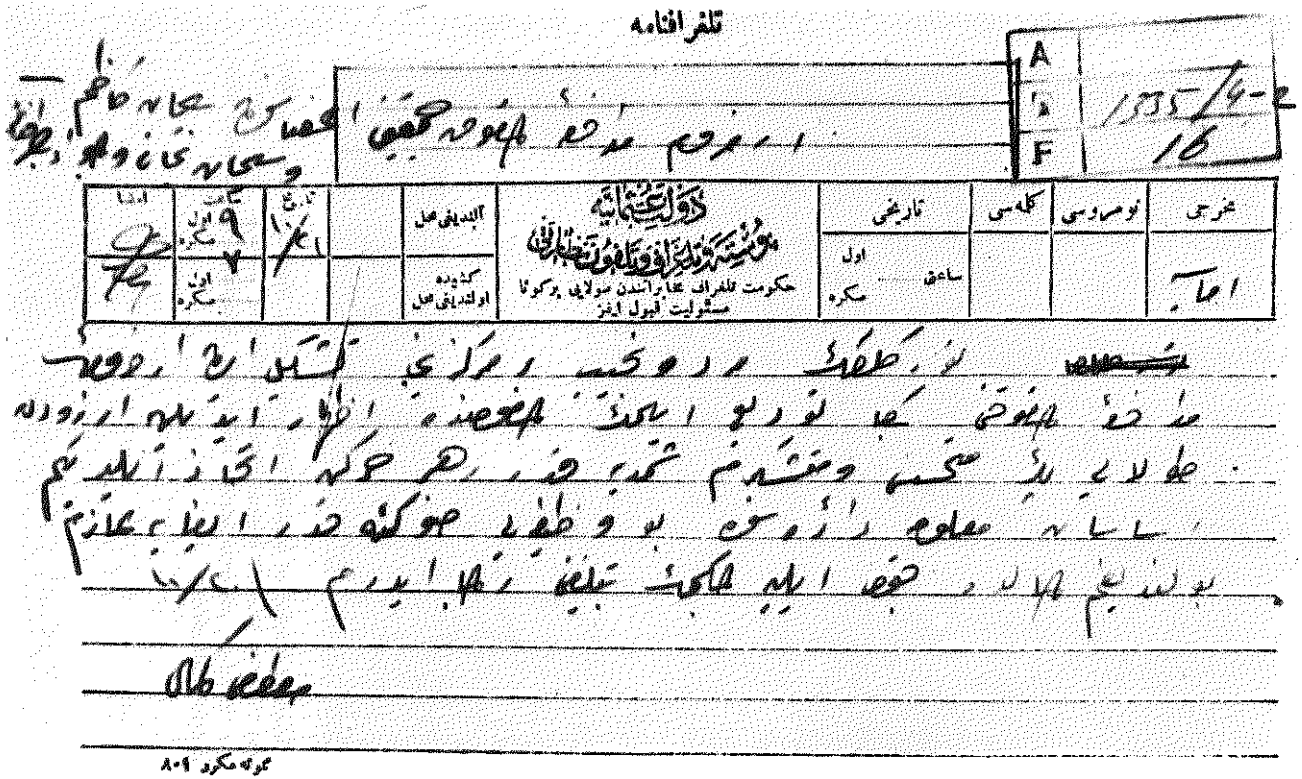
IX. BELGE : "Şarkî Anadolu Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi Azasından Mustafa Kemal" imzasıyla, 27 Ağustos 1919'da bu cemiyetin Erzurum Merkezine yazılan, "Erzurum Hemşehriliğini", "en büyük saadet" saydığını ve "Erzurum Nüfusuna (Dairesine, Yâveri ile nüfus kâğıdını gönderip) kaydı"nın yapılması için başvurulduğunu bildiren yazının aslı.

Levent Şahverdi Arşivi

X. BELGE : Şarkî Anadolu Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi'nin (19 Ekim 1919'da) "Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne" yazdığı, (Yeni Seçim sırasında) "Erzurum Merkezi adına" Milletvekili Adaylığını koyduklarını bildiren telgrafın müsveddesi.

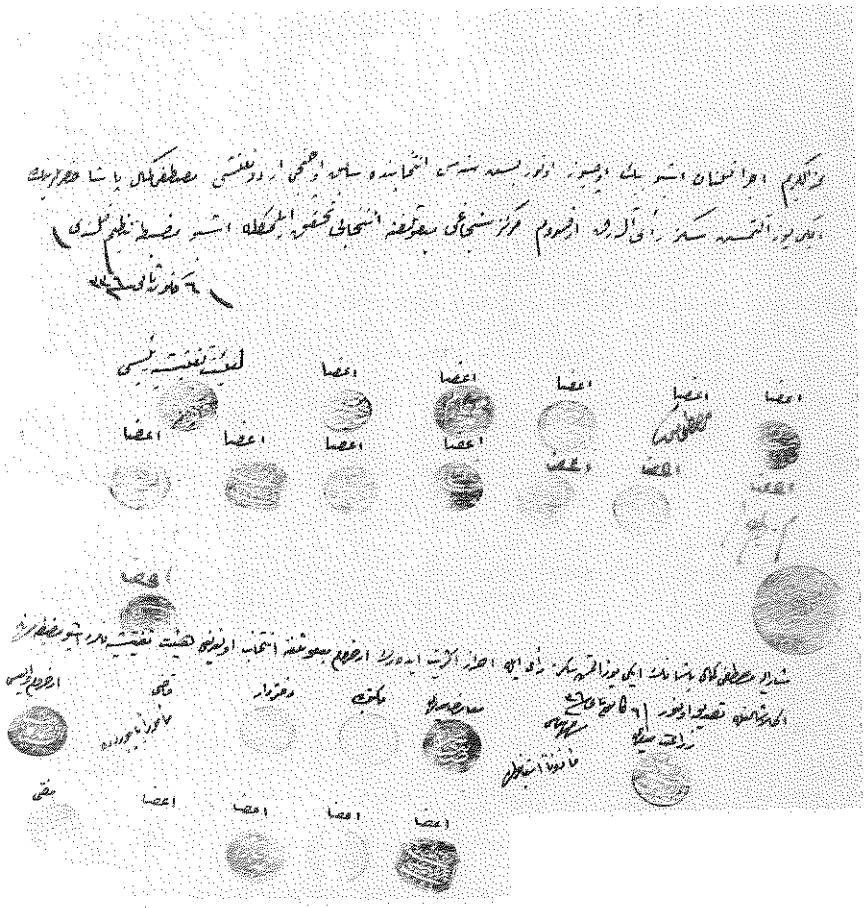
Levent Şahverdi Arşivi

تلغرافنامه

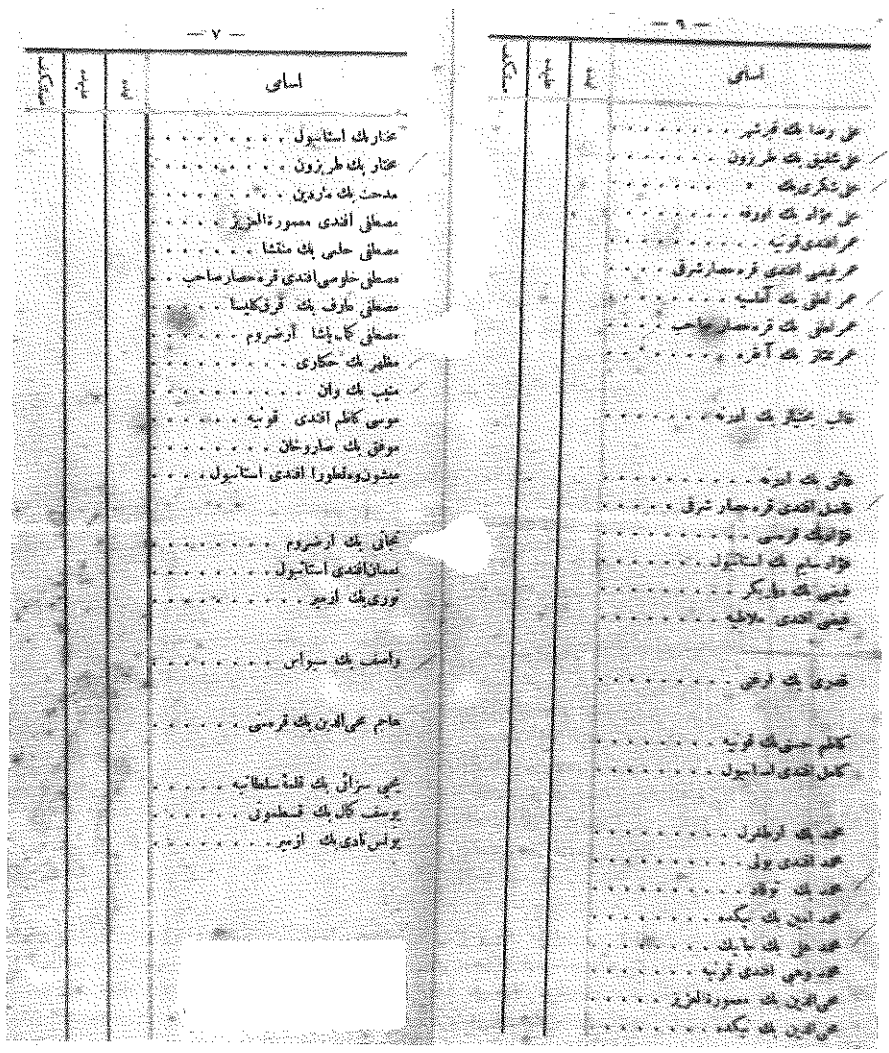
XI. BELGE : Erzurumluların, kendisini Milletvekili Adayı seçmelerini gösteren telgrafa cevap olarak, "Mustafa Kemal" imzasıyla 20 Ekim 1919'da Amasya'dan, "Erzurum Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Azâsından (Başkan, Em. Binbaşı) Süleyman, Kâzım (YURDALAN) ve Süleyman Necati (GÜNERİ) ve Cevat (DURSUNOĞLU) Beyefendilere" yazılan teşekkür telgrafı.

Levent Şahverdi Arşivi

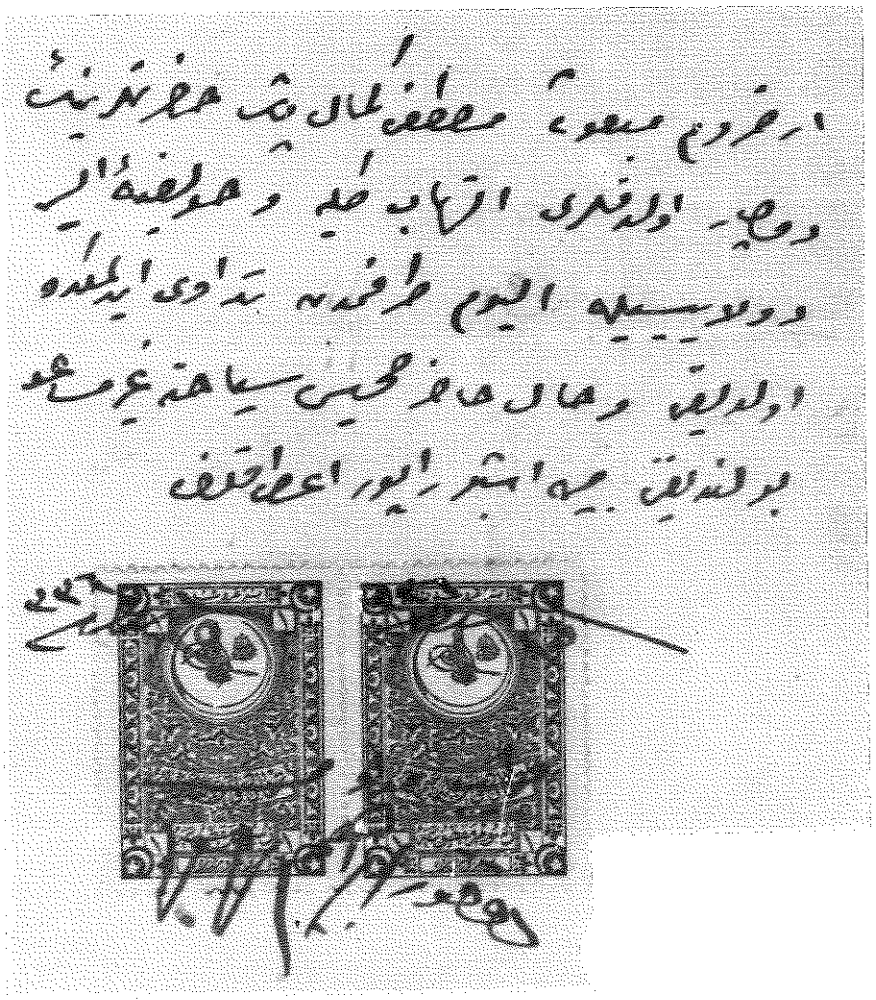
XII. BELGE : 1919 Aralık ayındaki Son IV. Dönem Osmanlı Millet Meclisi için yapılan seçimde, (6 aday içerisinden, en çok) 268 (ikinci-seçmenin verdiği) oyla, "Eski Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri"nin, "Erzurum Merkez Sancağı Mebusluğu"na seçildiğini belirten 6 Ocak 1920 tarihli Mazbata (tutanak)nın aslı.

Levent Şahverdi Arşivi

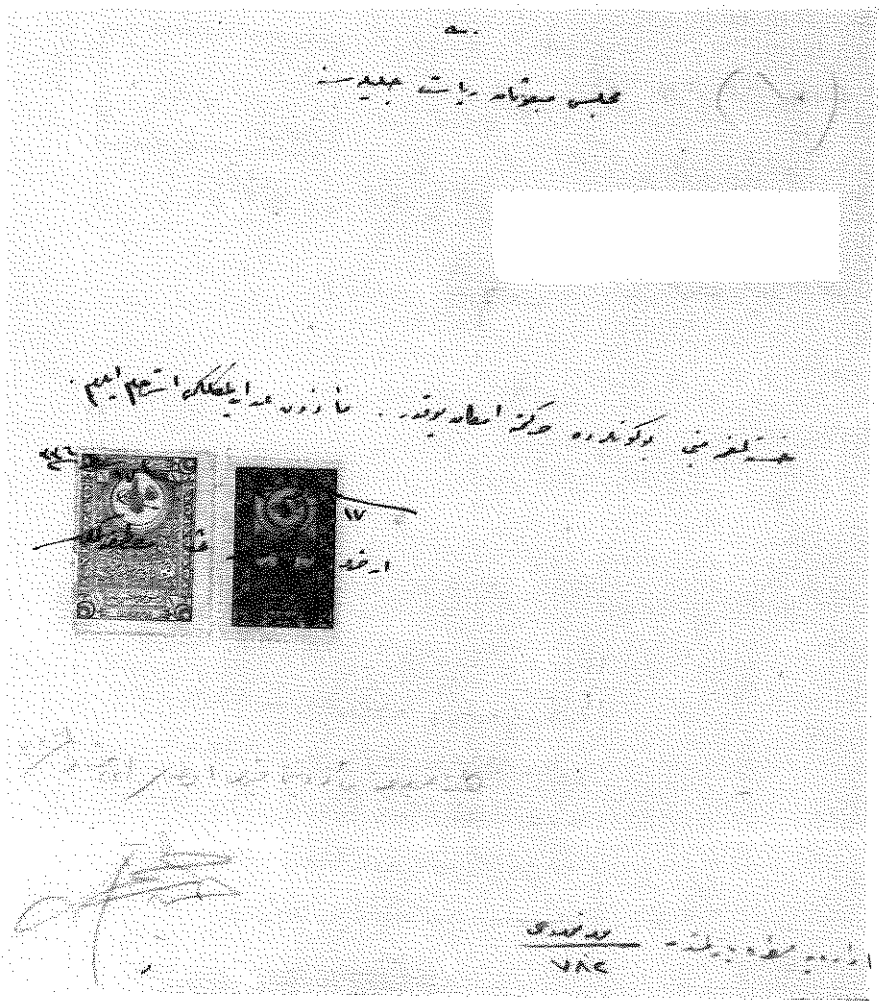
XIII. BELGE : Son Osmanlı Mebuslar Meclisi'nde, yeni seçilenlerin alfabe sırasıyla adlarını belirten basılı resmî "Esâmî"(Adlar) broşürün 7. sahifesinde, "Mustafa Kemal Paşa-Erzurum" ve "(Süleyman) Necati (GÜNERİ) Bey-Erzurum" adları bulunuyor.

Levent Şahverdi Arşivi

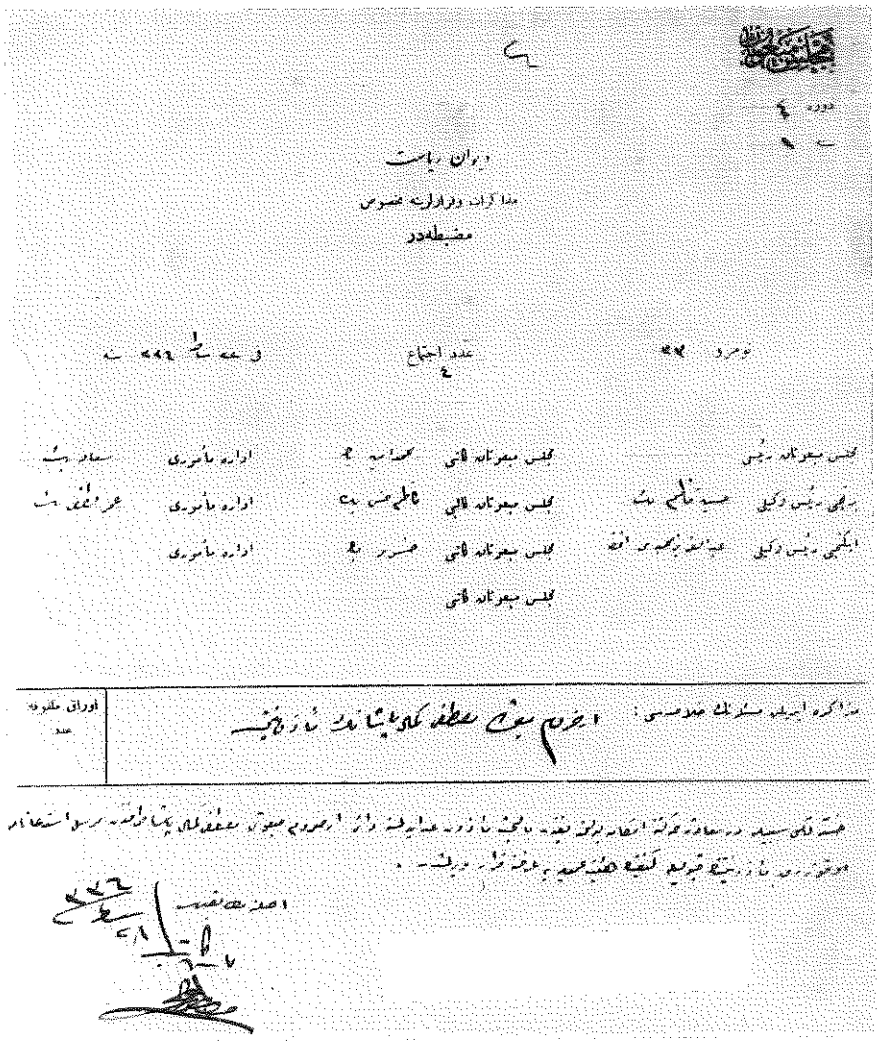
XIV. BELGE : "Erzurum Mebusu Mustafa Kemal Paşa"nın, sağlık durumunun seyahate elverişli olmadığını gösteren, 15 Şubat 1920 tarihli, "Doktor İbrahim Refik (SAYDAM)" imzalı rapor.

Levent Şahverdi Arşivi

XV. BELGE : "Erzurum Mebusu Mustafa Kemal" imzalı, 17 Şubat 1920 tarihli ve damga pullu olarak (İstanbul'daki) "Meclis-i Mebusân Riyaset-i Celîlesi'ne" yazılan hastalığı yüzünden, "bugünlerde hareketime imkân yoktur. Mezun sayılmaklığımı dilerim" diye gönderilen dilekçe.

Levent Şahverdi Arşivi

دیوان ریاست

مذاکرات وزارت خصوص

مضبطه‌در

XVI. BELGE : "Meclis-i Mebusân Divan-ı Riyâseti"nde, Erzurum Mebusu Mustafa Kemal Paşa'nın izin isteğinin kabul edildiğini gösteren, 28 Şubat 1920 tarihli "Müzakere Mazbatası".

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLÎ MÜCADELE'NİN GAZETESİ HAKİMİYET-İ MİLLİYE NASIL ÇIKARILDI?

Dr. MEHMET ÖNDER

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın (30 Ekim 1918) hemen ardından galip devletlerin Anadolu işgal programları uygulaması 15 Mayıs 1919 da Yunanlıların İzmir'e çıkmaları ile başlamıştı. Bu çıkartmadan bir gün sonra, IX. Ordu Kıtaları Müfettişliği'ne atanan Mustafa Kemal Paşa (Atatürk), Bandırma Vapuru ile İstanbul'dan Samsun'a hareket etmiş, Müfettişlik Karargâhı'nın 18 subayı ile birlikte, 19 Mayıs 1919 sabahı Samsun'a gelmişti. Bu olay aslında Mustafa Kemal Paşa'nın işgal kuvvetlerine ve bu işgali hoşgörü ile karşılayan İstanbul Hükümeti'ne karşı Anadolu'da mücadele bayrağını açmak ve mücadeleyi başlatmak için yaptığı kahramanca bir hareketti. Olaylar bundan sonra hızla gelişmeye başladı. Yunanlılar İzmir'den Anadolu içerlerine sarkmağa devam ederken İngiliz, Fransız, İtalyan işgal kuvvetleri de aralarında anlaştıkları gibi Anadolu'yu işgale başlamışlardı. Her ne kadar düşman işgallerine karşı, çeşitli şehir ve kasabalarda direnme güçleri oluşmuşsa da bunlar yeterince teşkilâtlı olmadıklarından güçsüz, hatta başsız kalmaktaydı. Öte tarafta Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktığının ertesi günü Sadrazam Damad Ferit'e bir telgraf çekerek "İzmir işgalini milletin asla kabul etmeyeceğini" bildirmiş, Erzurum'daki 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa ile de hemen bağlantı kurmuştu. Mustafa Kemal Paşa, mücaledeyi vatan sathında millet birliğine ve vatan bütünlüğüne dayalı tek bir güçte birleştirmek istiyordu. Bu amaçla Samsun'dan daha içerlere gitmeyi kararlaştırdı. 25 Mayıs 1919 da Havza'ya, 12 Haziran 1919 da Amasya'ya geldi. Amasya'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına bütün illere gönderdiği bir genelgede "Vatanın bütünlüğünün ve milletin istiklâlinin tehlikede olduğunu, İstanbul Hükümeti'nin görevini yapamadığını, milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararının kurtaracağını..." belirterek Erzurum da toplanmasına karar verilen Kongre'ye her ilden üç temsilcinin gönderilmesini bildirdi. Amasya'da 14 gün kalan Mustafa Kemal Atatürk, buradan Tokat ve Sivas'a da uğrayarak 3 Temmuz 1919 günü Erzurum'a geldi.

Levent Sahverdi Arşivi

Olaylar hızla gelişirken Türk basınının kümeleştiği İstanbul'da padişah yanlısı, Anadolu Kuvay-i Milliye yanlısı gibi kutuplaşmalarda hemen başladı. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini tam bir birlik içinde protesto eden gazetecilerin heyecanı giderek yatışıyordu. Bazı gazeteler işgale yumuşak bakar oldular. Bununla da kalmadılar. Mustafa Kemal'in Anadolu harekâtını devletin başına yeni gaileler açacak ve işgalci devletleri kızdıracak bir macera olarak görmeye başladılar. Bunların başında Alemdar ve Peyam-ı Sabah gazeteleri geliyordu. İstanbul'da Tasvir-i Efkâr, İkdam, Vakit, İleri, Tercüman, Akşam gibi bağımsız gazeteleri de Erzurum'a, Sivas'a muhabirler göndererek, Hükümetin sansür baskılarına rağmen Anadolu harekâtını ve bu harekâtın lideri Mustafa Kemal Atatürk'ü destekliyorlardı[1]. Başta İzmir olmak üzere Anadolu'nun işgal bölgelerindeki gazeteler çaresiz, işgal kuvvetlerinin sıkı takibi ve sansürü altındaydı. İzmir'de yayınlanan Anadolu, Duygu, Ahenk gazeteleri Yunan bildirilerini yayınlamak zorunda bırakılıyordu. İzmir'de yayınlanan Köylü gazetesi ise tamamen düşman tarafını tutuyordu. İşgal bölgeleri dışında kalan Anadolu gazeteleri arasında Konya'da yayınlanan Öğüd ve Babalık, Kastamonu'da Açık Söz gazeteleri açıkca Millî Mücadele'nin yanında ve safında yer aldılar[2]. Bundan başka Erzurum'da Albayrak, Balıkesir'de Doğru Söz, Adana'da Yeni Adana, Amasya'da Emel, Samsun'da Ahali, Maraş'ta Amal-i Milliye ve daha başka birkaç gazete de Millî Mücadele'yi haber ve makaleleriyle destekliyorlardı[3].

Atatürk, Anadolu'da başlattığı Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasında iç ve dış basının ne denli etkin bir güç olduğunu çok iyi biliyordu. Bazı gazetecilik deneyleri de yapmıştı. Harp Okulu'nda öğrenci iken (1896-1902), arkadaşları ile birlikte bir duvar gazetesi çıkarma girişimleri olmuş, bu yüzden izinsizlik cezası almıştı. Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan iki gün sonra, 2 Kasım 1918 de arkadaşı Fethi (Okyar) ile birlikte İstanbul'da Minber adlı siyasi, günlük bir gazete yayınlamışlardı. Dr. Rasim Ferid, Minber'in imtiyaz sahipliğini ve sorumlu müdürlüğünü almış, Atatürk bu gazetede Minber takma adı ile baş yazılar yayınlamıştı. 50 sayı çıktıktan sonra 21 Kasım 1918 de kapanan Minber, Atatürk'ün basına verdiği önemin çarpıcı bir örneğidir.

[1] İhsan Ilgar, Mütarekede Yerli ve Yabancı Basın, İstanbul, 1973.

[2] Mehmet Önder, Millî Mücadele'nin Yanında ve Safında Öğüd Gazetesi, Ankara, 1986.

[3] Yücel Özkaya, Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın, s. 18-28, Ankara 1989.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk, Anadolu'da giriştiği millî harekâtın haklılığının özellikle dış basında yer almasına titizlikle özen gösteriyordu. Sivas Kongresi'nin yapıldığı günlerde (4-11 Eylül 1919) Amerika'dan Sivas'a gelen Chicago Daily News gazetesi muhabiri Louis E. Browne'a Millî Mücadele'nin haklılığı konusunda geniş bilgiler verdi ve onun aracılığı ile Dünya'ya duyurdu. Daha sonraları Fransız gazeteci Madame Berthe-Georges Gaulis de Anadolu'ya gelerek Ankara'da Atatürk'le görüştü, aylarca kalarak, Millî Mücadele'nin haklılığını Fransız ve Dünya kamuoyuna duyurdu. Atatürk, Avrupa'da kendisi ve Türkiye lehinde-aleyhinde yazılan yazıları, haberleri de titizlikle izliyordu. Cevap verilmesi gerekenlere gazeteler yolu ile cevap veriyor, leyhte-aleyte olsun hiçbir yabancı gazeteyle polemik açılmamasına dikkat gösteriyordu. Bu arada Millî Mücadele aleyhinde yayın yapan İstanbul gazetelerinin Anadolu'ya geçmemesi için gerekli önlemlerin alınmasını, Anadolu'da Millî Mücadele safında yer alan gazetelerin en uzak yurt köşelerine, işgal bölgeleri ve İstanbul'a girmesi için çalışılmasını ilgililerden istiyordu[4].

Atatürk'ün Millî Mücadele'de Çıkarttığı İlk Gazete: İrade-i Milliye

Erzurum Kongresi'nden sonra Sivas Kongresi'de yapıldı ve 11 Eylül 1919 da Kongre sona erdi. Mustafa Kemal'in başkanlığında Kongrece seçilen Heyet-i Temsiliye, bundan böyle Türk Milleti adına Türkiye'yi temsil edecek, Temsil Heyeti en kısa zamanda Meclis-i Mebusa'nın açılabilmesi için milletvekili seçimine başlayacaktı. Bu arada Atatürk Sivas Kongresi'nde alınan kararları ve yapılan işlemleri duyurmak, içte ve dışta kamuoyu oluşturmak amacıyla Sivas'ta hemen bir gazete çıkarılması girişiminde bulundu. Gazetenin adını (İrade-i Milliye) koyarak valilikten imtiyazını aldı. Sahipliği ve mes'ul müdürlüğü Sivas'lı gençlerden Salahaddin'e verildi. Baskı işleri Sivas Valiliği matbaasında gerçekleştiriliyordu. 14 Eylül 1919 günü İrade-i Milliye'nin ilk sayısı çıktı. İrade-i Milliye'nin başlığının altındaki *(Metalibi ve Amal-i Milliye'nin Müdafiidir)* sözü de Atatürk tarafından yazdırılmıştı. Gazete haftada 2 ve 4 sayfa olarak yayınlanıyordu. İlk sayısına Atatürk'ün direktifi ile Sivas Kongresi'ne katılmış bulunan tarihçi-yazar İsmail Hami (Danişmend) *(Harekât-ı Milliyenin Esbabı)* başlıklı uzun bir yazı yazmıştı. Yine ilk sayıda Atatürk'ün Kongreyi açış nutku, ayrıca Kongre'nin padişaha çektiği tel, millete bir beyanname, Kongre

[4] a.g.e. s. 25-34.

Levent Şahverdi Arşivi

üyelerinin yemininin metni, Sivas Valisi Reşid Paşa'nın Mamuretilaziz Valisi Galip Bey'in ihaneti ile ilgili Dahiliye Nazırı'na gönderdiği telin sureti yer alıyordu.

Gazetedeki haberler ve yazılar Atatürk'ün arkadaşları tarafından hazırlanıyor, Atatürk'e gösterildikten sonra yayınlanıyordu[5].

İrade-i Milliye gazetesi, Atatürk'ün Sivas'tan Ankara'ya ayrılması tarihi olan 18 Aralık 1919 dan sonra da yayımını sürdürdü. Bu tarihten sonra Atatürk'ün kontrolünden çıkmış, yine de yayımına devam etmesi için çalışılmıştı. Bir ara Atatürk, İrade-i Milliye'nin Ankara'ya taşınmasını istemiş, ancak Sivas'lılar ve gazetenin imtiyaz sahibi, gazetenin Sivas'ta kalmasını istediklerinden, taşınma işinden vazgeçilmiştir[6]. İrade-i Milliye, Sivas'ta 138 sayı çıktıktan sonra, matbaasının yanmasıyla 1921 yılı başlarında kapandı.

Hâkimiyet-i Milliye'nin Yayınlanışı

Atatürk, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi Reisi" olarak 27 Aralık 1919 günü Ankara'ya geldikten ve Keçiören'deki Ziraat Mektebi'ne yerleştikten iki gün sonra, bir gazete çıkartmağa karar vermişti. Her ne kadar Ankara'da vilâyet matbaasında basılan bir Ankara Vilâyet gazetesi çıkıyorsa da bu düzensiz ve ne zaman çıkacağı belli olmayan Resmi Gazete'de ancak vilâyet ilânları ile bir iki resmi haber yayınlanıyordu. Bunun dışında Ankara'da Heyet-i Temsiliye'nin yayın organı olabilecek bir gazetenin çıkması gerekiyordu. Atatürk, arkadaşları ile birlikte önce gazetenin adı üzerinde durdu. (Anadolu'nun Sesi) adı uygun bulunmuştu. Atatürk, Sivas'ta yayınladığı (İrade-i Milliye) gazetesinin adını bu kez Ankara'da (Hakimiyet-i Milliye) olarak devamını istedi. Gazetenin adı (Hakimiyet-i Milliye) olmuştu. Gazetenin adı konmuştu ama, ortada ne matbaa vardı, ne de kağıt. Valilikten yayın imtiyazının da alınması gerekiyordu. Ankara Vali Vekili defterdar Yahya Galip bu izni kolayca verdi. Gazetenin sahipliği ve yazı işleri Müdürlüğü Recep Zühdü (Soyak) a verildi. Bir matbaa kuruluncaya kadar gazetenin Ankara vilâyet matbaasında yayınlanması düşünülmüştü. O günlerde Atatürk'le birlikte Ankara'ya gelmiş bulunan Mazhar Müfit Kansu, yayınladığı hatıralarında Hâkimiyet-i Milliye'nin çıkışı hakkında bize şu bilgileri vermektedir:

[5] Atatürk'ün Doğumunun 100. yılı dolayısiyle Türkiye İş Bankası, İrade-i Milliye gazetesinin ilk sayısını tıpkı basım, ayrıca Türk alfabesiyle yayımlanmıştır.

[6] Fuat Süreyya Oral, Türk Basın Tarihi, II., s. 42, Ankara, 1968.

Levent Şahverdi Arşivi

..Ankara'da bir gazetenin çıkmasını ve isminin Hâkimiyet-i Milliye olmasını görüştük ve karar verdik. Gazete çıkabilmek için vilâyet matbaasından istifade etmek lâzımdı. Gerek kağıt ve gerekse tab hususunda muavenete muhtaç idik. Usulen gazetenin neşri için vilâyete müracaatla müsaade-i resmiyesini aldık. Muavenet için de vali vekiline beni gönderdiler.

Hükümete gittiğim ve vali vekili Yahya Galip Bey'in odasına girdiğim zaman, defterdar, mektupçu, jandarma kumandanı ve sair erkânı vilâyetde odada bir şeyler görüşmekte idiler.

Beni yanına oturtmuştu. Gizlice fısıldama kabilinden: "Paşa'nın selâmı var, Hâkimiyet-i Milliye'yi çıkaracağız, bize Vilâyet matbaasından ödünç olarak kağıt vermenizi ve tab için lâzım gelen hurufat vesaireyi ihzar edinceye kadar Matbaai Vilâyetten yardım edilmesini rica ediyor" dedim.

Benim bu gizli sözlerim üzerine Yahya Galip Bey yüksek bir sesle: "Ne demek efendim, gazete çıkaracak iseniz kağıdı vilâyet mi verecek? Matbaa-i Vilâyet sizin malikâneniz midir? Olamaz efendim, böyle şeyler usul ve nizama mugayirdir. Ben usul ve nizama mugayir işler için Heyet-i Temsiliye filan tanımam" diye attı, tuttu.

Doğrusu ben şaşırdım. Yahya Galip Bey'in bu tarz-ı hareketi ve cevabı beni hayrette bıraktığı gibi, odada hazır bulunanları da hayrete sevk etti.

Benim de sert bir cevap vereceğimi tahmin eden memur efendiler, birer birer odadan çıkıp gittiler. Yalnız kalınca, Yahya Galib Bey bir kahkaha attı: "Nasıl çalımımı beğendin mi? Defterdara, mektupçuya, jandarma kumandanına, ben Heyet-i Temsiliye tanımam filan diye attık tuttuk, Bu adamlar da amma yaman vali, Heyet-i Temsiliye'nin muavenet ricasını reddetti diyecekler. Be birader, böyle şeyler sorulur mu? Matbaa-i Vilâyet de sizin, biz de sizin; ne kadar kağıt istersenız alınız. Matbaa müdürüne lâzım gelen emirleri veriniz" dedi ve ısmarladığı kahveyi içtikten sonra mektebe geldim.

Vakayı anlattığım arkadaşlarla epice güldük. Bu suretle Hâkimiyet-i Milliye'yi çıkarmağa başladık. Sahib-i imtiyazı Recep Zühtü idi. Gazetenin dar ve tahta bir merdivenle çıkılınca hemen iki küçük odadan ibaret idarehanesi vardı. O küçük odanın birinde tahta bir masanın kenarında, beş numaralı kötü bir lambanın ışığı altında Ziya Gevher'i, yazı yazmakla meşgul görürdük.

Akşamları bazı dostlar idarehaneye uğrayarak havadis getirirler, muavenet-i kalemiyede bulunurlardı[7].

[7] Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, II., s. 503, Ankara, 1968.

Levent Sahverdi Arşivi

Gazete idarehanesi için, Ankara'nın Ulus Meydanı'nda ilk Büyük Millet Meclisi binasına yakın Veli Hanı'nın birinci katında iki oda kiralandı. Yazı heyeti bu odaya yerleşti. Vilâyet Matbaası ise Valiliğin alt katındaydı. Matbaanın bir müdürü, kolla çevrilen yaşlı baskı makinasının bir makinisti, iki-üç te mürettibi vardı. Bu mürettipler günde ancak 2-3 sütûn yazı dizebiliyorlar, ikindi ezanı okununca da görevlerinden ayrılarak evlerine gidiyorlardı.

Haftada 2 defa ve şimdilik 4 sayfa olan yayınlanmasına karar verilen Hâkimiyet-i Milliye böyle yetersiz bir matbaada çıkıyordu[8].

Gazetenin yazı ve haberlerinin sağlanmasında Atatürk'ün yakın arkadaşlarından Hakkı Behiç te görev almıştı. Ne var ki, gazetenin başlığı için bir klişe yaptırılamamış, matbaadaki 36 iri punta harflerden bir *(Hâkimiyet-i Milliye)* dizdirilmiş ve başlık olarak kullanılmıştı. Gazete 57 x 82 boyutlu kağıdın ikiye katlanışı ile 4 sütûn üzerinden hazırlanıyordu. Sonunda 10 Ocak 1920 Cumartesi günü ilk sayısı yayınlandı. Başlığın sağında *(Sahib-i İmtiyaz ve Müdür-i Mes'ulü Recep Zühdü) (Adresi: Ankara-Hâkimiyet-i Milliye)* yazısı okunuyordu. Bunun altına *(Abone şartları: Seneliği 300 kuruştur. Altı aylığı 160 kuruştur)* yazılmıştı. Başlığın solunda *(Umur-ı tahririye için Hey'et-i Tahririye'ye, umur-ı idare için Müdür-i Mes'ule müracaat olunur)* cümlesi yazılmış, altına da *(Dercedilmeyen evrak iade edilmez. Nüshası 3 kuruştur)* ibaresi konmuştu. Başlığın altında da *(Mesleği, milletin idaresini hâkim kılmaktır)* yazısı okunuyordu. İlk sayıda Heyet-i Tahririye imzalı, Atatürk'ün Hakkı Behiç'e not ettirdiği *(Hâkimiyet-i Milliye)* başlıklı bir başyazı yer aldı. Bütün bir sayfayı dolduran başyazıda gazetenin tutacağı yol ve Milli Mücadele'nin hedefleri şu cümlelerle dile getiriliyordu:

Bugünden itibaren mevki-i intişara çıkan ve sütûnlarında bütün Anadolu ile onu alâkadar eden muhitlerin ahvâl ve hadisâtını ihtiva edecek olan gazetemize bu ismi tesadüfî olarak vermedik. Gazetemizin ismi, aynı zamanda takip edeceği tarîk-i mücâhedenin de nev'idir. Şu halde diyebiliriz ki, Hâkimiyet-i Milliye'nin mesleği, milletin müdafaa-i hâkimiyeti olacaktır.

Cihanın her tarafında, en müfrit ve en yüksek demokrasilere müteveccih inkılâplar vücuda getirildiği, milletler terakkiyat-ı medenîyenin istinat ettiği manevî hâkimiyetlerden bile müstekî bulunduğu, servetler ve maîşetler hususunda bile müsavâta doğru önüne geçilmez cereyanlar peyda olduğu bir zamanda, bâhusus meşrutiyeti

[8] Enver Behnan Şapolyo, Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü ile Basın, s. 192, Ankara 1960.

Levent Şahverdi Arşivi

getiren inkılâptan oniki sene sonra, tekrar hâkimiyet-i milliye için mücahedeye ihtiyaç görünmesi biraz garip telâkki olunabilir. Böyle düşünecek zevâta şimdiden kısaca cevap verelim ki "hâkimiyet-i milliye" hiç bir zaman meşrutiyet demek değildir. Meşrutiyet ancak onun vasıtası olabilir.

Her millet inkılâbını hâkimiyetinin istirdâdı için yaptığı gibi, bizde de inkılâbın hedefi hâkimiyet-i millîye idi. İlân-ı meşrutiyeti takip eden ilk birkaç sene içinde bu hedefe az çok yaklaşıldığı halde, bir taraftan irtica korkusunun tazyike başladığı hürriyetler, diğer taraftan mukadderat-ı millete bilâ-rekabet vaz'-ı yed etmek ihtiras-ı garîbinin bulandırdığı müşevveş dimağlarla birleşerek ricî hareketlere sebep oldu; ve millet hissetmeyerek bir lâhza elde tuttuğunu zannettiği hâkimiyeti başından geçen velveledâr fırtınalara kaptırmış bulundu. Bir gün geldi ki hürriyetten bahsedilip dururken hiç kimse istediği gibi hareket, en meşrû işlerinde dahi nefsinde mezuniyet göremez oldu ve hâkimiyet-i milliye namına geçmiş zamanların belirsiz bir hatırasından başka bir şeye mâlik olmadığını hissetti.

Buna tahammül edilemezdi. Çünkü o hâkimiyeti ele geçirinceye kadar ne fedakârlıklar yapılmış, ne kurbanlar verilmiş, otuzüç senelik bir saltanat-ı mezâlimin ne kara günleri, ne acıları, ne felâketleri çekilmişti. Fakat daima hududun bir köşesinden, mütecessis ve hâin, bir fırsat-ı tecavüz bekleyen düşman gözler, hiç bir gün parlamaktan hali kalmadı; ve millet hâkimiyetini yine ona istinâden gasbedenler, daima ufkun o iki yuvarlak ateşle parlayan noktasını göstererek tehditkâr bir ittisa ile taşmak istidadını gösteren sabır ve tahammülü teskin ettiler. Muvaffak oldular. Çünkü bu millet, hayat ve mevcudiyeti nâmına her fedakârlığı bilâtereddüd kabulden hiç bir gün çekinmemişti. "Endişe-i vatan" karşısında onun unutmadığı kin ve intikam, terk ve fedâ etmediği emel ve menfaat, göze aldırmadığı vak'a ve tehlike yoktu. Mevcudiyetini koyduğu bu muharebede kendisine zafer vaadedenlerin, hâkimiyetine tecavüz etmelerini hoş gördü. Fakat zafer yerine hezimet gelince, bu millet dünyanın hiç bir milletinde bulunmayan büyük ve metin bir ulüvv-i cenâb ile hâkimiyete sahip olduğunu gösterdi. Başında bulunanları kırdı, devirdi.

Mütareke'yi müteakip, intizar olunuyordu ki, hâkimiyet-i millîye, artık onu iptale harîs olan pençelerden tahlis edildiği için millete telâfi-i mâfât yolunda yüksek ve müessir bir âmil olacak sulhü ve onun istikbale râci olan şeraitini temin hususunda her şeyden ziyade kuvvetli olan mevcudiyet-i milliyeyi izhar ve ispat edecek, hezimetin dağıttığı muhtelif kuvâ-yı milliyeyi tevhid ve telif ederek hedefe sevkeyleyecek... Evet, böyle zanolunuyordu. Meğer bu memleketin harabe-i hâkimiyeti üzerinde kirli ve çamurlu yuvalar kurmak isteyen baykuşlar daha eksilmemiş... Meğer mâziye karıştığını zannettiğimiz devr-i mezâlimin rüya-yı avdetiyle dem-güzâr olanlar, müstakbel saraylarının altın emellerini bu zavallı milletin kafatası üzerinde

Levent Şahverdi Arşivi

kurmak isteyen Hülâgu ahfâdı daha varmış... Mütareke'nin hemen ferdâsında iğrenç bir manevra ile mevki-i iktidara öyle hükûmetler çıktı ve ilk darbe ile yıktıkları hâkimiyet-i milliyenin aks-i tesiratından korkarak öyle hıyanetler irtikap ettiler, memleketi düşmanların taksim masasına kolları bağlı sürüklemek, milleti mezbaha-i tarihe gözleri kapalı sevketmek için düşman kuvvetlerine istinat ederek öyle şenâatler vücuda getirdiler ki, millet bu defa bütün kuvvet ve azameti ile mevcudiyetini ve hâkimiyetini fiilen izhar etmek ıztırârında kaldı. İşte Kuvâ-yı milliye, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtı bu ıztırarın mevlûdu ve bu ahval ve hadisâtın netice-i tâbiîyesidir. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi de bu hadisâttan doğuyor.

Bundan sonra hâkimiyet-i milliye ihlâl edilemez; buna şüphe yok. Millet bu en sonuncu tecrübesinden o kadar büyük bir intibah ile çıktı ki, artık hâkimiyet onun dimağında on iki sene evvelki hatırasından daha çok derin, daha pek çok nüfus etmiş bir iz teşkil ediyor. Melekât-ı dimağiyesi bu iz üzerinde tavakkuf etmedikçe işleyemez. Fakat memleketimizde hâkimiyet-i milliyenin düşmanları o kadar alçak ve o kadar zelil mahiyettedir ki düşman himayelerine sığınarak, ecnebî kuvvetlerinden imdat umarak milletin sadâ-yı hakk ve hâkimiyetini boğmak teşebbüsünden kolay kolay vazgeçeceklerini zannetmiyoruz. Vaktiyle büyük inkılâplar sırasında saraylarını düşman askerlerine muhafaza ettiren, milletlerine düşmanlarının süngülerini davet eyleyen hükümdarlar bile görülmüştü. Fakat unutulmamalıdır ki bu hükümdarlar siyaset meydanlarında can verdiler ve daha fenası, bütün beşeriyetin hafıza-ı tel'ininde yaşıyorlar. Hükümdarları affetmeyen hâkimiyet-i milliyenin birkaç türediyi ne dereceye kadar hazmedebileceği meydandadır. İşte gazetemiz, milletin hâkimiyetine musallat olmak isteyecek eşhâsa karşı mücâhede ve mücâdele için intişar ediyor.

Hâkimiyet-i milliye'nin mücâhedatına daha çok zaman ihtiyaç görüyoruz. Meşrutiyetin, meclislerin, oralarda herhangi birkaç manevra ile ihraz-ı ekseriyet edecek fırkaların, siyasî zümrelerin arkasında, Anadolu'nun saf, dûr-endîş, mütevekkil ve âlîcenap, fakat daima azim ve iradesine mâlik vicdanını kendine rehber edinerek Hâkimiyet-i milliye yaşayacaktır.

Hâkimiyet-i milliye üç büyük istinadgâh tanır: Zekâ, irfan, hamiyet... Bunlar haricinde hiç bir şeye istinat edemez. Milletin hâkimiyetine sermayelerin, ne içi boş siyasetlerin, ne kinlere, menfaatlere, ikbal ve istikballere müteveccih geçici heveslerin bâzîçesi olamaz. Millet yaşamağa, hür ve müstakil yaşamağa, yaşadıkça da mesut ve mütekâmil bir unsur-ı terakki olmağa muhtaçtır. Hâkimiyetini bunun için istimal edecektir. Gazetemizin de gayesi milletin bu ihtiyacıdır.

Heyet-i Tahririye

Levent Şahverdi Arşivi

Hâkimiyet-i Milliye'nin 10 Ocak 1920 tarihli ilk sayısında, Bursalı hanımların Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Temsil Heyeti'ne çektikleri işgali protesto eden uzun telgrafı ile güneyde Fransızların Maraşı işgallerini protesto eden Pazarcık Müftüsü, Belediye Başkanı ve halkın telgrafına yer veriliyordu. Bu telgraflarla her şehrin, her kasabanın işgal kuvvetlerinin eylemlerini protesto etmeleri için Anadolu'ya mesajlar veriliyordu.

Nitekim bu yayınlardan sonra protesto telgrafları ve mitingler artmış, Anadolu'nun her köşesinden sesler gelmeye başlamıştı. Ayrıca ilk sayıda Azerbeycan, Gürcistan olaylarına da yer verilmiştir.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin ilk sayısının kaç adet basıldığı hakkında kesin bilgimiz yoksa da o günü yaşayanların ve araştırıcıların notlarından bunun 1200-1500 adet olduğu sanılmakta, yarıdan fazlasının ordu birliklerine, il ve ilçeler, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine, valiliklere, dış temsilciliklere ve gerekli görülen yerlere dağıtıldığı bilinmektedir. Gazetenin çıktığı ertesi günü, 11 Ocak 1920 günü Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri Merkez Heyetlerine şu genelge gönderildi[9]:

"Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti meslek ve programı dahilinde ve Heyet-i Temsiliye'nin nezareti altında Ankara'da haftada iki defa neşredilmeğe başlanan "Hâkimiyet-i Milliye" gazetesinin ilk nüshasından miktar-ı kâfi posta ile gönderilmiştir. Seneliği üç yüz, altı aylığı yüz altmış kuruştan abone kaydedileceklerin abone bedellerinin Ziraat Bankası vasıtasıyla irsali ve bu bapta delâlet ve teşvikat icrası bilhassa rica olunur.

Heyet-i Temsiliye Reisi
Mustafa Kemal

Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa, 13 Ocak 1920 günü 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'ya da bir telgraf göndererek Ankara'da Hâkimiyet-i Milliye adında bir gazete çıkarılmağa başlandığını, görünüşte özel bir gazeteye benziyorsa da yazılarının Temsil Heyeti tarafından verildiğini bildirmiştir[10].

[9] Ömer Sami Çoşar, Millî Mücadele Basını, s. 125, İstanbul, 1963.

[10] Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Atatürk Arşivi, D 4/162. Ayrıca bk. Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, IV., s. 162, Ankara, 1964.

Levent Sahverdi Arşivi

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin başyazılarına imza konmamış, bazı makalelerin altına tek bir yıldız atılmıştır. Bu yazıların Atatürk'ün kaleminden çıktığı ya da Atatürk tarafından dikte ettirildiği söylenmektedir[11].

Her ne olursa olsun, Hâkimiyet-i Milliye dar kadrosu ve yetersiz matbaasında bir dava gazetesi olarak yayınını sürdürmekte kararlıdır. Bir defasında Mustafa Kemal, ayrıca gazetenin imtiyaz sahibi ve yazı İşleri Müdürü Recep Zühdü imzasıyla 5 Mart 1920 de İstanbul'da Harbiye Nezareti Başyaveri Salih Bey'e bir telgraf çekilmiş, çok acele bir şapoğraf makinası, yeteri kadar yedek muşambası ve mürekkebi istenmiştir[12]. Eskişehir Mutasarrıflığı'ndan istenen 442 okka gazete kağıdından 272 okkası ancak 20 Nisan 1920 de Ankara'ya ulaşmıştır[13]. İstanbul'dan gönderilecek kağıtların da Bursa'ya celbi konusunda Mustafa Kemal Bursa'da 14. Kolordu Komutan Vekili Bekir Sami Bey'e de 14 Nisan 1920 tarihli bir telgraf göndermiştir[14]. Bu telgraflardan anlaşılacağı üzere, matbaa makinasının yanında kağıt sıkıntısı da son safhadadır. Birkaç kez, Ankara çarşısında esnaftan paket kağıdı aranmış, bunlardan uygun bulunanlara gazete basılmıştır. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Atatürk Arşivi'nde, çıktığı günden itibaren Hâkimiyet-i Milliye gazetesi'ne abone sağlanması, abone bedellerinin Ziraat Bankası aracılığı ile Ankara'ya gönderilmesi, postalanan gazetelerin mahallinde ve ilgililere gereğince dağıtılması konusunda Mustafa Kemal imzalı Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve askerî birliklere gönderilmiş pekçok telgraf kopyesi vardır. Bunlar arasında Nazilli Mevki Komutanı Servet Bey'in 14 Ocak 1920 de Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir telgrafta Hâkimiyet-i Milliye'nin yazılarıyla kimin uğraşacağını soran telgrafı da vardır. Verilen cevapta Hâkimiyet-i Milliye'nin yazı işleri ile Heyet-i Temsiliye'den Hakkı Behiç Bey'in uğraştığı bildirilmiştir[15].

Hâkimiyet-i Milliye, daha çıktığı gün bir başyazı ile tavrını vatan ve milletten, milletin hâkimiyetinden yana koyduğunu, açıkca "Kuvây-ı Millîye" taraftarı olduğunu ilân etti. Anadolu harekâtını başından beri kötüleyen ve Kuvây-ı Milliye aleyhinde yazılar yazan bazı İstanbul gazeteleri

[11] Yücel Özkaya, a.g.e. s. 69.

[12] Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Atatürk Arşivi, Klasör: 29/336.

[13] Aynı Arşiv, Klasör: 29/23.

[14] Aynı Arşiv, Klasör: 20/B.

[15] Bu telgraflar için bk. Yücel Özkaya, a.g.e. s. 66-68.

Levent Şahverdi Arşivi

Hâkimiyet-i Milliye'nin çıkışından hoşlanmayacakları belli idi. Gazeteyi kötülüyor, milleti, sonu karanlık bir maceraya sürüklemekle suçluyorlardı. Hâkimiyet-i Milliye ise, bu bozguncu gazetelere cesaretle yaylım ateşi açıyor, Anadolu'nun bu gazetelere karşı sert tutumuna geniş yer veriyordu. 2 Şubat 1920 tarihli sayısında Sivas'taki Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti üyelerinin İstanbul'daki Osmanlı Matbuatı Cemiyeti'ne çektikleri telgraf *(Anadolu'dan Acıklı Bir Sadâ)* başlığı ile yayınlandı. Türk kadınlığının övünç yaftası olabilecek bu telgraf aynen şöyledir[16]:

Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti İstanbul'da Matbuat-ı Osmanîye Cemiyeti'ne bir telgraf çekmiştir. Telgrafın İstanbul matbuatında henüz intişar edemeyan bir suretini dercediyoruz:

İsimleri, meslekleri, maksatları sahib-i imtiyazlarının, müdir-i mesullerinin, muharrirlerinin şahsiyetleri herkesçe malûm olan iki üç gazetenin hayat ve memat mücadelesinde bulunduğumuz şu ân-ı mühimde bütün millet-i necîbe-i Osmanîyeyi vahdet dairesinde harekete davetle memleketi kurtarmak için umuma nesâyih-i vatanperverânede bulunacakları yerde, sükûnu ihlâl, sade-dilânı iğfal, ahlâk-ı umumîyeyi ifsat edecek neşriyat-ı nifakcûyânede bulunduklarını görüyor ve işitiyoruz. Memleketimizi düşmanlar taksime çalışırken onlara mânen, maddeten yardım eden memleketin bu hayırsız evlâtlarını kadın kalbiyle tel'in ediyoruz. Bu gazetelerde yazılanlarla, yazanlardan nefret etmeyen hakiki bir Türk, Müslüman tasavvur edemeyiz. Bu efendiler acaba ne istiyorlar? Memleketimizin en mühim, en güzel aksamının işgal altında, dindaşlarımızın zulüm ve istibdat içinde inlediğini bilmiyorlar mı? Bu efendiler agrâz-ı şahsîye ile uğraşacaklarına, ortaklığa nifak, fesat tohumu saçacaklarına memleketin uğradığı şu felâkete karşı bir tedbirleri varsa onu söylesinler. Yoksa memleketi bu bâdireden kurtarmak isteyen birtakım erbâb-ı hamiyeti şu İttihatçı imiş, diğeri İtilafçı imiş diye şaibedâr etmekle memlekete, hattâ kendilerine ne fayda olduğunu bir türlü anlamıyoruz. Yalnız anladığımız, bildiğimiz bir şey varsa, biz bu İttihatçıdır, İtilâfçıdır propagandalarını artık dinlemiyoruz ve dinlemeyeceğiz. İttihatçı da, İtilâfçı da bu memleketin evlâdıdır. Elverir ki bunlar memleketini sevsin ve bu memleketin evlâdı olduğunu unutmasın, vicdanını milyonlar pahasına satmasın. İyi bilmelidir ki, birkaç alçak İttihatçı için memleketin bütün güzîde evlâtları lekelenemez. Bugün Anadolu ahalisi, kadın, erkek, cümlemiz fırka isminden bile nefret ediyoruz. Çünkü artık tefessüh etti. Bizler fırka filân istemediğimiz gibi birkaç kişinin fırka kavgasına da memleketimizi feda edemeyiz. Anadolu fırka istemiyor ve istemeyecek. Fakat evvelce fırkalara mensup olan namuslu vatan-

[16] 2 Şubat 1920 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesi. Ayrıca bk: Devrim Yazarlarının Kalemiyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal (Hazırlayanlar: Mehmet Kaplan-İnci Enginün-Birol Emil Nejat, Birinci-Abdullah Uçman), İstanbul, 1981.

Levent Sahverdi Arşivi

daşlarını da İttihatçıdır, İtilâfçıdır diye feda edemez. Biz bugün bütün Anadolu'nun müdafaa-i hukuku nâmına toplanmış kadın ve erkekten mürekkep bir kitle halinde memleketlerimizin müdafileriyiz. Bunu bilsinler. Eğer bu efendilerin maksatları her teşebbüs-i hayrı akamete mahkûm eylemek, memlekette hiç bir namuslu adam bulunmadığını ilân etmekten ibaret ise, irtikâp ettikleri şu hal millet, memleket nâmına hıyanettir. Tarihten korksunlar. Avrupalılar, bir memlekette intişâr eden gazete, o memleket ahalisinin efkâr-ı umumîyesini temsil eder, itikadındadırlar. İşte bağırarak söylüyoruz ki, bu efendilerin neşriyatı Anadolu efkâr-ı umumîyesine katiyen temas bile edemez. Anadolu'nun nezîh, saf muhitine bu paçavralar tercüman olamaz. Onların bedhâhâne neşriyatını bütün kalbimizle protesto ediyoruz. Millet-i Osmanîye'nin kitle-i vâhide halinde memleketlerini kurtarmak için çalışmasını istiyoruz. Harpte en ziyade felâket çeken biz zavallı Anadolu kadınlarıyız. Beş senedir bu harbe evlâtlarımızı, kocalarımızı, kardeşlerimizi memleketin müdafaası için verdik. Kendimiz toprak kazdık, öküzlerin yerine saban çektik. Sahne-i harpte sırtımızla askerimizin erzakını taşıdık. Taş taşıdık. O efendilerin hanımları gibi paşa babalarımızdan kalan Büyükada'daki köşklerimizde, Şişli'deki konaklarımızda zevklerimizle karşı karşıya oturup zevk etmedik. Ve şimdi de zevklerimizin bol bol, kolay kolay kazandıkları paralarla tuvaletler yaparak otomobillerde gezmiyoruz. Verdiğimiz kurbanlara gözyaşları döküyoruz. Onların ruhunu şâdetmek için elimizde kalan bu mübarek toprakların müdafaası yolunda erkeklerimizle beraber feda-yı câna azmettik. Bu efendilerin damarlarında Türk ve Müslüman kanı varsa memleketin selâmeti nâmına rica ediyoruz: Sükût etsinler... Eğer sükût etmeyip böyle ahlâksızca neşriyatlarında devam edecek olurlarsa gazetelerine boykot yapacağız. Gazetelerini okumadığımız gibi memleketlerimize de katiyen sokmayacağız. Ve buna suret-i kat'iyede muvaffak olacağız. Bizi buna mecbur etmesinler. Çünkü ne olursa olsun, bir İslâm gazetesi hakkında boykot yapmak vicdanımıza ağır gelecek ve izzet-i nefsimize dokunacak. Fakat ne yapalım?.. Gazetelerde gördüğümüze nazaran Hürriyet ve İtilâf'a mensup mebusları merkez-i umumî istifaya davet ediyormuş. Buradaki maksat nedir? Bittabi uzak yerlerdeki mebuslar geç gelebilecekler, bir kısmı da bu suretle istifa ettirildiği takdirde sulh konferansının kararından evvel ekseriyet hâsıl olmayarak meclisin içtima edememesini temin etmekten başka ne fikre mahmul olabilir? Şu halde, bu felâketin müsebbibleri de memlekete bu nifakı sokan efendiler olmayacak mı? Hangi fırkaya mensup olursa olsun, muhterem mebuslarımızdan rica ediyoruz: Kendilerini mebus intihap etmekle haklarında pek büyük itimat göstermiş olan milletin emniyetini suistimal ile üç beş kişinin oyuncağı olarak istifa etmesinler. Bu, vicdansız bir hareket olur. Bugün millet İttihat, İtilâf fırkası tanımıyor. Tekrar söylüyoruz ki fırka istemiyoruz. Fırkayı memleketimizde adeta tefrika addediyoruz. Buna sebep olan üç beş kişiye, diktatörlükleri, zulümleri, yanlış hareketleriyle memleketimizi felâkete sürekleyen En-

Levent Şahverdi Arşivi

ver'lerden, Cemal'lerden, Talat'lardan ziyade lânet ediyoruz. Çünkü bu efendiler bilerek, akılları ererek, ilimleriyle, irfanlarıyla memleketlerine fenalık ediyorlar. Kendilerini büyüten, yetiştiren memleketleri nâmına insafa, din kardeşleri nâmına vicdana davet ediyoruz.

Sivas Anadolu Kadınları
Müdafaa-i Vatan Cemiyeti

İstanbul'un İngilizler tarafından işgali ve Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması ile milletvekillerinin tevkifi haberi Konya'ya ulaşır ulaşmaz, Konya'da büyük bir miting düzenlenmiş ve olay şiddetle kınanmıştı. Hâkimiyet-i Milliye 13 Nisan 1920 tarihli sayısında bu miting dolayısıyle çekilen aşağıdaki telgrafa geniş yer ayırdı [17].

İngiliz Kuvâ-yı askerîyesi tarafından İstanbul'un bilumum devâir ve müessesât-ı milliye ve resmîyesiyle beraber en iptidaî esâsât-ı beşerîyeye mugayir bir suret-i gaddârânede cebren işgal olunduğu ve mebuslarımızdan bazılarının meclis-i millîden cebren alınarak sâir birçok vatanperverân ile beraber saltanat-ı millîyeyi takdis eden medenî milletlerin yüzünü ilelebet kızartacak bir şekilde tevkif edildiğini kemal-i teessür ve heyecanla işittik. Şu tedâbîr-i zecrîye bütün âlem-i İslâm'ın kalbgâhı olan makam-ı hilâfeti ve yedi asırlık Osmanlı hükûmet ve hâkimiyetini ve kadîm Türk-Müslüman milletinin hayat ve mevcudiyetini müdafaaya azmeylemiş olan biz Türk ve Müslümanları bu azm-i kavîmizden çeviremez. Binaenaleyh yirminci asr-ı medeniyetin vaz'-ı esasını icra etmeğe çalıştığı milletlerin hürriyeti cebir ve tahakkümün izâlesi, serbestî-yi edyân ve ictihad prensiplerinin ayaklar altına alınarak yapılan şu hareket-i hak-şikenâneyi vicdan-ı umumî-yi beşere ilâm ve iblağ ediyoruz.

Kavâid-i hakk u adle ve esasat-ı cemiyet-i beşerîyeye istinat eden Wilson prensiplerine müstenit bir mütareke ile esbâb-ı müdafaasından tecrit edilmiş olan millet-i Osmanîye'nin tarih-i milel ve ümemde emsali nâmesbûk bir sûikasda mâruz bırakılması, beş seneden beri devam eden Harb-i umumînin esbâb ve avâmil-i esasîyesinden olarak ilân olunan "Kuvvetin zâfiyete men-i tahakkümü" veya "Zaîfin kavîye karşı muhafazası" prensibi ile kabil-i te'lif olmadığının takdirini, resmî Avrupa'nın değil, ilim ve irfan, fikir ve iz'an sahibi Avrupa ve Amerika vicdan-ı umumîyesine tevdi eyler ve bu hadiseden tahaddüs edecek vakayî ve mesuliyet-i azîme-i tarihîyeye nazar-ı dikkat-ı beşerîyeyi celbederiz.

Hilâfet, hükûmet ve mevcudiyetimizi muhafaza uğrunda mücahedemizin meşrûiyet ve kudsiyeti en müşkil anlarda bile inayet ve tevfikat-ı samadanîyeye mazhariyetimizi mübeşşerdir.

[17] 13 Nisan 1920 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesi.

Levent Şahverdi Arşivi

(Miting ve Belediye Reisi Vehbî, ulemâdan Ali Kemal, ulemadan Tahir, etibbâ-yı askerîye mütekaidi ve meclis-i idare azâsından Yusuf Ziya, meclis-i umumî azâsından Yusuf Ziya, meclis-i umumî azâsından Hilmi, Ticaret Odası Reisi Mehmed, belediye azâsından Hilmi, Ticaret Odası reisi Mehmed, belediye azâsından Mehmed Said, Gayret gazetesi müdürü, belediye hukuk müşaviri, vükelâ-yı deâvîden Refik, Ümran şirketi müdürü, Türk Ticaret Bankası müdürü eşrafftan Mutyabzâde Rifat, belediye azâsından Bakkalbaşı-zâde Şemseddin, Bakkaliye şirketi Müdürü Mustafa, sultanî muallimlerinden Arif, Rençber şirketi müdürü Ahmed Hıfzı, vükelâ-yı deavîden Eyüp Sabri, Belediye Mühendisi Ethem İzzet, meclis-i umumî azâsı ve tüccardan Yusuf, tüccardan Hacızâde Mehmet Ali...)

23 Nisan 1920 de Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldı. Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi 28 Nisan 1920 tarihli sayısında bu açılışı (Büyük Millet Meclisi) başlığı ile şöyle verdi[18]:

(Geçen nüshamızda yazmış olduğumuz vechile Nisan'ın yirmi üçüncü cuma günü Büyük Millet Meclisi ne kadar vakur ve müdebdeb ise o kadar da kalbî ve samimî merasim ile açılmış, o gün Ankara şehri hakikaten tarihî bir vak'aya sahne olduğu gibi bu vâkıa ile Osmanlı tarihine dahi kıymet ve ehemmiyeti çok yüksek yeni bir sahife ilâve olunmuştur. Uzun ve cihanşümul bir harbin bunca fedakârlıklarından sonra vatanın maruz bırakıldığı tehlike-i inhidam u indiras karşısında milletin müttehid ve azimkâr bir harekete en yüksek derecesinde bir kabiliyet-i hayatîye göstermesi yalnız bizim tarihimiz için değil, bütün insaniyet tarihi için büyük bir vak'a-i inkılâbîye addolunsa yeridir. Harb-i umumînin hayat-ı insaniyette husûle getirdiği yeni cereyan, milletlerin hürriyet ve istiklâl haklarının daha bâriz bir şekil alması suretinde tecelli etmiştir. Onun içindir ki bugün cihanın bütün kavimleri hürriyet ve istiklâl his ve hareketleri içinde çalkalanıp duruyor. Asırlardan beri istiklâl ve hâkimiyetle yaşamış olan milletimiz için böyle bir hengâmede, hususuyle kendisine göre en hayatî maddeler olan istiklâl ve hâkimiyeti tehlikede görünürken, asabiyet ve heyecanla harekete gelmemek mümkün olmazdı. İşte Büyük Millet Meclisi böyle ve bu kadar mukaddes bir heyecan ve asabiyetin mahsûl-i güzînidir.

Bir ay zarfında ve fevkalâde bir surette icra kılınan intihabat neticesinde tayyün eden mebuslar peyderpey Ankara'da toplanıyorlar, işgal ve esaret altına geçen ve dehşetli bir tazyik altına alınan İstanbul'dan kaçabilen diğer mebuslar dahi yine Ankara'da onlara iltihak ediyorlardı. Nihayet Büyük Millet Meclisi'nin 23 Nisan Cuma günü küşâd edilmesi karargir olarak o gün mebusân-ı kirâm ile beraber küçük büyük bilumum memurîn-i hükûmet ve eşrâf-ı ahali-yi memleket Hacı Bay-

[18] 28 Nisan 1920 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesi.

Levent Şahverdi Arşivi

rak Veli Cami-i şerîfinde toplanmaya müsâraat ve bir cemat-i kübrâ ile cuma namazının edasından sonra önde lihye-i saadet ve sancak-ı şerifi hâmil bir heyet-i ulemâ ve meşâyih tekbir ve tehliller ile kulûb-ı müminîne ruhânî feyzler saçtıkları ile Büyük Millet Meclisi dairesine muvâsalat olunmuştur. Meclis-i Âlî'nin kapısında beliğ bir dua ile kurbanlar-zebhini müteakip herkes içeriye dahil olmuş ve lihye-i saadet ile sancak-ı şerif kemâl-i ihtirâm ile kürsi-yi riyaset üzerine vaz'olunarak zaten cami-i şerifte başlamış olan hatm-i Kur'an ile Buharî-yi şerif kıraatinin son kısımları yümnen orada ikmak edilmiş ve buna da hal ve zamanın muktezâsına tamamen mutabık bir duayı müteakip Reis Sinop mebusu Şerif Bey riyaset mevki'ine çıkmasıyla Büyük Millet Meclisi açılmıştır.

Büyük Millet Meclisi'nin birinci ictimaını aynen ve pek ziyade şâyân-ı dikkat beyanata sahne olan ikinci içtimaını da aksâm-ı mühimmesi itibariyle telhisen ikinci ve üçüncü sahifelere dercediyoruz. Bugün burada ilâve edeceğimiz bir şey varsa o da Büyük Millet Meclisi'nin mesaî-yi vatanperverânesinde muvaffak bil-hayr olması temenniyâtını tekrardan ibaret olacaktır.)

Hâkimiyet-i Milliye'nin 28 Nisan 1920 tarihli sayısındaki bir önemli haber de İstanbul Hükümeti'nin Harbiye Nazırı Fevzi (Çakmak) Paşa'nın gizlice Anadolu'ya geçerek, 27 Nisan'da Ankara'ya geldiği Ankara İstasyonunda Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal (Atatürk) ve pekçok mebus tarafından törenle karşılandığı, Fevzi Paşa'nın doğruca Meclis'e gelerek İstanbul'un işgali hakkında herkesi üzen ve ağlatan bir konuşma yaptığıdır.

Hâkimiyet-i Milliye, zor şartlar altında bir hamle yaparak 47'nci sayısı ve 18 Temmuz 1920 tarihinden sonra haftada üç gün çıkmağa başladı. Bu sıralarda Ankara'da bir gazete daha çıkmağa başlıyordu. İstanbul'da yayınlanan Yeni Gün gazetesi sahibi Yunus Nad (Abalıoğlu) Anadolu'ya geçerek Ankara'ya geldi. 1 Ağustos 1920 gününden itibaren (Anadolu'da Yeni Gün) adıyla, gazetesini çıkarmağa başladı. İlk günler Ankara'da Vilayet Matbaası'nda basılan Anadolu'da Yeni Gün, cumartesi dışında hergün çıkıyordu. Yunus Nadi gazetesi için İstanbul'dan mürettipler (dizgiciler) getirmişti. Bunlardan birkaçı Hâkimiyet-i Milliye'ye verildi[19].

1920 yılı Eylül ayında Eskişehir'de Yeni Dünya adında gündelik bir gazete çıkmaya başladı. Gazeteyi Çerkes Etem destekliyor ve Rusya'dan yardım görüyordu. Söylenenlere göre Eskişehir'de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin halktan toplanan paraları ile Eskişehir'de iyi bir durumda olan

[19] Enver Behnan Şapolyo, a.g.e. s. 124.

Levent Sahverdi Arşivi

Ticaret Matbaası satın alınmış, Çerkes Ethem'in emriyle bolşeviklik propogandası yapmak üzere gazeteci Arif Oruç'a verildi. Aynı yılın aralık ayında Yeni Dünya gazetesi Ankara'ya getirildi. Çerkes Ethem, olayından sonra onun ihanetini paylaşan Yeni Dünya'ya el konularak, dizgi kasaları ve makinaları Hâkimiyet-i Milliye gazetesine devredildi[20].

Atatürk, Hâkimiyet-i Milliye'ye hergün çıkartmak kararındaydı. Yeni Dünya Matbaası'nın Hâkimiyet-i Milliye'ye devrinden sonra bu mümkün olabilirdi. Gazetenin 100. sayısı 22 Ocak 1921 de çıkmış, ondan sonra yayınına iki hafta ara verilmişti. Gazeteci Ömer Sami Coşar bundan sonrasını şöyle yazıyordu[21].

(Matbaa makinesi, Taşhan karşısındaki Velihan'ın ahırına yerleştirilmişti. Bu ahırı kova kova su dökerek temizlemeye çalışmışlar, harf kasalarını da bir köşeye dizmişlerdi. Yeni makinenin yanında Vilâyet Matbaası taş devrinden kalma bir yaratığa benziyordu. Hele yeni makinenin bir gaz motoru vardı ki, bunun yardımı ile sahifeleri basabiliyor, elle çevirmeye lüzum kalmıyordu. Ahırın biraz ötesinden dar merdivenlerle çıkılan iki oda. Yıllar boyu kimbilir kimler yatmış buralarda? Odalardan biri gazetenin yazı odası, diğeri de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin merkezi.

Anadolu'nun bu tarihî hanın ahırı mürettiphane olduğu sıralardaydı. Mustafa Kemal Paşa yatıp kalktığı istasyondaki binada Hüseyin Ragıp'ı (Baydur) karşısında oturtmuştu.

"HÂKİMİYET-İ MİLLİYE"yi hergün çıkaracağız. Bununla sen meşgul olacaksın. Hergün de oraya başmakmale yazacaksın!"

Ankara, çete devrinden muntazam ordu kurma yoluna yeni girmiş, bir ay önce de I. İnönü Zaferi'ni kazanmıştı. Daha önünde nice bâdireler vardı. Gene de Mustafa Kemal o andan itibaren gazetesi ile ana fikirlerini yayarak devletin, yeni rejimin temellerini atmak azmindeydi. Fikrini açıkladığı Hüseyin Ragıp, meşrutiyetin yetiştirdiği genç kıymetlerden biriydi. Tarih, coğrafya öğretmenliği yapan, lisan bilen bu genç vazifeyi kabule hazırdı fakat benimsediği inkılâp fikirlerine rağmen bir ihtilâlci değildi. İleri bir şart sürmüştü:

"— Paşam, sizden direktif almak şartiyle başmakaleleri imzam altında yazarım. Fakat sizin bunları görmeniz şartiyle!"

[20] Ömer Sami Coşar, a.g.e. s. 128-129.

[21] Ömer Sami Coşar, a.g.e. s. 130, Ayrıca bk. Naşit Hakkı Uluğ, Hemşehrimiz Atatürk, s. 95, İstanbul, 1973.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal kabul ediyordu. Ve 6 Şubat 1921 sabahı, Velihan'ın ahırını gürültüye boğan makineden HÂKİMİYET-İ MİLLİYE'nin ilk günlük nüshası çıkıyordu. O sabah güneş daha yeni yükselmişti ki, şehirde mevcut tek otomobil hanın avlusuna kadar giriyordu. Mustafa Kemal gelmişti. Köhne merdiyenin her basamağı, çizmelerinin altında ayrı ayrı ses vermişti. Yazı İşleri odasında iskemlelerden birine ilişmiş, günlük başlayan gazetesinin bu ilk nüshasını bir müddet sevinçle seyretmişti. Öylesine mesuttu ki! Tek yapraklı da olsa şu gazete ile, çok karışık bir manzara arzeden Meclise de istikâmet verebilecekti.

Bu defa (cumartesinden maada hergün neşrolunur) cümlesini başlığına yerleştiren HÂKİMİYET-İ MİLLİYE'de bir değişiklik daha vardı. Başyazarının Hüseyin Ragıp olduğu da ilân ediliyordu. Ankara Hükûmeti temsilcilerinin dâvet edildiği Londra Konferansı hakkında olan başyazının altında da Hüseyin Ragıp'ın imzası bulunuyordu. Gazete, günlük intişarını da şöyle bildiriyordu:

"HÂKİMİYET-İ MİLLİYE iki senelik mücaheheden sonra bugünden itibaren yevmi olarak ve karilerinden mazhar olduğu teveccühe daha lâyik bir surette intişara başlıyor. Hâkimiyet-i Milliye karilerinin bu muhabbet ve teveccühüne istihkak için tekemmülüne ait bütün tedbirlere tevessül edecektir. Bunun için karilerini Hükûmeti Millîyenin dahili ve harici siyasette takip edeceği hareket ve icraatından muntazaman haberdar edecek ve devrin edebi, ilmî ve fennî cereyanlarını mütehassıs imzalarla sahifelerinde nakleyliyecektir. Hâkimiyet-i Milliye, bütün sevahilimizde Paris, Roma, Berlin, Budapeşte, İsviçre ile Amerikada da muhabirler temin etmiştir. Bu tedarikanın gazeteye verebileceği kemali şimdiden söylemekten ziyade zaman ile göstermeyi daha muvafık buluyoruz. Tevfik Allah'tandır."

O günleri yaşayan gazeteci ve yazar Enver Behnan Şapolya da şunları söyler[22]!

İşte bu sıralarda, İstanbul'dan kaçıp gelen Ziya Gevher Etili, Hâkimiyet-i Milliye yazı işleri müdürü oldu. Gazetenin kadrosu da tamamlandı. Baş müretteplige Ahmed Ulus, geldi. Mahiyetinde altı mürettip vardı. Muhabirliğe Ali Baba, İhsan Beyler bakıyordu. Bu kadro ile Hâkimiyeti Milliye mükemmel bir surette çıkmaya başladı. Gazeteye can veren Ziya Gevher Bey oldu. Ankara'da bulunan mebuslar ve münevverler Hâkimiyet-i Milliye'ye çok değerli yazılar yazdılar..

1922 yılında Hâkimiyet'e girmek için arkadaşım Kemaleddin Kamu beni Ziya Gevher'e takdim etti. Ziya Gevher beni karşısına alarak dedi ki: "Gazetecilikte birinci şart, hadiseleri günü gününe takip etmek, ikinci şart da havadisi almak için kapıdan kovulursan bacadan girip havadisi alacaksın. Haydi, hayırlı olsun!" dedi..

[22] Enver Behnan Şapolyo, a.g.e. s. 197.

Levent Şahverdi Arşivi

6 Şubat 1921 tarihinden itibaren günlük olarak yayınlanmaya başlayan Hâkimiyet-i Millîye, giderek makinalarını yeniledi, yazı kadrosunu genişletti. O günlerde Ankara'da yayınlanmakta olan Yunus Nadi'nin çıkardığı (Yeni Gün) Gazetesinden ayrı olarak, Konya'da çıkmakta olan (Öğüd) Gazetesi de 7 Temmuz 1922 gününden itibaren Ankara'da günlük olarak yayınını sürdürdü[23]. Bu üç gazete, Millî Mücadele boyunca yayınlarına ara vermeden her gün taze bir heyecanla milletin mücadele gücünü arttırdılar.

Hâkimiyet-i Milliye Büyük Zaferden sonra da yayınıyla yeni Türkiye'nin kurulmasında görev alıyordu. O günlerde Hâkimiyet-i Milliye kadrosunda yer alan yazar Yakup Kadri Karaosmanoğlu hatıralarında şöyle der[24]:

İstilâ orduları topraklarımızdan çekileli henüz birkaç ay olmuştu. Ankara bir kerpiç ve tezek yığınından ibaretti. Hâkimiyet-i Milliye'nin yazı ve idare merkezi dört direk üstüne kondurulmuş iki derme çatma odasıyla bir leylek yuvasını andırıyordu. Lâkin biz bu leylek yuvasında kendimizi kartallar gibi kuvvetli buluyorduk. Ne memleketin harap, geri ve perişan hali, ne şahsî tedirginliklerimiz, sıkıntılarımız, mahrumluklarımız bize zerre kadar fütur vermiyordu. Hatta biraz evvelki Millî Mücadele devrinin yorgunluklarından, bitkinliğinden bile tamamiyle kurtulmuş, yeni ve daha çetin bir mücadeleye atılmak şevki içinde kanat çırpıyorduk. Biz Hâkimiyet-i Millîye'nin kırık ayaklı masaları başında kendimizi böyle bir hamleye de hazır buluyorduk.."

Hâkimiyet-i Milliye, Cumhuriyet'ten sonra 1934 yılına kadar aynı adla Ankara'da yayınını sürdürdü ve 4794 sayıdan sonra adını (Ulus) olarak değiştirdi. Ulus gazetesi Yeni Ulus, Halkçı adlarıyla da yayınlandı. Yayınına zaman zaman ara verdi. Tekrar eski adına döndü. Şimdi de aynı adla yayınına devam etmektedir.

[23] Mehmet Önder, a.g.e. s. 25.

[24] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Ulus'a Dönüş, 18 Haziran 1955 tarihli Ulus (Ankara) gazetesi.

Levent Şahverdi Arşivi

ÇANAKKALE SAVAŞLARI VE ÖNEMİ

Prof. Dr. AZMİ SÜSLÜ

Çanakkale Muharebeleri, dünya tarihinde ender rastlanan deniz ve kara savaşlarından biridir. Siyasî açıdan, birçok emelin, ihtirasın, idealin düğümlendiği; askerî açıdan, insan gücünün, azminin, inancının yanısıra, âlet, edevat ve teçhizatının yeterince denge kuramadığı; vatanını savunanlarla istilâya gelenlerin birbirlerini boğazlamak, yok etmek üzere yarım milyonun üzerinde insanın hayatlarını kaybettiği veya sakat kaldığı ve sonuçları itibariyle de, geçmişte olduğu gibi, birçok yanlış hesabın suya düştüğü bir savaştır.

1071'de Alparslan'la Anadolu'da simgeleşen ve on yıl sonra, 1081'de Çaka Bey'le Adalar Denizi adalarına ulaşan Türk hâkimiyetinin Anadolu'da sona erdirilmek istenmesinin en yeni ve en önemli denemesi de Çanakkale Savaşlarında olmuştur. Bu teşebbüsün yaklaşık 200 yıllık bir mazisi vardır. Ve en az 100 defa bu senaryo sahneye konmuş veya konulmak istenmiştir. Bir Fransız tarihçisiyle, bir Rus liderinin ifade ettikleri gibi Türklerin Anadolu'ya ayak bastıkları, hele hele Avrupa yakasına geçtikleri andan itibaren onları buralardan uzaklaştırmak için siyasî, askerî, iktisadî birçok manevraya girişilmiştir. Osmanlı Devleti'nin gerilemeye başladığı andan itibaren de onun mirasına konma faaliyetleri yoğunlaşmıştır. Ama hemen her seferinde konu İstanbul ve Boğazlara geldiğinde, paylaşma şekli üzerinde anlaşmaya varılamamıştır[1].

Nasıl Rusya 200 yıldan beri İstanbul'a ve Boğazlara sahip olmak için hemen hemen her 15-20 yılda bir Osmanlı Devleti'yle savaşa girmişse; nasıl İngiltere yaklaşık 100 yıldan beri Çanakkale Boğazı'nı aşarak İstanbul'a ulaşmak istemiş ve bu amaçla da 1807 yılında Amiral Duckworth komutasında bir filoyla İstanbul yakınlarına kadar gelip, birçok kayıpla geri dönmek zorunda kalmışsa, İmparator Napoléon da Avrupa ve Asya

[1] Konuyla ilgili olarak müracaat edilebilecek eserlerden bazıları: Djuvara, Cent Projets de partage de la Turquie, Paris, 1914; Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, Ankara, 1951, c.II, 3. Kısım; Bekir Sıtkı Baykal, XIX. Asrın Sonuna Kadar Akdeniz'de Hakimiyet Davası, Ankara, 1938.

Levent Sahverdi Arşivi

haritalarını değiştirip, dost ilân ettiği Osmanlı Mısır ve Suriyesini 1798'de işgal edip geri çekilmek zorunda kalınca, Anadolu'nun güneyinden gelemediği İstanbul'a bu defa Avrupa'dan, Balkanlar'dan gelmeğe kalkışmıştır. Bu amaçla da "Doğu'nun İmparatoru", "Batı'nın İmparatoru" alkışları arasında Fransız ve Rus İmparatorları 1807 ve 1809 yıllarında Osmanlı Devleti'ni paylaşmaya kalkışmışlardır. Ancak, Rusya bozgunu ve Avrupa yenilgilerinden sonra, sürüldüğü Saint-Hélène adasında yazdığı Hatıratında da belirttiği gibi, sona bırakılan İstanbul'a sıra geldiği zaman Napoléon, anlaşmayı imzalayamamış ve "Constantinople, Constantinople! Jamais, c'est l'Empire du monde" (İstanbul, İstanbul, asla. Burası dünyanın imparatorluğudur) demekten kendisini alamamıştır[2]. Yine bu münasebetle Osmanlı Devleti'yle anlaşmak ve Boğazlardan Rusya'ya karşı 200.000 asker çıkarmak zemini aradığı devirlerde, Ruslar için sık sık kullandığı "Kuzeyin Barbarları" tabirini bu paylaşma sıralarında bu defa Osmanlılar için kullanmakta tereddüt etmemiştir[3].

Yeni bir deneme ise, 18 Nisan 1912 yılında, Trablusgarp'ta savaş hâlinde bulunan İtalyanlar tarafından yapılmıştır. 27 parçalık İtalyan donanması, Kumkale ve Seddülbahr açıklarında Türk tabyalarından açılan şiddetli top atışları karşısında Boğaz'dan içeri girememiş ve bir müddet sonra çekilmek zorunda kalmıştır.

İşte İngiliz, Fransız, Rus ve İtalyanların bütün bu başarısız denemeleri, Birinci Dünya Savaşı başlarında hepsinin oluşturdukları pakt içinde İngiliz ve Fransızlar ve beraberlerinde getirdikleri Avustralyalı ve Yeni Zelandalılar tarafından son bir defa daha tekrarlanmıştır. Bu sefer müteferrik değil, müşterek çıkarlarla hareket edilmiştir. Amaç sadece Boğazları ele geçirerek İstanbul'a sahip olmak değil, aynı zamanda Rusya'nın yükünü hafifleterek doğrudan temasa geçmek; Balkanlar'da İtilâf güçlerine katılmamış olan müstereddit devletleri halka içine almak; buradan Osmanlı ordusuyla Alman ordusunun muhtemel temas ve sevkiyatını kesmek; Kafkaslar ve Doğu Anadolu'da Rusları rahatlatmak; Arap vilâyet veya eyaletlerinde Osmanlılara karşı girişilen harekâtta İngiliz, Fransız ve İtalyanlara kolaylık sağlamak ve nihayet Almanları da belirli ölçüde meşgul ederek Avrupa savaşlarında üstünlük elde etmektir. Bunların dışında, Osmanlı

[2] Adolfe Tiers, l'Histoire du Consulat et de l'Empire, Paris, Paulin, 1845-1869, c. VII, s. 654.

[3] Oevres de Napoléon Ier à Saint-Hélène, Supplément à la Correspondance Politique de Napoléon Ier, Paris, 1858-1869, c. XXX, s. 229-402...

Levent Şahverdi Arşivi

Devleti'nin birçok yerini de İtilâf Devletleriyle birlikte kendilerine muhtariyet veya istiklâl vaad edilen Araplar, Rumlar ve Ermeniler arasında paylaşmaktan ibarettir.

Bütün bu hesaplar, masa başlarında yapıldığı, bazı gerçekler gözden kaçırıldığı, mahallerindeki incelik ve özellikler düşünülmediği, Avrupalı'nın mantığında ölümcül bir hastalığa yakalanmış olan hasta adamın artık cevvaliyetini yitirdiği zehabıyla karşı koyacak güce sahip olmadığı ve özellikle de, özüne, canına kasdedilip boğazına sarılınca Türklerin neler yapabileceği unutulduğu için akamete uğramıştır.

Bir diğer yanlış hesap da, sadece denizden mi, yoksa hem denizden, hem de karadan müştereken mi Boğazlara saldırılacağı meselesi olmuştur. Trablusgarp ve Balkan Muharebelerindeki gibi Boğazlarda da fazla bir direnişle karşılaşmayacağını düşünen İngiltere ve Fransa, sadece deniz gücüyle taarruz etmekte yanıldıklarını çok geç olarak 18 Mart 1915'teki yenilgileriyle anlamışlardır. Daha sonra bu, hem deniz hem de kara gücü taarruzlarıyla telâfi edilmeye çalışılmışsa da, İngiliz ve Fransız gemilerinden ve askerlerinden önemli bir kısmı helâk olduğundan ve Türk tarafı sevkiyat için gerekli zamanı kazandığından başarılı olamamıştır.

Bütün bunların ötesinde ve 5. Ordu Komutanı Mareşal Liman von Sanders'in de dediği gibi, "Türklerin harp malzemesi bulabilmek için İngilizlerin ganimetlerinden faydalanmaya çalışmalarına, az olan kum torbaları yapmak için gönderilen çuvallarla yırtık elbiselerini yamamaya çalışmalarına"[4] rağmen, onların kararlılıkları, ya şehit ya gazi olmak inancı ve güveniyle ölümü hiçe saymaları, birkaç dakika sonra öleceklerini bile bile ölüme koşarcasına gitmeleri, icap ettiği veya emredildiği anda, eri ve subayıyla en zor işe atılmaktan geri kalmamaları, savaşta bile dürüst, vefalı olabilmeleri, öldürmek için var güçleriyle üstlerine gittikleri düşmana mütareke sırasında müşfik davranabilmeleri de savaşın kaderini değiştiren en önemli unsurlardandır. İşte o iman ve azimle müstahkem mevki mayın komutanı Nazmi Bey'den aldığı emirle Nusret mayın gemisi süvarisi Yüzbaşı Tophaneli Kaptan Hakkı Bey, düşman gemilerinin arasından süzülerek Akyarlar'daki stratejik yerlere, gece karanlığında, mayınları sıralamış ve çağın en modern düşman savaş gemilerinden bazılarının 18 Mart'ta Boğaz sularında batmasını sağlamıştır. İşte, "Türk mevzileri yedi saatlik donanma ateşi altında imha edildi" veya "siperdekilerin tamamı

[4] Liman von Sanders, Fünf Jahre Türkei, s. 97, zikreden Besim Darkot, İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1988, c.3. s. 351.

Levent Sahverdi Arşivi

tüfek atışlarıyla yok edildi" denildiği zaman ve yaralı da olsa, cephanesi kalmasa bile Mehmetçiğin doğrulup süngü savaşına kalkması. İşte, nesli tükenmek üzere olan gazilerin anlattığı, bazı kaynakların teyid ettiği ve bize bir hayal mahsulü gibi görünen olay: Ruh, beyin ve bedenî gücün birleşmesi, konsantre olması sonunda süngüsünü tam teçhizatlı düşmanının karnına saplayıp, başının üstünden arkaya aşıran ve böylece savaşa devam eden Mehmetçiğin halet-i ruhiyesi. İşte, atına yüklediği su bidonlarıyla karşılaştığı ve susuzluktan ölmek üzere olan iki yaralı İngiliz erine, savaş hattında bile belki ölürler düşencesiyle yavaş yavaş su içiren, fakat vazifesini de ihmal etmeyerek onları esir alıp suyu birliğine ulaştıran saka erinin tumumu[5].

İşte, düşmanın stratejik bir tepeyi Conkbayırı'nı ele geçirmesi üzerine 10 Ağustos gecesi bir süngü taarruzuyla düşmanı püskürten Yarbay Mustafa Kemal'in savaş otoritelerini hayretler içinde bırakan dehası. İşte yine onun kumanda ettiği Türk askerinin kendi ifadesiyle erişilmez halet-i ruhiyesi:

"Biz, kişilerin kahramanlık sahneleriyle ilgilenmiyoruz.Yalnız size Bombasırtı hadisesini anlatmadan geçemeyeceğim. Karşılıklı siperler arasında mesafemiz 8 metre, yani ölüm muhakkak... Birinci siperdekiler, hiçbiri kurtulamamacasına kâmilen düşüyor. İkinciler onların yerine geçiyor. Fakat ne kadar gıptaya şayan bir soğukkanlılık ve tevekkülle biliyor musunuz? Öleni görüyor, üç dakikaya kadar öleceğini biliyor, hiç ufak bir korku ve endişe bile göstermiyor, sarsılmak yok. Okumak bilenler ellerinde Kur'ân-ı Kerim, Cennet'e girmeye hazırlanıyorlar. Bilmeyenler kelime-i şahadet getirerek yürüyorlar. Bu Türk askerindeki ruh kudretini gösteren hayrete değer ve tebrike yaraşır bir misaldir. Emin olmalısınız ki, Çanakkale Muharebesi'ni kazanan bu yüksek ruhtur."

İşte, Balkanlar'da olduğu gibi birbirlerine fikir, moral ve asker veren iki değerli kardeşin, Esat ve Vehib Paşaların kahramanlık destanları.

İşte, 18 Mart'ta düşman gemilerinin Rumeli Mecidiyesi yakınlarında bir sığınaktaki cephaneliği havaya uçurduğu zaman numara erleri Seyid ve Ali'nin inanılmaz iradeleri. 215 okka (276 kg)lık gres yağına bulanmış üç mermiyi Seyid'in sırtlayıp top namlusuna sürmeleri ve etrafı kana bulayan Océan isimli gemiyi batırma efsaneleri[6] ve daha yüzlercesi!..

[5] İhsan Ilgar Çanakkale Savaşları 1915, Ankara, 1982, s. 162-163.

[6] Fikret Günesen, Çanakkale Savaşları, İstanbul, 1986, s. 78-80, 168...

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Çanakkale'de İngiliz ve Fransızlar hem deniz, hem de karada ağır yenilgilere uğramış ve geldikleri gibi gitmişlerdir. Yaklaşık 500.000 civarında (400.000 İngiliz, 79.000 Fransız) asker sevketmişler ve bunların yarısından fazlasını kaybetmişlerdir. Boğazlar kanalıyla müttefiklerle irtibat kuramayan ve Doğu Anadolu'da ilerleyip, Avusturya-Macaristan'da ezici mağlubiyetlere uğrayan Rusya'da daha sonra ihtilâl çıkmış ve savaşı terketmek zorunda kalmıştır. Fransız, İngiliz ve İtalyan saldırıları da Avrupa'da kırılmış ve çok zayiat vermişlerdir[7].

Müttefikler Boğazları geçemeyip İstanbul'a sahip olmasalar bile, Osmanlı Devleti de müttefiklere yakın şehit ve zayiat vermiş ve bu sebeple de daha sonraki yıllarda birçok eyalet ve vilâyetini ve savaşı kaybetmiştir.

Burada son olarak şunu da belirtmek gerekir ki, İtilâf Devletleri tarafından kendilerine muhtariyet veya istiklâl vaad edilen Balkanlar'daki halklarla birlikte, Araplar, Rumlar, Ermenilerden bazıları, siyasî açıdan, birçok mücadeleden ve birçok sene sonra bağımsızlığa kavuşmuşlarsa da, İtilâf Devletlerinin iktisadî, ticarî, kültürel emperyalizminden kurtulamamışlar ve aradan yaklaşık üç çeyrek asır geçmiş olmasına rağmen hemen hemen hepsi hâlâ kendilerini toparlayamamışlardır.

[7] Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, Ankara, 1983, İkinci baskı, cilt III, kısım 2, s. 506-507, 537.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK DÜŞÜNCESİNDE SOSYAL YAPI UNSURLARI*

Doç. Dr. TÜLİN GÜNŞEN İÇLİ

Atatürk'ün toplumla ilgili görüşleri çok ihtiyaç olmasına rağmen pek fazla işlenmemiştir.

Atatürk düşüncesinde sosyal yapı unsurlarına geçmeden önce sosyal yapı kavramıyla ilgili birkaç açıklama yapmak istiyorum.

Sosyal yapı kavramı her tür sosyolojik analize temel teşkil eder. Yapısal analizlerde ilişkiler sosyal yapının temel birimleri olarak görülür[1].

Bazı sosyologlara göre, sosyal yapı bir tür sosyal bütün anlamında kullanılır. Bu sosyal bütün en azından kavramsal olarak birbirine bağlı parçalara bölünebilir ve bu parçalardan bazılarındaki değişiklikler diğerlerinde de değişmelerle birliktedir. Bu anlamda yapı yığından ayrılmıştır.

D. Lockwood'a göre, sosyal sistem bir aksiyonlar sistemidir ve yapısal özellikleri fertlerin ortak normlar çerçevesinde devamlı etkileşiminden oluşur. Sosyologların görevi, dinamik süreçler vasıtasıyla hangi fonksiyonun sosyal yapıyı beslediğini, bu süreçlerde bireylerin normatif değerlere uymasını sağlayan, onları motive eden şeylerin neler olduğu soruları ile uğraşmaktır[2].

Merton'a göre, sosyal ve kültürel yapı birçok unsurlardan meydana gelir. Bu unsurlardan biri kültürel farklılıklardan ortaya çıkan fikirler, amaçlar, hedefler ve ilgiler, diğeri bu amaç ve hedeflere ulaşmak için kültürün tayin ettiği meşru yollardır[3].

* Bu konferans, Atatürk Araştırma Merkezi'nin tertiplediği "Atatürk Konferansları" dizisi içinde 28 Aralık 1990 günü verilmiştir.

[1] Barry Wellman and S.D. Berkowitz ed. Structures, A Network Approach, University of Cambridge Press, New York 1988, s.15.

[2] David Lockwood, System, Change and Conflict, ed. Demerath and Peterson, The Free Press, New York 1967, s.283.

[3] Robert K. Merton, Social Theory and Social Structure, The Free Press, New York 1957, s.132-133.

Levent Sahverdi Arşivi

Sosyal yapı hakkında bir başka görüş, sosyal yapının belli kimselerden toplumsal statülere bağlı olarak istenen rolleri saptayan normlar üzerine kurulu olduğunu öne sürer[4].

Sosyal hayat alanında irili ufaklı binlerce bütünlükten her biri bir sosyal yapıyı yansıtır. Bütün bu bütünlüklerin hepsi en büyük sosyal yapı olan toplumu meydana getirirler[5].

Sosyal yapı içinde fertler birbirleriyle yüzyüze ve formel ilişki içindedirler. Her sosyal yapı bu ilişkilerin bütünüdür.

Atatürk'ün insan ve toplum anlayışı O'nun yeni Türkiye'yi kurarken tüm uygulamalarına yansımıştır[6].

Atatürk için gerekli gerçek potansiyel, insan potansiyelidir. Bu nedenle insana önem vermiş ve kalkınmanın temeline insanı ve sosyal yapının temel taşları olan insan ilişkilerini yerleştirmiştir[7].

Atatürk, toplumun yapısı, düşünüşü, hukuk düzeni değişmedikçe uygarlık yoluna adım atılamayacağı kanısındadır. Bu inancını şöyle dile getirir; "Bir ulusun yıkımlara uğraması demek, o ulusun güçsüz, bakımsız, hasta olması demektir. Bunun için asıl kurtuluş, sosyal yapıdaki hastalığı bulmak, iyileştirme yollarını aramakla elde edilir ve ancak bilimsel yol tutulmuş olursa sağlık gerçekleşir"[8].

Görüldüğü gibi Atatürk, toplum yapısını çok iyi incelemiş, insan ve toplumla ilgili bütün düşünce ve uygulamalarında rasyonelliği temel hareket noktası ve zorunlu şart olarak almıştır. Toplumsal olayları bir matematikçi gibi sistematik olarak incelemiştir ve bütün uygulamalarında objektif hareket etmiştir.

Otoritesinde güçlü karizmatik unsurlara rağmen, Atatürk karizmasından yararlanmak istememiş ve başlangıçtan itibaren otoritesini akılcı-hukuksal kalıplar içerisinde kurumsallaştırmaya çalışmıştır. Tarihte pek az karizmatik lider otoritesini kurumsallaştırmayı başarabilmiştir.

[4] George Lundberg, C. Schrag and N. Larsen Çeviren: Özer Ozankaya, Sosyoloji, cilt: I, Işın Yay., Ankara 1970, s.166.

[5] Nihat Nirun, Sosyoloji, II Kitap, Yaykur Yay., Ankara 1977, s.108.

[6] Gürbüz D. Tüfekçi, Atatürk'ün Düşünce Yapısı, Aydın Matb., Ankara 1981, s.20.

[7] İsmet Bozdağ, Atatürk'ün Evrensel Boyutları, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yay., Sevinç Matb., Ankara 1988, s.126.

[8] Bedia Akarsu, Atatürk Devrimi ve Yorumlar, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1969, s.12.

Levent Şahverdi Arşivi

Gene Rustow "Kurum Kurucusu Olarak Atatürk" isimli makalesinde şöyle diyor; "Her şeyden önce Atatürk, organik bakımdan geçmişin mirası üzerine inşa edilen, bugünün ihtiyaçlarına etkin biçimde cevap veren ve belirsiz bir geleceğin tehditlerine karşı da halkını koruyan bir dizi kurum yaratmıştır"[9] (T.B.M.M Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtı, Halk Fırkası gibi).

Atatürk otoritesini milletin iradesinden almıştır. Atatürk, Türk ulusunu bağımsızlığa kavuşturduktan sonra, çok iyi incelediği ve problemlerini yakından bildiği sosyal yapıyla ilgili değişmelere, devlete yeni bir şekil vererek başladı[10].

Çünkü onun kullandığı değer ölçüsüne göre önce devlet gelir, sonra ekonomi ve sonra da sosyal yapı[11].

Atatürk'e göre, devlet toplum kültürünün ürünüdür. "Her toplum kendi kültürünün gereği bir devlet yapısı oluşturur." Devlet güçlü olmalı, meşruiyetini halktan almalı ve toplumdan ileride olmalı ki toplumu bu yönde etkiliyerek onu daha ileriye, daha iyiye götürebilsin diyerek, devlet ve toplumun bir etkileşim süreci içinde olduğunu, kaynağını, gücünü milletten almayan, bir devletin devamlı ve etkin olamayacağını ifade eder. Bunların yanında Atatürk düşüncesinde devlet ve millet birbiriyle bütünleşmelidir. Ancak bu şekilde güçlü bir devletten söz edilebilir. Zaten Atatürk her vesile ile sosyal yapının bütün unsurlarının bütünleşmesinden söz eder.

Atatürk, devlet düşüncesinde kuvvetlerin ayrımından yana değildir. Ona göre, tek bir kuvvet, tek bir irade vardır: Halk. Her şey halktan kaynaklanır halkın iradesi bölünemez, başkasına devredilemez[12]. Bu iradeyi Atatürk kendi şahsında yaşatmıştır.

Çünkü, Atatürk devletin güçlü ve sürekli olmasının 1 - Tam bağımsızlık 2 - Millî egemenlik gibi iki önemli temele dayanarak gerçekleşeceğine inanır. Bu iki unsurdan millî egemenlik devletin sürekliliğini sağlar.

Bunlara ek olarak millî birliğin devlet yapısı için ne kadar önemli olduğunu şu sözleriyle dile getirir: "Efendiler, bu vaziyet karşısında bir tek

[9] Ahmet Mumcu, Ergun Özbudun ve diğerleri, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II-Atatürkçülük (Atatürkçü Düşünce Sisteminin Temelleri), Yüksek Öğretim Kurulu Yay., Ankara 1986, s.83.

[10] Bedia Akarsu, a.g.e., s.14.

[11] İsmet Bozdağ, a.g.e., s.128.

[12] İsmet Bozdağ, a.g.e., s.40.

Levent Sahverdi Arşivi

karar vardır. O da millî egemenliğe dayanan, kayıtsız şartsız yeni bir Türk Devleti tesis etmek"[13].

Hatta 1 Aralık 1921'de Ankara'da yaptığı bir konuşmasında özetle şöyle demektedir: "İlm-i içtimaî noktasından bizim hükümetimizi ifade etmek lâzım gelirse Halk Hükümeti deriz"[14].

O halde, çağdaş ve güçlü bir devlet yaratmak zorunda olan Atatürk'ün düşünce sisteminin temelinde devletçilik yer alır.

Atatürk düşüncesinde devletçilik, özel teşebbüs özgürlüğünün kısıtlanması veya piyasa ekonomisinin reddedilmesi demek değildir[15]. Çünkü Atatürk, devlet ve toplum ilişkisini açıklarken devleti toplumun özelliklerinden bağımsız bir yapı olarak almamış tam tersine devlet ve toplumun fertlerinin birbirlerinin zıddı değil, tamamlayıcısı olarak görmüştür. Güçlü ve çağdaş bir ekonomiye ulaşmak için devletin gerektiğinde üretici, yatırımcı veya üretim ve yatırımı teşvik ve yardım edici olarak ekonomik yaşama çeşitli şekillerden müdahale etmesinin zorunluluğuna inanır.

Sosyal yapıda kurumların yapısı ve fonksiyonlarını iyi bilen Atatürk, ekonomi kurumuna önemli bir yer vererek Türkiye Devleti'ni ekonomik bir devlet olarak tanımlar ve devletin ilerlemesi ve güçlenmesinde ekonomi ve bilimin yardımlarına başvurur. Bu konudaki düşüncelerini şöyle ifade eder: "Siyasî, askerî zaferler ne kadar büyük olurlarsa olsunlar, ekonomik zaferlerle taçlandırılmazlarsa husule gelen zaferler sürekli olmaz, az zamanda söner." "Ekonomik kalkınma, Türkiye'nin hür, müstakil, daima kuvvetli, daima daha refahlı Türkiye idealinin belkemiğidir" diyerek ekonominin toplum kalkınmasındaki önemli fonksiyonunu vurgular[16].

Atatürk'ün devlet görüşü ile ilişkili olarak, düşünce sisteminde yer alan bir başka önemli kavram da halkçılık kavramıdır. Atatürk, Millî Mücadele'nin başından beri halkçılığı savunmuştur. Bu kavram sadece halk yönetimi siyasî demokrasi anlamında değil, Türk toplumunun yeni sosyal ve ekonomik düzenini belirtmek için kullanılmıştır[17].

[13] Ahmet Mumcu, a.g.e., s.19.
[14] Hamza Eroğlu, Türk İnkılâp Tarihî, Savaş Yay., Ankara 1990, s. 420.
[15] Ergun Özbudun, a.g.e., s.69.
[16] Ergun Özbudun, a.g.e., s.69.
[17] Ergun Uzbudun, a.g.e., s.64.

Levent Şahverdi Arşivi

Halkçılık, Atatürk düşüncesinde milliyetçilik fikrinin bir sonucu ve aynı zamanda da onun sosyo-politik yönden bir gerekçesidir. Böylece halkçılık milliyetçilik idealleri etrafında toplum bütünlüğünün sağlanmasında bir araçtır[18].

Atatürk, halktan seçkinlere doğru oluşacak bir siyasal organizasyon modelini ideal olarak ele almıştır. Bu organizasyonun her aşaması halkın katılımı ile gerçekleşir[19].

Bu anlayış temelde sosyal adalete, sosyal güvenliğe, toplumun ekonomik yönden zayıf kesimlerinin korunmasına ve güçlendirilmesine ve adaletli gelir dağılımına büyük önem verir[20].

Görüldüğü gibi Atatürk, toplumun bir bütün olarak her sektörüyle kalkınmasına önem verir.

Halkçılık halkın halk tarafından, halk için idaresidir. Halkçılıkta devletin siyasal rejimi halk tarafından ve halkın yararı doğrultusunda kullanılır. Çünkü, Atatürk düşüncesinde toplumun bütün fertleri, ayrıcalık gözetmeksizin eşittir. Hiç kimseye, hiçbir aileye, hiçbir cemaate ayrıcalık tanınmamıştır. Bu ilkenin uygulanması konulan yasalarla da güvence altına alınmıştır. Görülüyor ki, halkçılık Cumhuriyet kavramı ile özdeştir. Atatürk daha sonra Demokrasi kavramına geçer ve bu münasebetle ekonomiye büyük önem verir. Demokrasi halka bağlı olacaktır. İdare milletin bütününe aittir. Böylece Atatürk düşünce sisteminde Cumhuriyet-Demokrasi-Halk çember şeklinde bir bütün oluşturmaktadır.

Atatürk düşüncesinde, üzerinde önemle durulan bir başka konu millettir. Atatürk, milletin çağdaş düşüncelere uygun bir tanımını yapmıştır. Bu tanımda Türk milletini meydana getiren faktörler şöyle sıralanır:

1 — Siyasî varlıkta birlik

2 — Dil birliği

3 — Yurt birliği

4 — Irk ve menşe birliği

5 — Tarihî karabet (yakınlık)

6 — Ahlâkî karabet (yakınlık)[21]

[18] Hamza Eroğlu, a.g.e., s.420.

[19] Ergun Özbudun, a.g.e.,s.85.

[20] Ergun Özbudun, a.g.e., s.66.

[21] Yusuf Sarınay, Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1990, ss.5-8.

Levent Sahverdi Arşivi

Bu tanıma göre millet: "Dil, kültür ve mefkure birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği siyasi ve içtimaî bir heyettir"[22].

Bu tanımdan anlaşıldığı gibi millet yığından farklı olarak aynı amaçlar, doğrultusunda devamlı bir beraberlikleri olan insanların meydana getirdiği bir bütündür.

İnsanların ortak özellikleri ve ortak amaçları çerçevesinde bir araya gelmeleri ve sürekli olarak bir arada yaşama istekleri tarihin ilk çağlarından beri var olan bir durumdur, bir sosyal olaydır. İnsanlar bu yolla bir araya gelerek bir paylaşma duygusu yaşamakta ve aralarında dayanışma doğmaktadır.

Toplumun gelişmesinde de ulaşılan son aşamanın millet olduğu kabul edilirse, milleti meydana getiren temel özelliğin sosyal dayanışma olduğu gerçeği ortaya çıkar. Çünkü daha önce de ifade edildiği gibi milleti meydana getiren fertler aynı ideali paylaşmaktadır[23]. Atatürk millî şuuru vurguluyor.

Millet, tarihsel, siyasal, hukuksal ve sosyal bir gerçektir.

Atatürk kısaca "bir harstan (kültürden) olan insanlardan mürekkep cemiyete millet denir" şeklinde bir tanım yaptıktan sonra bu tanımı şöyle detaylandırıyor:

a) Zengin bir hatıra mirasına sahip bulunan,

b) Beraber yaşamak hususunda müşterek arzu ve muvaffakatle samimi olan,

c) Ve sahip bulunan mirasın muhafazasına beraber devam hususunda iradeleri müşterek olan insanların birleşmesinden meydana gelen cemiyete millet adı verilir. Bu tarif tetkik olunursa, bir milleti teşkil eden insanların rabıtalarındaki kıymet, kuvvet ve vicdan hürriyetiyle insanî hisse gösterilen riayet kendiliğinden anlaşılır. Gerçekten, maziden müşterek zafer ve yeis mirası, istikbalde gerçekleştirilecek aynı program, beraber sevinmiş olmak, beraber aynı ümitleri beslemiş olmak, bunlar elbette bugünün medenî zihniyetinde, diğer her türlü şartların üstünde mana ve şumul alır[24].

[22] Hamza Eroğlu, a.g.e., s.391.

[23] Hamza Eroğlu, a.g.e., s.389.

[24] Ergun Özbudun, a.g.e., ss.47-48.

Levent Şahverdi Arşivi

Tanımdan da açıkça anlaşıldığı gibi sosyal dayanışma, duygu birliği, ortak geçmiş ile gelecekten ortak beklentiler özellikle vurgulanmıştır. Toplumda sosyal dayanışma bütünleşmenin temelidir.

Atatürk'e göre, milleti bir arada tutan, dayanışmayı, sosyal refah ve düzeni sağlayan önemli bir öge millî ahlâktır. Onun kaynağı da toplumdur, millettir. Bu ahlâk tek tek fertlerin üstünde ancak sosyal ve millî olabilir. Bu düşüncelerini ve kavramı Atatürk şöyle açıklar:

"Ahlâkın millet teşkilinde yeri çok büyüktür, mühimdir." Gerçekten ahlâkiyet, hususî fertlerden ve bunların üstünde ancak içtimaî, millî olabilir." "Milletin içtimaî nizam ve sükûnu, günümüzde ve gelecekte refahı, saadeti, selâmeti ve güvenliği medeniyette ilerlemesi ve yükselmesi için insanlardan, her hususta ilgi, gayret, nefsin feragatini gerektiği zaman seve seve nefsinin fedasını isteyen millî ahlâktır"[25].

Bu sosyolojik ifade ile sosyal benliğin oluşması, kollektif bilincin, biz duygusunun gelişmesidir.

Atatürk millet olma sürecini açıklarken iki önemli kavram kullanmış ve bunların fonksiyonlarını açıklamıştır. Bunlardan biri millî kültür, diğeri de devlet görüşmelerini açıklarken de sık sık değindiği 'egemenlik' kavramıdır.

Millî egemenlik ve millî irade kavramlarının siyasal yaşama girmesi, Millî Mücadele ile birlikte olmuştur. Atatürk, Amasya'dan yayınladığı genelge ile "milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" parolasını bildirmiştir.

Millî egemenlik prensibi 23 Nisan 1920'de toplanan TBMM'nin temelini oluşturmuştur. Atatürk, egemenliği en üstün bir güç, siyasal bir güç olarak kabul etmiştir.

Görüldüğü gibi, egemenlik kavramını tanımlarken millî irade ve hâkimiyetten söz etmiş ve her ikisinin de demokratik bir toplum için millette olması zorunluluğunu dile getirmiştir. Bu irade ve hâkimiyet, devlet ve vatandaşın birbirlerine karşı olan görevlerini hakkıyla yapma yolundaki düzenlemede kullanılmalıdır.

Atatürk, bir toplumu diğerinden ayıran, özel bir hayat tarzını belirleyen millî kültürü milleti oluşturan bir diğer önemli öge olarak açıklıyor.

[25] Ergun Özbudun, a.g.e., s.49.

Levent Şahverdi Arşivi

Kültürü şöyle tanımlıyor; "İnsan topluluğunun devlet hayatında, fikir hayatında yani ilimde..., güzel sanatlarda, iktisadî hayatta yapabildiği şeylerin muhassalasıdır."

Bir başka tanımı; "Kültür, okumak, anlamak, görebilmek, görebildiğinden mana çıkarmak, intibah almak, düşünmek, zekâyı terbiye etmektir"[26].

Millî kültür böylesine önemli bir unsur olarak millet olma sürecini pekiştirir. Kültür birliği (aynı değerleri, duyguları, kültürü paylaşıyorlarsa) sosyal yapının güçlenmesini ve devamlılığını sağlar. Ortak kültür değerleri fertleri bütünleştirici rol oynarlar[27]. Atatürk, kültür ve medeniyeti bir süreç olarak kabul etmiştir. O nedenle ikisini birleştirmiş, bütünleştirmiştir. Bu sosyolojide modernleşme anlamına gelir, onun için modern Türkiye'den söz etmiştir. Yeni Türkiye Devleti'nin istenilen düzeye ulaşabilmesi için Atatürk düşüncesinde çok önemli yer tutan bir kurum eğitim kurumudur.

Bilindiği gibi akılcılık ve bilimsellik Atatürk'ün temel hayat felsefesini teşkil etmiştir. Bunu şu sözleriyle örneklemek mümkündür: "Bizim akıl, mantık ve zekâ ile hareket etmek şiarımızdır. Bütün hayatımızı dolduran vakalar bu hakikatın delilleridir"[28].

Sosyal refah ve ülke kalkınması, konusundaki çalışmalarının başlangıç noktasına eğitim ile ilgili düzenlemeleri yerleştiren Atatürk, her şeyden önce halkın bilgisizliğini gidermenin gerekliliğini görmüş, çağdaş uygarlık düzeyine ancak eğitim düzeyini yükselterek ulaşabileceğimizi kabul etmişti. Çünkü O'na göre, bize yol gösterecek olan bilim ve tekniktir. Zaten bunun temeli Atatürk'te de olduğu gibi kültürdür. Refah bir kültürdür.

Günümüzde sosyal gelişme için zorunlu iki öge olan bilim ve teknolojinin gerekliliğini Atatürk yaşamı sırasında farketmiş ve bunların gelişmesi için çalışmıştır.

Ayrıca, bilgiyi yalnızca teorik olmaktan çıkarıp onu sosyo-ekonomik yaşamda uygulamaya yönelik hale getirmenin zorunluluğundan söz etmesi onun ne kadar ileri görüşlü olduğunu bir kez daha kanıtlar. Çağdaş sosyologlardan W.G. Simmel'e göre eğitilmiş olmak insanın kendini daha iyi

[26] Ahmet Mumcu, a.g.e., s.24.

[27] Yusuf Sarınay, a.g.e., s.61.

[28] Hamza Eroğlu, a.g.e., s.487.

Levent Şahverdi Arşivi

yönetmesine yardım eder, yoksa diğerleri tarafından nasıl yönetileceğimiz konusunda bize yardım etmez.

Eğitim konusunda da Atatürk, diğer alanlardaki uygulamalarında olduğu gibi eşit davranıyor ve toplumun bütünü ile eğitilmesi gerektiğini ifade ediyor.

Kalkınmanın ancak akıl ve bilim önderliğinde gerçekleşeceğine inanan Atatürk'ün eğitime büyük önem vermesi elbette doğaldı.

"Milleti millet yapan, ilerletip, yükselten kuvvetler vardır: Fikir kuvvetleri ve sosyal kuvvetler... Fikirler manasız, mantıksız, boş sözlerle dolu olursa o fikirler hastalıklıdır. Aynı şekilde sosyal hayat akıl ve mantıktan uzak, faydasız ve zararlı birtakım inançlar ve geleneklerle dolu olursa felce uğrar...

Evvelâ işe fikrî ve sosyal kuvvetlerin kaynaklarını arıtmadan başlamak lâzımdır. Memleketi, milleti kurtarmak isteyenler için vatanseverlik, temiz yüreklilik, fedakârlık gerekli özelliklerdendir. Fakat bir toplumdaki hastalığı görmek, onu tedavi etmek, toplumu asrın gereklerine göre ilerletebilmek için bu özelliklerin yanında ilim ve teknik lâzımdır. İlim ve teknikle ilgili teşebbüslerin faaliyet merkezi ise mekteptir. Bu sebeple mektep lâzımdır... Mektep genç beyinlere insanlığa hürmeti, millet ve memlekete sevgiyi, şerefi, bağımsızlığı öğretir. Bağımsızlık tehlikeye düştüğü zaman onu kurtarmak için izlenmesi uygun olan en doğru yolu belletir..."[29] diyerek eğitimin gençlere ve onlar vasıtasıyla topluma olumlu etkilerini açıklar.

"Milletimizin siyasî, toplumsal hayatında, milletimizin fikrî terbiyesinde rehberimiz ilim ve teknik olacaktır" diyen Atatürk için her alanda değişme kaçınılmazdır. Toplumsal yaşamımız da zaman içinde değişecektir. Sosyal ve ekonomik yaşamda başarılı olmak bilim ve teknolojide ilerlemek için yenilikleri öğrenmek ve uygulamak gerekir.

Siyasal ve sosyal yaşamda bilimin ve fenin liderliğini şart koşan Atatürk, eğitimin önemini vurgularken toplumun bütün fertlerinin, kadını, erkeği, çocuğu, köylüsü, işçisiyle eğitilmesi gerektiğini ifade ediyor ve sosyalizasyon sürecinin aileden başladığını belirterek çocuğun ilk eğitiminde çok önemli bir yere sahip olan annenin eğitilmesini, hatta kadınların erkeklerden daha çok feyizli, daha bilgili olmasını aydın bir nesil yetişmesi

[29] Utkan Kocatürk, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Olgaç Matb., Ankara 1984, s.102.

Levent Sahverdi Arşivi

için bir zorunluluk olduğunu sık sık vurguluyor, eğitimle ilgili düzenlemelerini de bu amaçları gerçekleştirme doğrultusunda yapıyor. Çünkü, Atatürk toplumda aileyi temel kurum, ailede de kültürel değerlerin kuşaktan kuşağa aktarılmasında önemli bir fonksiyon gören, çocuğun temel eğitimini veren kadını temel unsur olarak kabul ediyor ve ona her alanda haklar veriyordu. Bu günümüzde de hemen hemen bütün toplumlarda genel kabul gören bir gerçekliktir.

Atatürk, her alanda cinsiyet ayrımına karşı olduğunu her vesile ile tekrarlamıştır. Bu görüşünü şu sözleri çok güzel açıklamaktadır; "Bir toplum, cinsinden yalnız birinin yeni gerekleri edinmesiyle yetinirse, o toplum yarıdan fazla kuvvetsizlik içinde kalır... Bizim toplumumuz için ilim ve teknik gerekli ise bunları aynı derecede hem erkek, hem de kadınlarımızın edinmeleri lâzımdır.....

Bu noktadan hareketle Atatürk'ün sosyal yapının devamlılığı, toplumun genel refah ve düzeni için çok önemli gördüğü iş bölümü kavramının Atatürk düşüncesindeki yeri ve önemine geçmek istiyorum.

Sosyal organizasyon ve iş bölümünün sosyal yapı için gerekliliği, insanların birlikte yaşamaya başladıkları ilk dönemlerden beri bilinmektedir. Bu husus Atatürk'ün sosyal düşüncesinde net bir şekilde görülmektedir. Atatürk sosyal yapının devamlılığı ve sosyal düzen için sosyal organizasyonun ne kadar önemli olduğunu görmüş ve toplum kalkınmasında iş bölümünün yeri ve önemini açıkça belirtmiştir. Hatta iş bölümünün yalnız maddi işlerde değil, bilimsel, yönetimsel ve politik işlerde de gerekli olduğunu, farklı bilim dallarının ortaya çıktığını ve bilim adamının bilimin tümünü kavramasının imkânsızlığı karşısında belli dallarda uzmanlaştığını ifade etmiştir.

"İnsanlar ferdi olarak çalışırlarsa muvaffak olamazlar. Çünkü Allah insanları yaratırken onlara öyle bir muhtaçlık vermiştir ki, her insan hemcinsi insanlarla çalışmaya mecbur ve mahkûmdur. Bu iştirak faaliyeti âdeta ilahî ihtiyaç olunca, maksatları birleştirmenin nasıl bir zaruret olduğunu kolayca anlarız" [30].

"İş bölümü insanlar arasında mevcut olan tabii ve tarihî bağlara yeni birçok kuvvetli bağlar ilave etmiştir. Bu yeni bağlar insanlara birbirlerinin eksiklerini tamamlatan, yalnız bugünü değil, yarını da temine çalışan bağ-

[30] Utkan Kocatürk, a.g.e., s.339.

Levent Şahverdi Arşivi

lardır"[31]. Sözleri iş bölümü ve organizasyonun toplumların her aşamasında var olan bir gerçek olduğunu açıkça gösteriyor.

Atatürk, iş bölümü hakkındaki görüşlerini açıklarken cinsler arasında ayrım yapılmamasını istemiş, sosyal refah ve kalkınma için toplumun her ferdinin üzerine düşen görevi dayanışma halinde en iyi şekilde yapmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Toplumun her bir parçasının, hatta kendi ifadesi ile "her bir organının" faaliyette bulunması gerekir, aksi halde o toplum felç olur, diyerek organizmacı bir benzetme yapmış ve her bir parçanın toplumsal fonksiyonunun önemini belirtmiştir. "Bütün insanlar bir toplumsal vücudun azalarıdır ve bu sebeple birbirlerine bağlıdır"[32].

Bu görüş, A. Comte ve H. Spencer ile temelleri atılan organizmacı yaklaşımda, Durkheim ile netleşip günümüz çağdaş teorilerinde yapısal fonksiyonalizm olarak şekillenen yaklaşımlarda ana temadır. Buna göre toplumun her parçası ayrı fakat diğer parçalarla etkileşim içinde fonksiyon gören, parçalardan birinin yapısı, fonksiyonu ve sürecinde değişme olduğu zaman diğer parçalardan ve onlar yoluyla sonuçta toplumun tümünde de değişme yaratabilen bir organizmadır. Bu organizmacı görüşe göre, toplum aynı zamanda Durkheim ile birlikte açık ve detaylı tanımı yapılan Platon ve Aristo'dan beri toplum düzeni için gerekli bir öğe olarak düşünülen 'iş bölümü' esasına dayalıdır.

Çağdaş teoriler arasında üç temel yaklaşımdan biri olan yapısal fonksiyonalizmin tabiatçı tipinin önemli temsilcilerinden biri olan sosyolog Talcott Parsons, sosyal sistemini açıklarken sosyal sistem denilen stabil kalıplar içinde kültürle sınırlandırılmış ve kişilik tarafından özümsenmiş kurumsallaşmış etkileşimin önemini vurgulamıştır. Ayrıca bir yanda sosyal sistemin içinde ve sosyal sistem ile kültürel kalıplar arasındaki diğer yanda sosyal sistem ve kişilik sistemi arasındaki bütünleşme için en az iki fonksiyonel zorunluluk vardır:

1) Bir sosyal sistem rolü gereği uyum içinde davranan yeterli sayıda aktöre sahip olmalıdır,

2) Sosyal sistem düzenin bir kısmını tanımlamayan veya insanlar üzerinde gerçekleşmesi imkânsız taleplerde bulunan ve bu yolla sapma ve çatışmaya yol açacak kültürel kalıplara taahhütten kaçınmak zorundadır.

[31] Utkan Kocatürk, a.g.e., s.339.
[32] Utkan Kocatürk, a.g.e., s.206.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu fikirler Atatürk'ün sosyal yapı ve sosyal bütünleşme görüşlerine çok benzerdir. Parsons'ın 1950'lerde yaptığı sosyal yapı, fonksiyon ve bütünleşme ile ilgili açıklamalarının büyük bir kısmı Atatürk tarafından sistematik şekilde 1920'lerde Parsons'tan 30 yıl önce yapılmıştı.

Çağdaş toplum teorilerinin ilgi odağını teşkil eden sosyal değişme-bütünleşme konuları Atatürk'ün o dönemde ilgisini çekmiş ve bütünleşmenin nasıl sağlanacağı, yapının devamlılığı için neler yapılması gereği üzerine düşünmüş ve gerekli önlemleri almıştır. Mevcut sosyal yapının devamlılığı için millî hareketin nasıl teşkilatlandırılacağı ve lider-halk ilişkisinin nasıl sağlanacağı hususunu aydınlatmış ve bunu şu sözleriyle açıkça ifade etmiştir:

"Teşkilatın diğer teferruatına bakacak olursak, işe köyden ve mahalleden ve mahalle halkından yani fertten başlıyoruz. Fertler düşünür olmadıkça, haklarını müdrik bulunmadıkça, kütleler istenilen istikamete, merkez tarafından iyi veya fena istikametlere sevk olunabilirler. Kendini kurtarabilmek için her ferdin mukadderatıyla bizzat alâkadar olması lâzımdır. Aşağıdan yukarıya, temelden çatıya doğru yükselen böyle bir müessese elbette sağlam olur. Şüphe yok, her işin başlangıcında aşağıdan yukarıya doğru olmaktan ziyade yukarıdan aşağı olması zarureti vardır. Birincisinin gerçekleşmesi halinde bütün beşeriyet gayesine varmış olurdu. Böyle olmanın pratik ve maddi imkânı henüz bulunmadığından, bazı müteşebbisler, milletlere verilmesi gereken yönün çizilmesinde yardımcı oluyorlar. Bu suretle yukarıdan aşağıya teşkilat kurulabilir. Biz memleketimiz içindeki seyahatlerimizde şüphesiz birinci tarzda başlamış olan millî teşkilatımızın gerçek kaynağa kadar indiğini ve oradan tekrar yukarıya doğru gerçek teşkilatlanmanın başladığını kemali şükranla gördük. Bununla beraber olgunlaşma derecesine eriştiğini iddia edemeyiz"[33]. Sözlerinden de gayet iyi anlaşıldığı gibi, Atatürk bir sosyolog gibi çok sistematik bir toplum analizi yapmıştır. Bilindiği gibi sosyal değişme basitten-karmaşığa her sosyal yapıda kaçınılmaz bir olgudur. O halde değişme sonucu yeniden organizasyon ve bütünleşme nasıl sağlanabilir? Sağlanamazsa ne gibi sosyal problemler ortaya çıkar?

Sosyal yapıların dengesi çeşitli süreçler ve mekanizmalar yardımıyla sağlanır. Bunların başarısızlığı değişik derecelerde dengesizlik ve bütünleşme bozukluklarına neden olur[34].

[33] Ergun Özbudun, a.g.e., s.84.

[34] David Lockwood, a.g.e., s.283.

Levent Şahverdi Arşivi

Bilindiği gibi, Atatürk sosyal bütünleşmeyi sağlayan unsurların temeline diğer unsurlarla birlikte eğitimi, iş bölümünü ve kültürü yerleştirmiştir. Eğitim ile ilgili düşüncelerini anlatırken değindiğimiz gibi Atatürk toplumun her ferdinin eğitilmesi gerekliliğini vurgulamış hatta aydınları halk düzeyine indirmek yerine halkı aydınların düzeyine yükseltmenin amaç olması gerektiğini ifade etmiştir. Hatta sosyalizasyon sürecinde en önemli statüyü işgal eden kültürel unsurların nesilden nesile aktarılmasında en büyük paya sahip kadınların çok iyi eğitilmesini istemiş olduğunu bir kez daha vurgulamak istiyorum.

Atatürk'ün düşünce sisteminde kültür ve özellikle onun dil gibi sembolik unsuru sosyal bütünleşmeyi sağlayan bir diğer faktördür. Ayrı görüşe Parsons'ta da rastlamak mümkündür. Parsons'a göre sembolik kaynaklar olmaksızın iletişim ve etkileşim mümkün olmaz. Böylece tüm bireylere genel kaynakları sağlayarak etkileşimi sağlayan ve bu yolla bütünleşmeyi kolaylaştıran kültürdür. Ayrıca kültürün etkileşim üzerindeki bir başka etkisi kültürel kalıplar içindeki değerler, inançlar, fikirler ve ideolojiler yoluyla olur. Bunlar bireye W.I.Thomas'ın dediği gibi durumun ortak tanımını kazandırır.

Özetle Atatürk, toplumun ortak bir kültürü ve ortak bir hayatı paylaşan kişilerden meydana geldiği gerçeğini başından beri kabul ederek bu paralelde çalışmıştır.

Atatürk'ün sosyal değişme faktörleri arasında günümüzde de önemli kabul edilen eğitim, ekonomi, bilim ve teknoloji ile liderliğe önem vererek çalışmalarında bu faktörleri temel aldığı açıktır.

Atatürk genel refah ve düzenle daha önce de söz ettiğimiz gibi çok yakından ilgilidir. Toplumu meydana getiren fertler arasında karşılıklı hoşgörünün toplumsal huzur ve düzen için ne kadar önemli olduğunu sözlerinde ve uygulamalarında sık sık vurgulamıştır. O'na göre "toplumda farklı fikir ve görüşlerin varlığı doğaldır. Önemli olan bu farklı fikir ve görüşlerin bir diğerine kin ve nefret beslemeden, bir hoşgörü ortamında toplumun ortak amaçları ve çıkarları doğrultusunda birarada olmalarıdır"[35].

Sonuç olarak Atatürk'ün sosyal yapı düşüncesi halktan devlete bir bütünlük arz eder. Yapının bütünlüğünün sağlanmasında ekonomi, eğitim, kültür, aile, kurumları büyük önem taşır. Ve bu sosyal bütünlük ka-

[35] Utkan Kocatürk, a.g.e., s.207.

Levent Şahverdi Arşivi

yıtsız şartsız halkın iradesine, hâkimiyetine dayanır. Sosyal gelişme gruplar arası iş bölümü ve dayanışmaya bağlıdır. Görüldüğü gibi Atatürk düşüncesinde hiç boşluk yoktur, bütün fikirleri ve uygulamaları sistematik olarak bir bütünlük arz eder.

İnsanların ilk dönemlerinden itibaren birlikte yaşamalarının temel nedenlerini açıklayan ve modern toplumu çok güzel tanımlayan Atatürk'ün iki toplum tanımı ile konuşmamı bitirmek istiyorum.

"Bizi koruyan, refah içinde yaşatan toplumdur. Bu sebeple topluma ehemmiyet vermek, onu kuvvetlendirmek ve yaşatmak lâzımdır. Bunun için her türlü gelişme, huzur ve güven kaynağı toplumdur."[36].

"İnsanlar, dünya yüzünde insan sıfatını aldıkları tarihten önceki zamandan bugüne kadar, yalnız yaşayamayan ve mutlaka topluluk halinde yaşamak tabii nasibinde yaratılmış olduklarını bilmelidirler. İşte bu itibarla hepimiz söyleriz, hepimiz şereflenirız, hepimiz bu şerefi kendimize bağlayabiliriz, fakat hakikat şudur ki her ferdî şeref ve haysiyet ve kahramanlık hiçbir ferdin değildir, bütün bu fertlerden meydana gelen toplumundur."[37].

[36] Utkan Kocatürk, a.g.e., s.204.

[37] Utkan Kocatürk, a.g.e., s.204.

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI : KAPSAMI VE YÖNTEMİ SORUNU

M. VEHBİ TANFER

Türk Kurtuluş Savaşı, Türk tarihinin kritik bir evresinde, ezilmek ve esaret altına alınmak istenen Türk milletinin, bağrından çıkardığı kurtarıcısı Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde, kendine özgü yanları olan; ama, daha sonraları özgürlük ve bağımsızlık yolunu izleyecek pek çok mazlum ulusa, ezenler ve ezilenler arasında, üçüncü bir alternatif örnek sunarak, ezenlere karşı baş kaldırma yolunu göstermiş, özgürlük ve bağımsızlık savaşıdır. Bu zamana değin Türk Kurtuluş Savaşı ve bu Savaşın yönlendirici önderi Mustafa Kemal Atatürk üzerine, sayısız araştırma yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalar, pek çok yönden tasnife tâbi tutulabilir. Örneğin, kimisinde duygusal öğeler ağır basar; kimisinde olayı aslından tamamen ya da kısmen ayrı mecraya sürükleyen hususlar vardır. Bazıları kaynaklar itibarıyla yetersizdir; bir bölümü de, aradan geçen yıllar içinde ortaya çıkan türlü kaynaklar ve bilgiler itibarıyla, yapılacak yeni çalışmalarla aşılma durumundadırlar.

Bu deneme yazının amacı; Türk Kurtuluş Savaşı'nın yeniden tarihini yazmak değil, yapılacak yeni çalışmalarda izlenmesi gereken yolu ve uygulanacak yöntemi, ana hatlarıyla ortaya koymaktır. Böylece, yapılacak yeni çalışmalarda, izlenecek yolun az da olsa aydınlatılacağı düşünülmektedir.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın bir tanımını yapma çabaları sonunda söylenen ya da yazılan şeyler, istenilen ölçüde hâlâ ortak bir noktada buluşmuş değildir. Her meslek grubundan pek çok kişi, kurum ve kuruluş, kendi görüş, düşünce, eğilim ve birikimine göre, o dönemde dünyanın dikkatle ve şaşkınlıkla izlediği Türk Kurtuluş Savaşı'nın amacı, nitelikleri, kapsamı, evreleri ve süresi konusunda değişik düşünceler, değişik tanımlar ileri sürmüşlerdir. Kimisi bu hareketin "bir bağımsızlık ve özgürlük mücadelesi", kimisi "asker-eşraf-bürokrat" gruplarının, batının kapitalist ve emperyalist saldırılarına geleneksel tepkisi; kimisi bütün boyut, nitelik ve amaç itibarıyla bir halk hareketi; kimisi de, son 20-30 yıllık dönemde, Osmanlı devlet idaresine tâbi olup, yeni "Türklük" kimliğiyle karşılaşmış dinsel nitelikli bir toplumun, tarihin bu kritik evresinde Türklük kimliğini

Levent Şahverdi Arşivi

yeniden edinme savaşı ve bir "millî hareket" olarak değerlendirmiştir. Öne sürülen bu iddiaların gerçekte eksik yanları vardır; kimisi ise bir anlam ifade etmez; hatta bu tür değerlendirmelere, pek çok yenisi daha da eklenebilir[1]

Oysa, Türk Kurtuluş Savaşı'nın büyük önderi Mustafa Kemal Atatürk, üç-buçuk yıllık silâhlı mücadele dönemini, Türklerin "millet" olarak yaşadıkları bir dönem olarak yorumlar[2] ve bu dönemi, Türk İnkılâbı'nın başlangıç aşamasındaki "ihtilâl" evresi olarak görür. 1925 yılında, Ankara Hukuk Mektebi'nin açılışı sırasında: "Türk İnkılâbı nedir?" sorusunu yanıtlarken, bunun 'ihtilâl' sözcüğünün ilk anda akla getirdiği şeylerden daha geniş bir değişimi ifade ettiğini belirtir[3]. Kuşkusuz ki, Türk İnkılâbı olarak onun tanımını yapmaya çalıştığı şey, 1919'da başlayıp, 1923 yılında biten silâhlı vuruşmalar dönemi değildir. Bu dönem, inkılâba temel hazırlayan bir ihtilâl dönemidir. Türk İnkılâbı ise, bu üç yıllık evreyi kapsadığı gibi, bu evre sonundan, sözkonusu konuşmanın yapıldığı tarihe kadar olan süreyi, hatta ondan sonra yapılanları ve daha da yapılacakları kapsar. Çünkü inkılâbın ne yaşı, ne de bir süresi vardır.

O halde, Atatürk'e göre Türk Kurtuluş Savaşı'nın tanımı nasıldır? Ya da başka bir deyişle, Atatürk Türk Kurtuluş Savaşı'nın niteliklerini nasıl belirtmiştir?

1931 yılında, Atatürk'ün buyruğu ve bizzat katkılarıyla hazırlanarak, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (TTK'nın eski adı)'nce yayınlanan, Liseler İçin Türkiye Cumhuriyeti -*Tarih IV*- isimli kitapta, Türk Kurtuluş Savaşı'nın kapsam ve anlamından oluşan tanımı, şu şekilde yapılmaktır: "Hasılı Türk İstiklâl Harbi, şarkın dînî, içtimaî, ve siyasî istibdadıyla, garp devletlerinin siyasî ve iktisadî tegâllübünden masun, yeni ve tam müstakil bir Türk Devleti kurmak için girişilen çok cepheli millî mücadelenin, ikinci bir tabir ile 'kurtuluş hareketinin' mecmuudur"[4].

Bu özet tanım, Türk Kurtuluş Savaşı'nın tartışmasız kabul edilecek tanımıdır, denilebilir.

[1] Güzel bir değerlendirme için bk. Bekir Sıtkı Baykal, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Oluşması Üzerine Kısa Bir Bakış 1920-1960, Belleten XLII, s. 491-504.

[2] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, Üçüncü Basım, Ankara 1981, s.45.

[3] *a.g.e.*, s.237.

[4] Tarih IV, İstanbul 1931, s.57.

Levent Şahverdi Arşivi

Görülüyor ki, bu tanımda; ister doğudan, ister batıdan kaynaklanıyor olsun, her türlü dinsel, toplumsal, siyasî, iktisadî baskı ve zorlamalardan korunmuş, yeni ve tam bağımsız bir Türk Devleti kurma girişimi diye nitelendirilen Millî Mücadele, Türk Kurtuluş Savaşı'nın neden ve boyutlarını açıklıyor. Bu noktada da insan, -ister istemez- Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı ve onun sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi'yle içine düştüğü kötü durumu üzerine, değişik manda, himaye ve bölgesel kurtuluş hareketi hayali ile, ülke için kurtuluş yolu arayan aydın, politikacı, bilim adamı ve devlet adamlarından ayrı olarak, Mustafa Kemal Atatürk'ün vatanı için öngördüğü yegâne kurtuluş yolunu ve bunun sonunda varılmak istenen hedefi ve bu hedefe varmak için, onun izlediği yöntemi hatırlıyor. O, büyük Nutuk'ta, Türk milletinden aldığı güçle, kendisinin oluşturduğu amacı ve bu amaca ulaşmak için izlediği yolu şu şekilde açıklıyor: "Efendiler, bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. O da hakimiyet-i milliyeye müstenit, bilâkaydüşart müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmek! İşte, daha İstanbul'dan çıkmadan evvel düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz tatbikatına başladığımız karar, bu karar olmuştur... Böyle bir millet esir yaşamaktansa mahvolsun evlâdır!... Binâenaleyh, ya İstiklâl ya Ölüm!... Bu mühim kararın bütün icâbat ve zaruriyatını ilk gününde ihzâr ve ifade etmek, elbette musibolmazdı... Tatbikatı bir takım safhalara ayırmak ve vakayi ve hadisattan istifade ederek milletin hissiyat ve efkârını ihzar eylemek ve kademe kademe yürüyerek hedefe vasıl olmaya çalışmak lâzım geliyordu... Ben, milletin vicdanında ve istikbalinde ihtisas ettiğim büyük tekâmül istidadını, bir millî sır gibi vicdanımda taşıyarak, peyderpey, bütün heyet-i içtimaiyemize tatbik ettirmek mecburiyetinde idim"[5].

İşte Mustafa Kemal Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nda izlemeye çalıştığı amacı, bunun için de uygulamaya koyduğu yöntemi, bu sözlerle özetlemektedir. Gerçekten de, Kurtuluş Savaşı boyunca (hatta daha sonra da), yapmaya çalıştığı her türlü girişimde bu yolu izlemiştir. Örneğin, millet hakimiyetinin üstünlüğünü ele aldığı, 24 Nisan 1920 tarihinde, yani meclisin açılışının ikinci günü, Hükûmet Teşkilâtı Hakkında Kanun münasebetiyle yaptığı konuşmada, Türk milletini kurtuluşa götürecek en büyük gücün, "irade-i âliye-i millîye" (büyük millî irade) olduğunu belirtmiş; hemen arkasından: "Mücahedatımızın birinci gayesi ise saltanat ve hilâfet

[5] Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk I, Onikinci Basım, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayını, İstanbul 1972, s.12-16.

Levent Şahverdi Arşivi

makamlarınının tefrikini istihdaf eden düşmanlarımıza irade-i milliyenin buna müsait olmadığını göstermek ve bu makam-ı mukaddeseyi esaret-i ecnebiyeden tahlis ederek ulûlemrin salâhiyetini düşmanın tehdit ve ihrakından azade kılmaktır" demiştir. Aynı konuşmada, bu söylenenlerden ayrı olarak, iki önemli cümle daha vardır: "Padişahımız ve Halife-i Müslimin Efendimiz her nevi cebir ve ikrahtan azade ve tamamıyla hür ve müstakil olarak kendini milletin aguş-u sadakatinde gördüğü gün, Meclis-i Âlinizin tanzim edeceği esasat-ı kanuniye dairesinde, vaz-ı muhterem ve mübeccelini ahzeder". "Artık Meclis-i Âlinizin fevkinde bir kuvvet mevcut değildir"[6].

Mustafa Kemal Atatürk'ün evrelere ayırdığı ve millî bir sır olarak sakladığı yöntemi, bu örnekte olduğu gibi, daha pek çok örnekte de görülebilir. Burada görülen şey, hem hilâfet ve saltanatı kurtarmak için çalışılıyormuş gibi gösterilen bir maske amaç vardır; hem de, amaç gibi gösterilen bu şeyin yanında, millet üstünlüğünü benimseme, benimsetme ve bundan daha büyük bir gücün olamayacağını kabullendirme çabası vardır. Bu iki husus, hiçbir zaman uyuşamaz; çünkü, birincisi saltanatı, ikincisi de cumhuriyeti simgeler. Gerçekten de, saltanat için yapılacağı söylenen birinci husus, cumhuriyete giden gerçek yolu, o an için "millî bir sır" gibi saklamaktır.

Görülüyor ki, asıl amaç, yeni Türkiye için, cumhuriyet rejimini benimseme gibi görkemli bir amacın saklanması için, saltanat ve hilâfet rejimi, bir figüran gibi kullanmaktatır[7].

Türk Kurtuluş Savaşı, her şeyden önce, millî bir harekettir ve bu nedenle, 28 Ocak 1920 tarihinde, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nca kabul edilen ve müsveddelerini Mustafa Kemal Atatürk'ün hazırladığı bilinen "Misak-ı Millî" isimli siyasal belge, bu savaşın programını oluşturan ve "millilik" kavramının hangi anlamda ele alındığını gösteren, önemli bir olgudur. Bir anlamda, Türk Kurtuluş Savaşı'nda ne gibi amaçlar taşındığı, -bazı hususlar üstü kapalı da olsa- bu belgenin altı maddesine sığdırılmış gibidir. Gerek Türk dış politikasında, gerekse içerde gerçekleştirilmeye çalışılan "adlî, siyasî, iktisadî" v.b. türlü işlerde, "millilik" kavramından; Türkler'in çoğunluk olarak yaşadıkları ve günün koşullarında ellerinde tu-

[6] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, Ankara 1961, s.60-63.

[7] Tevfik Bıyıklıoğlu, "TBMM'nin Hukukî Statüsü ve İhtilâlci Karakteri", Belleten XXIV/96 (1960), s.637-664.

Levent Şahverdi Arşivi

tabildikleri, ulusal sınırlar ile çevrili Türk vatanı üzerinde siyasal, sosyal, adlî, iktisadî vb. tüm hayatî noktalar açısından, "tam bağımsızlık" gibi bir amaç anlaşıldığı bilinmektedir. Misak-ı Millî sınırları, gerçekleştirilemeyecek maceralara set çeken, realist bir belgedir. M. Kemal Atatürk'ün, Osmanlı Devleti'nin "Panislâmist, Panturanist" politikalarını eleştirerek;[8] "Milletimiz asırlarca, bu vahî nokta-i nazardan hareket ettirildi. Fakat ne oldu? Her gittiği yerde milyonlarca insan bıraktı. Yemen çöllerinde kavrulup mahvolan Anadolu evlâtlarının miktarını biliyor musunuz? dedim. Suriye'yi, Irak'ı muhafaza etmek için ne kadar insan telef oldu, bunu biliyor musunuz? Ve netice ne oldu, görüyor musunuz? dedim... Yeni Türkiye'nin ve yeni Türkiye halkının, artık, kendi hayat ve saadetinden başka düşünecek bir şeyi yoktur..."[9], biçimindeki sözleri, Misak-ı Millî'den ve Türk Kurtuluş Savaşı'nın "millîlik" vasfından ne anlaşılması gerektiğini yeterince ortaya koymaktadır.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın başlama ve bitme tarihleri üzerinde de değişik düşünceler ileri sürülmüştür. Genelde kabul edilen başlama tarihi, 19 Mayıs 1919'dur. Zaten Atatürk'ün de bu tarihi kabul ettiği bilinmektedir. Bitiş tarihi ise, kimi yazara göre 9 Eylül 1922'dir; kimi yazara göre de, 24 Temmuz 1923'tür. Gerçekte ise, hukuksal olarak, 24 Temmuz 1923 tarihini benimsemek, daha akla yakın görünüyor. Çünkü bu tarih, uluslararası hukuk esaslarına göre, Türkiye'nin kimlik belgesinin, "Lozan Antlaşması" ile, onaylanması tarihidir. 19 Mayıs 1919 ile, 23 Temmuz 1923 tarihi arasındaki evreyi de, üç önemli aşamada ele alabiliriz: Birinci aşama, 19 Mayıs 1919-23 Nisan 1920 tarihleri arasındaki kongreler dönemi; ikinci aşama, 23 Nisan 1920-9 Eylül 1922 tarihleri arasındaki, Türk milletinin bağımsızlığını fiilen eline aldığı dönemi; üçüncü aşama da, 9 Eylül 1922-24 Temmuz 1923 tarihleri arasındaki, uluslararası hukuk kurallarına göre, Türkiye Cumhuriyeti'nin tescili dönemidir.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın benzeri türdeki savaşlar içindeki kendine özgülüğü, hepsinden fazla ve farklıdır. Bunun böyle olduğu, Türk Bağımsızlık Savaşı'nın siyasal, sosyal, dinsel, kültürel, ekonomik v.b. boyutlarına bakıldığında görülebilir. Bu mücadele, herşeyden önce, tamamıyla millilik vasfını haizdir. Hiçbir biçimde, Türk olmayan maddî-manevî güçlerin desteği sözkonusu değildir; Türk Milleti, bütün zorluklara rağmen bu savaşta, unutturulmuş sanılan kimliğini elde etmiştir. Geleneksel dünya yaşam

[8] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, s.199-201.

[9] Nutuk II, s. 710-711.

Levent Sahverdi Arşivi

biçimini belirleyen kalıplar kırılmıştır. Batı milletlerinin yeniden biçimlenişlerinde uzun yüzyıllar boyu rol oynamış çağdaş kavramlar, Türkiye'de uğruna savaş verilir bir değere kavuşmuştur. Hareketin özü, millî egemenlik, millî bir devlet, ulusal sınırlar, tam bağımsızlık gibi kavramlarla, geçen bu üç buçuk yıl boyunca, ümmetçi anlayışın kavramlarıyla hiç bir ilgisi olmayan, lâik dünya görüşü üzerine oturtulur olmuştur. Türk milletinin 'yüksek vasfı', 'üstün yeteneği', 'asil kanı' ve 'soylu ırkı', 'tarihte üstlendiği medenî rolü' gibi kavramlarla, kendi öz kültürüne yönelişin belkemiğini oluşturacak gelişmeler de, yaşanmış ve uygulanmıştır.

Bu sayılanlar, Türk Kurtuluş Savaşı'nın kendine özgü yanlarından sadece birkaçıdır. Yalnızca bunlar üzerinde düşünülse bile, bu savaşın, ne Fransa İhtilâli'ne, ne Rus İhtilâli'ne, ne de İspanya'nın, Portekiz'in, Brezilya'nın, hatta Amerika kolonilerinin özgürlük ve bağımsızlık savaşına benzediği görülür. Bunların hiçbirine benzemez; ama, Fransa İhtilâli ile örneğin Rus İhtilâli arasında, kolaylıkla benzerlikler bulunabilir. Buna karşın, Türk İhtilâli'nin Fransa'nın açtığı yoldan gittiği, ondan ilham aldığı da tartışılamaz; çünkü, bu düşünceyi bizzat Atatürk dile getirmişti[10]. Oysa bu ihtilâllerin çoğunda, yukarıda sayılan yönler bakımından, Türk Kurtuluş Savaşı'na benzerlikler çok azdır. Hele hele temel niteliklerde, amaçlar açısından az da olsa zorlama ile ortak yanlar bulunsa bile, oluşum biçimi üzerinde benzerlikler, hemen hemen hiç yok gibidir. Çünkü, Türk Kurtuluş Savaşı, hem Türk vatınını işgale kalkışan sömürgeci dış güçlere, hem de dış güçlerin desteğindeki içerdeki engelleyici-padişahcı güçlere karşı verilmiştir. Diğer bağımsızlık hareketlerinin hiçbirisinde, öz vatanlarını savunma anlayış ve felsefesi yoktur; ancak, Türk Kurtuluş Savaşı'nın, kendinden sonraki bağımsızlık ve özgürlük hareketlerine örnek teşkil ettiği de, tartışılamaz.

Atatürk, Türk Bağımsızlık Hareketi'ne tarihin yüklediği bu misyonun değerledirmesini çok güzel yapmıştır. Bu durumun, daha savaş yıllarında farkında olan Atatürk, geleceği olağanüstü seziş gücü ile, gelecek hakkında güzel değerlendirmeler yapmıştır. Öyle ki, benzer şartları paylaşan mazlum uluslara örnek olma, onlara yol gösterme, kendi kimliklerine kavuşturma ve kendilerine güvenme duygusunu güçlendirme anlayışı, Türk Kurtuluş Savaşı'nın ilk günlerinden beri üzerinde durulan noktalar olmuşlardır.

[10] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, s.33-38 ayrıca bk. Şerafettin Turan, Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1982, s.9-11.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk Kurtuluş Savaşı, her geçen gün özgün araştırmaların artmasına karşın, günün siyasal etkilerinden, değerlendiriş ve yorumundan, henüz istenilen ölçüde kurtulabilmiş değildir. Ama, her geçen gün de, bilimsel yeterliliği fazla araştırma yapmaya yarar olanakları artıran materyallerin gittikçe zenginleştiği de görülmektedir. Yapılacak bilimsel araştırmaların konusu, konunun sosyal araştırmalar içindeki türü (ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel v.b.) açısından da, ne tür kaynakların ön plâna geçeceği, ne tür kaynakların ikinci plâna atılacağını belirler. Bu, tartışılamaz genel kuraldır. Ne var ki, genel bir yaklaşımla, gene de şöyle bir sıralama yapılabilir:

A - Resmî Kaynaklar:
1 - Arşivler
2 - Resmî yıllıklar ve salnameler
3 - Resmî istatistikler

B - Resmî Olmayan Kaynaklar:
1 - Anılar
2 - Gazeteler
3 - Döneme dair basılı kitaplar
4 - Kişisel arşivler
5 - İnceleme kitap ve makaleler

Türkiye'de, tarihsel araştırmalarda kullanılan bilimsel yöntemde zaafa düşülen en büyük sorun, kuşkusuz ki, araştırmanın materyalini oluşturacak kaynaklar arasında sistematik bir hiyerarşi oluşturulamayışıdır. Ne tür bir araştırma olursa olsun, ilk akla gelen ve tartışmasız birinci sıraya konulan materyal grubu, arşivlerdir. Gerçekten, diyelim ki siyasal ya da diplomasi konusunda yapılacak bir çalışmada, arşiv malzemeleri, birinci elden bilgiler verebilirler. Oysa, ekonomik konulu bir çalışmada, arşivin veremeyeceği bilgilerin çok daha önemlisini, dönemin gazetelerindeki ekonomi haberleri verebilir. Görülüyor ki, konunun türü, konuya yaklaşım biçimi ve seviyesi de, kaynakların hiyerarşik sırasını değiştirebilir.

Bu genel nedenden ötürü, kaynağın kritiği ve tasnifi büyük önem taşır. Özellikle kaynaklarda verilen kimi bilgileri, ince bir dikkat ve eleştiri süzgecinden geçirmeden almak, umulmadık ölçüde yanlış sonuçlara neden olabilir. Örneğin, hatıra türünde yazılan kaynaklara kesinlikle kuşku dolu gözlerle ve yöneltilecek sorularla bakmak gerekir. Çünkü, aradan uzun bir zaman geçmesine rağmen, kimi araştırmacılarca yapılan incelemelerde, si-

Levent Şahverdi Arşivi

yasal eğilimler, yorumlar, kişisel sorunlar bile, üzerinde araştırma yapılan konuyu doğal çizgisinden saptırır. Bizzat olaylara tanık olmuş, hatta olayın oluşum biçimi üzerinde gerek fiilî gerekse fikrî yönden; hatta iki yönden de aynı anda etkili olmuş bir kişice yazılan anılara, bu tür kuşkularla bakmak, herhalde doğru olan yoldur.[11]

Bu durum, anılan ölçüde olmasa da, aşağı yukarı her türdeki kaynak için geçerlidir.

Buraya kadar, Türk Kurtuluş Savaşı'nın tanımı, niteliği, amaç ve yöntemi, zaman açısından evreleri ve zemini, benzeri türdeki savaşlar içindeki yeri ve önemi üzerinde, ana hatlarıyla durulmuştur. Bu genel hatların, Türk Kurtuluş Savaşı üzerinde yapılacak monografi çalışmaları için, vazgeçilmez ilkeler olduğu düşünülmektedir. Kuşkusuz, Atatürk'ün dediği gibi: "Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa, değişmeyen hakikat insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır"[12]. Objektif ölçüler içerisinde kalmak zorunda olan tarihçinin, hangi tarih dilimi üzerinde olursa olsun, bu genel ilkeye bağlı kalması birinci görevidir. Türk Kurtuluş Savaşı incelenirken, değişik siyasal, ideolojik yaklaşımlardan arınma zorunluluğu, ilk anda kendini hissettirmektedir. Bu nedenle, gerek Türk Kurtuluş Savaşı, gerekse daha özel olgular ve kişiler ele alınırken, dönemin şartları hiçbir zaman gözardı edilemez. Bu yapıldığında, tarafsız ve objektif olarak, Türk Kurtuluş Savaşı, gerek dünya tarihi, gerekse Türk tarihi içindeki lâyık olduğu yere, daha sağlam temeller üzerinde oturacaktır.

[11] Bk. Türk Dili, Anı Özel Sayısı.

[12] Arı İnan, Düşünceleriyle Atatürk, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1983, s.143.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN İLK ÖĞRETMENİ ŞEMSİ EFENDİ (1852-1917)*

Doç. Dr. ÖZCAN MERT

Türkiye'yi yönetirken ve çağdaş medeniyet seviyesine ulaştırmak istediği Türk milletine önderlik ederken eğitim, öğretim ve öğretmenlere çok önem veren ve özel bir ilgi gösteren Atatürk'ün yetişmesinde, görmüş olduğu eğitim ve öğretim yanında ders aldığı öğretmenlerinin de yeri ve rolü büyüktür. Onun ilk ve orta öğrenimindeki öğretmenleri arasında ilkokul öğretmeni Şemsi Efendi, askerî rüşdiyedeki Fransızca öğretmeni Yüzbaşı Nakiyüddin Bey, askerî idadîdeki kitâbet öğretmeni Mehmet Asım Efendi, tarih öğretmeni Topçu Kolağası Mehmet Tevfik Bey[1] ile askerî rüşdiyedeki öğretmeni Osman Tevfik Bey[2] hatıra başta gelen isimlerdir.

Her insan gibi Atatürk'ün de fikir yapısının oluşmasında ilk etkide bulunanlar, ailesi ve öğretmenleri olmuştur[3]. İşte bu öğretmenlerin birincisi olan Şemsi Efendi, Türk eğitiminde başardığı işler yanında, çocukluğundan itibaren onun hayatına yön vermesi bakımından da büyük bir öneme sahiptir.

Şemsi Efendi'nin hayat hikâyesinin yazılmasının bir ihtiyaç olduğunu ilk defa 1943 yılında Ali Canib Yöntem ifade etmiş[4] olmakla beraber onunla ilgili ilk biyografik bilgilere daha 1912'de Osman Şevki Efendi'nin neşrettiği bir ders kitabında rastlanır[5]. Bundan sonra 1938'de Emekli Kor-

* Bu çalışma, 5-9 Eylül 1990 tarihlerinde Ankara'da toplanmış olan XI. Türk Tarih Kongresi'ne sunulan tebliğin ilâveler yapılmış biçimidir.

[1] Yahya Akyüz "Atatürk'ü Yetiştiren Öğretmenlerden Birkaçı", *Atatürk Devrimleri ve Eğitim Sempozyumu (9 - 10 Nisan 1981)*, Ankara 1981, s. 109-20; Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, Ankara 1989, s. 5-6, 25.

[2] Ahmed Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim* c. I, İstanbul [1970], s. 10, 11.

[3] Turan, *a.g.e.*, s.5.

[4] Ali Canib Yöntem, "Unutulmuş Şöhretlerden: Muallim Cudi Efendi", *Çınaraltı Mecmuası*, nu. 92 (1943), s.12.

[5] Osmân Şevkî, Yeni Usûl Ta'lîm-i Kırâ'at. Kemâlat-ı Milliye ve Fazâ'il-i İnsâniye, VI. Kısım, Selânik 1330, s.209-17. Şemsi Efendi, bu kitapta mevcut olan hayat hikâyesini görüp okumuştur. Bu bakımdan buradaki bilgiler, bir çeşit otobiyografi sayılabilir.

Levent Sahverdi Arşivi

general Galip Pasiner, Şemsi Efendi ile ilgili hatıralarını bir gazetede yayınlamıştır[6]. Osman Şevki Efendi'den hareketle Faik Reşit Unat 1963'te, herhangi bir dipnotu vermeksizin ve İsmail Eren ise 1967'de Osman Şevki'yi belirterek birer makale kaleme almışlardır[7]. Son olarak da 1981 yılında Yahya Akyüz, Pasiner ve Unat'ın ifadelerini esas alarak bir senteze varmaya çalışmıştır[8]. Ancak Şemsi Efendi ile alâkalı sözkonusu makalelerde arşiv belgelerine ve sâlnâmelere hiç yer verilmemiştir.

Bu yazıda resmî belge ve yayınlar yanısıra diğer kaynaklardan da yararlanma yoluna gidilmek suretiyle hem Şemsi Efendi'nin hayat hikâyesi ve eğitimci kişiliği, hem de Atatürk'ün ilk eğitimini nasıl bir öğretmen ve okuldan almış olduğu daha açık bir biçimde ortaya konmaya çalışılacaktır.

HAYATI

Şemsi Efendi, 1852 yılı civarında doğdu. Fakir bir ailenin çocuğu olarak o, eğitim ve öğrenimi süresince karşılaştığı her türlü güçlükle mücadele etmesini bilmiş ve önce ilköğrenimini ardından da 1867 yılında 15 yaşlarında iken Tanzimat döeminin modern eğitim kurumlarından biri olan rüşdiyeyi (Selânik Rüşdiyesi)[9] başarıyla bitirerek ortaöğrenimini tamamladı[10].

Ailesine malî katkıda bulunmak isteyen Şemsi, bir dükkânda çalışmaya başladı. Bununla yetinmedi. Dükkânda çalışması yanısıra rüşdiyeye devam edemeyenlere hususi dersler vermek suretiyle, Selânik'te ilk özel halk dershanesini kurmuş oldu[11].

Arapça ve Farsça yanında Fransızca da öğrenen Şemsi Efendi[12], 1869-1871 yıllarında Aynaroz'da gümrük idaresinde kâtip olarak çalıştı ve

[6] Galip Pasiner, "Meslek ve Vazife Aşıkı Bir Maarifçi", *Akşam* 13 Kânûn-ı evvel 1938, s.9; Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, c.I-II, s. 472-75.

[7] Faik Reşit Unat, "Atatürk'ün İlk Öğretmeni Şemsi Efendi ve Okulu", *Eğitim*, c.I, nu. 36 (1963), s.38-42; İsmail Eren, "Atatürk'ün İlk Hocası Şemsi Efendi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, c. V, nu.26 (1969), s.5-7.

[8] Akyüz, *a.g.e.*, s.109-12.

[9] Selânik Rüşdiyesi 1859 yılında açılmıştır. Bk. Başbakanlık Arşivi, İrade, Dahiliye, nu. 28.961; İrade Meclis-i Vâlâ. nu. 18.008. Başbakanlık Arşivi bundan sonra B.A. şeklinde ve irade ise İ. biçiminde kısaltılmış olarak gösterilecektir.

[10] Şevkî, *a.g.e.*, s. 212; Eren, *a.g.e.*, s.6.

[11] Şevkî, *a.g.e.*, s.212-131; Eren, a. yer; Unat, *a.g.e.*, s.39-40.

[12] *Şişli Terakki Lisesinin Tarihçesi 90. Yıl 1879-1969*, İstanbul 1969, s.6.

Levent Şahverdi Arşivi

1871'den itibaren de Selânik'te yeni açılan bir yabancı özel okulda Türkçe öğretmenliği yapmaya başladı. Ecnebi okuldaki çalışması onun hayatında bir dönüm noktası teşkil etti. Nitekim burada çalıştığı sürece çeşitli gözlem ve temaslarda bulundu. Okuldaki çalışma ortamının mükemmelliği meslekî yönden ufkunu genişletti[13]. Bu çalışması esnasında onda, benzer şartlar ve yeni metodlarla Türk öğrencilerine öğretmenlik yapmak üzere bir ilkokul açma fikri doğdu.

1869 tarihli maarif nizamnâmesinin 129. ve 130. maddeleri ecnebi ve gayr-ı müslim tebaa yanında müslüman Türklere de özel okul açma imkânı tanımaktaydı[14]. Şemsi Efendi, bu imkândan yararlanarak bir ilkokul açma girişiminde bulundu. Kendisini bu konuda bazı öğrenci velilerinin teşvik etti ve birkaç meslekdaşı destekledi. O, halktan topladığı ianelerle işe koyuldu[15]. Selânik Maarif Müdürü Radoviçli Mustafa Bey'in yardımlarıyla kendisine yeni bir okul açması için ruhsat verildi ve bir de bina tahsis edildi. Şemsi Efendi, 1872 yılında Selânik şehrinin Sabri Paşa Caddesi'ndeki Çarşamba Dergâhı adlı bir tekkenin karşısında bulunan tek katlı küçük bir binada okulunu açarak hizmete soktu. Daha sonra o, meslekdaşı Abdi Kâmil Efendi'yi öğretim kadrosuna dahil etti ve genişlettiği okuluna Şemsi Efendi Mektebi adını verdi[16].

Şimdiki bilgilere göre Şemsi Efendi Mektebi, *Cemiyet-i Tedrîye-i İslâmiye* tarafından 1865 yılında İstanbul'da açılmış olan mektepten[17] sonra, bir Türk tarafından Osmanlı memleketinde kurulan ilk özel okul olma özelliini taşımaktadır.

Şemsi Efendi'nin açtığı okul uzun ömürlü olmadı. Ancak kendisi, kapanan her okulunun ardından bir yenisini açmaya çalıştı. Bu arada Selânik'te kendisi gibi şöhret kazanmış bir eğitimci olan İsmail Hakkı Efendi ile beraber, Aktarönü'nde harap bir mescidi tamir ettirip okul haline getirdiler. Bu iki eğitimcinin beraberliği uzun sürmedi ve İsmail Hakkı Efendi, mühtemelen bir anlaşmazlık sonunda ortaklıktan ayrılıp yeni bir okul açtı[18].

[13] Şevkî, *a.g.e.*, s. 213; Eren, *a.g. yer.*

[14] Ergin, *a.g.e.*, c.I-II, s.508; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1988'e)* Ankara 1989, s.194-95.

[15] *Şişli Terakki Lisesinin Tarihçesi 90. Yıl 1879-1969,* İstanbul 1969, s.4-5, 6.

[16] Şevkî, *a.g.e.*, s. 213-14; Eren, *a.g. yer;* Unat, *a.g.e.*, s. 40.

[17] Ergin, *a.g.e.*, c. I-II, s. 487 vd.

[18] *a.g.e.*, c. I-II, s. 478 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

Şemsi ve İsmail Hakkı Efendilerin okulları, Selânik'te 1879 yılında öğretime başlayan *Mekteb-i Terakkî* adlı özel eğitim kurumunun açılmasında etkili olduğu gibi her ikisi de adıgeçen okulun kuruluşunda görev aldılar. Aynı mektebin kadrosunda bir ara bu iki arkadaştan ilki öğretmen, ikincisi ise hem muallim ve hem de müdür olarak bulunmuştur[19].

Şemsi Efendi, 1880 yılı civarında açılan *Şemsü'l-ma'ârif*[20] adlı özel okulu idare etmek üzere çağırıldığı İstanbul'a gitti. Ancak yaptığı görüşmeler olumlu bir sonuç vermeyince Selânik'e geri döndü[21].

Şemsi Efendi'nin kurduğu özel okulların idarî işleri, yalnız kurucu idarecilerin varlığına bağlı idi. Bu tür okulların genişletilmesi güç olduğu gibi yönetimi de zordu[22]. Bunun başlıca sebepleri arasında malî imkânsızlıklar ve kaliteli öğretmenlerin azlığı sayılabilir. Aynı hususta kendisinin geçimsiz bir kimse olmasının[23] da rolü olabileceğini unutmamak gerekir. Bu bakımdan Şemsi Efendi, kurduğu okulları uzun süreli devam ettirmedi. Ancak öğretmenlik mesleğine olan bağlılığı ve çocuklara duyduğu sevgi ve şefkat sonucu yılmadan yenilerini hizmete sokmayı başardı. Nitekim Atatürk'ün ilkokula başladığı 1887 yılı civarında, Şemsi Efendi'nin bu okulunu yeni açmış olduğu anlaşılmaktadır[24].

H. 1311/M. 15 Temmuz 1893-4 Temmuz 1894 tarihinde, Şemsi Efendi Selânik'teki *Ravza-i Ta'lîm Mektebi*'nin kurucusu olarak görülmektedir[25]. Lâkin bu okulun da faaliyeti kısa sürmüş olmalıdır. Zira sonraki yıllarda, Şemsi fendi, 1885 yılından beri Selânik'te ileri düzeyde ve çağdaş onlamda bir eğitim ve öğretim hizmeti veren *Feyziye Mektebi*'nde[26] öğretmenlik

[19] *1320 Sene-i Hicriyesi Selânik Sâlnâmesi,* Def'a: 17, Selânik [1320], s.401-2, 403; *Şişli Terakki Lisesinin Tarihçesi 90. Yıl 1879-1969,* İstanbul 1969 s.7, 15, 28.

[20] *Şemsü'l-ma'ârif*'in kuruluş tarihi farklı kitaplarda 1879-1880 *(Şişli Terakki Lisesinin Tarihçesi 90. Yıl 1879-1969,* İstanbul 1969 s.7) ve 1882 (Ergin, *a.g.e.,* c. III-IV, s.951) gibi değişik gösterilmiştir. Ayrıca bk. not 42.

[21] *Şişli Terakki Lisesinin Tarihçesi 90. Yıl 1879-1969,* İstanbul 1969 s.7-8.

[22] *1318 Sene-i Hicriyesine Mahsûs Selânik Vilâyeti Sâlnâmesi,* Def'a: 16, Selânik [1318] s.341-42.

[23] *Şişli terakki Lisesinin Tarihçesi 90. Yıl* 1879-1969, İstanbul, 1969., s. 7.

[24] Bk. not 90.

[25] *1311 Sene-i Hicriyesine Mahsûs Selânik Sâlnâmesi,* Def'a: 12, Selânik [1311], s.159.

[26] *1320 Selânik Vilâyeti Sâlnâmesi,*s. 397-98. Şemsi Efendi'nin kendi okulunu *Mekteb-i Feyziye* ile birleştirdiği (Unat, *a.g.e.,* s.41) ve adıgeçen okulun kurucusu olduğu ileri sürülmüştür (Semavi Eyice, "Atatürk'ün Doğduğu Yıllarda Selânik", *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan,* İstanbul 1981, s.488).

Levent Şahverdi Arşivi

yapmaya başladı. Buranın ilkokul kısmı olan *Mekteb-i Feyz-i Sıbyân*'ın *Hey'et-i Tedrîsiye*sinde yani öğretim kadrosunda, H. 1312 / M. Temmuz 1894 - 23 Haziran 1895 ve H. 1313 / M. 24 Haziran 1895 - 11 Haziran 1896 tarihlerinde, *'Akâ'id-i Dîniye ve Kırâ'at Mu'allimi* olarak görev yapmıştır[27]. Daha sonra o, H. 1315/M. 2 Haziran 1897 - 21 Mayıs 1898 ve H. 1316/M. 22 mayıs 1898 - 11 Mayıs 1899 yıllarında aynı okulda, *Tatbîkât-ı 'Arabiye Mu'allimi*[28] ve H. 1325/M. 14 Şubat 1907 - 3 Şubat 1908'de sözkonusu mektebin *inâs kısmı*nda yani kızlar bölümünde sadece *mu'allim* olarak görülmektedir[29].

Şemsi Efendi'nin Selânik'teki öğretmenliği, Balkan harbine kadar devam etti. Bu şehrin 8 Kasım 1912'de Yunan kuvvetlerine teslim olması üzerine, Şemsi Efendi, altmış yıl kadar yaşamış olduğu memleketinden ayrılmak ve İstanbul'a göç etmek mecburiyetinde kaldı. O, yerleştiği başkentte ilköğretim müfettişliine tayin edildi[30].

Yarım yüzyıla yakın bir süre Türk maarifine hizmet vermiş olan Şemsi Efendi, Eyüp (İstanbul) civarındaki Hazreti Halit'te[31] 1917 yılında öldü[32]. Kabri Üsküdar'daki Bülbülderesi Mezarlığı'ndadır[33].

[27] *1312 Sene-i Hicriyesine Mahsûs Selânik Vilâyeti Sâlnâmesi,* Def'a: 13, Selânik [1312], s. 138; *1313 Sene-i Hicriyesine Mahsûs Selânik Vilâyeti Sâlnâmesi,* Def'a: 14, Selânik [1313], s. 142.

[28] *1315 Sene-i Hicriyesine Mahsûs Selânik Vilâyeti Sâlnamesi,* Def'a: 15, Selânik [1315], s.276; *Sâlnâme-i Nezâret-i Ma'ârif-i 'Umûmiye,* sene: I, Dârü'l-hilâfeti'l-aliye 1316, s. 1065.

[29] *1325 Sene-i Hicriyesine Mahsûs Selânik Vilâyeti Sâlnâmesi,* Def'a: 20, Selânik [1325], s.488.

Şemsi Efendi'nin öğretmen olarak çalıştığı Terakkî ve Feyziye adlı mektepler, *"Dönmeler"* veya *"Avdetiler"* yahut *"Selânikliler"* diye bilinen cemaat tarafından kurulup hizmete sokulan özel okullar olarak bilinmektedir. Buralarda öğretim açısından devlet okullarının programları tatbik edilerek İslâm akaidi gibi dersler okutuldu. Bu durum sözkonusu eğitim kurumlarının müslüman Türkler tarafından benimsenmesine yolaçmıştır (T.H., "Dönme", *İslâm Ansiklopedisi,* c.III, s.649; "Dönmeler veya Avdetiler", *Türk Ansiklopedisi,* c.XIV, s.43; *Vatan,* 21 Kânûn-ı sânî 1340/1924, s.2).

[30] Unat, *a.g.e.,* s.42.

[31] Ergin, *a.g.e.,* c.I-II, s.470.

[32] Unat makalesinde (s. 42) Şemsi Efendi'nin ölüm yılını 1916 olarak göstermiştir. Oysa bu kimsenin ölüm tarihi, mezartaşı kitâbesinde *"1333/1917"* biçiminde yazılıdır.

[33] Bülbülderesi Mezarlığı'nın *"Selânikliler"* diye bilinen topluluğun kabristanı olduğuna dair bk. Abdurrahman Küçük, *Dönmeler ve Dönmelik Tarihi,* İstanbul basım tarihi yok, s.219, 246.

Levent Şahverdi Arşivi

ÖĞRETMENLİĞİ VE EĞİTİMCİLİĞİ

Tanzimat dönemi yeniliklerinden biri de maarif sahasında *usûl-i cedîde*nin uygulanmasıdır. *Usûl-i cedîde* hareketi, Türk eğitim sisteminde yetersiz kalan gelenekçi ders araç ve gereçleri ile öğretim metodlarının terketilip, çağdaş ve daha etkili olanlarının kullanılmaya başlamasını ifade eder. Diğer yandan bu devirde yayınlanan pedagoji ve öğretim metodu hakkındaki ilk kitaplar da sözkonusu hareketin içindedir[34].

Önce 1848'den itibaren rüşdiyelerde tatbik edilmeye başlanan *usûl-i cedîde,* olumlu sonuçlar verince, yirmi yıl kadar sonra ilköğretimde de uygulamaya sokulmuştur. 1869 senesinde maarif nizamnâmesinin kabulünden sonra kurulmaya başlanan ibtidai mekteplere, *usûl-i cedîde mektebi*[35] denmesi yanısıra, sıbyan mekteplerinde tarih, coğrafya, hesap gibi derslerin okutulmasına ve sıra, öğretmen masası, karatahta, tebeşir harita ve benzeri araç ve gereçlerin kullanılmasına geçilmiştir. Bunlara ek olarak, seyrek te olsa bir kısım okullarda, okuma yazma öğretiminde, eski ve uzun uzun heceleme metodu olan *usûl-i tehecci*den vazgeçilerek harflerin seslerine dayalı ve kelimeyi doğrudan okuma yöntemi olan ve günümüzdeki bilinenden bilinmeyene gitme metoduna benzeyen *usûl-i savtiye* denilen bir yöntemin takbikine girişilmiştir[36].

*Usûl-i cedîde*nin uygulanmasına diğer yeniliklerin hemen hepsinde olduğu gibi, ilkin başkent İstanbul'dan başlanmıştır. İlköğretimdeki tatbikata İstanbul'da geçildiği sıralarda, aynı alanda Selânik'teki girişimler, başkentle yarışır nitelikteydi. Bu yarışta Selânik'teki bazı öğretmenlerle eğitimcilerin, ama özellikle ve en fazla Şemsi Efendinin rolü ve payı

[34] Akyüz, *a.g.e.*, s.228. *Usûl-i cedîde* hareketi, daha sonra Osmanlı toprakları dışındaki Türk dünyasına da yayılmıştır. Bk. A. Battal-Taymas, "Türk Dünyasında Usulücedid Hareketi", *Türk Kültürü,* c.II, nu. 18 (1964), s. 119-25. Bu bölgelerdeki faaliyetlerde en etkili rolü oyanayan Gaspıralı İsmail'in konuyla ilgili "İsmail Gasprenski, *Mekteb ve Usûl-i Cedîd Nedir?*, Bağçesaray, Tercüman Gazetesi Basmahanesi 1894, 10 s." bibliyografik künyeli bir de eseri tesbit edilmiştir. Bk. M. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu,* İstanbul 1971-1982, c.III, s.1078.

[35] 25 yıl kadar sonra Gaspıralı İsmail'in yeni usûl üzere Bahçesaray'da açtığı okula da *Usûlü Cedid Mektebi* denmiş ve bu ad Kırım'da benimsenmiştir. Bak. Taymas, *a.g.e.*, s.120.

[36] Akyüz, *a.g.e.*, s.224, 228-32, 242-44. Okuma öğretilirken *usûl-i tehecci*de sözcükler *"cim üstün ce, cim esre ci, cim ötre cü..."* şeklinde ve *usûl-i savtiye*de ise *"ce, ci, cü..."* biçiminde okutulmaktaydı. Okumada önce, talebelerin günlük hayatta bilip tanıdığı sözcüklerden seçilip öğretilmekteydi.

Levent Şahverdi Arşivi

büyüktür[37]. Bundan dolayıdır ki hem Maarif Nezâreti ve hem de Selânikli bâzı eğitimciler ile basın organları, *usûl-i cedîd*in bu şehirdeki ilk uygulayıcısı olarak Şemsi Efendi'yi gösterirler[38].

Daha öğrencilik yıllarında eğitimdeki aksaklıkları farkeden ve bilhassa ezberciliğe karşı olan Şemsi Efendi, bir ıslah çaresi olarak *usûl-i cedîd*in Selânik'te uygulanmasında ve özel okul açma hususunda öncü ve rehber olmuştur[39]. Şemsi Efendi, devrin erkek öğretmen yetiştiren okulu olan *Dârü'l-mu'allimîn*'de okumadığı halde, öğrenmiş olduğu Fransızcanın yardımıyla, Avrupa'daki gelişmelerin memleketin diğer bölgelerine nazaran daha rahat izlenebildiği Selânik'te kendi kendini yetiştirmiş ve modern eğitim yöntemlerini takip etmiştir. Onun ve okulunun başarısı karşısında, 1873 yılında Selânik vilâyetindeki bütün sıbyan okullarında *usûl-i cedîd*in uygulanmasına karar verilmiştir[40]. Şemsi Efendi'nin arkadaş ve meslekdaşları ile birlikte yaptığı çalışmalar sayesinde adıgeçen şehirde *usûl-i cedîde* üzere eğitim ve öğretim yapan yeni ve modern özel okullar açılmıştır[41]. Şemsi Efendi ile Abdi Kâmil ve İsmail Hakkı Efendiler ve Selânik'te yeni açılan mektepler, doğrudan ya da dolayısıyla Rumeli ve İstanbul'daki bir kısım özel okulların kurulmasında etkili olmuşlardır[42].

Mahalle mektepleri ile sıbyan okullarının eğtimi ve öğretim faaliyetlerini eski geleneklere göre yoğun bir biçimde sürdürdükleri bir sırada[43], Şemsi Efendi, Selânik'te modern mânâda özel bir okul açma cesaretini gösteren ilk kimsedir. O, bazı cami imamları ile sıbyan okulu öğretmenlerinin eski usûl üzere çalışmakta ısrar ettikleri bir zamanda[44] böylesine ce-

[37] Ergin, *a.g.e.*, c.I-II, s.469-70.

[38] Bk. not 77; Şevkî, *a.g.e.*, s.211-214; *Rumeli*, 25 Şevvâl 1290/3 Kânûn-ı evvel 1289, s.1.

[39] Şevkî, *a.g.e.*, s.211, 212, 214.

[40] *Rumeli*, 25 Şevvâl 1290/3 Kânûn-ı evvel 1289, s. 1, 4; Ali Haydar Midhat, *Midhat Paşa*, c.I, İstanbul 1325, s.152.

[41] *1318... Selânik Vilâyeti Sâlnâmesi*, a.g. yer.

[42] Çocuk Beğçeyi, I. sene, nu. 12 (1321), s.8; Şevkî, *a.g.e.*, s.215; Ergin, *a.g.e.*, c.I-II, s. 469-71; Eren, *a.g.e.*, s. 7. Şemsi Efendi'nin 1872 yılında açtığı okulda çalışan Abdi Kâmil Efendi, daha sonra geldiği İstanbul'da *Şemsü'l-ma'ârif* adlı özel ve modern okulu kurmuştur. Bu kimse, muhtemelen Şemsi Efendi'ye duyduğu saygı ve hayranlıktan ötürü, okuluna *Şemsü'l-ma'ârif* ismini vermiş olmalıdır.

[43] Faik Reşit Unat, "Atatürk'ün Öğrenim Hayatı ve Yetiştiği Devrin Eğitim Sistemi", *Atatürk Konferansları*, c. I, Ankara 1964, s.74. Bu makale ayrıca Türk Tarih Kurumu'nun *Belleten* adlı dergisinde de yayınlanmıştır [c. XXVII, nu. 108 (1963), s. 601-24].

[44] B.A., Ayniyat Defteri, nu. 1.072, s.16.

Levent Sahverdi Arşivi

sur bir davranışta bulunmakla modern eğitim ve çağdaşlaşma yolundaki azim ve kararlılığı ortaya koydu.

Şemsi Efendi'nin 1872 yılında Selânik'te açtığı okulun dershanesinde öğretmen masası, sıra, karatahta, tebeşir, silgi ve okuma yazmayı kolaylaştırmak yani usûl-i savtiyeyi uygulamak için hazırlanmış levhalar bulunuyordu. Ayrıca o, *"Saatte bir tatil yapar Avluda* ... [öğrencileri] *nezareti altında oyunla meşgul eder, jimnastik yaptırır ve aynı zamanda ders odasının kapı ve pencerelerini açarak bozuk havayı değiştirirdi"*. Şemsi Efendi, oyun esnasında öğrencilerin kavga etmemelerine ve birbirlerine kötü sözler söylememelerine de dikkat ederdi. Şemsi Efendi, oyun esnasında öğrencilerin kavga etmemelerine ve birbirlerine kötü sözler söylememelerine de dikkat ederdi[45]. Onun öğretmenlik hayatındaki bir uygulaması da *"mektebe yeni yazılan her çocuğa eski ve çalışkan talebeden bir Mentor, yani lala, mürebbi tayin etmesidir"*. Mentor olan kimse, okula getirip götürdüğü öğrencisinin eğitimiyle ilgilenirdi[46]. Öte yandan Şemsi Efendi'nin öğrencilerini sıra düzeni içinde şehiriçi gezilere de götürdüğü bilinmektedir[47]. O, bu tür gözlem ve inceleme gezileri ile eğitimi okul binası dışına çıkarmak suretiyle, öğrencilerini hayata daha bilgili ve bilinçli hazırlamaktaydı.

Yukarıda belirtildiği gibi Şemsi Efendi'nin açtığı ve çalıştığı okullar, ders araç ve gereçleri ile uygulanan pedagoji ve öğretim metodları bakımından mahalle mektepleri ile sıbyan okullarından daha iler ve üstün düzeyde bir konuma ve fonksiyona sahipti. Bu yüzden o ve okulları, çevresinde haklı bir ün kazandı. Belirtilen nitelik farkından ötürü aralarında Atatürk'ün babası Ali Rıza Bey'in de bulunduğu bazı öğrenci velileri, çocuklarını sıbyan ve mahalle mekteplerinden alarak Şemsi Efendi'nin okuluna kaydettirmişlerdir[48].

Şemsi Efendi'nin 1872'de *usûl-i cedîde* üzere hizmete soktuğu okul, tepki görmekte gecikmedi. Bu okul, *"Şemsi Efendi çocuklara gâvur usulünde ders okutuyor"* diye yenilik düşmanı bazı kimselerin saldırısına uğradı ve karatahta ile öğretmen masası gibi birtakım eşyalar kırıldı[49].

[45] Pasiner, a.g. yer; Ergin, *a.g.e.*, c.I-II, s.473-74.

[46] Ergin, *a.g.e.*, c.I-II, s.470.

[47] Ali Canip Yöntem, "Bizim Selânik'te, Bir Gezinti", *Yakın Tarihimiz*, c.I, nu. 11(1962). s.328; Akyüz, "Atatürk'ü Yetiştiren Öğretmenlerden...", s.110 Öğrencilerin gezileri hakkında 1862 tarihli bir belge için B.A., Dahiliye nu. 33.931.

[48] Yalman, a.g. yer; Pasiner, a.g. yer; Ergin, *a.g.e.*, c.I-II, s. 473.

[49] Pasiner, a.g. yeri Ergin, *a.g.e.*, c. I-II, s. 474; Roderic H. Davison, "Osmanlı Türkiye'sinde Batılı Eğitim", çev. Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Belleten*, c.LI, nu.200 (1987), s.1041.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu durum üzerine Şemsi Efendi, sayıları yirmi civarına düşen öğrencileri için, evinin altındaki büyük bir odayı dershane olarak kullandı. Ne var ki burası da saldırılan kurtulamadı. İlk saldırıyı yapan zihniyetteki kimseler bu dershaneyi tahrip ederken *"gâvurluk alameti kapkara tahtayı parçaladılar"*[50].

Başlarında Kerim isminde bir hafızın bulunduğu yeniliğe karşı bir grubun dinsizlikle suçlayarak okulunu kapattığı Şemsi Efendi[51], bu şartlar altında geceleri evlerine giderek öğrencilerini yetiştirme yoluna gitti. Bu azimli ve kararlı öğretmenin, öğrencilerini rüşdiye talebeleriyle boy ölçüşebilecek kadar iyi yetiştirdiği öne sürülmüştür[52]. Dönemin Selânik gazetelerinin birinde bu hususta polemik türünden bir haberin bulunamsı bu iddiayı adeta doğrular gibidir[53].

Eğitim ve öğretimde tatbik ettiği yeni yöntemlerle ve bu konudaki mücadelesi ile Şemsi Efendi, Ekim 1873 - Ocak 1874 tarihleri arasında Selânik vilâyet valiliğinde bulunmuş olan Midhat Paşa'nın[54] dikkat ve ilgi-

---

Şemsi Efendi gibi Gaspıralı İsmail de, Kırım'da *usûl-i cedîde* üzere ilk defa bir okul açtığı zaman, Bahçesaraylı hemşehrilerinin tepkisi ile karşılaştırma Bk. Taymas, *a.g.e.*, s.120.

[50] Pasiner, a.g. yer; Ergin, a.g. yer.

[51] Ergin, *a.g.e.*, c. I-II, s.470.

[52] Pasiner, a.g. yer; Ergin, *a.g.e.*, c.I-II, s.474-75.

[53] *"Vâli Paşa Hazretlerinin geçende Şemsî Efendi Mektebi'ni teşrîf ve şâkirdânın usûl-i tahsîliyelerini takdir ve istihsân eylediği misillü Mekteb-i Rüşdiye'yi dahi teşrîf ve oradaki talebenin derslerini ve ma'lûmât-ı müktesebelerini sû'âl ve teftiş buyurduklarını 41 numaralı nüshamızda ma'a-iftihâr derc ve beyân eylemiş idik.*

Rüşdiye talebesi tahsilât-ı vâkı'alarının takdîri husûsundaki ta'bîrât-ı kalemiyemizi Şemsî Efendi'nin sıbyân mektebini takdîm ve tercîh ma'nâsına hamlederek bundan te'essür ile bir varaka yazub göndermişlerdir. Biz bu bâbda olan maksad-ı mütâla'âtımızı tavzîh ve beyân etmezden evvel Mekteb-i Rüşdiye talebesinin böyle bir sehâb ile ibrâz-ı te'essür ve infi'âl etmelerini tahsîl-i fünun ve 'ulûmdan heves ve ârzûlarının kuvvetine ve her birinin sa'y ve gayret ve himmetine delîl-i cedîd ittihâz ederek burasını tebrîk ederiz.

Şemsî Efendi'nin mektebi hakkında olan sitâyişe gelince efendi-i mûmâileyh mecbûl olduğu hamiyyet-i fıtriye ve gayret-i vataniye ve milliye iktizâsınca mücerred ebnây-ı nev'ine hidmet etmek ve etfâl ve sıbyânı usûl-i cedîde üzer[e]ta'lîm ve terbiye eylemek içün bir mekteb açmış ve henüz mektebe girmiş olan bir çocuğun birkaç ay içinde harekesiz ibâreyi salîs okuyacak dereceye vâsıl oldukları bi'zzât görülmüş olduğundan ve şu aralık sıbyân mektebleri hakkında vaz'ına teşebbüs olunan usûl ve kâ'ide dahi böyle bir maksada mübteni yapılacağından efendi-i mûmâileyh doğrusu bu hâlde pek güzel bir kâ'ide vaz'ına muvaffak olmuş ve memlekete ve vatanına lâzım ve lâyık olan hidmetini hüsn-i îfâ ederek eserini dahi meydâna koymuş olmasıyla mûmâileyhin senâ ve sitâyişinde rüşdiye talebesinin dahi bizimle müttehidü'l-lisân olacaklarını ümid eyleriz". Rumeli, 25 Şevvâl 1290/3 Kânûn-ı evvel 1289, s.1. Bk. Ek III.

[54] M. Tayyib Gökbilgin, "Midhat Paşa", *İslâm Ansiklopedisi*, c.VIII, s.275.

Levent Şahverdi Arşivi

sini çekmeyi başardı. Eğitimle yakından ilgilenen[55], ezberciliğe değil de tatbikata önem veren yenilikçi ve hürriyetçi bir devlet adamı olarak Midhat Paşa, Şemsi Efendi'nin mektebinin kapatılması meselesini vilâyet meclisinin gündemine getirdi. Burada yapılan görüşmeler sonunda okulun yeniden açılmasına karar verildi[56]. Vali, Şemsi Efendi'nin okulundaki yeni uygulamaları beğenerek kendisine ve öğrencilerine iltifatta bulunup[57] okul binasının genişletilmesine yardımcı olduğu[58] gibi *usûl-i cedîde*nin vilâyetteki bütün sıbyan okullarında tatbik edilmesine çalıştı[59].

Okulunun faaliyetine izin verilmesi ve genişletilmesi üzerine Şemsi Efendi, Midhat Paşa'ya karşı bir minnet duymaya başladı. Onun kimsesiz çocukların eğitimi amacıyla kurulmasına önem verdiği *Islâhhâne* yani *Mekteb-i Sanâyi*'de öğretmenlik yaptı[60]. Paşanın fikirlerini de alâka gösterdi. Midhat Paşa'nın kendisine iltifat etmesi ve beşinci rütbeden bir Mecîdî nişanın verilmesinde etkili olması[61], Şemsi Efendi'nin ona ve düşüncelerine olan bağlılığını güçlendirmiştir. Ayrıca sonraki yıllarda, Midhat Paşa'nın hayatı pahasına yenileşme ve meşrutiyet yolunda verdiği mücadelede, bu genç öğretmenin onun toplumcu ve hürriyetçi fikirlerini benimsemesi gayet tabiî bir durumdur. Şemsi Efendi; yenileşme, hürriyet ve meşrutiyet fikirlerini, aralarında Atatürk'ün de bulunduğu öğrencilerine aktarmaya çalıştı.

[55] Bk. not 66; Midhat, *a.g.e.*, c.I, s.42; Ergin, *a.g.e.*, c.I-II, s.466-67, 686; Davison, *a.g.e.*, s. 1039; Ezel Kural Shaw, "Midhat Paşa", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c.V, Istanbul 1985, s.1301, 1302, 1303; İlber Ortaylı, "Midhat Paşa'nın Vilayet Yönetimindeki Kadroları ve Politikası", *Uluslararası Midhat Paşa Semineri Bildiriler ve Tartışmalar*, Ankara 1986, s.229.

[56] Pasiner, a.g. yer; Ergin, *a.g.e.*, c.I-II, s.475.

[57] *"Zât-ı sâmî-i hazret-i vilâyetpenâhî geçen gün Şemsî Efendi'nin mektebini teşrîf ve her sınıf şâkirdânı bi'z-zât birer birer imtihân ile gördükleri hüsn-i intizâm terbiyeleri üzerine gerek efendi-i mümâileyhi ve gerek şâkirdânı ayrı ayrı taltîf buyurdukları ve oradan Mekteb-i Rüşdiye'yi de teşrîf ile orada da şâkirdânın derslerini ve usûl-i ta'lîmiyelerini sû'âl ve teftîş buyurdukları ve ertesi günü mümâileyh Şemsî Efendi'ye usûl-i terbiye ve ta'lîmini takdîren bir aded sâ'at ihsân ve inâyet buyurdukları vâsıl-ı sâmi'a-i memnûniyetimiz olmuşdur".* Bk. *Rumeli*, 18 Şevvâl 1290/26 Teşrîn-i sânî 1289, s.1. Ayrıca bk. *Şişli Terakki Lisesinin Tarihçesi 90. Yıl 1879-1969*, İstanbul 1969, s.6-7.

[58] Şevkî, *a.g.e.*, s.214-15; *Şişli Terakki Lisesinin Tarihçesi 90. Yıl 1879-1969*, İstanbul 1969, s.6-7, 8.

[59] Bk. not 40.

[60] *Rumeli*, 10 Zilk'ade 1290/17 Kânûn-ı evvel 1289, s.1.

[61] Şevkî, *a.g.e.*, s.215. Şemsi Efendi'ye beşinci rütbeden Mecîdî nişan verildiği sırada, Midhat Paşa, İstanbul'da Şûrây-ı Devlet Reisi olarak bulunmaktaydı. Bk. Gökbilgin, *a.g.e.*, s.276.

Levent Şahverdi Arşivi

Hürriyetçi bir öğretmen olarak Şemsi Efendi, 23 Temmuz 1909'de ikinci Meşrutiyet'in ilân edilmesi üzerine, Selânik'te öğrencileriyle beraber hürriyet ve meşrutiyet lehindeki gösterilere katıldı[62]. Meşrutiyetin 1909 yılındaki kutlama törenleri için, kız talebeleriyle birlikte İstanbul'a gitti ve padişah V. Mehmet Reşat'ın huzuruna çıktı[63]. Maarifçiliği ve hürriyetçiliği ile haklı bir üne ulaşmış olan Muallim Şemsi Efendi, Sultan V. Mehmet Reşat'ın Rumeli gezisi sırasında 7 Haziran 1911'de ziyaret ettiği Selânik'te padişahı karşılayan öğretmenlerin başında *"Şeyhü'l-mu'allimîn"* olarak sözcü durumunda idi[64]. O, bu karşılamada sultanın iltifatına da mazhar oldu[65].

Midhat Paşa gibi ve belki de onun etkisiyle[66], kızların eğitim ve öğrenim görmelerine önem veren Şemsi Efendi, okulunda bir de kız bölümü açmıştı[67]. Kendi kızı Yekta'yı gazetelerin ondan yazı isteyerek derecede yetiştirmesi[68], bu konudaki azim ve hedefinin bir göstergesidir. Kız öğrencilerini Selânik'ten İstanbul'a törenlere götürmesi zamanına göre son derece ileri bir harekettir. Günümüzde dahi kızların okumalarına karşı çıkan çevrelerin varlığı gözönünde tutulursa, yüz sene kadar önce onun bu hususta çabasının ehemmiyeti ve mânâsı daha iyi anlaşılır.

Şemsi Efendi, halkın okuma alışkanlığı kazanmasına ehemmiyet veren bir eğitimci olarak da dikkati çeker. 1873 yılında öğretmenlik yaptığı Selânik'te halkın kitap ve gazete okuması amacıyla açılması olan bir kıraathaneye kitap ve risaler hediye etmiştir[69].

[62] Pasiner, a.g. yer.

[63] Şevkî, *a.g.e.*, s.216.

[64] Yöntem, *a.g.e.*, 328-29.

[65] *Resimli Kitâb*, c.V, nu.30 (1327/1911), s.490.

[66] Midhat Paşa, 1865 yılında Rusçuk'ta bir Kız Sanayi Mektebi açarak kızların eğitimine verdiği ehemmiyete göstermiştir. Bk. Ergin, *a.g.e.*, c. I-II, s.686.

[67] Şevkî, *a.g.e.*, s.215.

[68] *Mütâla'a*, 22 Rebiyütevvel 1314/30 Ağustos 1312, s.8; Eren, *a.g.e.*, s.7.

[69] *Rumeli*, 25 Şevvâl 1290/3 Kânûn-ı evvel 1289, s.2, 3. Şemsi Efendi'nin kıraathaneye armağan ettiği kitaplardan bibliyografik künyeleri belirlenebilenler:

Veysî, *Şehâdetnâme-i Veysî*, İstanbul 1283; Yazar adı yok, *Münâzara-i Tûtî ile Zâğ*, çev. Şerif, neşr. Âtıf. İstanbul 1287; Necîb. *Ma'lûmât-ı Muhtasara Risâlesi*, [İstanbul] 1281, 1286, 1288; Nergisî, *Hamse-i Nergisî*, Bulak 1255 ve İstanbul 1285; [Cemâl], *Rehnümây-ı Sühûlet*, [İstanbul, basım tarihi yok]; Yazar adı yok, *Muvâzene-i Kuvve-i Düvet-i Avrupa*, İstanbul 1285; Kostandiyos, *Hey'et-i Sâbıka-i Kostantaniye*, çev. Yorgaki Petropulo, İstanbul 1277 ve neşr. Şemsî, İstanbul 1289; Abdurrahman Sâmî, *Rümu'zü'l-hikem*, [İstanbul] 1287; İmâmzâde [Mehmet] Esad, *Feth-i Kostantaniye* İstanbul 1285 Ahmed Hamdî Şirvânî, *Makâletü'l-'urefâ fî Mesâi'li't-hükemâ'*, İstanbul 1285 (Özege, *a.g.e.*, c. I, s. 403; c. II, s.552; c.III, s.1001, 1014, 1262, 1284; c. IV, s. 1453, 1500, 1634).

Levent Şahverdi Arşivi

Şemsi Efendi; çocukları ve mesleğini sevmesi, onların kalbini kazanması, kimsesiz çocukların bulunduğu islahhanede ders vermesi, eğitim ve öğretimdeki çağdaşlığı, idealistliği, fedakârlığı, mücadeleciliği, kötü niyetli kimselerin baskıları veya başka sebepler sonucu kapanan her okulunun ardından bir yenisini açması, öğrencilerine sevgi ve güven duygusu aşılaması, usûl-i savtiye, jimnastik, ders aralarında teneffüs, gezi, mentor uygulamaları ile bir bakıma ünlü eğitimci Johann Heinrich Pestalozzi'ye (1746-1827) benzetilebilir. Ya da sayılan özellikleri bakımından o, Pestalozzi'den etkilenmiştir denilebilir[70]. Çünkü Şemsi Efendi, Fransızca bildiğinden, yabancı dilde basılmış mesleği ile ilgili kitap veya makaleleri okuyarak adı-geçen kimseyi tanımış ve çalışmalarını öğrenmiş olmalıdır. XIX. yüzyılın sonlarında Osmanlı basınında Pestalozzi hakkındaki yayınlara rastlanması[71] bu görüşü daha da kuvvetlendirmektir.

NİŞANLARI

Şemsi Efendi, daha öğretmenliğinin ilk yıllarında eğitim ve öğretimde uyguladığı usûl-i cedîde ile başarılı ve nitelikli öğrenciler yetiştirmek için büyük bir gayret ve şevkle kendini işine ve mesleğine verdi. Bu sorumluluk duygusu, görev aşkı ve fedakârlığının sonuçlarını iyi öğrenciler yetiştirip meşhur olarak aldı. Onun ve talebelerinin başarılığı Selânik dışında, İstanbul'da dahi etkili oldu. Bunun tabiî bir neticesi olarak mesleğinde henüz beş sene kadar bir tecrübeye sahipken, umumiyetle devlet hizmetinde en az yirmi yıl iyi çalışmış olanlara ve bir süre kaydı olmadan da büyük hizmetlerde bulunanlara verilen Mecîdiye nişanı[72] ile taltif edildi.

Şemsi Efendi, Selânik'te açtığı okulda öğrencilerini yetiştirmesi hususundaki sebat ve gayretinden ötürü Maarif Nezareti'nin dikkatini üzerinde topladı. Anılan nezaretin *"Şemsî Efendi'nin Selânik'de açmış olduğu mektebde bulunan şâkirdânın tahsîlât-ı ilmiyesine olan ikdâm ve gayretine mükâfâten kendisine beşinci rütbeden bir kıt'a nişân-ı Mecîdî i'tâ'sına dâ'ir"* bir teklifini Sadra-

[70] Nafi Atuf Kansu, *Pedegoji Tarihi,* İstanbul 1952, s.152, 154, 155, 158, 159, 161, 163, 169, 170; Kemal Aytaç, *Avrupa Eğitim Tarihi,* Ankara 1972, 256, 261, 270.

[71] Mehmed Nâdir, "Ta'lîm ve Terbiye-i Etfâl. Usûl-i Tedrîs", *Tercümân-ı Hakîkât,* 22-23 ve 31 Teşrîn-i evvel 1311/3-4 ve 12 Teşrîn-i sânî 1895, 3. sayfalara; Ergin, *a.g.e.,* c.III-IV, s.1009.

[72] Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* c.II, İstanbul 1971, s.428.

Levent Şahverdi Arşivi

zam Mütercim Rüştü Paşa, Sultan V. Murat'a sundu ve padişahın 18 Ağustos 1876 tarihli iradesi ile kendisine belirtilen nişan verildi[73].

Hakkıyla elde ettiği nişanın Şemsi Efendi'yi daha da şevklendiğine şüphe yoktur. Nitekim o, *usûl-i cedîde* üzere mesleğini sürdürürken, gösterdiği başarılardan dolmayı Sultan II. Abdülhamit tarafından da ödüllendirildi. Şemsi Efendi'nin, *Mekteb-i Feyz-i Sıbyân*'da vazife yaparken H. 1312/M. 5 Temmuz 1894-23 Haziran 1894 tarihinde dördüncü rütbeden Mecîdî nişanına[74] ve H. 1324/M. 25 Şubat 1906-13 Şubat 1907'de de üçüncü rütbeye sahip olduğu görülmektedir[75].

Şemsi Efendi, hürriyetçiliği ve meşrutiyetçiliği yanısıra eğitim ve öğretimde yıllardır uyguladığı çağdaş metodlar ile de II. Abdülhamit'ten sonra gelen yeni yönetimin de dikkatini çekip takdirini kazandı. Gerçekten de o, *"Silk-i ta'lîm müstesibînine ve hidemât-ı ma'ârif-perverânelir müşâhed olan zevâta" "kayd-ı hayât ile"* verilen maarif nişanıyla ödüllendirildi[76]. Dönemin Maarif-i Umumiye Nazırı Emrullah Efendi, 28 Kasım 1910'da Sadârete gönderdiği bir tezkire ile *"Selânik'de en evvel usûl-i cedîde üzere tedrisâtda ve kırk seneden berü meslek-i ta'lîmde hüsn-i hidemâtda bulunmuş olan Şemsî Efendi'nin üçüncü rütbeden mâ'ârif nişânıyla taltîfi"*ni teklif etti[77]. Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın 1 Aralık 1910 tarihli tezkiresi üzerine, 2 Aralık 1910'da *"Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî Hâlid Ziyâ"* [Uşaklıgil]in kaleme aldığı Sultan V. Mehmet Reşat'ın iradesi ile bu öneri uygun karşılandı[78] ve gereği yerine getirildi[79].

Üçüncü rütbeden maarif nişanı olan bir kimsenin, aynı nişanın ikinci rütbeden olanını hak edebilmesi için aradan beş başarılı yılın geçmesi nizamname gereği idi[80]. Böyle olmakla beraber aradan bir yıl bile geçme-

[73] B.A. Bâbıâlî Evrak Odası, Gelen Giden Defterleri, nu.390, sene: 1293, sıra nu.: 75. Bk. Ek IV. Şemsi Efendi'ye nişan verilmesi hakkındaki irade belgesi zuhur etmediği için bu konuda İrade Kataloğu'ndaki kayıttan faydalanılmıştır. Bk. B.A., İrade Kataloğu, sene: 1293, kısım: Dahiliye, nu.50.793. Bundan sonraki dipnotlarında Bâbıâlî Evrak Odası, B.E.O. şeklinde kısaltılmış olarak verilecektir.

[74] *1312 Selânik Vilâyeti Sâlnâmesi*, s.138.

[75] *1324 Sene-i Hicriyesi Selânik Vilâyeti Sâlnâmesi*, Def'a: 19, Selânik [1324], s.516.

[76] *Düstûr*, Tertib-i Sânî, c.II, Dersaadet 1330, s.266; Reşat Özalp, *Millî Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923)*, İstanbul 1982, s.449.

[77] B.A.İ., Taltifat, 24 ZA 1328, 1ef. Bk. ek V.

[78] B.A.İ., Taltifat, 24 ZA 1328. Bk. Ek VI.

[79] B.A., B.E.O., nu.:287.300. Bk. Ek VII.

[80] *Düstûr*, Tertib-i Sânî, c.II, s.267, Özalp, a.g. yer.

Levent Şahverdi Arşivi

den 10 Haziran 1911'de Selânik Maarif Müdürü Rüştü Tahir'in teklifi[81] ve Maarif Nazırı Abdurrahman Şeref'in tezkiresi[82], Sadrazamın arz tezkiresi ve Padişah V. Mehmet Reşat'ın 1 Temmuz 1911 tarihli iradesi[83] ile *"Selânik'in mekâtib-i muhtelifesinde müstahdem olub ma'ârifin terakkîsi husûsunda sa'y ve gayretleri görülen muharrerü'l-esâmî mu'allim ve mu'allimelerin üçüncü rütbeden ma'ârif nişânlarıyla taltîfleri ve esâsen mezkûr nişânı hâmil olan Şemsî Efendi'ye tebdîlen mezkûr nişânın ikinci rütbesinden bir kıt'asının i'tâ'sı"* kararlaştırıldıktan sonra durum Sadâret tarafından ilgili nezârete bildirildi[84].

Sonraki yıllarda Bâbıâlî, Balkan harbinde Rumeli'nden göçeden öğretmenleri yarım maaşla taşra okullarında görevlendirirken[85] göçmenler arasında bulunan Şemsi Efendi'yi İstanbul'da ilköğretim müfettişliğine getirmekle[86] kendisini ve hizmetlerini başka bir biçimde takdir etmiş olmaktaydı.

Şemsi Efendi, Sadee Bâbıâlî tarafından nişanlarla taltif edilmekle kalmadı ve hemşehrileri tarafından da maddeten olmasa bile manen ödüllendirildi. Meselâ 1907 yılında Selânik Belediyesi, şehrin maarifine olan katkılarından ve halk tarafından çok sevilmesinden[87] ötürü, Hamidiye Mahallesi'ndeki bir sokağa Şemsi Efendi'nin ismini verdi[88]. Bunlar arasında Selânik'teki Terakkî Mektebi öğretmenlerinden Osman Şevki Efendi'nin hareketi en anlamlı olanıdır. Osman Şevki Efendi, yayınladığı bir ders kitabında Şemsi Efendi'nin biyografisine ve bir mektubuna şer vermiştir. Bu durum, Şemsi Efendi'ye çok memnun etmş ve duygulandırmıştır[89].

ÖĞRENCİSİ MUSTAFA (KEMAL ATATÜRK)

Şemsi Efendi'nin öğrencilerinden biri de cumhuriyetimizin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Paşa'dır. Atatürk, okuma ve yazmayı ilk olarak Şemsi Efendi'den öğrenmiştir. O, ilkokula başlaması ve Şemsi Efendi ile ilgili olarak şunları söylemiştir.

[81] B.A.İ., Taltifat, 1 B 1329, 1ef. Bk. Ek VIII.
[82] B.A.İ., Taltifat, 1 B 1329, 1ef. Bk. Ek IX.
[83] B.A.İ., Taltifat, 1 B 1329. Bk. Ek X.
[84] B.A., B.E.O., nu.293.569. Bk. Ek XI.
[85] B.A., B.E.O., nu.310.398.
[86] Bk. not 30.
[87] *Resimli Kitâb*, c.V, nu.30 (1327/1911), s.490.
[88] Eren, *a.g.e.*, s.7.
[89] Şevkî, *a.g.e.*, s. [II].

Levent Şahverdi Arşivi

"Çocukluğuma dâir ilk hatırladığım şey, mektebe gitmek meselesine âittir. Bundan dolayı anamla babam arasında şiddetli bir mücâdele vardı. Annem, ilâhilerle mektebe başlamamı ve mahalle mektebine gitmemi istiyordu. Rüsûmâtda me'mur olan babam, o zamân yeni açılan Şemsî Efendi'nin mektebine devâm etmeme ve yeni usûl üzerine okumama tarafdârdı. Nihâyet babam işi mâhirâne bir sûretde halletti: Evvelâ merâsim-i mutâde ile mahalle mektebine başladım. Bu sûretle annemin gönlü yapılmış oldu. Birkaç gün sonra da mahalle mektebinden çıktım. Şemsî Efendi'nin mektebine kaydedildim"[90].

Atatürk'ün bu ifadesi, gittiği okulun mahalle mekteplerinden ve Şemsi Efendi'nin de mahalle mekteplerindeki öğretmenlerden daha kaliteli ve üstün olduğunu gösterir biçimdedir[91]. Gerçekten de mahalle mekteplerinde, eğitim ve öğretimin çağdışı metodlarla uygulanması sonucu, pek de iyi tedrisat yapıldığı söylenemez[92].

Ayrıca Atatürk'ün en önemli vasıfları arasında yeralan toplum, hürriyet ve kadın hakları meselelerindeki çalışmalarında, Midhat Paşa'dan aldığı ilhamla, öğrencilerini aydınlatan Şemsi Efendi'nin etkili olduğunu düşünmek mümkündür.

Diğer taraftan şemsi Efendi'nin eğitimde *usûl-i cedîde* ve *usûl-i savtiye'yi* uygulamasının, Atatürk'ün öğretimi kolaylaştıran yeni harflerin kabulünde etkili olabileceği de ileri sürülmektedir[93].

SONUÇ

Muhitinde tanınmış, çocuklarla uğraşmayı zevk edinen ve onların önemini idrak eden, mizaç bakımından lâubali, şen kendisini çevresine sevdiren ve *"yalnız vazife itibarile değil ruhan da tam bir mektepçi"* olarak tanı-

[90] Ahmed Emin [Yalman] "Büyük Millet Meclisi Reîsi Müşîr Gâzi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Târihçe-i Hayâtı", *Vakit,* 10 Kânûn-ı sânî 1338/1922, s.1; a. ya., *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim,* c.II, İstanbul 1970, s.253; Sadi Borak - Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* c.V, Ankara 1972, s.84.

[91] *"Bu mektebde Şemsî Efendi harfleri kendi tertib ettiği levhalar üzerinde okutmağa başladığı zaman herkes şaşmıştı. Aylarca mahalle mekteblerinde elifbeyi öğrenemeyen talebe birkaç gün zarfında kelimeleri rabta başlıyordu". Bk. Şevkî, a.g.e.,* s. 214.

[92] Atatürk, genç bir kurmay subay iken arkadaşı Ali Fuat (Cebesoy) ile beraber, çocukluğunda gittiği Şemsi Efendi'nin okulu ile mahalle mektebini ziyaret etmiştir. O mahalle mektebinin kapanmış olduğunu görünce *"İsabet olmuş"* demiştir. Bk. Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk,* İstanbul 1981, s.4.

[93] Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi* (Başlangıçtan 1988'e) Ankara 1989, s.372.

Levent Sahverdi Arşivi

nan Şemsi efendi[94]; aynı zamanda öğrencilerinin disiplinine de titizlikle dikkat etmiştir[95]. Kendisi mesleği ile ilgili Avrupa'daki yayın ve gelişmeleri takip ederek, eğitim ve öğretimde *usûl-i cedîdeyi* uygulayarak, yani yeni ve etkin öğretim yöntemlerine göre vğretim ve eğitim yaparak, çağına göre modern bir ilkokul öğretmeni oludğunu kanıtlamıştır. Muallimlikten *Şeyhü'l-mu'allimînlik* ile ilköğretim müfettişliğine kadar yükselme başarısı göstermiştir. O, aralarında Atatürk'ün bulunduğu binlerce öğrenci yetiştirmiştir. Maarif alanında tatbik ettiği yeni usûllerle de bazı meslekdaşları üzerinde etkili olmuştur.

Şemsi Efendi, yurdumuzda özel dershanecilik ve okulculuk sahasında da öncülük yapmıştır. Bu alandaki faaliyetleri ile Selânik, İstanbul ve Balkanlar'da açılan yeni ve modern okulların sayısı artmış ve eğitim ile öğretimde adeta bir rekabet ortamı doğmuştur.

Hürriyet ve meşrutiyet fikirlerini benimsemesi ve bu tür hareketleri desteklemesi Şemsi Efendi'nin önemli bir özelliğidir. Bu özellikteki çağdaş bir öğretmenin öğrencilerini de aynı fikirlerle yetiştirmesi gayet olağandır.

Modern eğitim metodlarını takip eden Şemsi Efendi; Tanzimat ile mutlakiyet ve meşrutiyet dönemlerinin temsilcisi olan üç değişik padişahtan sırasıyla beşinci, dördüncü ve üçüncü rütbeden Mecîdî nişanları ile üçüncü ve ikinci rütbeden maarif nişanlarına lâyık görülmüştür[96]. Bu durum onun ve okullarının her devirde başarılı hizmetler verdiğinin bir başka göstergesidir.

Midhat Paşa'dan etkilenmiş olan Şemsi Efendi'nin, kızların okutulmasına, toplum problemlerine ve hürriyet fikirlerine ilgi duyarak bunlara aralarında gelecekte Atatürk olacak olan küçük Mustafa'nın da bulunduğu öğrencilerine aşılaması onun kişiliğinin bir gereğidir. Şüphesiz Mustafa üzerindeki bir ilk tesirler önemlidir. Ancak yetişkin bir kurmay subay iken Mustafa Kemal'in okuyarak, araştırarak ve öğrenerek bu devlet adamından etkilenmesi daha da mühimdir. Çünkü bazı araştırmacıların Midhat Paşa ve Atatürk arasında benzerlik kurmaları[97] karşısında bu etkiler daha da fazla ehemmiyet kazanmaktadır.

[94] Yöntem, "Unutulmuş Şöhretlerden Muallim Cudi", s.12.

[95] Ergin, *a.g.e.*, c.I-II, s.470.

[96] Gerek Mecîdî gerekse maarif nişanı olsun, bir derece yüksek nişan alan kimse, bir öncekini iade ederdi. Bk. *Düstur*, a.g. yer; Pakalın, a.g. yer; Özalp, a.g. yer.

[97] Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev. Mehmet Harmancı, c.II, İstanbul 1983, s.102.

Levent Şahverdi Arşivi

CELÂL BAYAR'IN BATI ANADOLU'DAKİ FAALİYETLERİNE İLİŞKİN BİR RAPORU

Dr. BÜLENT ÇUKUROVA

1908'de İttihat ve Terakki Cemiyeti Bursa şubesinde göreve başlayan Celâl Bayar, daha sonra bu Cemiyetin Bursa ve İzmir şubeleri genel sekreterliğini yaptı. İzmir'de "Halka Doğru" adıyla bir dernek kurarak, aynı adlı dergide Turgut Alp mahlasıyla iktisat yazıları yayınladı. Mondros Mütarekesi'nin imzalanışı sonrası İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmanî Cemiyeti'ne katıldı. Halkı, olası İzmir işgaline karşı örgütleme faaliyetlerinde bulunan Mahmut Celal Bey, İstanbul Hükûmeti'nin kendisini tevkif girişimi üzerine İzmir'den kaçarak, Aydın civarında Demirci Mehmet Efe ile buluştu ve Galip Hoca takma adıyla çalışmaya başladı. İşgalden sonra çalışmalarına devam ederek, Akhisar Millî Cephesi Alay Komutanlığı yaptı. 1919 sonunda yapılan seçimlerle Saruhan Mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a katıldı[1]. Mart 1920'de saray politikasını eleştiren ve işgalcileri yeren bir konuşması üzerine hakkında tutuklama kararı çıktı. Bir süre İstanbul'da saklandı ve Karakol Cemiyeti üyelerince Anadolu'ya kaçırıldı. Anadolu'ya geçen Bayar, Millet Meclisi'ne Bursa milletvekili olarak girdi[2].

Sevgili Gazimiz ve Büyük Rehberimiz Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine[3];

Aydın harekât-ı milliyesi hakkında hülâsaten arz-ı malûmat etmekliğim emrini zat-ı fehimanelerinden şeref telâkki ettim. O zamana ait hayatımın icabı ve nam-ı müstearla yaşadığımın neticesi olarak kâfi derecede vesika muhafaza edemedim. Tesadüfen nezdimde kalan ve muhafazasını mümkün gördüğüm vesaikin bir kısmı da Bursa'da Yunan işgali altında

[1] Bayar'ın ayrılmasından sonra Alay komutanlığına daha sonra şehit olan Hafız Hüseyin Bey getirildi.

[2] 1920-1960 yılları arasında milletvekilliği yapan Mahmut Celâl Bayar, 1921-1922 yıllarında İktisat Bakanlığı, 1924'de Mübadele, İmar ve İskan Bakanlığı, 1937-1939'da Başbakanlık, 1950-1960 yıllarında Cumhurbaşkanlığı yapmıştır. İş Bankası ve Demokrat Parti'nin kurucusudur.

[3] Cumhurbaşkanlığı Arşivi. A. III-15, D.16, F. 1-15.

Levent Şahverdi Arşivi

kalan ailem tarafından yakılmaya mecbur kalındığından, hafızama müracaatla çok kıymetli olan emirlerini ifaya ber-vech-i ati çalışacağım:

Aydın vakasının zuhurundan evvel İzmir'de cereyan eden ve şüphesiz malûm-ı devletleri bulunan hadisatın da kısa bir surette nazardan geçirilmesini faydalı telâkki ederek maruzatıma buradan başlamaklığıma müsaadelerini istirham ederim.

Harb-i Umumî'de müştereken hareket ettiğimiz manzume-i devletin davayı kaybetmesi üzerine, tahsisen İzmir'in elden gideceğini ve hiç olmazsa düşmanların burasını vaktiyle Girit ve diğer eyaletlerimizi de olduğu gibi ilhakı mukaddime olmak üzere işgal ve esaret altına alacakları mahallî surette fikirlerde yerleşmişti. Mütarekenin aktinden evvel vücut bulan bu fikir üzerine İzmir Valisi Rahmi Bey'in bazı teşebbüsleri olmuştu. Rahmi Bey, İzmir'in Düvel-i İtilâfiye tarafından umumî vatandan mutlaka ayrı tutulacağına hükmederek mütarekeyi idare eden hükûmete aleyhtar İsmail Mahir ve İtilâfçılardan ileriye gelen ve muhalif tanınan birkaç kimseyi ve bu meyanda vilâyetin Umur-ı Ecnebiye Müdürü olan bir Rumu heyet halinde toplayarak İzmir'in hususî bir idareye tâbi tutulmasını ve İzmir'de Harb-i Umumî esnasında hasen muamele ettiği bazı İngilizleri alet olarak kullanarak mütarekeyi de bizzat yapıp İstanbul'da teşekkül eden İzzet Paşa kabinesine karşı şahsî bir mevcudiyet izharı emeliyle bir hareket vücuda getirmişti ve hatta Umur-ı Ecnebiye Müdürü Rumu Akdeniz'e çıkararak İngiliz kumandanlarıyla mülâkat zemini aradığı da şayi olmuştu. Bundan başka bu harekete İzmir'de bulunan kuva-yı askeriyeyi de iştirak ettirmek için de çalışmıştı. Rahmi Bey'in bil-vasıta istihdam ettiği adamların Aydın'da bulunan Nurettin Paşa kolordusunu da bu maksada hadim bir hale getirmek için müracatları neticesi olarak vaziyetten haberdar olan Nurettin Paşa, Rahmi Bey'in temin edeceği şahsî kuvvetin yerine kendisini ikame edebilmek için İstanbul'dan aldığı emr-i mahsus ile İzmir'e karşı ani bir hareket yaptı. Beraberinde getirdiği bazı zabitan evimde hususî ve mahrem surette acizlerini ziyaret ederek benden malûmat istihsal etmek istemişlerdi ve bu vesile ile keyfiyete ben de muttali olmuştum. Çünkü hadisenin cereyanı esnasında İstanbul'da bulunuyordum. Bittabi Vali Rahmi Bey azlolundu ve Nurettin Paşa da o zamanki kabinenin mutemet bir adamı sıfatıyla İzmir Kolordusu Kumandanı tayin edildi. Mütarekenin mahiyeti malûm oldukdan sonra her tarafta umumî bir yes başgöstermişti. İstanbul'da hükûmet yapan kabinelerin Rumları ve ecnebileri tatyib ve bu suretle Düvel-i İtilâfiyenin atıfetine mazhariyetle idame-i mevki ve tervic-i siyaset maksadını takip etmesi neticesi ola-

Levent Şahverdi Arşivi

rak Türklerin kuvve-i maneviyesi tezelzüle uğradı. Rumların şımarıklıkları arttı. Yunanistan'dan Salib-i Ahmer namı altında Asya-yı Suğra Rum İhtilâl Cemiyeti'ne mensup birçok komiteciler İzmir'e akın ediyorlardı. Mağdur Rumlara Yunan halkının şefkat eseri etiketi altında Salib-i Ahmer bayrağı ile silâh ve bomba iddihar edilmeye başlanıldığı da tahakkuk etti. Şu halde İzmir için yakın bir felâketin zuhuruna şüphe kalmıyordu. İzmir'in bazı zevatı, o zaman için pek mevdu olan Wilson prensipleri esasatına göre bu havali ekseriyetinin Türklerde olduğunu müdafaa için bir cemiyet teşkili fikrini tervicen bendenize hususî surette müracaat ettiler. Mahiyetleri pek malûm olan İtilâfçılarla aynı kıratta olan İstanbul'daki kabinelerin büsbütün elinde kalmamak için böyle bir teşekkülün vücuda gelmesine yardım edeceğimi vaat ve kendilerine teşci eyledim.

İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmanî Cemiyeti teşekkül etti. Her sınıf halk bu cemiyete dahil oldu. Fakat hasen idare edilemediği için içlerinde İtilâf devletleri işgal kuvvetinin İzmir'deki mümessillerinden talimat alanlarla bilâhare yüzellilik listeye dahil olan kimseler de mevki sahibi idi. Esaslı bir program ve hareketten ziyade dedikodu menbaı haline geldi. Nurettin Paşa da cemiyet azasından bazılarının İstanbul'daki teşebbüsleriyle vali tayin olundu ve cemiyetin de müzahiri bulunduğunu izhar etmeye başladı. Şurasını da ilâveten arz etmek hakşinaslık olur: Bazıları da atufet temennisi ile millî siyasetin yürütülemeyeceği kanaati ile müsellâh bir teşkilât vücuda getirilmeye taraftar idi. Birgün bendenizi de müsellâh teşkilâtın esaslarını hazırlamak için yaptıkları aleni ictimaa davet ettiler. Bu ictimada "Bokston" biraderlerin katili ünvanını söylemekle müftehir olan Tahsin Bey namında bir genç ile beraber yüzellilik listede dahil olan Köylü Gazetesi sahibi Refet ve ecnebi mümessilleri ile sıkı münasebatta bulunduklarını yakınen bildiğim bazı kimseler de ihtimal ki tesadüfen hazır bulunuyorlardı. Ciddî bir iş yapmak için silâhtan ve teşkilâttan burada bahsetmekliğin dahi tehlikeli olacağını biliyordum. Orada verilecek herhangi bir kararın 24 saate varmadan düşmanlarımızın payitahtlarına kadar aksedeceğine emin idim. Samimiyetine itimat ettiğim arkadaşlara hususî ve mahrem olarak orada böyle bir şeyin mevzu-ı bahs olamayacağını ikaz suretiyle ifade ettikden sonra ancak bu Müdafaa-ı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin haricinde böyle bir iş için çalışılması lâzım geleceği tezini takip ettim ve bittabi bir şeye karar verilemeden dağılmaya mecburiyet hasıl oldu ve bu hareket arz eylediğim vechile, her şeyden haberdar olan düşmanlarımızın nazarından kaçmadı. Hepimizi İstanbul Hükûmeti'nin casusları ile bareber muannidane bir surette takip ve tecessüre mebde teşkil eyledi.

Levent Şahverdi Arşivi

Ayrıca Nurettin Paşa'nın kolordusunda güzide tanınan zabitan arasında hafi teşkilât yapılmağa başlanıldığı da kulaktan kulağa aksediyordu ve bendenizce ancak bu hareketin ciddî olabileceği kanaati vardı. Yunanlıların âleti olan yerli Rumlardan mürekkep komiteler ve meşhur Metropolit Hrisostomos faaliyete başlamış bulunuyordu. Türklerden hareket yapmaya muktedir zannolunanların habs ve nefyine, köylerde Türklerin katl ve imhasına ibtidar olunmuştu. İzmir'in Sivrihisar kazasından birkaç civar köylü hususî olarak gelip bendenizi buldular ve müsellâh teşkilât için hizmete amade olduklarını ifade ettiler. Vaziyetleri ve hal ve tavırları emniyetbahşdı. Lakayt kalmaklığı maksada bir hıyanet telâkki ettim ve kendim de gerek metropolithane ve gerek İstanbul Hükûmeti'nin divan-ı harbi ve casusları tarafından takip olunduğum için aleni harekete iştirakten imsak ediyordum. Bu saf köylülerin müdafaa-i nefs ve memleket için müracaatlarını Vali ve Kumandan Nurettin Paşa'ya yaveri vasıtasıyla iblâğ ettim. Bir ihtilâl harekâtının tertip ve icra olunabileceğini ve kendimin gözükmeyerek teşkilâtlarına faydalı olacağımı ilâve ettirdim. Yine bilvasıta aldığım cevapta: İhtiyaçları olmadığını ve benim bu hareketle meşgul olmamaklığımın daha faydalı olacağını ve her şeyin düşünüldüğünü bildiriyorlardı. Bu her şeyin düşünüldüğünden, ihtiyaç olmadığı ifadesinden, ordu zabitanı arasındaki şâyi olan hususî teşekkülün başlamış olduğuna ben de inanarak sevindim. Fakat bu sevincim çok temadi etmedi. Millet ve ordunun güzide zabitanı hakikî bir heyecan içinde idiler. Yalnız kendilerini muntazam bir sevk ve idare ile maksada teveccüh edecek kuvvetli bir ele ihtiyaçları var idi. Yunanlıların ilk defa İzmir'e resmî olarak gönderdikleri kuvvet Leon isminde bir torpidolarıdır. Bu torpidonun geleceği haberi Rumları çıldırtmaya ve açık nümayişler yapmaya sebep teşkil etti. Torpido gelmezden bir gün evvel Macar tebasından ihtiyar bir dostum beni bularak hükûmetin nazar-ı dikkatini celp etmekliğine vasıta olmaklığımı rica etti ve hâlâ telâffuz ettiği cümle hatırımdadır: "Rumlar toprido kaleden gözüktüğü zaman, ahali-i İslâmiyeye 'Comme me chiru engragè' hücum edeceklerdir" dedi. Ertesi sabah her türlü kuyud-ı ihtiyatiyeyi bertaraf ederek bizzat Nurettin Paşa'yı ziyaret etdim. Macarın verdiği malûmatı nakleyledim. Vali odasında ikimiz beraber bulunurken Yunan torpidosunun da İzmir kalesi önüne geldiği ve Rumların nümayiş harekâtının başladığı, Kordon'da ve sokaklarda, Türk karakollarındaki bayraklarımızın yırtıldığı, gazinolarda bazı münevverlerin duçar-ı taarruz olduğu, Hüseyin Lütfi Bey namında mütekait bir zabit tarafından telefonla valiye ihbar ve ne tedbir alındığı soruluyordu. Hükûmet hâlâ muhafaza-i sükunet edecek ise milletin mukabeleye kudreti olduğu tehditkar bir lisanla söyleniliyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Nurettin Paşa mikrofonu bırakarak bana Hüseyin Lütfi Bey'in sözlerini naklettikden sonra: Bu zatın kim olarak işe müdahale etdiğini ve şahıs aleyhinde idare-i lisan ederek anlatıyordu. Ben bundan sonra, mukabil tedbirin ne olacağını dinlemek istiyordum. Anladım ki ne bir tedbir mevcuttur, ne de mukavemet fikri vardır. Bu hadise de cereyan-ı tabiisinde geçti ve şüphesiz İzmir Türk halkının kalbini ezdi. Müdafaa-i Hukuk-ı Osmanî Cemiyeti Wilson prensiplerini müdafaa etmek için, hükûmetin de muaveneti ile, Muğla, Aydın, Balıkesir, İzmir vilâyetlerinin bütün kazalarına varıncaya kadar muazzam bir kongre aktetmek peşinde bulunuyordu. Ve aynı zamanda İstanbul'dan bir İtalyan torpidosu ile gelen bir heyetin, İzmir'i Yunanlıların işgalinden ise İtalyanlara karşı şemayil izharı için bir mahzarın imzalanması daha iyi olacağını beyan ediyordu. Bittabi böyle bir mahzarın imzalanmasına mani olundu. İzmir'in Türk olduğu hakkında umumî bir mahzar imza ettirdik. Bunlar İstanbul'dan imza olunacak mazbatanın formülünü de beraber getirmiş ve Tevfik Paşa'nın da bu formül üzerinde mutabakat reyi olduğunu söylemiş bulunuyorlardı. İzmir'de Müdafaa-i Hukuk-ı Osmanî Cemiyeti'nin ictimaı yapıldı. Tarihin 15-18 Şubat 334 olduğunu zannediyorum. Kongrede dahi esas müzakere olunurken şahsî ihtiraslar ve Müdafaa-i Hukuk-ı Osmanî Merkez-i Umumisine kimlerin intihap olunacağı, hali hazır heyet-i idaresinden kimlerin ıskat olunacağı hararetli mevzu-ı zemini teşkil ediyordu. Ben kongreyi bu safhasında terk etmeye mecbur oldum. Çünkü Balkan Muharebesini müteakip Ömer Naci Bey merhum ile İzmir Rumlarının tehcirinden dolayı Metropolit Hrisostomos ve bazı İtilâfçı Türk hasımlarımızın tahriki ile berâ-yı muhakeme divan-ı harbe celp ve ihzar olunmak üzere idim. İzmir dahilinde de muntazam ve ciddî bir hareket yapabilmek için ümidim kalmamıştı. 18 Şubat 334 zannediyorum, Afyon mebusu Ali Bey'in İzmir'e geldiğini ve benimle görüşmek istediğini haber almıştım. Diğer taraftan İstanbul Polis Müdürü Arnavut Tahsin Bey'in birkaç avanesi ile İzmir'de gizli faaliyet yaptığını ve vasi tevkifat yaparak halkı İstanbul Hükûmeti'nin siyasetine râm etmek istediğini de istihbar etmiş bulunuyordum. Ali Beyle ilk defa bu tarihte görüştüm ve İzmir'den hariçte teşkilât için firara karar verdik. O gece iki arkadaşımla yola çıktık. Bu tarihten itibaren İzmir'in işgal tarihi olan -15 Mayıs 1335- tarihine kadar tanıdığım efeler nezdinde bulunarak onları müsellâh bir ihtilâle imaleye çalıştım. Hareketimiz ve fırarımız hükûmetin nazar-ı dikkatini celp etti. Vali olmasına tavassut eden İtilâfçıların şikayetleri ile Nurettin Paşa azlolunmuştu. Malûm Kambur İzzet vali olarak İzmir'e geldi. O zaman Jandarma Umum Kumandanı olan Ali Kemal Paşa bulunduğumuz Ödemiş kazası merkezine kadar gelerek

Levent Sahverdi Arşivi

aleyhimizde nutuklar verdi. Ve bir bölük askerle bizi takibe başladılar. Az zaman sonra bölüğün hamiyetli kumandanı olan Yzb. Hüsamettin Bey ile tamamen anlaşmak imkânını buldum. Bölük Hüsamettin Bey'in dalâleti ile elimizde bulunuyordu. Jandarma Umum Kumandanı ve Vali İzzet Bey, memleketin asayişini ihlâl eden ve müdahale-i ecnebiyeyi davet için çalışan birer bolşevik olduğumuzu ilân ve işaadan geri durmuyorlardı. Efelerden Gökçen ve Mürselli İsmail Efe maiyetlerindeki adamlarla beraber elimizde bulunuyordu. O zaman Ödemiş'te kaymakam bulunan -Şimdi Erzurum valisidir- Zühdü Bey tamamen bize müzahir ve geceleri bulunduğumuz yere gelerek bizimle teati-i efkâr eyliyordu.

İzmir işgaline takaddüm eden zamanlarda İstanbul'dan Şehzade Abdürrahim Efendi'nin riyasetinde mütekait paşalardan mürekkep bir heyet İzmir ve civarında dolaşarak Padişah namına mühim nümayiş hareketi yapıyorlardı ve bunlar Hıristiyanlara karşı müşfik olduklarını izhar için köy papazlarının ayaklarına gidecek kadar haysiyet-şiken hareketlerden çekinmiyorlardı. Ahali-i İslâmiyeye zulme başlayan Rumlara karşı bu nümayiş hareketi çalışmak için bir kuvvet menbaı oluyordu.

15 Mayıs 335 tarihinde Yunan işgali vuku buldu. Nadir Paşa emr-i kumandasında bulunan kolordunun bütün efrat ve zabitanı yollara döküldü. Kolordu meyanında yapıldığını zannettiğimiz teşkilâtla temas için İzmir'e memurlar gönderdik ve zabıta arasında vücut bulmuş olduğunu zannettiğimiz teşkilâtın mevcut olmadığını kemâl-i esefle gördük.

Kolordunun başıbozuk dağılan efradından bulunduğumuz köye uğrayanların silâhlarını aldık. Teşkilât için elde bulunduruyorduk. Hareketimiz de böylece kesb-i aleniyyet etmiş bulunuyordu. Şurasını da istitraden arz edeyim ki, Zühdü Bey'in gösterdiği hamiyet ve fedâkarlıklardan dolayı kaldırmışlar ve halen bir yerde kaymakam olması muhtemel bulunan Bekir Sami Bey isminde birisini bu harekâtın önüne geçtiği taktirde vali yapmak vaadiyle Ödemiş'e kaymakam tayin etmişlerdir.

İzmir'in işgali üzerine derakap kasabalarda halk hararetli ve heyecanlı müzakerelere başladı. Silâha sarılmak için millî heyecan tezahür etmiş bulunuyordu. Bu millî heyecanı söndürmek ve İstanbul Hükûmeti'nin siyaseti vechile, düvel-i muazzamanın atufetini temin için hocalar ve bazı eşrâf aleyhte cephe almış bulunuyorlardı. Hatta Tire müftüsü olan matûh bir hoca: "Buralarını Paris Sulh Konferansı Yunanlılara vermiştir. Düşman gelirken ve geldikden sonra silâh istimâl edilmemesi selâmet-i Osmaniye namına diyânet iktizâsındandır" diye beyanname neşrediyor ve cami

Levent Şahverdi Arşivi

imamlarının bu hususa dikkat etmelerini rica ediyordu. Bütün hedefimiz Yunanlıları "Torbalı'da" karşılayarak fiili bir protesto olmak üzere bir müsademe yapmaktı. Elimizde bulunan kuvvetlerden bazılarının bu teşettüt-i efkâr arasında zaafa uğramaları neticesi olarak muvaffak olamadığımızdan dolayı halen elem duymaktayım. Muhitimizde bulunanlar dağlara çekilerek çete muharebesi yapmak suretiyle faaliyet gösterilmesini müdafaa ediyorlardı ki, gevşediklerinin en bariz alâmeti idi. Çok zaman geçmeden bulunduğumuz yerleri Yunanlılar işgal ettiler ve biz dağlara çekilmeye mecbur olduk. Bizden ayrılan kuvvetler -Mürselli İsmail Efe'nin kuvvetleri dahi olduğu halde- Ödemiş'in İlyas köyünde Yunanlılarla ilk müsademeyi yaptılar ve bittabi muntazam kuvvet karşısında dağılmaya mecbur oldular.

Bu esnada Aydın ve Denizli civarında çok heyecanlı akisler oluyordu ve ben bu muhiti daha yakından tanıyordum. Buraya geçmenin faydalı olacağını kabul ederek yola çıktım. Haziran iptidalarında (335) "Germencik"de nahiye müdürünün evinde gizli bulunuyordum ve burası da bir Yunan taburu tarafından taht-ı işgalde idi. Denizli'de Topçu Binbaşısı -Şimdi zannedersem Miralaydır- Hakkı Bey'in emrinde askerî nümayişler yapıldığı ve halkın Yunanlılara karşı harekete gelmesi için heyecan uyandırdığını haber alıyordum. "Çine"de fırka kumandanı Miralay Şefik Bey'in telkinatı ile "Yörük Ali Efe" ve taraftarları ele alınarak hareket tasmim edildiğini de istihbar ediyordum. "Germencik"de bulunduğum zaman Bergama'ya baskın yapıldığına dair Nahiye Müdürü vasıtası ile telgrafhaneden bir servisi elde etmiş bulunuyordum. Halılı, İlyasköy, Bergama baskınlarını mübalâğalı müdahalelerle birbirine naklederek kendilerinin geri kaldığından şikayet ediyorlardı. Halkın halet-i ruhiyesini daha yakından tecrübe için telgrafları camilerde kapıların iç tarafına talik ettirdim. Ramazan olduğu cihetle, camiler kalabalık ve Yunanlıların dahil olamadıkları yegâne mecma idi. Necip milletimizin istiklâl aşkına ve kahramanlığa alâkasının en kuvvetli tezahürünü burada gördüğümü iftihar ile arz edebilirim. Kapının arkasına talik olunan telgraflar adeta dindar kimselerin Beytullahı tavaf etmesi manzarasını veriyordu. Ve bu halet-i ruhiyeden kolaylıkla istifade olunabilirdi Nahiye Müdürü ile beraber köylere çıktım ve otuz kadar silâhlı teşkilât yaptım. Otuz kadar silâhın o zamanlar için bir kolorduya malikiyet zevkini verdiğini ilâve etmek isterim. Az zaman sonra "Germencik"deki Yunan taburunun karargahı alevler içinde kaldı ve bu meyanda malzeme depoları mahvoldu. Haziran 335 evasıtında Aydın şehrinin etrafında Yunanlılara karşı kuva-yı milliye müfrezelerinin tahşidatı

Levent Şahverdi Arşivi

vuku bulmaya başladı. Bu havalide ilk silâh hareketi "Karapınar"daki Yunan karakolunun baskını ile başlamıştır. Ve bunu Aydın muhasarası takip etmiştir. Muhasara hemen her silâhı olanın iştirakıyla umumiyet kesbetmiştir. Yunanlılar fiili bir hareket görünce zulümlerine şiddet vermeye başladılar. Köylerde silâh taharrisi bahanesiyle birçok fecaii irtikâp ediyorlar ve bazı köyleri de heyet-i mecmuası ile yakıp yıkıyorlardı. Bu şiddetli hareketin tevlit eylediği aksülamelden kuva-yı milliye de kesb-i selâbet ediyordu. Ramazan bayramının birinci günü -335 sanesi Haziranının sonuna tesadüf etmektedir- Aydın ovası insanla dolu bir mecma ve bir ordu manzarasını almıştı. Bütün şehirler ve yanan köyler ahalisi Aydın'ın muhasara kuvvetlerinin arkasında saf bağlamış duruyordu. Müsademe Aydın şehrinin bütün muhitinde başladı. Tüfenk muharebesi devam ediyordu. Düşman top, mitralyöz ile mukabele ediyordu. Şefik Bey'in fırkasının topları da ihzar edilmiş bir şekilde ateşe başlamak için tereddüt geçiriyordu. Bu esnada, fıkra kumandanı topla ateşe iştirakın devletin de fiilen muharebeye girdiği manasını tevlit edeceği cihetle siyasî tesirini muhakeme etmek istiyordu. Hakikatte ise muharebeyi bizzat kendisi ve fırkanın zabitanı yapıyordu. Nihayet bizim taraftan da düşmana topla mukabeleye başlandı. Ve üç gün kadar geceli gündüzlü devam eden bir müsademeden sonra, Yunanlılar Aydın şehrini yakarak İzmir istikametine doğru firar ettiler. Aydın üç gün kuva-yı milliyenin elinde kaldı. Fakat müsademeye iştirak edenlerin birer birer köylerine çekildiği ve karşısında esasen az olan kuvvetin daha ziyade hafiflediğini anlayınca mukabil taarruzla Aydın'ı tekrar işgal etti. Mahaza, o havali için bu hareketin tesiri pek büyük oldu. Düşmanın firar eden kuvveti 6000 kadar tahmin ediliyordu. Böyle mühim denecek bir kuvvetin cüzi bir kuvvet karşısında firar etmesi halkın kuvve-i maneviyesini yükseltti ve bundan sonra o civarda harekat-ı milliyenin sahası daha ziyade vüsat kesbeyledi. Ancak esasen kadrosu pek zayıf olan fırka emir ve kumandayı tedricen keybetti. Bunu muhakeme ederken, henüz hedefi tayin edememek, neticeye vasıl olunmak istenildiğini lâyıkıyla tesbit edememekten ileriye geldiğine hükmolunabilir. İstanbul'dan Harbiye Nezaretinden -ihtimal ki Cevat Paşa'nın Erkan-ı Harbiye Riyasetinde bulunduğu zaman olacak- Yunanlılara karşı silâhla müdafaa için fırkaya emir verilmiş olmasına rağmen, fırka hareketini sivil teşkilâta mal ederek hükûmetin vaziyetini kurtarmak ve korumak endişesine kapılmıştır. İşte bu halet-i ruhiye Aydın Cehpesinde muntazam kuvvetin vaziyete hakim olamamasını intaç etmiş ve İstanbul Hükûmeti "Sivas"ın teşebbüsü ile bertaraf edilinceye kadar devam etmiştir. Ben bu meseleyi ve görüşümü bir mütalâa olarak merkezi "Çine" de bulunan fırka kumandanı Şefik

Levent Şahverdi Arşivi

Bey'e mükerreren izah ettim ve kendisinin memlekete daha müessir bir hizmet yapması için müstesna bir fırsata malik olduğunu anlattım. Bendenizce Şefik Bey namuslu ve hamiyetli bir askerdir. Ancak kuvvetli inisiyatif alarak efeleri emir ve iradesine kalbedecek azimden mahrumdur. Bu haline bir de siyasî düşünce munzam olunca fırka, kuvvetini yavaş yavaş kaybetti. Ve tedricen hissolunmayarak, hakimiyet efelerin eline düştü. Aydın müsademesinden sonra beraberimizde bulunan beş on zat ile vaziyeti yeniden muhakeme ve müzakere ettik. Fırka kumandanı ve erkânı topları düşman eline geçirtmemek için İtalyan mıntıka-ı işgalinde bulunan "Çine"ye kaçırmışlardı. Müsademeye iştirak edenler de köylerine dağıldılar. Düşman millî kuvvetin lâyıkı veçhile tanzim edilmediğini ve başıbozuk bir kuvvet olduğunu anlamakta gecikmedi. Bütün tahaşşüt noktalarını müfrezeler sevki ile elde etti. Bu vaziyette muhakeme edenlerden bazıları ikinci bir hareketin vukuuna imkan veremiyorlardı. Ve dağılmak, gizlenmek, fırsata intizar etmekliği daha muvafık görüyorlardı. İşe yakından alâkadar olan köylülerin halet-i ruhiyesini anlamak için köylerde bir tetkik yapılmasını teklif ettim ve bir jandarma mülâzımı ile beraber kendim civar köyleri dolaşmaya başladım. Yine anladım ki harekât bitmiş ve dağılmış değil, fa kat daha kuvvetli bir surette yeniden başlamak istidadındadır. Köylüler aralarında heyetler teşkil ederek dağılan kuvvetlerin silâhlarını toplamaya ve yeni gönüllü cemine başlamışlardı. Hatta bizi dahi silâhlı görünce firarî zannederek silâhımızı elimizden almaya kıyam etmişlerdi. Bu çok şayan-ı mahsusiyet bir tecrübe idi. Aydın'ın yakınında "Umurlu" istasyonuna on, onbeş kişilik bir kuvvetle dahil olduğumuz zaman burada düşmana karşı cephe almış mütehaşşit kuvvetler gördüm. Bunlar elyevm Manisa Jandarma Kumandanı olan Nuri Bey'in emir ve kumandasında idiler. Bunların iaşeleri için kazan kaynatılıyor ve bütün levazım işlerini kadınlar idare ediyor, levazım da geriden Nazilli ve civarından muntazaman gönderiliyordu. Aydın'dan Denizli'ye kadar halkın millî orduyu manen ve maddeten idare için lâzım gelen heyecanı yaşadığı anlaşılıyordu. Nazilli'de teşekkül eden heyet-i milliye azalarıyla temas ettim. İtalyanlardan silâh mübayaası için nakdî fedakârlığa hazır olduklarını ve bunun temini için benim riyasetimde bir heyet teşkilini teklif ediyorlardı. Bunları "Çine" de bulunan fıkra kumandına sevkettim ve vaziyetin eskisine nazaran daha kuvvetli bir surette inkişaf etmekte olduğunu, gelip emir ve kumandayı deruhte etmesini bu heyete ihbar ederek Umurlu'ya döndüm. Umurlu Cephesindeki efkarın bozulduğuna şahit oldum. Düşman elde ettiği birkaç Türkü casus olarak kullandığı için bunlar efrat arasında kuvve-i maneviyeyi kıracak işaatda bulunuyorlar ve düşmanın ordularla üzerimize yürüdüğünü, bizim

Levent Sahverdi Arşivi

mukabele edecek silâhımız dahi olmadığını alenen ifade ediyorlardı. Bunlardan bir tanesini yakalayarak alenen tecziye ettik. Bu sıralarda, telgrafçımız, Denizli'nin cepheye kuvvet göndermek üzere ihzaratta bulunduğunu bildiriyordu. Bundan bilistifade telgrafçıya "Bin kişilik mühim bir kuvvetin toplarla yola çıktığına" dair bir telgraf tasni ettirdim. Ve bunu herkese okutturdum. Bu suretle teşettüt-i efkar içerisinde bulunan zayıf kuvvetlerimiz düşman karşısında sebat imkânını buldular ve garip bir tesadüf eseridir ki, akşamına da Topçu Binbaşısı Hakkı Bey'in emir ve idaresinde iki üç top, vagon içeresinde "Umurlu" karargahına vasıl oldu. Başıbozuk kuvvetler topun gürültülü sadasına bakarak netice-i katiyenin ancak bununla elde edilebileceğini zannettikleri için "cephe topla takviye edilmiştir" diye bütün köylere haber isal olundu ve dağılan kuvvetler toplandı.

Burada Hakkı Bey ile bilvasıta mülâkat talep ettim. Ve esas hüviyetimi kendisine söyliyerek teşrik-i mesai ederse görüşmeye ve çalışmaya amade olduğumu ilâve ettim. Hakkı Bey beni davet ederek teklifimi memnuniyetle kabul ettiğini ifade ettikten sonra yeni vaziyeti beraber müzakere ettik. Burada, doğrudan doğruya zabitanın cephede tabur, bölük kumandanlığı gibi resen vazife almalarına imkan olmadığını, ancak umumî sevk ve idareyi elde tutmaklığı takarrür ettirdik. Hakkı Bey "Uumurlu"daki müfrezelerin kumandanı unvanını aldı. Efeleri de kumandan ve muavinlerini de zabit ve ihtiyat zabitleri olarak tayin ettik. Bu suretle muavinler efeleri sevk ve idare edecekler, fakat pek şöhrete meclûb olan efeler kumandan gözükeceklerdi. Bendeniz merkez kumandan muavini idim. Merkez kumandanı da Sarayköylü müstemin eşkiya Deli Mehmet idi. Biz burada bu suretle çalışırken "Yörük Ali Efe" Aydın-Menderes köprüsü civarında dağılan kuvvetlerini yeniden topluyordu. Ve Şefik Bey'de Çine'de heyet-i milliye ile görüşerek ihzarat yapıyordu. "Demirci Mehmet Efe" Nazillililerin teşviki ile şekaveti terk ederek seksen yüz kişilik bir kuvvetle "Umurlu"ya geliyordu. Geldiği zaman şayan-ı dikkattir ki iptidailiğine rağmen, işe başlamak için bütün kuvvetleri nüfuz ve idaresi altına almaya çalıştı. Herkesten su-i zan eder, fakat kimseye meydan vermez bir vaziyette kuvvetlerin az zamanda emir ve kumandasını elinde topladı. Ve Çine'de Aydın müsademesine iştirak eden toplar ve hafif süvari kuvvetleri de yeni "Umurlu" Cephesinde Hacı Şükrü Bey'in kumandasında tecemmü ettiler. Demirci Efe, bidayeten top ve mitralyözle gelen askerî kuvvetin kendisine tefevvukunu kabul eder gibi göründü ve onların emir ve kumandasında, fakat kendisi geride olmak şartıyla, Yunanlılara bir hücum daha yapılması takarrür etti. Burada başıbozuk muharebesi yaptık. Birçok top güllesi israf

Levent Şahverdi Arşivi

ettik. Neticede galip, mağlûp belli olmayarak mevkimizi muhafaza ettik. Fakat düşmana da hayli zayiat verdirdiğimiz düşman leşlerinden anlaşılıyordu. Bir müddet sonra düşman taarruzla "Umurlu"yu işgal etti. Köşk Cephesine çekilmeye mecbur olduk. Her müsademeyi müteakip kuvvetlerimiz dağılıyor ve yeniden toplayarak taarruz ediyorduk. Köşk'te vaziyetimiz daha ziyade istikrar buldu. Demirci Mehmet Efe, Hacı Şükrü, Yörük Ali Efe, Şefik Bey'in dalâletiyle ayrı ayrı kumandan tayin olundular. Ve burada mühim kuvvet toplayarak bâdehu harbi kabul etmek esasına efeleri imâle ettik. Zaman oldu ki, dörtbin kişilik müsellâh kuvvetimiz hazır ve cephede bulunuyordu. Dörtbin kişinin iaşesi için kaza heyetleri mühim fedakârlık ihtiyar ediyorlardı. Muğla, Isparta, Burdur livaları harekat-ı milliyeye iştirak etmemişlerdi. Cephenin yükünün bunlara da tahmili için, icap ederse, cebrî tarikine tevessül etmek üzere, Demirci'yi imâle ettim. Demirci'yi tanıyanların teşvik ve dalâleti ile kim olduğumu bilmeksizin samimi bir müşavir olarak beni kabul etmiş bulunuyordu.

Düvel-i İtilâfiyenin zabitleri bizimle münasebet tesisine çalıştılar. Şayan-ı hayrettir ki bütün bu istihbarat zabitleri Türk muhibbi olarak muhitimize sokuluyorlar ve zayıf kalpli insanları avlıyorlardı. Bu zabitlerden Tomson isminde birisi de refakatinde bizim ihtiyat zabitlerinden birisi ile beraber Akhisar Cephesinden elinde kuva-yı milliye kumandanlarının vesikasını hamil olarak Nazilli'ye kadar çıkageldi. Bir İngiliz zabitinin orada görünüşü herkesde hayretle karışık bir sevinç uyandırdı. Zavallı halk zannediyordu ki, İngiliz zabitine söylenecek bütün hakikatlerle dava kazanılacak. Mükalemeye ben memur oldum. Ancak, bir iki hoca ve eşraf makulesi kimseler de mülâkatımıza sami oldular. Kendisine niçin geldiğini ve kim olduğunu sordum. Bana kuva-yı milliyenin vesikalarını gösterdi. Ben İzmir civarının diğer cephelerindeki teşekküllerin ve bunları idare edenlerin kimler olduğunu ancak bu vesika ile öğrendim. Bir İngiliz zabitinin ihtilâl kuvvetleri arasında yer bulduğuna hayret ettim ve vesikayı elimde buruşturarak yere attım. Kim olduğunu ve bizimle görüşmek için ne gibi selâhiyeti haiz olduğunu anlamak için kendi ordusundan vesika istedim. Bittabi yedinde bir vesikası yoktu ve vaziyetimizi tahmin ve muzır telkinatta bulunmak için geldiği aşikardı. İsbat-ı hüvviyet için üzerindeki İngiliz üniformasını gösterdi. Kendisi ile ancak gayri resmî konuşabileceğimi ve arzusunun neden ibaret olduğunu öğrendikten sonra haiz-i ehemmiyet bulursam cephe umum kumandanlığına arz ederek görüşmesine delâlet edebileceğimi ve kumandan kabul etmediği takdirde ertesi günü geldiği yere gitmesi lâzım geleceğini ifade ettim. Şimdiye kadar alışmadığı mua-

Levent Şahverdi Arşivi

meleye burada maruz kaldığından şiddetli infial duyduğu anlaşılıyordu. Fakat çaresiz bir vaziyette idi. Başka yerlerdeki kuva-yı milliyeden hasen muamele gördüğünü ve oradaki hakim olan efkârın "Yunanlıların işgali bertaraf olsun da ne olursa olsun" gibi mutedil bir siyaset takip edildiğini anlattıktan sonra bizim İngiliz veya Amerikan mandasından hangisine taraftar olabileceğimizi anlamak isteğini ifade etti. Maksadımızın istiklâl-i tam olduğu, şu veya bu devletin manda namı altında esiri olarak yaşamaktan uzak kaldığımızı anlattıktan sonra İngilizlerin Yunanlıların elinden tutarak memlekette bilvasıta katil olduklarını ve her İngiliz üniformasını taşıyan zabitin nazarımızda birer muin katil olduğunu ve bu suretle telâkki edildiklerini anlattım. Bizim bu mükalememizi işitenler üzerinde şiddetli bir aksülamel yaptığından haberdar değildim. Hemen cepheden gelmiş ve oraya avdet etmek vaziyetinde bulunuyordum. Onun için oradakilerin ilk görecekleri ecnebi zabitinden istimdat edecek kadar zayıf zihniyete malik olduklarını bilmiyordum. Zannetmişler ki İngiliz istihbarat zabiti kendilerini kurtarmaya gelmiş, fakat biz mani oluyormuşuz. Biraz sonra efe yetmiş-seksen silâhlı ile Nazilli'ye geldi. Eşrafın arzusu ile, İngiliz istihbarat zabiti de dahil olduğu halde, büyük bir ziyafet verildi. Ziyafet esnasında bana bu adamın niçin geldiğini ve ne şekilde konuştuğumu sordular. Ben görüştümüzü hülâsa ettim. O halde "bu herifi buradan sağ çıkarmayalım öldürelim" denildi. Bu son kelime latife şeklinde olarak telâffuz edilmişti. Meğer bu istihbarat zabiti konuşulan şeyleri anlıyacak kadar Türkçeye vakıf imiş... Gece pürtelaş yanındaki bizim ihtiyat zabiti ile beraber firar etmişler. Ve avdet ettiği cephelerde, bizim dürüşt ve na-makul bir siyaset takip ettiğimizi, verdikleri tavsiyenin yırtılıp atıldığını anlatmak suretiyle, aynı maksada hadim kuvvetler arasında muzır telkinlerde bulunmuştur ve maalesef su-i tesiri görülmemiş değildir.

Bunu müteakip Ağustos 1335 ayının ilk haftalarında Aydın'da bulunan İngiliz Generali Hebri'nin yaveri olduğunu söyleyen bir Yüzbaşı elinde İngiliz bayrağı ile cepheye geldi. Dalaman köyünde cephe namına kendisine mülâki oldum. Ne istediğini sorduğum zaman Genaralin cepheye gelerek cephe erkânı ile görüşeceğini ve Aydın'dan Nazilli'ye kadar trenle harekete müsaade edilmesini talep etti. Biz cephe ile Aydın arasındaki hattın bazı yerlerini bil-iltizam bozmuştuk. Bunun mümkün olamayacağını anlattıktan sonra ne maksatla cephemizi ziyaret etmek arzu ettiğinin izah edilmesinde ısrar ettik. Görüştüğümüz zaman, anlamak istedikleri noktanın başlıca üç şekilden ibaret olduğu anlaşılıyordu:

1. Harekât-ı milliyede bolşeviklik var mıdır?

Levent Şahverdi Arşivi

2. Yapılan harekat münhasıran İttihat ve Terakki Cemiyeti namına mıdır?

3. Ahali-i İslâmiye'nin Yunan işgali sahasına avdetlerinin temini.

Bolşevik isminin memleketimizde henüz işitilmeye başlanıldığını, memleketimizde sermayedar bir zümre olmadığı halde sermayenin aksülamelinden mütevellit olan bolşevikliğin nasıl vücut bulabileceğini böyle bir müşkile az çok malûmatı olan bir kimsenin nasıl kanaat getirebileceğini istihfafkâr bir lisan ile kendisinden sorduk.

İkinci suâle de, umumî ve millî bir kıyamdır. Bilâistisna memlekette mevcut bütün fırka ve her sınıf halk istiklâl mücadelâtına iştirak etmişlerdir cevabını verdik. Yunanlıların silsile-i mezalimi tafsil olunduktan sonra bu şerait dahilinde halkın memleketlerine avdet etmesine imkân olmadığını ve İngilizlerin teminatının gözleri önünde cereyan eden mezalime lâkayt kaldıkları için bir kıymeti olamayacağını izah ve kendisini halk ile temas ederek temayüllerini görmekte serbest bırakabileceğimizi ilâve ediyorduk. Ağaçlar altında melce ve mevasız yaşayan binlerce ailenin karşısında olduğunu gösteriyorduk. Bizzat temas etti. Hepsinden menfi cevap alınca güya çok müteesir olduğu için, generalin bu vaziyeti görmesinin hakkımızda hayırlı olacağını söyledi. Cephede bir usul ve teşrifatın mevcut olduğunu anlatmış olmak için kumandanın emrini bilâhare tebliğ edeceğimizi ve kendisinin avdet ederek generalin emrine intizarı lâzım geldiğini söyleyip savdık. Bir hafta beklendikten sonra bilvasıta gelebileceklerini anlattık. Miralay Şefik Bey'in riyaseti altında general ile konuşacak heyetin hazırlığı başladı. Şefik Bey mümkün olduğu kadar muntazam bir kıyafetle generalin karşısına lisana aşina gençleri çıkarmak ve bu suretle mücadeleye iştirak eden kimselerin münevver olduklarını göstermek istiyordu. Demirci Efe Nazilli'de bulunuyordu. Oradaki heyet Hacı Süleyman Efendi'nin riyasetinde hemen general ile anlaşınca memleketin kurtulacağını ümit ederek İtilâfperver bir heyet teşkil ediyorlardı. Hatta bu heyete dahil olmasın diye eskiden husumetleri olan Kazım Nuri Bey'i Demirci Efe'ye hapis ve tevkif ettiriyorlardı. En nihayet Süleyman Efendi'nin riyaseti altında hocalardan mürekkep heyete galebe çalarak general ile bir köyde mülâkat ettiler. Hoca Efendi Hicaz'a giderken, Mısır'da şahidi olduğu İngiliz adelet ve insaniyetinden bahsederek generalin ayaklarına atılıp her ne suretle olursa olsun Yunanlılardan kurtarılmasını istirham ediyor ve yalvarıyor. General, aldığı raporlara rağmen, burada böyle mülâyim bir ruhun da yaşayabileceğini görünce tavrını değiştiriyor ve kendilerine emir verme-

Levent Sahverdi Arşivi

ye başlıyor. Hepsi kafile halinde cephe merkezine geldiler. Tevakkufları esnasında general benimle görüşmek istediği için yanına davet ettiler. General beni görünce ilk sual olarak: Sen tebdil-i kıyafet etmiş bir Erkân-ı Harp zabiti misin? Hayır, maalesef asker değilim. Buradaki halktan birisiyim. Cevabında bulundum ve kendisine karşı, bu sualin tevcihinin bir cüret olduğu manasını işrab edecek bir vaziyet takındım. O da sözünü bu raddede bırakmaklığı tercih etti. Ertesi gün daha feci bir vakıa cereyan etmiş bulunuyordu. General doğrudan doğruya siperlere gidip efradı görmek istemiş... Demirci Efe bütün iptidailiğine rağmen adeta askerî vaziyeti bütün misafirlere, hatta yerlilere bile, göstermekten kıskanırdı. Bilhassa ara sıra gelen ecnebi zabitlerine karşı adem-i itimadı his halinde kuvvetli idi. Buna imkân olmadığını söyleyince general "İngiliz generalinin emrine itaat edilir, mecbursunuz" demesi üzerine "Biz İngiliz generali de öldürmesini biliriz" diye silâha davranmış ve refakat zabitleri de koşarak generali attan indirmişlerdir. Böyle skandal halinde, general geldiği yere hasıran avdet eylemeye mecbur edilmiştir.

Burada ufak bir mukayese yapmaklığıma müsaadelerini rica edeceğim.

Birisi cahil, neticenin istihsaline vasıta olan cepheyi düşmana göstermekten ictinap ediyor. Diğeri âlim, adaletinden bahsederek düşmanın ayaklarına atılıp bizi kurtarınız diye yalvarıyor. İşte biz bu iki fikir arasında muayyen hedefi bulmaya uğraşıyorduk. General gittikten sonra, esas tasavvur ve niyetini öğrenmiş bulunuyorduk. İşgal ettiğimiz araziyi bizzat görerek, Yunanlıların lehine (Milen) hattını tayin ve tahdide memur imiş.

Yukarıda bilmünasebe arz etmiş olduğum vechile şehirlerde bulunan eşraf İngilizlerin husumetini celbetmekten ürküyorlar ve mücadele-i milliyeye siyasî bir emel atfettirmemek için İstanbul Hükûmeti ile de dost geçinmek tarikini iltizam ediyorlardı. Cephede bulunan kuvvetin bir şuur, bir siyasî düşünce ve memleketin müstakbel şekli hakkında bir fikri yoktu. Yalnız Yunanlılara karşı harp etmek emeli vardı. Ondan sonra her meselenin kolaylıkla halledileceğine emin idiler. İstanbul Hükûmeti ise gizli vesaite müracaat ederek muhitte kalmış eski İtilâf anasırını müraiyane aleyhimizde kullanıyordu. Bu o raddeye gelmiş idi ki, memleket içeresinde İstanbul Hükûmeti'nin sükut ve İtilâf tavsiyesine rağmen, müsellâh bir kıyam mevcut iken bizzat Nazilli'de Ferit Paşa'nın yakın adamıdır diye bir kaymakamı tutuyorlardı. Hürriyet ve İtilâf'ın erkanından olan Sabri Hoca'nın talebeleri ve kafadarları bir suretle kuva-yı milliyenin içerisine gire-

Levent Şahverdi Arşivi

rek, İstanbul Hükûmeti namına bu mühim kuvveti elde etmek azimetinde bulunuyorlardı. Şahsı ve hüvyeti zat-ı devletlerince de malûm bulunan ve Büyük Millet Meclisi'ne kabul buyurulmayan İlhami Bey bunların arasında idi. Bunlar hem kuva-yı milliyenin hem İstanbul Hükûmeti'nin taraftar ve adamları idi. Ekseriya Demirci ile hasbıhalimizde söz padişaha intikal eder ve Efe tamamen hadisat ve ahval-i ruhiyeden bi-haber olarak "bu kanlı cidal karşısında, Padişah babanın -kendi tabiri vechile- harekâta neden lâkayt kaldığını" benden sorardı. Bu zavallı adamlara karşı hükûmetin bizimle beraber olduğunu ifade etmenin büyük mânası var idi. Fakat maalesef hükûmet bizden ziyade Yunan kuvvetlerine taraftar idi. İzmir'den Kambur İzzet'in ele geçirdiğimiz tamim telgraflarında Yunan harekâtının teshili için şiddetli emirler verdiğini görüyorduk ve bunu münasip bir suretle efelere izah ederek kendilerini tahrik ediyorduk ve iş "padişah babaya" aksedince aleyhinde idare-i lisan edecek kadar efkar olgun değildi. İtalyanlar işgalleri altında bulunan ahalinin celb-i muhibbi için mümkün olan her şeyi yapıyorlardı ve Yunanlıların şiddet ve zulmü ile ezilen biçare halkımız mütemadiyen İtalyan mıntıka-ı işgaline hicret etmek için fırsat arıyorlardı ve her müsademe vuku buldukça -İtalyanlar tarafından işgal olunmayan yerlerin ahalisi- başlarında hocalar ve eşraf olduğu halde, Yunanlıların eline düşmekten ihtirazen, İtalyan işgalini gizlice talep ediyorlardı. Hakikatde ise ikisi de düşman idi. Bu halet-i ruhiyeyi kırmak ve ezmek için tedbir alıyorduk. Cephe tevsi ettikçe sevk ve idarenin ve etrafımızda verilen siyasî ihtirasın tevlit ettiği müşkilât artıyordu. Emir ve idarede tedricen zabitan hakim olmaya başlamış ve harbin sevk ve idaresinin başlı başına bir sanat olduğunu anlayacak kadar efe zekâ göstermişti. Daha önce kolordu kumandanlığından tanınan Nurettin Paşa'ya halk müracaat ederek, kumandayı deruhte etmesini rica eylediklerini biliyordum. Bir gün Hacı Şükrü Bey'in tanıdığı askerî bir katip İstanbul'dan geldi. Güya İzzet Paşa'nın bildiği imiş... Bundan bilistifade Demirci'ye imza ettirdiğimiz bir mektupla İzzet Paşa'yı hizmete davet ettik ve bittabi yazdığımız mektuba bile hâlâ cevap alınamamıştır. Bugünkü hale nazaran, o zamanki gaflete ben dahi teessüf etmekteyim. Fakat bu adamların hizmetten kaçtıklarına delil olmak üzere kaydetmek ıcrarındayım.

Cepheye İsviçre'den gelerek mülâki olan arkadaşım Saraçoğlu Şükrü Bey ve memleketimizi görmek ve fırsat bulurlarsa hizmet etmek isteyen Kazım Nuri Beyle üçümüz bu vaziyeti olduğu gibi muhakeme ederken Kazım Nuri Bey İstanbul'da Selâhaddin Adil Bey'e müracaat ederek Ay-

Levent Şahverdi Arşivi

dın Cephesinde vazife deruhte etmesini rica ettiğini hikaye eyledi. Kazım Nuri Bey'in ifadesine nazaran ticarete başladığı için İngilizlerin husumetini celp etmek endişesiyle gidemeyeceğini söylemiş... Bu zatın bilâhare vazife deruhte ettiğine nazaran, insanların safha safha fikirlerinin tehalüf ettiğine hükmolunabilir. Bu cephede birinci safta bulunduğumuz halde bile, daha kuvvetli, vaziyeti daha iyi sevk ve idareye muktedir bir zata ihtiyacımız olduğunu anlıyorduk. Bu muhitin teşkilâtı hattı beklemeye daha uzun zaman tahammül edemeyeceğini yakinen görüyorduk. Yalnız bir kaza bir ay zarfında 120.000 lirayı mütecaviz fedakârlıkta bulunmuştu. Şu halde ne kadar devam edeceği malûm olmayan bu cidali vatanşümul bir idareye bağlamak lâzımdı. Mükerrerer temas ettiğimiz vechile, kuva-yı milliyeye taraftar olan vali ve kumandanların bile İstanbul ile iyi geçinmek arzusundan münbais sakim bir fikirle bu düşünceyi cumhuriyetçilik ve en hafif tabirle padişah aleyhtarlığı telâkki ediyorlardı. Halbuki mevzii tedbir ve mezvii cidaller ile bu işi intaç etmekliğin mumkün olamayacağı en basit muhakeme ile anlaşılabilirdi. İtiraf etmek lâzımdır ki millî Kâbe olan "Sivas"a doğru bütün muhiti, mukavemet edenlere rağmen, sürüklemek çok müşküldü.

İstanbul Hükûmeti'nin zat-ı devletlerini idama mahkum ettiğini yazan bir gazete her nasılsa elimize geçti. Zat-ı devletlerinden açık bahsedilmek için bize geniş bir mevzu veriyordu. Söyledik ve anlattık ve tedricen bütün cepheyi diğer kumandanları bertaraf ederek -emir kumandasında tutan Demirci Efe'de başı dara sıkıştığı zaman, mitralyözleriyle beraber Sivas'a ilticayı en son çare olarak görmeye başladı. Fakat bu fikri tenmiye için mütemadî telkin altında bulundurmaya ihtiyaç vardı. Çünkü Aydın Cephpesini İstanbul hesabına çalmak için gizli ve mahirane hareketler yapılıyordu.

Bugün "Dinar" telgrafçısından cepheye gelen bir telgrafta:

"İstanbul'un mühim bir emrini hamilim, tren-i mahsus ile müstacilen oraya gelmekliğime müsaadenizi rica ederim" deniliyordu. İstanbul'un bizimle ne alışverişi olabilirdi? Bundan ciddî ve hakikî endişeye düştüm. Muhitimizde beliren İstanbul temayülüne karşı tedbir alabilmek için şehirlerde çalışmak ihtiyacı vardı. Biz ise cepheden ayrılamıyorduk. Demek İstanbul doğrudan doğruya cephe ile temas etmek istiyordu. Diğer taraftan Demirci Efe'de padişahın adamı olmak, nişan almak gibi müzehhep bir hayal uyandırılmak istenildiğini de bilmiyor değil idik. Bunun için İstanbul'dan gelen mektup münderecatına pek ziyade ehemmiyet atfediyor-

Levent Şahverdi Arşivi

dum. Mektup geldi. Ben aldım. Açtım. Efe kemal-i dikkatle mektubun münderecatını dinledi. Mektup Bab-ı Âli'nin matbu kağıtları üzerine yazılmış bulunuyordu. Hacı Şükrü Bey'e hitap edilmişti ve pederi Nedim Bey'in imzasını taşıyordu. Yani Nedim Bey Bab-ı Âli'ye avdet olunarak Dahiliye Nazırı Adil Bey tarafından kendisine zorla dikte ettirilmiş Bab-ı Âli üslubunu taşıyan bir mektuptu. Hacı Şükrü Bey'e İstanbul Hükûmeti'nin emrinden harice çıkmamasını, Yunanlılara tecavüz etmemesini, bu suretle hükûmetin yeni bir gaileden sıyanet edilmesi yazılıyordu. Mektubu kemal-i sadakatle ve Efe'nin anlayacağı bir lisanla tercüme ettim ve görüyorsunuz ya Efe burada bir takım kimseler Padişah babadan, onun vükelâsından bahsediyorlar. Halbuki gavurlarla teşrik-i mesai etmişler ve mektubu tren-i mahsus ile gönderiyorlar.

Efe, evvel emirde kendisi var iken başkasına böyle bir mektup gelmesini kısandı. Ve mektubu koynuna koydu. Hacı Şükrü Bey'e bu mektuptan bahsetmemekliğimi tenbih edip getireni de kovdu.

— İstanbul Hükûmeti'nin bu mektubuna nazire olmak üzere karşımızdaki Yunan Kumandanına da "Çine"de İtalyan askerleri vasıtasıyla, Aydın'a çetelerin taarruz etmemesi için bir mektup gelmişti. Bu mektuba aynı vasıta ile melfuf vesikayı gönderdik.

— 20 Ağustos 335 tarihlerinde Jandarma Umum Kumandanı Ali Kemal Paşa'nın Bandırma'ya çıkarak Balıkesir, Soma Akhisar, Uşak, Dinar merkezlerine uğrayarak Denizli'ye vasıl olduğunu cephede istihbar ettik ve cephede Efe tarafına kabul edilmesini ve hakkında himmet gösterilmesini de bazı zevat iltizam ediyordu. Cephede bulunan telgrafhanemiz, o civar kazaların muhaberatını bize naklediyordu. Suret-i mahsusada makine başında bulunarak bu zatın muvasalatının muhit üzerindeki tesirini tetkik ettim. Kuva-yı milliye heyetleri dahil olduğu halde, civar kazalardan teşriflerinden dolayı izhar-ı beşaret olunuyor ve avdetlerinde sadakat ve ubudiyetlerinin zat-ı şahaneye iblâğına dalâletleri istirham ediliyordu. Henüz takip olunacak siyaseti kavramamış bir muhitte Padişah namına bir paşanın isbat-ı vücut etmesi ve kendisine bu suretle arz-ı hulûs edilmesinin muhitimizdeki su-i tesiri elbette ihmal olunamazdı. Daha evvelce elimde yegane kuvvet olan Efe'yi Heyet-i Nasiha aleyhinde ihzar etmeye çalışmıştım. Süleyman Şefik Paşa ve daha bir iki arkadaşının Afyonkarahisar'a geldikleri zaman bir müfreze göndererek derdestleri için teşebbüsümüz vaki olmuştu. Bu esnada cephemize misafiren gelen Afyonkarahisar Kumandanı Ömer Lütfi ve Afyonkarahisarlı Binbaşı Arif Beyler, avdetlerinde Süley-

Levent Şahverdi Arşivi

man Şefik Paşa'yı tevkif edeceklerini, binaenaleyh müfreze sevkine lüzum olmadığını temin ettikleri için bu işi onlara bırakmıştık. Bu defa ise, Jandarma Umum Kumandanı ta cepheye kadar ayağımıza geliyordu. Efe, Hacı Şükrü ve bendeniz bu adam hakkında yapılması lâzım gelen şeyi müzakere etmek istedik. Cephede İstanbul'a karşı beliren bu aleyhdar temayülü anlamak üzere geldiğini bilâhere öğrendiğimiz Denizli Ahz-ı Asker Şubesi Reisi Miralay Tevfik Bey yanımızda bulunuyordu. Ali Kemal Paşa'nın teşebbüsatını kırmak için hapis ve tevkifin lâzım geleceği mütalâasını serdettim. Hacı Şükrü Bey idam edilmesini istedi. Tevfik Bey ise Ali Kemal Paşa'nın hasen istikbalini temine memur olmakla beraber ses çıkaramıyordu. Nihayet Nazilli'de 20 Ağustos 335 tarihlerinde tevkif edildi. Efe, bu tevkifi, siyasî bir fikir ve emelden ziyade cepheye silâh temini için bir vasıta olarak kabul etmiş görünüyordu. "Mademki bu paşadır. Ve padişahın adamıdır, bize bol cephane, tüfenk ve top temin edebilir. Bunları almadıkça bırakmayız. Binaenaleyh elimizden kurtulmak istiyorsa, bunları bize temin etsin" diyordu ve bu mealde kendisine bir mektup yazıldı. Verdiği cevabın suretini leffen takdim ediyorum. Samimî görünen bir lisan ile maksadını mahirane setretmeye çalışıyordu. Konya, Karahisar, İstanbul ve Nazilli arasında kendisine bir vazife verilmesini ve muattal bulundurulmamasını rica ediyordu. Tahlisi için İstanbul Hükûmeti faaliyete geçti. Civarımızdaki vali ve kumandanları tazyike başladı. Denizli Valisi Faik Bey, kuva-yı milliyenin hâr taraftarı ve hatta Denizli'de mucidi olduğunu iddia edecek kadar ileriye vardığı ve hakikaten hizmeti sebk ettiği halde, ihtimal hem İstanbul Hükûmeti'ni idare etmek, hem de kuva-yı milliyeyi elinde bulunduruyormuş gibi bir fikir saikasıyla merkumun tahliyesi için azamî faaliyet gösterenler meyanında idi. Denizli'den hiç ayrılmadığı halde tahlisini temin için cepheye kadar geldi ve beni o zaman henüz tanımamasına rağmen görüşerek tahliye olumadığı takdirde, duçar olunacak avakıp üzerine nazar-ı dikkatimi celbederek tehdidatta bulundu. Kendisini Efe'ye sevkettim. Efe kabul etmedi ve bir netice istihsal edemeden cepheden avdet etti. Nazilli'den mebus intihap olunan ve yukarıda arz etmiş olduğum vechile, İngiliz generaline dahalet eyleyen Hoca Süleyman Efendi efelerin korkusundan harekât-ı milliyeye dahil olarak çalışmış, bozguncu bir adam idi. Nazilli'de mevkuf bulunan Ali Kemal Paşa ile daimi surette görüşebiliyordu. Şüphe yok ki Efe'yi tatyip edecek bir zemin bulmaktan hali kalmıyorlardı. Bir gün Efe'yi telgrafla Nazilli'ye davet ettiler. Bütün seyahatlerinde beraber bulunduğumuz için benim cephede yalnız bırakılarak gelmesini bildiriyorlardı. Efe bunları hikâye ederek dostça yanımdan ayrıldı. Fakat avdetinde değişmiş görünüyordu. Bu davet ve karar

Levent Şahverdi Arşivi

üzerine Paşa tahliye edildi. Tahliye şeraiti bence henüz müphemdir. İstanbul'a avdetinde Ali Kemal Paşa ile konuşan bir arkadaşımın yazıp Akhisar'a bendezine gönderdiği 24 Eylül 335 tarihli mektubunda şöyle yazılıdır: "Paşa ile görüştüğüm vakit bana az çok endişe verecek birkaç sirişte elde ettim. Kendisinin orada (Nazilli'de) uzun bir müddet alıkonularak büyük ve muhakkak bir ölüm tehlikesine maruz bırakılması -tarifine göresizin ve üç arkadaşınızın tertibi eseri idi. Ve nezdinde misafir olduğu zat gerek bu işi telkin edenin hüviyet-i hakikiyesini öğrenmiş, hatta elini öperek istermisin şunların kafasını gözünün önünde keseyim. Fakat yine kendisi bu akibete razı olmamış... Nihayet bu dört kişinin birer tarafa tebidi ile iktifa olunmuştu. Bu hikâyenin ledünni nedir, bir hakikati mi tarif ediyor, yoksa bir maksat ile bir vakıa mı tazyi ediyorlardı. Hakikatde ise İstanbul Hükûmeti'ne karşı bu zatı elimizden kurtaranlar tevali edebilmesi tahammül-i avakıbdan gafil bulunuyorlardı. Bu gaflet nedicesi olarak çok samimî zevat ve hatta heyetlerden bazıları tahliyesi için tevkifinde amil olduğum halde bile bana müracaat ediyorlardı. Bu adamın avdetinden sonra, İstanbul'dan cepheye muavenet şeklinde bazı hedaya geldiği vakidir. Bunların ifade ettiği manayı anlamakta müşkilât yoktur. Nazilli Cephesi'ni ele almak.

Filhakika Ali Kemal Paşa mülâkatından sonra cephenin vaziyetinde büyük bir tebeddül oldu. Fakat Ferit Paşa Kabinesi'nin cebren ve kahren sükutu, kendilerine hakikî ve ciddî istikameti tayin eyledi.

Eylül 335 tarihinde alay kumandanı olarak Akhisar Cephesine naklettim. Buraya ait malûmat Kazım Paşa Hazretleri tarafından bildirileceği cihetle, bahsetmiyorum.

Bi-payan-ı hürmet ve tazimat.

Mahmut CELÂL

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ORGENERAL CEVAT ÇOBANLI

E. Kur. Alb. NUSRET BAYCAN*

Orgeneral Cevat Çobanlı tarihî kişiliği olan büyük bir asker, Türk ahlâk ve karakterinin seçkin bir siması, otoriter fakat şefkatli ve yardımsever bir komutandı.

Görüş, düşünüş ve uygulamalarda vatanseverliği ve milletinin selâmeti daime birinci plânda gelirdi.

Her türlü koşullar içinde hiçbir zaman karamsar olmamış, iyimserliğini davranış ve görünüşü ile çevresine de aşılamıştı.

Az ve öz konuşur, daha çok tutum ve davranışlarıyla astlarına örnek olur ve onları gerektiğinde ölümü hiçe sayacak şekilde eğitirdi.

Kimsesizleri korur, gençlerin daima ellerinden tutar, onların memlekete yararlı birer insan olarak yetişmeleri için maddî, manevî hiçbir fedakârlıktan çekinmezdi.

Yaşamı çok sade, yurt sevgisi sonsuzdu. Bu nedenle İstiklâl Harbi komutanlarının en yaşlı ve kıdemlisi olduğu halde, İstanbul'dan yaptığı desteklemelerle yetinmemiş, bu yüzden sürgün edildiği Malta'dan dönüşünde Elcezire Cephesi Komutanlığı'nı kabul ederek yararlı hizmetlerini sürdürmüştür.

Atatürk'e karşı sevgi ve saygısı sonsuzdu. Atatürk de Cevat Paşa'yı sever, onun davetlileri arasında bulunması, konuşmaları kendisini mutlu ederdi.

Atatürk'le ilgili anılarını anlatırken sözlerini şöyle bağlardı: "Atatürk'ün yaptıklarını hiç kimse yapamazdı. Bu millet ona çok şey borçludur."

Cevat Paşa, uzun hizmet yıllarında, orduya yeni düzen ve eğitim sisteminin girmesi ve yerleşmesi için çok çalışmıştır. Çok iyi Fransızca ve Almanca bilgisi, genel kültür ve askerlik sanatındaki yeteneği nedeniyle birçok dış toplantı ve askerî gösterilere katılmış, Balkan Harbi'nde, Şark Ordusu Kurmay Başkanı, Çatalca Ordusu Genel Topçu Komutanlığı Kurmay Başkanı olarak yararlı hizmetler vermiş, Birinci Dünya Harbi'nde

* Araştırmacı ve yazar Nusret Baycan'ı 29 Temmuz 1990 günü kaybetmiş bulunuyoruz. 1916 yılında Üsküdar'da doğan, Harp Okulu ve Harp Akademisini bitiren Baycan, Atatürk ve İnkılâp Tarihimiz üzerine araştırmalarıyla tanınmıştı. Kendisini rahmetle anıyoruz.

Levent Sahverdi Arşivi

Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı, Güney Cephesi (Çanakkale Cephesi) Komutanı, Galiçya'da 15 nci Kolordu Komutanı olarak başarıları tarihe geçmiştir. 2 Aralık 1917'de Filistin -Suriye Cephesi'nde bozgun halinde 8 nci Ordu'nun komutanlığına atanmış ve birliklerini toparlayarak, İngilizlerin 19 Eylül 1918'de 7 ve 8 nci ordularını cephesine yaptıkları taarruzu karşılamışlar ve ordularını imhadan kurtarmak için Şeria nehri doğusunda toplamışlardı. Ağır zayiat veren Yıldırım Ordular Grubu birlikleri 7 nci Ordu'da toplandı ve Mustafa Kemal Paşa'nın komutasındaki bu ordu, İngilizlerin Suriye'yi tamamen ele geçirmek üzere yaptıkları taarruzu 20 Eylül 1918'de boşa çıkararak daha fazla zayiat verilmesini önledi. 30 Ekim'de de Mondros Mütarekesi (Ateşkes Anlaşması) imzalandı.

Cevat Paşa, 3 Kasım 1918'de Genel Karargâh Genelkurmay Başkanlığı'na atanmış, Harbiye Nazırlığı yapmış, Fevzi Paşa (Mareşal Çakmak) ile birkaç defa yer değiştirmişler her ikisi de Millî Ordu'yu her bakımdan desteklemek için ellerinden geleni yapmışlardır.

Cevat Paşa, yukarıda da belirtildiği şekilde Elcezire Cephesi Komutanlığı'nda bulunmuş 21 Ekim 1923'te 3 ncü Ordu Müfettişliği'ne, 25 Aralık 1924'te Askerî Şûra üyeliğine atanmış, bu görevde iken kendisine bazı yurt içi ve yurt dışı ek görevler verilmiş, 14 Eylül 1935'te Orgeneral rütbesinde iken yaş haddinden emekliye ayrılmıştır.

A. CEVAT PAŞA'NIN YAŞAMI

1. Doğumu ve Orta Öğrenimi:

Cevat Paşa, 14 Eylül 1870'de İstanbul'da (Sultanahmet'te) doğmuştur. Babası, Harp Akademisi 2/21 nci sınıfından Müşir (Mareşal) Şakir Paşa'dır.

Cevat Paşa, orta öğrenimini İstanbul'da (Galatasaray Lisesi'nde) yapmış, 1888'de Harp Okulu'na girmiştir.

2. Cevat Paşa'nın Askerî Yaşamı:

1891'de Harp Okulu'nu bitirmiş, derecesi itibarıyla Harp Akademesi'ne devam hakkını kazanmış ve 20 Mart 1894'de Harp Akademesi'ni birincilikle bitirerek Kurmay Yüzbaşı olmuştur.

1894-1909 tarihleri arasında Padişah Yaveri sıfatıyla, Maiyet-i Seniye Erkân-ı Harbiyesi (Saray Kurmay Kurulu)nde görevlendirilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

26 Ağustos 1895'de Orleans'da yapılan Fransız Ordusu manevralarında bulunmak üzere Paris'e, 7 Şubat 1899'da Bulgaristan'a aynı yıl Lahey'de toplanan Silâhların Yasaklanması-silâhsızlanma- Konferansı'na gönderildi.

17 Mayıs 1895'de Binbaşı, 27 Ocak 1898'de Yarbay, 17 Ocak 1900'de Albay oldu. Bu arada, Gümüş Muharebe Liyakat Madalyası ile ödüllendirildi.

15 Nisan 1899'da Bulgar Devleti'nce Liyakat, 1900'de İkinci Rütbeden Aleksandır nişanları verildi.

4 Aralık 1901'de Mirliva (Tuğgeneral)lığa yükseltildi.

1905'te Edirne'nin tahkimi için Tophane-i Amire'de teşkil edilen kurulda görevlendirilen Cevat Paşa, 25 Aralık 1906'da Ferik (Korgeneral) oldu.

1907'de yeni örgütlenmenin süratle uygulanması için dört ay 2 nci Ordu'da çalıştı. Buradaki kurmay subaylardan Yüzbaşı İsmet (Orgeneral İnönü) Bey dikkatini çekti kendisini karargâhına alarak birlikte tatbikatlar düzenledi ve uyguladılar.

24 Mayıs 1902'de kendisine, İspanya'nın İkinci Rütbeden İzabella, 4 Ocak 1904'de Almanya'nın İkinci Rütbeden Kron dö Prus ve İkinci Demir Salip nişanları verildi.

Cevat Paşa'nın rütbesi, 7 Ağustos 1909'da Tasfiye-i Rüteb Kanunu gereğince Yarbaylığa indirilmiş ve 28 Ağustos 1909'da Harp Akademisi Komutanlığı'na atanmıştı. 29 Eylül 1910'da ikinci defa Albay olmuş, Harp Akademisi Komutanlığı'nda bir süre daha kaldıktan sonra 15 Ocak 1911'de 1 nci Ordu Kurmay Başkanlığı'na atanmış, bu arada Temmuz 1910'da Alman ordularının geçit töreninde bulunmak üzere Berlin'e Mayıs 1911'de de İngiltere Kralı'nın taç giyme töreninde bulunmak üzere (Padişah adına giden Yusuf İzzettin Efendi'ye refakat etti) Londra'ya gönderilmişti.

29 Eylül 1912 - 4 Şubat 1913'te Şark Ordusu Kurmay Başkanlığı ve Çatalca Ordusu Topçu Komutanlığı Kurmay Başkanlığı yapmış, 4 Şubat 1913'de de 9 ncu Tümen Komutanlığı'na atanmıştır. Bu görevde iken iki defa Osmanlı-Bulgar Sınır Komisyonu Başkanlığı yaptı.

10 Ağustos 1914'de Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı'na getirildi ve 29 Kasım 1914'te ikinci defa Mirlivalığa yükseltildi. Cevat Paşa,

Levent Sahverdi Arşivi

9 Ekim 1915'te 14 ncü Kolordu Komutanlığı'na atanmış, 6 ncı ve 14 ncü kolordulardan oluşan Güney Grubu (11 Ocak 1916'da Çanakkale Grubu oldu) Komutanlığı da kendisine verilmiş, Çanakkale'deki başarıları nedeniyle, Harp Madalyası ve İkinci Rütbeden Kılıçlı Osmanî Nişanı ile ödüllendirilmişti.

10 Kasım 1916'da, Galiçya'da bulunan 15 nci Kolordu'nun komutanlığına atanan Cevat Paşa 18 Kasım 1916'da yeni görevine başladı. Burada verdiği başarılı hizmetler nedeniyle Altın Liyakat Madalyası ve Birinci Dünya Harbi'ndeki başarıları nedeniyle de Birinci Rütbeden Kılıçlı Mecidî Nişanı'yla ödüllendirilmiş, kendisine, Almanya'nın İkinci Rütbeden Kırmızı Kartal, Kılıçlı Askerî Liyakat, Birinci Rütbeden Kılıçlı Taç nişanlarıyla, Avusturya-Macaristan'ın İkinci Rütbeden Merit Militer (Askerî Liyakat), Front de Faire nişanları verilmiştir. (Cevat Paşa, 15 nci Kolordu Komutanı olarak Galiçya'da bulunduğu sırada 4 Şubat 1917'de Alman İmparatoru Wilhelm tarafından kabul edilmiş, Türk birliğinin kahramanlığını ve zaferlerini öven İmparator, yararlık gösterenlere nişanlar vermişti. Cevat Paşa'yı yemeğe alıkoymuş, yemekte Paşa'ya iltifatlarda bulunmuştur. Bu meyanda sofradakilere, Cevat Paşa'nın yaşamında iki defa, General olmanın zevkini tattığını, bu nedenle aralarındaki en mutlu kişi olduğunu da söylemiştir.)

Cevat Paşa, 19 Ağustos 1917'de tekrar 14 ncü Kolordu Komutanlığı'na atanmış, 8 Kasım 1917'de 8 nci Kolordu Komutanlığı'na, 24 Kasım 1917'de 2 nci Ordu Komutan Vekilliği'ne getirilmiş, 2 Aralık 1917'de de 8 nci Ordu Komutanı olmuştur. 11 Ağustos 1918'de Ferik (Korgeneral)liğe yükseltilmiş, Altın İmtiyaz Madalyası'yla ödüllendirilmiştir. Bu arada Avusturya-Macaristan, Paşa'ya İkinci Rütbeden Demir Taç, Birinci Rütbeden Kızılhaç, Birinci Rütbeden Taşlı Taç nişanlarını, Almanlar da Birinci Demir Salip Nişanı'nı vermişlerdir.

Cevat Paşa, 3 Kasım 1918'de Genel Karargâh Genelkurmay Başkanlığı'na atanarak İstanbul'a gelmiş 19 Aralık 1918'de Harbiye Nazırı olmuştur. 14 Mayıs 1919'da İkinci defa Genelkurmay Başkanlığı'na atanmış, bu görevde iken, Mustafa Kemal Paşa'nın 9 ncu Ordu Komutanlığı'na atanmasını desteklemiş ve birlikte Sadrazam Damat Ferit Paşa'yı ziyaret ederek, kendisine 9 ncu (sonradan 3 ncü Ordu) Ordu bölgesi hakkında güvence vermişlerdir.

Atatürk, Nutkunda ayrılışı günü Cevat Paşa ile bir şifre kararlaştırdıklarından, bu şifreyle haberleştiklerinden ve Cevat Paşa'nın yararlı hizmetlerinden söz etmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

9 Ekim 1919'da Genelkurmay Başkanlığı'ndan istifa etmişse de tekrar bu göreve atanmış ve 16 Mart 1920'de İstanbul'un fiilen işgali sırasında tutuklanarak Malta'ya sürülmüştür. İkinci İnönü Zaferi'nden önce toplanan Londra Konferansı olumlu bir sonuç vermemiş, yalnız TBMM Baş Delegesi ve Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in 1 Mart 1921'de İngilizlerle imzaladığı sözleşme gereğince iki taraf esirleri geri vermiştir. İstanbul'daki İngiliz Komiseri'nin etkisiyle bu sözleşmeden geç yararlanan Cevat Paşa, 15 Ocak 1922'de Anadolu'ya katılmış ve 9 Şubat 1922'de de Elcezire Cephesi Komutanlığı'na atanmıştır.

21 Ekim 1923'te 3 ncü Ordu Müfettişi olmuş aynı zamanda Milletvekilliği de sürmüştür.

31 Ekim 1924'te Ordu Komutanlığı'nı bırakarak Milletvekilliğine devam etmiş, 25 Aralık 1924'te Milletvekilliğinden ayrılarak Askerî Şûra üyeliğine atanmıştır.

Cevat Paşa çok iyi derecede Fransızca ve Almanca biliyordu. Bu nedenle çeşitli dış görevlere gönderilmiş ve komisyonlara katılmıştır.

Nitekim, 7 Ocak 1925'de Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti) namına Musul'a gidecek heyette görevlendirilmiş, 28 Kasım 1925'de Türk-Irak hudut meselesinin Milletler Cemiyeti'nde görüşülmesinde Askerî Müşavir olarak bulunmuştur.

28 Nisan 1926'da İstanbul geçici Generaller Askeri Mahkemesi Başkanlığı yapmış, 30 Ağustos 1926'da Orgeneral olmuştur.

16 Kasım 1928-12 Ocak 1932 Cenevre Silâhları Sınırlandırma konferanslarına delege olarak katılmıştır.

2 Eylül 1934'de ek görev olarak son Tetkik Mercii Encümeni Başkanlığı yapmıştır.

14 Eylül 1935'de yaş haddinden emekli olmuştur.

13 Mart 1938'de ölen Cevat Paşa'nın kabri İstanbul Erenköy'deki, Sahrayı Cedit Mezarlığı'ndadır[1] (Naşı 27 Eylül 1988'de Devlet Mezarlığına nakledildi.)

[1] Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri; Gnkur. Harp Tarihi Başkanlığı Yayını, Ankara Gnkur. Basımevi,1988. Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar; Harp Akademeleri Komutanlığı, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1983, s. 211-215.

Levent Şahverdi Arşivi

B. CEVAT PAŞA'NIN KURMAYLIK VE KOMUTANLIK NİTELİKLERİ

1. Cevat Paşa'nın Kurmaylık Nitelikleri:

Cevat Paşa, ciddî, çalışkan, dürüst, bilgili, ileri görüşlü, cesur, kesin karar sahibi, üstün ahlâklı, Fransızca ve Almanca'yı çok iyi bilen bir kurmay subaydı.

Büyük karargâhlardaki kurmay görevlerinde çok başarılı olmuş, onun kişilik ve karakteri emrindekiler üzerinde olumlu bir etki yapmış ve astlarına her konuda yardımcı olmuştur.

Öğretim ve eğitime çok önem vermiş, o dönemde pek az kişinin kabul ettiği yeniliklerin orduya girmesi için büyük rütbelerde de bizzat çalışmıştır.

Çok iyi lisan bilgisi nedeniyle yurt içinde ve dışında birçok toplantıya katılmış, birçok çapraşık konuyu kısa sürede olumlu bir sonuca ulaştırmıştır.

2. Cevat Paşa'nın Komutanlık Nitelikleri:

Komuta ettiği birlikleri en ağır muharebe şartlarında başarıya ulaştıran, sorumluluktan yılmayan, kanun ve yönetmeliklerin kendisine verdiği yetkileri hiçbir etki altında kalmadan, gereken yer ve zamanda kullanan bir komutandı.

Cevat Paşa, yaşadığı dönemde cereyan eden harplerin ve muharebelerin hemen hepsine katılmış ve büyük birliklere komuta etmiş çok tecrübeli bir komutandı. Hele, Birinci Dünya Harbi'nin Çanakkale ve Galiçya Cephesi'nde kazandığı başarılar her türlü övgüye ve takdire değer.

Tasfiye-i Rüteb Kanunu'yla rütbesi Korgeneralliken Yarbaylığa indirilmesine rağmen aynı şevk ve hevesle çalışarak Orgeneralliğe kadar yükselmiştir[2].

C. CEVAT PAŞA'NIN KATILDIĞI HARPLER

Cevat Paşa 1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi'ne bilfiil katılmamıştır. O sıralarda merkezde görevliydi.

[2] a.g.e., s. 22-24.
a.g.e., s. 211-215.

Levent Şahverdi Arşivi

1. Balkan Harbi'nde Cevat Paşa:

O tarihte kendisi Albay'dır, fakat yaşamında görüldüğü gibi rütbesi Korgenerallikten Yarbaylığa indirilmiş ikinci defa Albay, sonra tekrar General olmuştur.

Coğrafi ve stratejik durumu ile dünya ölçüsünde önemli deniz geçitlerini ve yıllarını kontrolu altında bulunduran Osmanlı İmparatorluğu, büyük devletler arasında, bu geçitlere egemen olma arzusundan doğan anlaşmazlık ve rekabetlerden yararlanarak uzun yıllar varlığını koruyabilmiş fakat bazen aleyhine birleşen devletlerle savaşmak zorunluğunda kalarak yenilmiş, yok olmak tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Kısa ve uzun aralıklarla sürüp giden bu harpler içinde her zaman dünyayı hayretlere düşüren kahramanlıklar da göstererek zaferler kazanmış, böylece dünya yüzünde yaşamaya hakkı olduğunu kabul ettirmiştir.

Balkan Devletleri, yıllarca yaşattıkları ülkülerini dış kışkırtmalarla geliştirmiş, yer yer kanlı kaynaşmalar olmuş ve 1908 Meşrutiyeti'nde Türkiye'nin reform yolu ile ilerlemesi ve kuvvetlenmesi karşısında aralarındaki anlaşmazlıkları ve toprak davalarını bir yana bırakıp Osmanlı Devleti'nin mirasını paylaşmak üzere anlaşarak 14 Ekim 1912'de bir nota vermişlerdi. Böylece harp kararlarını da açıklamış oldular.

Sırp ve Bulgar birliklerinin sınırlarımızı tecavüze başlamaları üzerine Osmanlı Devleti 15 Ekim'de elçilerini geri çağırmış, 16 Ekim 1912'de de Şark (Doğu) ve Garp (Batı) orduları harekete geçmişti.

Sırplar, Türk Ordusu'nun bu beklenmedik taarruzu karşısında, hareketlerini plâna göre değil, Türk taarruzunun etkisi altında idare ettiler.

Yunanlıların hedefi Selânik'ti. Burası alındıktan sonra, Sırpların karşısında bulunan Vardar Ordusu'nun gerisine düşeceklerdi.

Karadağlıların hedefi İşkodra idi. Sonra Şardağı batı bölgesini işgal edeceklerdi, başaramadılar.

Bulgarlar, Edirne doğrultusunda örtme ve Türkler yığınaklarını yapmadan önce kesin sonuçlu muharebeler yapmak suretiyle her yönde taarruz etmeyi plânlamışlardı. Türklerin yığınak yerlerini ileriye almaları ve vaktinden önce taarruz etmeleri Bulgar plânının gerçekleşmesine yardımcı olmuştu.

İç ve dış siyaset bakımından gerekli hazırlıkları yapmadan, kuvvetlerinin yarısını bile yığınak bölgelerinde toplayamadan, Edirne-Kırklareli ge-

Levent Sahverdi Arşivi

nel hattının üzerinde ve bu hattın kuzeyinde Bulgar kuvvetleriyle yapılan muharebelerde, Türk Şark Ordusu, muharebe meydanını Bulgarlara bırakarak, pınarhisar-Lüleburgaz genel hattına çekildi. Bu sırada Türk Garp Ordusu da Komanova'da yapılan muharebeyi kaybetti ve Manastır üzeri ne çekildi. Edirne Müstahkem Mevkii, Yanya ve İşkodra'daki Türk kuvvetleri savunmalarına devam ediyorlardı.

Şark Ordusu, Pınarhisar-Lüleburgaz hattını başarılı şekilde savunurken birçok nedenlere dayanan Başkomutanlığın emirleriyle 2 Kasım 1912'den itibaren Çatalca mevzii gerisine çekilmeye başladı ve bu mevzii geçilmez bir müstahkem mevki şeklinde savunarak Türk Ordusu'nun başarılı muharebeler yapabilecek bir durumda olduğunu dünyaya gösterdi.

Çatalca'daki Türk birlikleri iki nizamiye kolordusu ile üç mürettep redif kolordusundan oluşuyordu. Çatalca Ordusu Genel Topçu Komutanı Ali Rıza Paşa, Kurmay Başkanı Albay Cevat (Orgeneral Çobanlı) Bey'di[3] (Albay Cevat Bey daha önce Şark Ordusu Kurmay Başkanı'ydı).

Bulgarlar, Çatalca mevziine, dört tümen birinci hatta, dört tümen ihtiyatta olarak saldırmış, başarısızlığa uğramış, taarruz gücünü kaybetmişlerdi.

Balkan Harbi'nin ilk dönüm noktasını teşkil eden Birinci Çatalca başarısı, siyasî ve askerî bakımlardan, Türkler için yararlı sonuçların meydana gelmesine neden oldu.

26 Kasım 1912'de başlayan mütareke görüşmeleri 3 Aralık 1912'de taraflarca (Yunanistan hariç) imza edildi. 30 Mayıs 1913'te Londra Antlaşması yapıldı. 3 Haziran 1913'te Balkan bağlaşıkları arasında İkinci Balkan Harbi başladı. 29 Eylül 1913 İstanbul Antlaşması'yla Balkan Harbi sona erdi.

2. Birinci Dünya Harbi'nde Cevat Paşa:

Avrupa büyük devletlerinin oluşturduğu siyasî gruplaşmaların güçlülüğü karşısında Osmanlı Devleti'nin durumu son derece kritik ve karanlıktı. Boğazlar üzerindeki istekler belli ve çok yönlü idi. Son yıllarda birbirini izleyen harpler ve ayaklanmalar nedeniyle millî kaynaklar tükenmişti.

[3] Balkan Harbi Şark Ordusu; C. II, 1 nci Kitap, Birinci Çatalca Muharebesi, Gnkur. ATASE Bşk.lığı, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1983, Giriş kısmı ve s. 27.

Levent Şahverdi Arşivi

Almanlar, Baltık -Bosfor- Basra ekseninde kuracakları jeopolitik bir kuşakla Akdeniz ve Hint Okyanusu'na uzamak istiyorlardı. Bu proje Balkanlar üzerinden ve büyük kısmıyla Osmanlı Devleti'nin sırtından gerçekleştirilecekti.

Rusların, açık denizlere ve sıcak iklimlere çıkma politikalarının hedefi de aynı coğrafya idi.

Londra otoritelerine göre, Osmanlı Devleti yaşamını tamamlamış, mirasını paylaşmak zamanı gelmişti. Fransızlar da, benzer koşullar dolayısıyla aynı politikayı izliyorlardı. Üçlü anlaşmanın temelinde yatan müşterek hırs buydu. Bu nedenle her iki taraf da Osmanlı Devleti'yle anlaşmaya yanaşmıyordu.

Avusturya-Macaristan Devleti, Veliahtları Arşidük Fransuva Ferdinand ve eşinin Saraybosna'da öldürülmesi nedeniyle Sırbistan'a harp ilân edip, Birinci Dünya Harbi'ni başlattı. Bir süre sonra da Almanya, Rusya ve Fransa'ya karşı harbe girdi ve 2 Ağustos 1914'de Osmanlı Hükûmeti ile gizli bir anlaşma imzaladı.

Birinci Dünya Harbi, 3 Ağustos'tan itibaren bütün Avrupa'yı sarmıştı. Avrupa cephesinde Fransa'ya yöneltilen Alman taarruzları, kuzeydeki vurucu kısım ile Belçika'yı aşmış, merkezde Nancy, Metz, Verdun üçgenine çarparak durmuştu. İngiliz kaynakları Batı Avrupa'ya boşaltılmadan kesin sonuç alınmalıydı. Bu nedenlerle 2 Ağustos anlaşmasının derhal uygulanmasını istediler. İşler karıştı ve sonunda Karadeniz Olayı adıyla tarihe geçen (Alman Amirali Suşon komutasındaki Türk donanmasının, 29 Ekim 1914'te Rus donanmasına ateş açarak iki gemisini batırması ve Karadeniz'deki limanlarını bombalaması olayı) trajik oyunla harbe katıldık. İlkin Ruslar Kafkas sınırına tecavüz ettiler, hemen arkasından İngiliz Deniz Kuvvetleri, Akabe Körfezi, İzmir Körfezi ve Çanakkale Boğazı'ndaki hedeflere ateş açarak düşmanca duruma girdiler. Osmanlı Devleti bu olaylar nedeniyle kendini Birinci Dünya Harbi içerisinde bulmuş 3 Kasım 1914'te bütün Üçlü Anlaşma Devletleri'yle harbe girmiş bulunuyordu[4].

a. Çanakkale Muharebesi'nde Müstahkem Mevki ve Güney Grubu (Çanakkale Grubu) Komutanı Cevat Paşa (Orgeneral Çobanlı):

Çanakkale Cephesi'ndeki muharebeler önce İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin Boğaz'ı zorlamasıyla başlamış; sonra da, karada devam etmişti.

[4] Askeri Yönüyle Atatürk; Gnkur.ATASE Bşk.lığı, Ankara, GATA Basımevi, 1981, s. 25-27.

Levent Sahverdi Arşivi

— Birinci Dünya Harbi'nde Çanakkale Boğazı'na denizden yapılan taarruzlar ve Müstahkem Mevki Komutanı Cevat Paşa:

10 Ağustos 1914'te Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı'na atanan Cevat Paşa, birliklerini (özellikle müstahkem mevki topçusunu) ve 9 ncu Tümen'i muharebeye hazırlamış, Başkomutanlığa verdiği bir raporla da yaptığı ve yapacağı işleri bildirmişti. Bu raporda, denizden yapılacak bir taarruzda kesin savunmanın Boğaz'ın iç kısmında yapılması üzerinde duruyor, Boğaz'ın giriş kısmının her zaman kollayca düşürülebileceğini savunuyor ve Erenköy koyunun düşmanın sığınmasına engel olacak şekilde mayınlanmasını öneriyordu.

3 Kasım 1914 günü yapılan bombardımanda giriş tabyalarının kısa süre ateş altına alınmasına rağmen müstahkem mevki birliklerini geceli gündüzlü çalıştırarak savunma manzumesini güçlendirdi.

Çanakkale Boğazı'na yapılan ilk deniz taarruzu, 3 Şubat 1915 günü saat 06.50'de başlamış, iki İngiliz harp gemisi Ertuğrul ve Seddülbahir tabyalarını, iki Fransız harp gemisi de Kumkale ve Orhaniye tabyalarını 17 dakika süreyle bombardıman etmiş, 5 subayla 80 Türk eri şehit düşmüş, 1 subay, 20 er de yaralanmıştı.

Fransız ve İngiliz harp gemileri, ikinci kez 19 Şubat 1915 günü saat 07.45'te, Boğaz önüne gelmiş; uzak mesafelerden, girişteki Türk tabyalarını saat 17.30'a kadar topçu ateşi altına almıştı.

25 Şubat 1915 günü daha fazla muharebe gemisi bombardımana katılmış, 26 - 27 Şubat 1915 günleri merkez tabyaları da ateş altına alınmıştı.

1, 2, 3, 4 ve 12 Mart 1915 günleri de Boğaz içerisine giren İngiliz ve Fransız harp gemileri, kayda değer bir başarı sağlayamadılar.

İngiliz Amirali De Robeck (dö Robek) tüm deniz gücüyle Boğaz'ı zorlayarak İstanbul'a ulaşmaya karar verdi.

18 Mart 1915 Deniz Taarruzu:

Müstahkem Mevki Komutanı Cevat Paşa her yönüyle üstün nitelikli bir kişiydi, bu büyük deniz harekâtını plânlarken, o da Nusret mayın gemisine karanlık liman bölgesini mayınlatıyordu. Saat 03.20'de tespit edilen yerler tamamem mayınlanmıştı.

18 Mart 1915 sabahı İngiliz ve Fransız filoları, tam yolla ve büyük bir güvence içinde Boğaz'a girdiler, saat 08.30'da, Anadolu ve Rumeli kıyılarındaki Türk tabyalarını bombardımana başladılar.

Levent Şahverdi Arşivi

Çanakkale Boğazı'nın iki yakasında mevzilenmiş bulunan Türk topçularının açtığı yoğun ateşler ve karanlık limana dökülen mayınların etkisiyle mevcudunun % 35'ini yitiren İngiliz ve Fransız harp gemilerinden oluşan bu donanma, saat 17.30'da çekilmek zorunda kaldı. Yalnız bugünkü muharebede Bouvet (Buve), Ocean (Oşın), İrresistible (İrrezistibıl) muharebe gemileriyle iki muhrip, yedi mayın arama gemisi batmış, Gaulois (Golva), İnflexible (İnfileksibıl) de dahil olmak üzere yedi zırhlı, görev yapamayacak duruma gelmiş, bunlardan bazılarının yedeğe alınarak muharebe alanından uzaklaştırılması gerekmişti.

— Birinci Dünya Harbi'nde Çanakkale Cephesi'ndeki Kara Harekâtı:

İngiliz ve Fransızlar, 18 Mart 1915 deniz bozgunundan sonra, Boğaz'ın yalnız deniz kuvvetleriyle geçilemeyeceği gerçeğini anlamışlardı. Bu nedenle bir anfibik harekâtın plânlanmasına girişildi.

Bu sırada Türk Başkomutanlığı da Çanakkale bölgesindeki birliklerini takviye ederek 5 nci Ordu'yu kurmuştu.

Arıburnu Çıkarması:

25 Nisan 1915 günü saat 02.45'te muharebe gemilerinin ve muhriplerin korunmasında Türk kıyılarına yaklaşan Avustralya Tümeni'nin bir tugayını taşıyan çıkarma araçları, hesapta olmayan bir akıntı nedeniyle kuzeye sürüklenmiş ve saat 04.30'da kumluk bir kıyı (Kabatepe bölgesi) yerine sarp bir kıyı olan Arıburun bölgesine gelmiş ve çıkmışlardı.

Bu bölgede 27 nci Türk Alayı'nın 2 nci taburu vardı, çıkan kuvvetlerin karşısındaysa, bu taburun yalnız bir bölüğü bulunuyordu.

Durumu haber alan ve izlemeye başlayan 5 nci Ordu ihtiyatındaki tümenin komutanı (19 ncu Tümen Komutanı) Yarbay Mustafa Kemal (Atatürk) herhangi bir emir almadığı halde, önce bir alayı ile sonra 27 nci Alay'ıda emrine alarak dört alayla karşı taarruza geçti ve çıkan birlikleri çekilmeye zorladı. Bu birlikler deniz kuvvetlerinin etkili ateş desteğiyle Kanlısırt batısı-Sivritepe-Merkeztepe-Yükseksırt hattında güçlükle durabildi.

Seddülbahir Çıkarması:

Donanmanın büyük ateş desteğiyle 25 Nisan 1915 saat 05.30'da da Seddülbahir çıkarması başladı. İlk hedef olarak Alçıtepe ele geçirilecekti.

Çıkarma bölgesinde 26 ncı Türk Alayı'nın bir taburu bulunuyordu. Çıkarmaya yeltenen birliklere ağır zayiat verdirdi. Çıkabilenler kıyıdaki kuytu yerlere sığındılar.

Levent Şahverdi Arşivi

Seddülbahir Bölgesinde İngiliz Taarruzu:

27 Nisan 1915 günü saat 16.00 sıralarında, donanmanın ateş desteğiyle başlayan İngiliz taarruzu, Türk savunma mevzilerinin 700-800 metre ilerisinde Zığındere-Eskihisarlık hattında durduruldu.

1 nci Kirte (28 Nisan 1915),

2 nci Kirte (6 Mayıs 1915),

3 ncü Kirte (4 Haziran 1915) muharebeleri Türk tarafının zaferiyle sonuçlanmıştı. İngiliz ve Fransızlar verdikleri ağır zayiata rağmen ancak birkaç yüzmetrelik siperi ele geçirebilmişlerdi.

Türk tarafı da büyük değiştiren 5 nci Ordu 21 Haziran'da toparlanmıştı. Yalnız cephane sıkıntısı vardı. Bunu da Müstahkem Mevki Komutanı sağlamış, bakım ve onarım konularında da desteklemişti.

21 Haziran-6 Ağustos tarihleri arasında İngiliz ve Fransızlar mahdut hedefli taarruzlar yaptılar.

6 Ağustos 1915 günü başlayan Seddülbahir taarruzu 13 Ağustos'a kadar sürmüş, 8 nci İngiliz Kolordusu'yla Fransız Kolordusu başarılı olmamış iki taraf da ağır zayiat vermişti. Bu sırada, Kuzey Grubu'nda Conkbayırı ve Kanlısırt bölgelerinde tarihin en kanlı boğuşmaları başlamıştı. Güney Grubu'ndan, Kuzey Grubu'na kuvvet yardımı yapıldı, dağınık durumda olan birlikler toparlandı.

Başkomutan Vekili Enver Paşa, Harekât Şubesi Müdürü Yarbay İsmet Bey'le 24 Eylül 1915'te Gelibolu'ya geldi ve Çanakkale bölgesinin sükûnete kavuştuğu bugünlerde, karışık bir durumda olan kıtaların bir düzene sokulmasını emretti.

Ekim 1915 ayı içinde, bütün bölgelerde değişiklikler yapıldı. Bu meyanda Güney Grubu'nda da değişiklikler ve intikaller oldu.

2 nci Ordu Karargâhı'nın Güney Grubu'ndan ayrılması üzerine Müstahkem Mevki Komutanı Cevat Paşa, 14 ncü Kolordu Komutanlığı'na atanmış aynı zamanda, Güney Grubu Komutanlığı da kendisine verilmişti. Sonradan Çanakkale Grubu adını alan bu birliğin;

Komutanı	: Mirliva Cevat Paşa
Kurmay Başkanı	: Kur. Yarbay Şefik Bey
Karargâhı	: 14 ncü Kolordu Karargâhı

Levent Şahverdi Arşivi

Birlikleri :

6 ncı Kolordu	:	Komutanı, Mirliva Hilmi Paşa
24 ncü Tümen	:	Komutanı, Alb. Ali Remzi
26 ncı Tümen	:	Komutanı, Yb. Esat
14 ncü Kolordu	:	Komutanı, Mirliva Cevat Paşa
25 nci Tümen	:	Komutanı, Yb. Fuat
42 nci Tümen	:	Komutanı, Yb. Mustafa Asım

Tümenler üçer piyade birer topçu alayından oluşuyordu.

Kasım 1915 ayı başlarında, Almanların Sırp direnmesini kırarak Sırbistan'ı işgali Bulgarların merkezî devletler tarafına katılması üzerine Berlin-İstanbul yolu açılmış, Çanakkale Cephesi'ne yardım olanağı başlamış, özellikle topçu cephanesinin gelmesi başarı umutlarını artırmıştı.

Bu ay içerisinde siper muharebeleri bomba atma ve lağım patlatma faaliyeti sürdürülmüş zaman zaman düzenlenen topçu ateşiyle İngilizler hırpalanmıştı. Onlar da siperlerimizin altında lağımlar patlatıyor ve mahdut hedefli taarruzlar yapıyorlardı. Donanmanın da desteği olduğu halde başarı sağlayamadılar.

5 nci Ordu Komutanlığı, kasım ayı sonlarına doğru kesin sonuç sağlayacak bir genel taarruz plânlıyordu. Alman Genelkurmay Başkanı Fon Falkenhayn da bu plânla bizzat ilgileniyor ve ihtiyaçlarımızı soruyordu.

Doğu Seferî Kuvvetler Komutanlığı da her çareye başvurarak Türk birliklerinin harekâtını yakından izliyordu.

İngiliz ve Fransızların Gelibolu yarımadasını tahliyesi:

İngilizler, 1915 yılı Ağustos ayı sonlarına kadar, Gelibolu yarımadasında giriştiği birçok taarruzî hareketlerle şanslarını denemiş ve her seferinde, lâyık oldukları dersi almışlardı. Sonunda, çekilmekten başka çare kalmadığı kanısına vararak, 8 Aralık 1915'de Arıburnu bölgesini, 28 Aralık 1915'de de Seddülbahir bölgesini tahliyeye başladılar. 9 Ocak 1916'da yarımada yabancılardan arınmıştı.

Çanakkale Zaferi, Çarlık Rusyası'nın yüzyıllardır gerçekleştirmek istediği, boğazlara sahip olma hayalini bir kez daha suya düşürmüştü.

Bu zafer, İngiliz ve Fransızların müstemlekelerindeki prestijlerine indirilen ilk darbe olmuştu.

Levent Sahverdi Arşivi

Çanakkale Zaferi, Türk erinin direnme gücünün, fedakârlık ruhunun, vatan ve millet sevgisinin abideleşen bir simgesi olmuş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu büyük önderAtatürk'ü bütün dünyaya tanıtmıştır.

3 ncü Kolordu Komutanı Esat Paşa (Korgeneral Bülkat), "Düşman donanmasına Çanakkale Boğazı'na yaklaşmak ve Boğaz'ı zorlayıp İstanbul'a gelmek fırsatını vermeyenlerin birincisi Cevat Paşa ikincisi ben, kesin sonucu sağlayanı da Anafartalar Komutanı Mustafa Kemal Paşa'dır" diyor[5].

b. Galiçya'da 15 nci Kolordu Komutanı Cevat Paşa:

1916 Mart'ın ilk günlerinde başlayan Verdun taarruzu, Haziran 1916 ortalarına kadar devam etmiş ve Almanlar Verdun tahkimli mevzilerinin bir kısmını ele geçirmiş, fakat Fransa Cephesi'ni yaramamışlardı. İki tarafın ölü sayısı 800 bini buluyordu.

Ruslar ise 4 Haziran 1916'da üstün kuvvetlerle taarruz ederek Avusturya'dan Bokovina'yı almışlardı.

Bu durum karşısında Almanlar, Verdun taarruzundan vazgeçerek buradan çektikleri kuvvetlerini Ruslara karşı kullanmaya karar vermiş ve daha önce dinlendirilmesini önerdikleri Türk birliklerinden de bir kolordu istemişlerdir.

Enver Paşa, esasen Çanakkale'de serbest kalan Türk kuvvetlerini çölden beslenme zorlukları nedeniyle Suriye Cephesi yerine Avrupa Cephesi'ne göndermeyi ve burada kesin sonuç alınmasını düşünüyordu. Diğer Türk cephelerinin isteklerini dikkate almadan, Almanların önerisini kabul etti, ve Gelibolu yarımadasında bıraktığı 19 ve 20 nci tümenlerle üçüncü defa kurulan, Albay Yakup Şevki (Orgeneral Subaşı) komutasındaki 32.000 mevcutlu 15 nci Kolordu'yu 13-22 Ağustos 1916'da Galiçya'ya gönderdi[6].

10 Kasım 1916'da da bu kolordunun komutanlığına Mirliva Cevat (Orgeneral Çobanlı)yı atadı. Cevat Paşa 18 Kasım 1916'da göreve başlamış, Albay Yakup Şevki 1 Aralık 1916'da ayrılmıştır.

[5] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi; C.V., 3 ncü Kitap, Çanakkale Cephesi Harekâtı, Gnkur. ATASE Bşk.lığı, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1980, s. 99, 474, 479.

—Yanya Savunması ve Esat Paşa; Gnkur. ATASE Bşk.lığı, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1983, s. 146.

[6] Birinci Dünya Harbi; İdari Faaliyetler ve Lojistik, C.X, Gnkur. ATASE Bşk.lığı, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1985, s. 317-319.

Levent Şahverdi Arşivi

Bir yıldan fazla, Galiçya harekât alanında görev almış ve muharebe etmiş bulunan 15 nci Kolordu'nun gönderilmesindeki siyasî, stratejik düşünce ve gerekçeleri ne olursa olsun, verilen muharebe görevlerini kahramanca yapmış, bağlı bulunduğu Alman Güney Ordusu'na üstün hizmetler vermiştir.

15 nci Kolordu, kademeli bir şekilde Galiçya'ya gönderilmişti. 19 ncu Tümeni 12/13 Ağustos 1916 gecesi Pukow istasyonuna varmış ve 14 Ağustos 1916'da Zlotalipa doğu sırtlarında Ruslarla muharebeye başlamıştır.

20 nci Tümeni, 22 Ağustos 1916'da Pototory ile Bozykw arasındaki 54 ncü Avusturya Tümeni'ni değiştirerek muharebeye girmiştir.

15 nci Kolordu Karargâhı da aynı gün muharebeye katılmıştır. 15 nci Kolordu birlikleri, Doluruca bölgesinde ve Tuna kuzeyinde cereyan eden muharebelere Bağlaşık Devletler ordularıyla katılmışlar ve büyük başarılar sağlamışlardır. Doğu Ordusu Başkomutanı Mareşal Leopolt'un, Cevat Paşa'ya verdiği üstün başarı belgesinde de belirttikleri gibi Nazajow-ka, Zlota Lipa, Brezany meydan muharebelerinde; Mieczyszcow ve Diziki-Lany muharebelerinde olağanüstü cesaretle direnmiş ve karşı taarruzlarla Rusları, bozguna ve yenilgiye uğratmıştır. Bu meyanda 26'ncı Türk Tümeni'nin 3 Aralık 1916 günü Bükreş'in alınmasında gösterdiği yararlıklar birinci kademede şehre girişleri takdirle anılmağa değer[7].

Alman İmparatoru 15 nci Kolordu mensuplarını silâh arkadaşları olarak kutlamış ve "Garde Fusilier" alayını erkânı arasına aldığını bildirmiştir. Padişah da bu birliği övmüştür[8].

15 nci Kolordu Komutanı Cevat Paşa, 4 Şubat 1917 günü Alman İmparatoru tarafından kabul edilmiş, Türk birliğinin kahramanlığını ve zaferlerini övmüş, komutanlara yararlık gösteren erlere çeşitli derecelerden Demir Salip nişanları vermiştir.

Padişah'ın gönderdiği madalya ve şeritler Kolordu Komutanı tarafından törenle tüm alay sancaklarına takılmıştır[9].

Avusturya-Macaristan İmparatoru Karl da, 5 Temmuz 1917'de Cevat Paşa'ya Birinci Rütbeden Front da Faire Nişanı vermiştir[10].

[7] a.g.e., s. 319.
[8] Birinci Dünya Harbi, C.VII, Avrupa Cepheleri, s. 91.
[9] a.g.e., s. 95.
[10] a.g.e., s. 95.

Levent Şahverdi Arşivi

15 nci Kolordu'nun ayrılışı nedeniyle, Doğu Ordusu Başkomutanlığı'nın üstün başarı belgesi (EK-1)'de[11], Avusturya-Macaristan Ordular Grubu Komutanı'nın övgü mesajı (EK-2)'dedir[12].

Alman Güney Ordusu Komutanı da 13 Haziran 1917 gün 12321 sayılı günlük emirlerinde:

"15 nci Türk Kolordusu, Alman Güney Ordusu içinde 10 aylık bir harekâttan sonra, bu ordunun kuruluşundan ayrılırken arkasında doldurulamayacak ve hep hissolunacak bir boşluk ve daima şükranla anılacak, hiçbir zaman solmayacak bir hatıra bırakıyor..

15 nci Kolordu, dört kanlı boğuşma, üç muharebede ateşle, ölümle uğraşarak sayıca üstün düşmanın bütün hücumlarını püskürttü.

Harekâtın gerektirdiği yerde bırakmak zorunda kaldığı araziyi yılmaz karşı taarruzlarıyla geri aldı ve düşmana en ağır zayiatı verdirdi...

Böylece Türkler eski ve şerefli sancaklarına yeni taçlar ekleyerek ülkelerine dönüyorlar... 12.000 Türk kahramanının kanı Galiçya toprakları üzerinde boş yere akmamıştır.

Nihayet, Ulu Tanrı'dan dilerim ki cesur, kahraman ve sadık 15 nci Kolordu'nun bütün mensupları bundan böyle de hep başarılar ve şanlar içinde yaşasın" diyordu[13].

15 inci Kolordu'nun 19 ncu Tümeni Haziran 1917'de, kalanı da Eylül 1917'de yurda döndü.

15 nci Kolordu emrine zaman zaman alay hatta tümen düzeyinde Alman ve Avusturya birlikleri verilmiş, staj için şehzadeler gönderilmiştir[14].

12 Mart 1917 Rus İhtilâli nedeniyle, siyasî, askerî ve idarî değişim ve sarsıntılara uğrayan Sovyet Cumhuriyeti (SSCB) daha fazla harbe devam edemeyerek, 3 Mart 1918 Brest-Litovsk Antlaşması'yla barış dönemine geçti.

15 nci Kolordu'dan sonra, 6 ncı Kolordu Mirliva Hilmi Paşa komutasında (15, 25 nci tümenler) Eylül ve Ekim 1916 ayları içerisinde Romanya

[11] a.g.e., s. 114-115.
[12] a.g.e., s. 115.
[13] a.g.e., s. 112-114.
[14] a.g.e., s. 64, 65.

Levent Şahverdi Arşivi

Cephesi'ne gönderilmiş ve Dobrice taarruzuna katılarak Romen Ordusu'nun Seret nehri kuzeyine atılmasında büyük emeği geçmişti. 30 Aralık 1916'da Varşova'da Tuna Ordusu emrine giren ve sonradan bu kolorduya katılan 26 ncı Tümen de Tuna Ordusu'nun ihtiyatını teşkil etmişti. Bu kolordu da 25 Aralık 1917 ve 29 Haziran 1918 tarihleri arasında kademeli olarak yurda döndü [15].

1915 yılı Ekim ayında da Makedonya Cephesi'nden alınan Alman birliklerinin yerine, yeniden teşkil edilen Abdülkerim Paşa komutasındaki 20 nci Kolordu (46 ve 50 nci tümenler) gönderilmiş, bu kolordu da katıldığı muharebelerde kendisine verilen bölgeleri kahramanca savunmuştur. Özellikle 50 nci Tümen'in Karabayır'daki başarısı anılmaya değer. Bu kolordunun yurda dönüşü ve Mayıs 1918'de bitmiştir.

Galiçya, Romanya ve Makedonya cephelerinde muharebe eden ve 115 bin kişiden oluşan bu üç Türk kolordusu en az 40 bin Türk gencini buralarda kaybettikleri dönemde, Kafkas Cephesi'nde Ruslar Doğu Anadolu'yu istila etmişler, Filistin ve Irak cephesindeki kuvvetler de büyük arazi kaybederek kuzey bölgelere çekilmişlerdi [16].

c. Filistin ve Suriye Cephesi'nde 8 nci Ordu Komutanı Cevat Paşa:

Bu cephenin oluşmasında, İtilaf Devletleri'nin, özellikle İngilizlerin amacı sömürgelerinin bel kemiğini teşkil eden Mısır'ı dolayısıyla Hindistan yolunu emniyette bulundurabilmek için Süveyş Kanalı'nı savunmaktı.

Türk Genel Karargâhı da Süveyş Kanalı'ndan İngiliz kuvvetlerinin Avrupa Batı Cephesi'ne veya Çanakkale'ye götürülmesini önlemek için Süveyş Kanalı'na taarruzu plânlamıştı. Buna göre, 8 nci Kolordu (3 tümenli) Kanal harekâtına, 12 nci Kolordu ile seyyar jandarma birlikleri de Suriye'nin savunmasına memur edilmişti.

Birinci Kanal harekâtında İngilizler, Kanal'ı iki tümenle tutarak kuvvetli tahkim etmiş, üç tümen kadar da ihtiyat ayırmışlardı.

8 nci Kolordu'nun 1915 taarruzu, yiyecek sıkıntısı ve ikmal zorluğu nedeniyle başarıya ulaşamadı. Bu sırada Çanakkale Cephesi de önem kazandığından, Filistin'den üç tümen Nisan 1915'de bu cepheye gönderildi.

[15] Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetleri, C.X., s. 318.

[16] a.g.e., s. 318, 319.

Levent Şahverdi Arşivi

Çanakkale yenilgisi nedeniyle İngilizlerin Yakındoğu'da ve İslâm âlemindeki prestijleri kırılmıştı. Kanal'ı savunmak için doğusuna kuvvet geçirmeye karar verdiler.

İkinci Kanal taarruzunun amacı da, Kanal'ın doğu kıyılarını elde tutarak topçu ateşiyle Kanal'dan yapılacak geçişlere engel olmaktı.

Ancak cephane, erzak ve su ikmalindeki güçlükler nedeniyle başarı elde edilemedi ve çok zayiat verildi.

Suriye-Filistin Cephesi'nde 1917 Yılındaki Olaylar:

1917 yılı içinde, Sina ve Filistin Cephesi'nde üç defa Gazze Muharebesi olmuştu. İngilizlerin bu savaşlar sonunda Sina Çölü'nü geçip Gazze yakınlarına kadar ilerlemeleri üzerine Türk Başkomutanlığı düşmanın taarruzlarını yenilemesi ihtimalini düşünerek bu cephenin takviyesine karar vermiş ve dört piyade, bir süvari tümeni göndermişti. Düşmanın Sina ve Filistin'den atılmasını istiyordu. İngilizler de beş tümenle takviye edilmişlerdi.

Bu cephede toplanmış olan orduların bir elden sevk ve idaresi kabul edilmiş ve Almanya'dan getirilmekte olan Ordular Grubu Karargâhı ile bir tugaylık Asya Birliği tarafından grubun teşkili yoluna gidilmiş ve komutanlığına da Alman Generali (Türk Ordusu'nda Mareşal) Falkenhayn verilmişti. Irak'taki 6 ncı Ordu da Ordular Grubu emrinde kalıyordu. Suriye ve Batı Arabistan Komutanlığı da 4 ncü Ordu Komutanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa'ya bırakılmakla karmaşık bir emir ve komuta sistemi meydana getirilmiş oluyordu.

8 nci Ordu, Sina Cephesi'nde, 7 nci Ordu ve Almanya'dan gelmekte olan Asya Grubu, Halep'te ve Filistin bölgesinde tertiplenmişti. Asya Grubu'nun bu bölgeye gelmesi 1,5 aylık zaman istiyordu.

7 nci Ordu'nun naklinden sonra, Sina ve Filistin Cephesi'nde taarruz başlıyacaktı. İngilizler iki ordunun toplanmasını beklese bile, Sina'da toplanacak 10 piyade ve bir süvari tümeniyle İngiliz Ordusu'na başarılı bir taarruz mümkün değildi. Türk tümenleri İngiliz tümenlerine nazaran yarı mevcuttaydı.

İngilizlerin 7 piyade tümeni, 9 süvari tümeniyle 3 tugayları vardı.

31 Ekim 1917'de İngiliz taarruzu başladığında, 7 nci Ordu birliklerinin yarısı ve Asya Grubu yoldaydı. Birüssebi'de taarruza uğrayan 3 ncü

Levent Şahverdi Arşivi

Kolordu ağır zayiat vermişti. Ayrıca denizden ve karadan da 22 nci Kolordu'ya taarruza geçilince, cephenin iki yanında Gazze'ye yönelen şiddetli baskılar Türk mevzilerinin 7 Kasım'da yarılmasına neden oldu. Karşı taarruzlarda başarılı olmadı. Kudüs-Yafa hattına çekilmek zorunda kalındı. İngilizler bu taarruzlarını sürdürecek 7 nci Ordu'yu da kuzeye atmak suretiyle Yafa'yı da aldılar. 8 Aralık'ta Kudüs de elden çıkmıştı. İşte bu sıralarda 2 Aralık 1917'de Cevat Paşa 8 nci Ordu Komutanlığı'na atandı. (7 nci Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, Ordular Grubu Komutanı Falkenhayn ile anlaşamayarak 11 Ekim 1917'de ayrılmıştı.)

İngilizler her iki mevziin emniyetini sağlamak üzere 21 Aralık'ta Yafa'nın 15 kilometre kuzeyine kadar ilerlediler, Türk birliklerini Kudüs'ün doğu ve batısına çekilmeye mecbur ettiler. Böylece bu cephede, 1917 yılındaki harekât sona ermiş oldu.

Suriye-Filistin Cephesi'nde 1918 Olayları:

1917 yılı sonlarında İngilizler Kudüs'ü işgal ettikten sonra uzun bir duraklama dönemi geçirdiler. Filistin'deki Türk Ordusu çok az takviye edilmişti. Gerçi 2 nci Şeria Muharebesi'nden önce Suriye'deki 8 nci Kolordu ve diğer birliklerden kurulu 4 ncü Ordu, yeniden teşkil edilmiş ve Şeria bölgesine getirilmişti. Bu suretle Yıldırım Ordular Grubu üç ordu (4 ncü, 7 ve 8 nci ordular) olarak cephede bulunuyordu. Sina'dan ilerleyecek İngiliz birliklerinin Bağdat'a yönelecek ordunun yan ve gerilerini tehdit edeceği düşüncesiyle Filistin Cephesi'nde taarruz edilerek buradaki İngiliz birliklerini imhaya ve sonra Bağdat'a yönelmeye karar verilmiş, bu nedenle 6 nci Ordu, Yıldırım Ordular Grubu'ndan ayrılmıştı. General Allenby (Alenbi) 19 Eylül 1918'de büyük bir taarruza geçti. Ordu 7 piyade, 4 süvari tümeni, 8 makineli tüfek taburu ayrıca Filistin-Suriye Fransız müfrezesinden oluşuyordu. 556 topu, her türlü malzeme teçhizat ve nakil araçları vardı.

Hicaz kuvvetleriyle irtibat sağlayarak Türklerin sol kanadına kuşatma ve bu bölgedeki Arap askerlerini Türklere karşı çevirip Hicaz demiryolunu keserek Medine'deki Türk kuvvetlerinin mukavemetini kırmayı, büyük Arap kuvvetleriyle birlikte ilkbaharda Şam üzerine yürümeyi plânlamışlardı.

19 Şubat 1918'de Eriha doğrultusunda harekete geçen İngilizler, 21 Şubat 1918'de Eriha'yı işgal ettiler. Mart ve nisan aylarında taarruzlarını sürdürdülerse de başarılı olamayarak geri atıldılar ve Şeria batısına çekildiler.

Levent Şahverdi Arşivi

Cephesi'ne kaydırmaya başlamıştı. Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra 20 Ekim 1921'de Fransa ile Ankara Anlaşması imzalanınca Batı Cephesi'ne yardım olanağı daha da arttı ve harbin sonuna kadar sürdü.

D. SONUÇ

Orgeneral Cevat Çobanlı yaşamını askerliğe vakfetmiş, O, dönemin harplerinde stratejik birliklere komuta etmiş, başarılı olmuş ve takdir edilmiştir.

O, dürüstlüğü, bilgisi, muhakeme gücü, kesin kararlılığı, cesareti ve adaletiyle kitleleri peşinden süreklemiş, fizikî güçlüklere katlanmış, yardımseverliği ile tanınmış, çok çalışmış, Harp Akademesi Komutanı olarak orduya değerli kurmay subaylar yetiştirmiş, Atatürk İnkılâp ve İlkelerine bağlı çok saygın bir kişi büyük bir asker ve değerli bir komutandı.

***

Ek-1

Doğu Ordusu Başkomutanlığı **Genel Karargâh**
12.6.1917

15 nci Osmanlı Kolorduyu Hümâyunu Kumandanı
Mirliva Cevat Paşa Hazretlerine

Gösterdiği cesaret ve göreve bağlılığından dolayı 15 nci Türk Kolordusuna, emir ve komutasını üzerime aldığım harekât alanından ayrıldığı şu sırada, sonsuz teşekkür ve takdirlerimi bildiririm.

Rusların sayıca çok üstün kuvvetlerle Narajowka, Zlota Lipa, Brzezany dolaylarında yaptıkları meydan muharebesinde, yiğit kolordu olağanüstü cesaretle direnmiş ve karşı taarruzlarla bozguna uğrayan düşmanı takip etmişti. Bundan sonra Mieczyszcow ve Dziki-Lany çevrelerinde giriştikleri muharebelerde Ruslar aynı yenilgiye uğradı. Kolordunun daima uyanık bulunan tecrübeli askerleri kuvvetli mukabeleleriyle bu taarruzları da tam olarak püskürttüler.

Doğu Cephesi'nde, bu derece benzersiz olarak yaptığı muharebelerle savaş yeteneğini göstermiş ve ispat etmiş bulunan bu kolordudan ayrılışıma üzgünüm. Cesur kolordunun bütün subay ve erlerine, bundan sonra da, yeni bulunacakları muharebe alanlarında başarılara ulaşmalarını dilerim.

Bavyera Prensi Leopolt
Mareşal
Doğu Ordusu Başkomutanı

Levent Şahverdi Arşivi

Ek-2

Avusturya-Macaristan Böhm Ermolli **27 Haziran 1917**
Ordular Grubu Komutanlığı
Sayı : 3589

15 nci Osmanlı Kolordusu Kumandanı
Cevat Paşa Hazretlerine

15 nci Türk Kolordusu savaş bölgemden ayrılıyor. Kolorduyu çok üstün sevk ve idare eden komutanına şu vesile ile özel teşekkürlerimi bildiririm.

Parlak, benzersiz icratıyla, özellikle silâh arkadaşlığına bağlılığı ile yüzyıllardan beri denenmiş bulunan Türk askeri, Ordular Grubu tarihine yazdığı pek şerefli sahifelerle unutulmaz bir yer tutacaktır.

Kazandıkları sonsuz ve derin güven ve övgülerin bütün subaylara ve erlere duyurulmasını yüksek şahsınızdan rica ederim.

İyi dileklerim kolorduyu yeni yolu üzerinde de izleyecektir. Bundan sonra da daima yolu açık olsun ve şanlı sancağı yeni zaferler, seçkin başarılarla dalgalansın.

Böhm Ermolli
Ordular Grubu Komutanı

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

• Sahibi : Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi adına Prof. Dr. Utkan Kocatürk • Yönetim yeri : Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Atatürk Bulvarı 225, Kavaklıdere/Ankara • Telefon : 168 41 39 • Abone şartları : Yıllık abone (3 sayı) 30.000 TL. (Yabancı ülkeler için 96 dolar) • Dergiye gönderilen yazılar yayımlansın yayımlanmasın geri verilmez. • Yayımlanan yazılarda ileri sürülen görüşler sahiplerine aittir. • Yazarlar yeni eserlerini Merkezimize gönderdikleri takdirde dergimizde tanıtmaları yapılacaktır.

• Basıldığı yer: Türk Tarih Kurumu Basımevi - Ankara • Derginin bu sayısı 8.000 adet basılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi